

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YAKIN ÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

YAŞ TÜRKİSTAN DERGİSİNE GÖRE TÜRKİSTAN MİLLİ MÜCADELESİ

92967

MASTER TEZİ

Hazırlayan
Ercan ÇELEBİ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ

Ankara-2000

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YAKIN ÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

YAŞ TÜRKİSTAN DERGİSİNE GÖRE TÜRKİSTAN MİLLİ MÜCADELESİ

MASTER TEZİ

Hazırlayan
Ercan ÇELEBİ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ

Ankara-2000

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Ercan ÇELEBİ'ye ait “Yaş Türkistan Dergisine Göre Türkistan Milli Mücadelesi”
adlı çalışma jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Üye

Üye

ÖNSÖZ

Türkistan Türkleri'nin 1917-1934 yılları arasındaki milli mücadele tarihlerine dair tarih araştırmaları, ülkemizde yeni sayılır. Konu ile ilgili kaynakların dağınıklığı ve yetersizliği, ayrıca bu sahaya gereken ilginin gösterilmemesi, bu gecikmenin sebepleri arasındadır. Türkistan Türkleri'nin yakın devirlerine ait eserler genelde, Batılı ve Sovyet tarihçilerinin çalışmalarına dayanmaktadır. Fakat bu eserlerin konuya bakışlarının tamamen objektif oldukları iddia edilemez.

Bu araştırmada, yakın dönem Türkistan tarihinin küçük fakat önemli bir bölümü olan; Türkistanlılar ile Ruslar arasındaki silahlı mücadele konu edilmiştir. Çalışmamız, 1929-1939 yılları arasında Paris'te yayınlanmış olan “Yaş Türkistan” dergisinin, Türkistan milli mücadelesine bakış açısını tespit etmeyi hedeflemiştir.

İlk aşamada derginin Arap alfabesiyle yazılmış Özbekçe metni Türkçe'ye transkribe edilmiştir. Kullanılan özel isimler orijinaline bağlı kalınarak çeviri yapılmıştır. Lakap ve müstear isimlerin bir kısmının karşılıkları tespit edilmiş; dipnotlarda rumuz sahipleri yazılmıştır. Metinde ayrıntılı olarak verilemeyen açıklamalar için dipnotlar kullanılmıştır. Dergideki tarihi malzeme ele alınmış edebî ve diğer türler inceleme dışı tutulmuştur. Dönemin siyasi olayları, tarihi perspektif içinde olduğu gibi, kronolojiye bağlı kalınarak yansıtılmaya çalışılmıştır. Derginin bilgi vermediği konularda, sahanın otoriteleri tarafından çizilen sınırları göz önüne alınmıştır.

Çalışmamız yedi bölümden oluşmuştur. Giriş'te XVI. ve XVII. asırlarda Türk ülkelerinde Rus yayılması, Rus işgali döneminde Türkistan olayları ve Çarlık

ve eğitim konusuna, ayrıca 1917 İhtilali öncesinde Türkistanlıların siyasî faaliyetleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde 1917 İhtilalinin sebepleri, Bolşevikler'in iktidara gelmeleri ve Türkistanlıların İhtilal Rusyası'ndaki yeni durumları hakkında bir değerlendirme yapılmıştır. Dördüncü ve Beşinci bölümlerde, Türkistanlıların İnkılap ile ortaya çıkan yeni siyasî ortamdan faydalanarak Başkurt, Alaş-Orda ve Hokant Muhtariyetlerini ilan etmeleri, ayrıca Buhara İhtilali ve Hive İnkılabı konularına değinilmiştir. Altıncı bölümde Basmacı kelimesinin ihtiva ettiği mana, Basmacılık hareketinin karakteri, siyasî ve içtimai esasları ve Basmacılığın ortaya çıkış sebepleri; Hive, Hokant ve Buhara'da Basmacılık hareketi, Enver Paşa'nın Basmacılık hareketinin başına geçmesi ve Basmacılık hareketinin başarıya ulaşamama sebepleri ortaya konulmuştur. Yedinci bölümde ise Sovyet Rusya'nın Türkistan'daki emperyalist faaliyetleri çerçevesinde; Sovyet Muhacerat siyaseti, Türkistan'da yeni idari sistemin oluşturulması, Sovyet Rusya Patriotizmi ve Yerlileştirme siyaseti ele alınmıştır. Son olarak sonuç ve toplu değerlendirmeye yer verilmiştir.

İncelememizin, bu döneme dair verilen bilgi, kaynak ve ileri sürülen fikirler bakımından bu sahada inceleme yapacak araştırmacılara yol gösterici ve aynı zamanda Türkistan tarihinin sistemli bir hale gelmesine katkıda bulunması nı ümit ediyoruz.

Türk Dünyası alanında çalışmam için beni cesaretlendiren, metot ve fikirleriyle beni destekleyen ve her türlü maddi ve manevi yardımı sağlayan kıymetli Hocam Sayın Doç. Dr. Mehmet Şahingöz Beye teşekkür ederim. Ayrıca "Yaş Türkistan" dergisinin temininde yardımlarını gördüğüm Ayaz Türkistan İdil-Ural Vakfı yöneticilerine ve bu çalışmaya emeği geçen herkese teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

ÖNSÖZ	i
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

TÜRKİSTAN BASIN TARİHİNİN BOYUTLARI VE YAŞ TÜRKİSTAN

1. TÜRKİSTAN BASIN TARİHİNİN BOYUTLARI (1870-2000)	6
1.1. Türkistan Basın Tarihinin Kronolojisi	7
1.1.1. Batı Türkistan'da Çıkarılan Gazete Ve Dergiler (1870-1919)	7
1.1.1.1. Çarlık Rusya'sı Tarafından Çıkarılan Gazeteler	8
1.1.1.2. 1905-1917 Arası Dönemde Türkistanlılarca Çıkarılan Gazeteler...10	
1.1.1.3. 1917-1919 Arası Dönemde Türkistanlılarca Çıkarılan Gazeteler...14	
1.1.1.4. Rus Resmi İdaresi Tarafından Çıkarılan Dergiler	22
1.1.1.5. Özel Şahıslar Tarafından Çıkarılan Dergiler.....	22
1.1.2. Doğu Türkistan'da Çıkarılan Gazete ve Dergiler	24
1.1.2.1. Doğu Türkistan'da Çıkarılan Gazeteler	25
1.1.2.2. Doğu Türkistan'da Çıkarılan Dergiler	26
1.1.3. Türkistan Dışında Türkistanlılar Tarafından Çıkarılan Gazete, Dergi Ve Bültenler	26
1.1.3.1. Türkistan Dışındaki Türkistanlılarca Çıkarılan Gazeteler.....	27
1.1.3.2. Türkistan Dışında Türkistanlılarca Çıkarılan Dergiler..	28
2. YAŞ TÜRKİSTAN DERGİSİ	30
2.1. Derginin Adı	30
2.2. Derginin Amacı	30
2.3. Derginin Yazar Kadrosu.....	32
2.4. Yaş Türkistan Dergisinin Tahlili	36

II. BÖLÜM

1905-1917 YILLARI ARASINDA TÜRKİSTAN'DA YENİLEŞME HAREKETLERİ

1. TÜRKİSTAN'DA USÛL-İ CEDİT HAREKETLERİ VE EĞİTİM	42
2. TÜRKİSTAN'DA SİYASİ FAALİYETLER	54

III. BÖLÜM

1917 İHTİLÂLLERİ VE TÜRKİSTAN

1. 1917 İHTİLÂLİNİN SEBEPLERİ.....	61
2. 1917 ŞUBAT (MART) İHTİLÂLİ.....	65
3. BOLŞEVİKLERİN İKTİDARA GELMESİ.....	68
4. SOVYET HÜKÜMETİNİN AÇIKLAMALARI VE TÜRKİSTANLILARIN DURUMU	70

IV. BÖLÜM

1917-1924 YILLARI ARASINDA TÜRKİSTAN MİLLİ DEVLETLERİ

1. BAŞKURT MUHTARİYETİ.....	82
2. ALAŞ-ORDA MUHTAR HÜKÜMETİ.....	85
3. HOKANT'TA KURULAN TÜRKİSTAN MUHTAR DEVLETİ	94

V. BÖLÜM

SOVYETLERİN TUTUMU; BUHARA VE HİVE DEVLETLERİ

1. 1917-1920 YILLARI ARASINDA TAŞKENT SOVYET'İNİN DURUMU.....	109
2. BUHARA İHTİLÂLİ VE YAŞ BUIHARALILARIN İKTİDARA GELMELERİ	123
3. HİVE İNKİLÂBİ VE HAREZM HALK CUMHURİYETİ	130

VI. BÖLÜM

BASMACILIK HAREKETİ

1. "BASMACI" KELİMESİ VE İHTİVA ETTİĞİ MANA.....	136
2. BASMACILIK HAREKETİNİN KARAKTERİ, DAYANAĞI SİYASİ -İÇTİMAİ ESASLARI VE BASMACILIK HAREKETİNİN SEBEPLERİ	138
3. HOKANT'IN SOVYETLERCE İŞGALİ VE FERGANA'DA BASMACILIK HAREKETİ	147
4. HİVE BÖLGESİNDEKİ BASMACI HAREKETİ VE CÜNEYT HAN.....	154
5. BUHARA'DA İNKİLÂP, BASMACI HAREKETİ VE ENVER PAŞA.....	159
6. ENVER PAŞANIN BASMACILIK HAREKETİNİN BAŞINA GEÇMESİ VE MÜCADELESİ.....	170
7. BASMACILIK HAREKETİNİN BAŞARIYA ULAŞAMAMASININ SEBEPLERİ.....	189

VII. BÖLÜM

SOVYET RUSYA'NIN TÜRKİSTAN'DAKİ EMPERYALİST FAALİYETLERİ

1. TÜRKİSTAN'DA YENİ İDARİ SİSTEMİN OLUŞTURULMASI.....	194
2. YERLİLEŞTİRME-MİLLİLEŞTİRME MESELESİ	202

3. SOVYET PATRİOTİZMİ VE SOVYET RUSYA EMPERYALİZMİNİN ŞEKİLLENMESİ.....	207
4. SOVYET RUSYA MUHACERAT SİYASETİ.....	210
5. TÜRKİSTAN’DA YER İSİMLERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ.....	216
SONUÇ.....	218
KAYNAKÇA	228
EKLER: YAŞ TÜRKİSTAN DERGİSİ İÇİNDEKİLER TABLOSU.....	239
ÖZET.....	264
ABSTRACT.....	266

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
Haz.	: Hazırlayan
Y.T.	: Yaş Türkistan
T.K.	: Türk Kültürü
T.D.A.D.	: Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
T.D.T.D.	: Türk Dünyası Tarih Dergisi
TÜDAV	: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
Trk.	: Türkçe
Özb.	: Özbekçe
Kır.	: Kırgızca
Kaz.	: Kazakça
İng.	: İngilizce

GİRİŞ

“Türklerin Yurdu” olarak bilinen topraklar¹; Hunlar ve Köktürkler çağından başlayarak Türk soylu kavimlerin ana yurdu olmuş, 10. asırdan itibaren ise bu coğrafya, “Türkistan” adı ile anılmaya başlamıştır.²

Tarihi süreç içerisinde Büyük Selçuklular, Karahanlılar, Harzem-Şahlar, Timurlular vb. Türk devletlerinin kurulduğu ve yüksek medeniyetlere ev sahipliği yapan 5.871.000 km²'lik bu geniş coğrafya³, daima dünya olaylarının merkezinde yer almıştır.

Türkistan'daki siyasi birlik ve ulaşılan yüksek medeniyet; sosyal yapıda değişiklikler yapamayan, bir siyasî-askerî prestij devleti olan Timur İmparatorluğu'nun yıkılması ile kaybolmuştur. Bundan sonra Türkistan'daki siyasi yapı; birbirleriyle geçinemeyen kabilevî nitelikteki Hive, Hokant, Buhara ve Taşkent Hanlıkları ile Kazak Bozkırlarında ki Ulu, Orta ve Küçük Cüz tarafından şekillenmiştir.⁴

Türk ülkelerindeki siyasî, sosyal ve medenî geriliği kavramış bulunan Rus siyaseti; XVI. yüzyıldan itibaren genelde Türk ülkeleri ve özelde Türkistan'da yayılma politikalarını gerçekleştirmeye başlamıştır.

Slav ırkından olan ve öncesinde Avarlara tabii olarak yaşayan Ruslar'ın yaşadıkları topraklar (Orta Dnyeper Boyu); 9. asrın ortalarında, doğudan gelen Peçeneklerin tazyiki altında kalan Hazar nüfûzunun zaafa uğraması neticesinde artık

¹ Barthold: *Türkistan, Ensiklopediçesky Slovar* (Petersburg, 1902), V.34, 174-204'den naklen Baymirza Hayit: "Türkistan Terimi Üzerine", *TDAD*, 22, 53.

² B. Hayit: *Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslâm'ın Bazı Meseleleri*, (İstanbul, 1987), 210.

³ Batı Türkistan 4.000.0000 km² ve Doğu Türkistan 1.871.000 km² olmak üzere toplam: 5.871.000 km². Bkz. Doktor İshakoğlu: "Türkistan", Yaş Türkistan, 80-81 (Temmuz-Ağustos 1936), 44.

⁴ Taha Akyol: "Esir Milletler ve Bağımsızlık Çağı", Milli Eğitim ve Kültür, (Haziran-Ağustos 1980), 34-35.

Rus Yurdu” haline gelmiş ve Kiyef çevresinde, bir Rus-Slav devletinin temelleri atılmıştı.⁵

Sonrasında uzun süre Altın-Orda Hanlığı’nın hakimiyetinde kalan Ruslar; XV. asır sonlarında Hanlık içerisindeki iç mücadelelerin artması ve 1480 yılında vuku bulan seferde Altın-Orda kuvvetlerinin III. İvan’a yenilmesiyle,⁶ artık iktisaden yükselmekte ve de bu sayede bir çok Tatar prenslerini kendisine çekmekte olan Moskova’nın öncülüğünde istiklâlini kazanmıştı.⁷

III. Roma Nazariyesi⁸ ile emperyalist siyasetinin temeli şekillenmiş olan Ruslar; IV. İvan döneminde, 1552’de Kazan ve 1556’da Astrahan (Ejder) Hanlıklarını işgal ettiler. Kazan ve Astrahan’ın düşmesi, Rus devletinin sınırlarının Hazar denizi kıyılarına ve Kafkaslar’a uzanmasına imkân verdiği gibi, Ural sahasının da Ruslar’ın eline geçmesi, Sibiry ve Türkistan istikâmetinde de Rus yayılmasına geniş ölçüde fırsatlar sağlamıştır.⁹

1569’da Osmanlı Devleti’nin Rusları Astrahan’dan çıkarma yönünde “Don-Volga nehirleri arasında bir kanal kazılarak Karadeniz ve Hazar’ın birleştirilmesi” projesi, Devletin iç meselelerinden dolayı gerçekleştirilememiş¹⁰; Ruslar bundan sonrası için Osmanlı devletinin kendi politikalarına karışmayacaklarının verdiği rahatlıkla Türk ülkeleri üzerindeki yayılmacı ve baskıcı politikalarına devam etmişlerdir. Her bakımdan üstün durumda olan Ruslar için artık Asya’da ilerlemek ve bilhassa Orta Asya’ya doğru yayılmak, kolaylaşmıştı.

Rusya’nın asıl emperyalist kimliği Deli Petro (1672-1725) ile ortaya çıkmış ve

⁵ A.N. Kurat: *Rusya Tarihi, Başlangıcından 1917’ye Kadar*, (Ankara, 1987), 14-19.

⁶ A.N. Kurat: a.g.e, 115.

⁷ A.Z. Velidi Togan: *Umumî Türk Tarihine Giriş*, (İstanbul, 1981), 361.

⁸ Bu nazariyeye göre Moskova hükümdarları, Bizans imparatorlarının halefleri ve yüksek hamileridirler. Bu daha sonra devlet prensibi halini alacaktır. III. İvan tahtı bu nedenle III. Vasili’ye bırakacaktır. III. İvan bu veraset hukukuna binaen, Bizans çift kartalını “sembol” olarak benimseyecektir. Bkz. Baymirza Hayit: *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, (İstanbul, 1975), 41.

⁹ A. N.Kurat: a.g.e, 154.

¹⁰ Halil İncılık: “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei Ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü 1569”, *Belleten*, 46 (Ankara 1948), 384.

onun vasiyeti¹¹, Ruslar'ın güneye doğru yayılmalarında vazgeçilmez bir unsur olmuştur.

Prut hezimetini (1711) neticesinde Azak kalesinin yeniden Türklere geçmesi (1712) ve Rus donanmasının lağvedilmesinden sonra¹² Petro, yayılma faaliyetlerini Asya'ya yöneltti.¹³ Ruslar, Orta Asya hadiselerini yerinde inceleyip ne gibi ticari ve siyasi menfaatler temin edebileceklerini görmek maksadıyla¹⁴ keşif heyetleri gönderdiler. Bu heyetlerin amacı; Türk ülkelerindeki yer altı ve yer üstü kaynakların tespitini yapmak ve Rus ilerleyişine imkan kılacak üs noktalarını belirlemektir. Bu sebeple 1716'da Omsk, 1718'de Semipalatinsk, 1719'da Ust-Kamenogorsk kaleleri inşa edilmiştir.¹⁵ Kurulan bu kalelerin tamamında İrtiş ırmağı üzerinde yer alıyordu. Böylece Ruslar 1721'de Isık göle kadar ilerlemişlerdir.

Rus hakimiyetine düşen bölgelere ise kısa zamanda Rus göçmenlerinin yerleşmeleri sağlanılıyor, yerli halkın Rus ilerleyişine karşı gösterdiği tepkiler ise Rus birlikleri tarafından kanlı bir şekilde bastırılıyordu.¹⁶

Bundan sonra Ruslar; "vahşi Türkistan halklarına medeniyet götürmek ve baskınları önlemek üzere" harekete geçmişler; 1742'de bütün Sibirya'yı, 1865'te Hokant, 1868'de Buhara Emirliği ve 1873'de Hive Hanlığını işgal ederek Batı Türkistan'ın işgalini tamamlamışlardır.¹⁷

Kazak topraklarında da durum aynı olmuştur. Rusya, 1822'de Orta Cüz ve

¹¹ Alaeddin Yalçınkaya: Sömürgecilik Ve Panislâmizm Işığında Türkistan (1856'dan Günümüze), İstanbul 1997, 60 (Dip Not): "...İstanbul ve Hindistan'a olabildiğince yaklaşın. Buralarda hüküm süren kişi dünyanın gerçek hükümdarı olacaktır. Sonuç olarak, kimi kez Türkiye'ye, kimi kez İran'a karşı sürekli savaşlar çıkartın; Karadeniz üzerinde şantiyeler, tezgahlar kurun, bu denizi, aynı şekilde Baltık denizini azar azar ele geçirin, bunlar tasarının başarısı için gerekli iki noktadır; Basra körfezine sokulun, olanaklı ise Suriye üzerinden eski doğu ticaretini yeniden kurun ve dünyanın ambarı olan Hindistan'a kadar ilerleyin..."

¹² A. N. Kurat: a.g.e, 262.

¹³ Mehmet Saray: "Rusya'nın Asya'da Yayılması", Tarih Enstitüsü Dergisi, 10-11 (1981), 285.

¹⁴ Mehmet Saray: Türkistan Türkleri, Rus ve Çin İdaresinde Yaşayan Türklerin Milli Mücadele Tarihleri, (İstanbul, 1984), 9.

¹⁵ Beningsen. A Ve Lemerrier-Quelquejay. C: Stepte Ezan Sesleri, (İstanbul, 1981), 7.

¹⁶ Mehmet Saray: a.g.m, 284.

¹⁷ Alaeddin Yalçınkaya: a.g.e, 41-59.

1824'de Kök C  z Hanlık rejimlerine son vermiştir. Uluğ C  z topraklarının Hokant Hanlığı hakimiyetinin dışında kalanları ise 1845 ve 1847'de Rusya hakimiyeti altına alınmıştır. Büyük C  z Kazakları, Hokant Hanlığı ile Rusya arasında devam eden savaşlardan sonra Rusya'ya ilhak edilmiştir.

Rusya 21 Ekim 1868'de bir kanun   kararak Rusya hakimiyeti altına alınan Kazak topraklarını dört vilayete bölmüş ve bunların Rusya imparatorluğunun resmi m  lk   olduğunu resmen ilân etmiştir.¹⁸

Artan Rus tehlikesi karşısında Türkistan devlet, kabile ve boylarının, aralarındaki rekabetlerden dolayı "ortak vicdan" oluşturamamaları, Türkistan'daki Rus işgalini şüphesiz kolaylaştırmıştır.

Çarlık Rusya'sının Türkistan'da ki ana hedefi; "Türkistan'ı sömürge olarak istismar ve Rusya'nın iktisadî menfaatlerine amade kılmak, yani bu ülkeyi Rus sanayiine ucuz hammadde kaynağı ve endüstri mamullerine de bir pazar yeri olarak sömürmek yönünde"¹⁹ olmuştur. Bir taraftan kurulan yeni idarî sistemle yerli unsur ülke idaresinden uzaklaştırılırken, diğer taraftan muhacerat siyaseti ile Türkistanlılar kendi yurtlarındaki azınlıklardan daha kötü duruma d  ş  r  lm  şlerdir.

Bununla birlikte Türkistan halkı, Rus hakimiyeti altında yaşamayı hiçbir zaman hazmedememiş,   şitli vesilelerle çıkan ayaklanmalarda da her zaman milli benliğine ve hür yaşama idealine bağlı kalmıştır.   ıkan isyanlar genelde, Rus emperyalizmini ve onunla iş birliği yapan yerli ileri gelenlerini hedef almıştır. İsyen hareketlerine liderlik yapanların hemen hepsi eski kabile düzeninde bey ve aksakal durumunda olanlardı. Bu kişiler büyük kitleleri peşlerinden sürüklemeyi başarmışlar; ama başarılar, her zaman bu beyin şahsi yeteneklerine ve çabasına bağlı kalmıştır.

1748'de Yüzler Hanı Ebu'lhayr Hanın katli üzerine başlayan isyan, 1779-1785

¹⁸ Baymirza Hayit: *Türkistan, Rusya İle Cin Arasında*, (İstanbul, 1975), 139.

¹⁹ İ. Yarkın: "Rus İdaresi Altında Türkistan ve Değişen Görüşler", *Türk Kültürü*, 21 (Temmuz 1964), 91.

yılları arasındaki Sırım Batır isyanı, 1812, 1827, 1829 Bökey Orda isyanları, 1824-1840 yıllarında Kasım Han hareketleri, 1840-1845 Sultan Kenesarı Han mücadelesi, 1854-1857 Nur Alioğlu ve Hoca Batır isyanları, 1868 Semerkant ve Buhara ayaklanmaları, 1870-1873 Mangışlak harekâtı ve 1875-1876 Fergana'da Aftabaçı Abdurrahman Bey ayaklanması, Rus işgalinin ilerlemesi üzerine çıkan isyanlardı.²⁰ Bu isyanların amacı: Rus işgalinin ilerlemesini önlemek ve kabile topraklarını korumaktı. Bundan sonraki isyanlar ise Rus emperyalizmine ve ekonomik sömürüsüne tepkisi şeklinde olacaktır.

Rus sömürüsüne en büyük tepki Fergana vadisi ve çevresindeki Kırgızlardan gelmiş; 1878'de Andican'da Yetim Han, 1882'de Andican ve Mergilan'da Derviş Han, 1893'de Hokant civarında Şakir Can adlı kişilerin hareketleri vaki olmuştur.²¹ 1892'de Taşkent'teki huzursuzluk pek etki yapmamışsa da; 1893-1898 yıllarında pamuk fiyatlarının düşmesi, Türkistan pamuğunun elde kalması, neticede ekim alanlarının azalması, büyük bir ekonomik çöküşe neden olmuş; bu yıllarda Ruslar'ın Narın havzasında Kırgızların yayla ve tarlalarını yağma etmeleri, Rus fabrikatörlerinin gönderdiği mümessillerin pamuk alımında yaptıkları usûlsüzlükler, büyük tepkiyle karşılaşmış; bu tepki Dükçi İşan'ın çıkardığı isyanla patlamıştır.

Görüldüğü üzere Türkistan halkı, Rus emperyalizmine karşı, hür yaşama idealini gerçekleştirme yolunda bütün fırsatlar ve boşlukları değerlendirme yoluna gitmektedir. 1916 yılı isyanı da kendisinden önce meydana gelen bağımsızlık girişimleri gibi belki de asrın en ciddi ve şiddetli mücadelelerinden biri olarak karşımıza çıkmıştır. Fakat Türkistanlılar, bağımsızlıklarını kazanamamışlardır.

“Türkistan Milli Mücadelesi”nin belki de fikri hazırlık devresi olarak da telakki edebileceğimiz Usul-i Cedit hareketleri ise, Türkistan halkını milli gayeye götürecek yolda daha şuurlu ve planlı olarak hareket etmelerini sağlamıştır.

²⁰ Tekin Erer: Enver Paşanın Türkistan Kurtuluş Savaşı, (İstanbul, 1971), 52.

²¹ Z. V. Togan: a.g.e, 335.

I. BÖLÜM

TÜRKİSTAN BASIN TARİHİNİN BOYUTLARI VE YAŞ TÜRKİSTAN

1. TÜRKİSTAN BASIN TARİHİNİN BOYUTLARI (1870-2000)

1905 yılı Rus İhtilâline kadar ki dönemde Türkistan'da, Türkistan Genel Valiliği tarafından 1870 yılında yayınlanmaya başlayan “Türkistan Vilayetinin Gezeti” adlı yayını saymazsak; “Türkistan Basını”na dair herhangi bir ize rastlamak mümkün değildir. Zira Çarlık Rusya'sının izlemiş olduğu baskıcı politika, Türkistanlılar'ın fikrî yönden kendilerini ifade etmelerine engel olmuştur.

1905 yılında Japonya karşısında uğranılan yenilgi, Rusya'nın içinde bulunduğu ekonomik bunalım ve arkası kesilmeyen genel grevler, Çar II. Nikola'yı meşrutiyet rejimini vaat eden bir ferman ilân etmeye mecbur bırakmış; ferman Rus halkına yayınlanmış olmasına rağmen, Ruslar kadar Rusya mahkûmu Türkler'inde harekete geçmelerine sebep olmuştur. Bu nedenle 1905 yılı değişimiyle birlikte Rusya Türkleri arasında bir fikir hareketliliğine şahit olmaktayız.

Gaspıralı İsmail Beyin başlatmış olduğu “Usûl-i Cedit” hareketi ve Rus okullarında okuyan çocukların sayılarındaki artıştan başka; demir yollarının açılması ve yolculuğun kolaylaşması, İstanbul ve Türkiye ile temas gibi faktörler, şüphesiz bu fikir hareketliliğinin diğer önemli sebepleri arasında idi.²²

1870 yılında çıkmaya başlayan “Türkistan Vilayetinin Gezeti” adlı gazeteyi, ilk yayın organı olarak kabul edersek; karşımıza 130 yıllık (1870-2000) bir süreç çıkmaktadır ki, işte bu dönem, “Türkistan Basın Tarihi” ni oluşturmaktadır.

“Türkistan Milli Mücadele Tarihi” nin silahlı mücadele dönemine ilâve olarak; ilmî ve fikrî mücadele dönemi olarak ta telâkki edebileceğimiz, hür

²² Saray: Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914), (Ankara, 1987), 42.

ve müstakil “Türkistan Basın Tarihi” ni, iki grupta incelemek mümkündür. Bunlardan birincisi; “Türkistan (Doğu ve Batı) sınırları dahilindeki Türkistan Basını, ikincisi ise; Türkistan dışındaki Türkistanlılar tarafından oluşturulan “Türkistan Göçmen Basını”²³ dir.

Türkistan içindeki ve dışındaki bu iki ayrı basına ait gazete ve dergiler aşağıdaki kronolojide verilmiştir.

1.1. Türkistan Basın Tarihinin Kronolojisi

“Türkistan Basın Tarihi”nin kronolojisini üç ana bölümde incelemek mümkündür²⁴:

- Batı Türkistan'da çıkan gazete ve dergiler (1870-1919).
- Doğu Türkistan'da çıkan gazete ve dergiler (1910-1949).
- Türkistan haricinde çıkarılan gazete ve dergiler (1927-1996).

1.1.1. Batı Türkistan'da Çıkarılan Gazete Ve Dergiler (1870-1919)

Bu bölümde 1870 ile 1918'e kadar ki dönemde, Batı Türkistan'da yayınlanmış olan gazete ve dergiler yer almaktadır.

1919'dan sonra Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine bağlı Türkistan Muhtar Sosyalist Cumhuriyeti ile bağımsız statüdeki Harezmi Halk Cumhuriyeti ve Buhara Halk Cumhuriyeti'nde çıkan gazete ve dergiler hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Ayrıca, 1925'ten sonra Batı Türkistan; Moskova tarafından beş ayrı cumhuriyete bölündükten sonra Kazak, Kırgız, Özbek, Tacik ve Türkmen Basını olarak beş ayrı bağımsız basın ortaya çıktığı için, gelişen Batı Türkistan Basını hakkında sistemli

²³ Timur Kocaoğlu (Yay. Haz.): Yas Türkistan (Tıpkı Basım), I (1-13. Sayılar, 1929-1930), (Ankara, 1997), 14.

²⁴ a.g.e, 15.

bilgiler edinmek de mümkün değildir. Bu nedenle 1919'dan sonra ortaya çıkan gazete ve dergiler dikkate alınmamıştır.

Batı Türkistan'da çıkan gazete ve dergiler için; 1905-1917 ve 1917-1919 yılları arası dönemde neşredilenler olmak üzere iki ayrı dönem belirlemek ve yine Batı Türkistan'da Çarlık ve Sovyet Rusya'sı tarafından çıkarılan gazete ve dergileri, ayrı bir başlık altında toplamak, bilgilerin sistematik hale getirilmesinde faydalı olacaktır.

1.1.1.1. Çarlık Rusya'sı Tarafından Çıkarılan Gazeteler

Rus sömürge idaresi tarafından Türkistan'da Türk dilinde çıkarılmış ilk gazete **“Türkistan Vilayetinin Gezeti”** dir. Bu gazete Türkistan Genel Valisi Von Kaufman'ın emri ve hükümetinin maddî yardımıyla Taşkent'te çıkarılmaya başlanmış ve 1870 yılından 1917'ye kadar 47 yıl devam etmiştir. İlk önce Taşkent'te Lahtine matbaasında, 1872-1873 yıllarında ise Petersburg İmparatorluk Akademisi ve Halk Harbiye İdaresi matbaasında basılan gazete, Türkistan Genel Valiliğinin bir nevî resmî yayın organı konumunda idi. Bu nedenle valinin türlü emirlerini duyurmak, Türkistanlıları parçalamak; özellikle Türkistanlılar ile Tatarlar arasına nifak sokmak, Türkistan'da Rus hakimiyetini yerleştirmek, Türkistanlıları Ruslaştırmak gibi görevler üstlenmiş bulunuyordu.

Başlangıç aşamasında Başkurtlardan Şahmerdan İbrahim muharrir olarak görevlendirilmiştir. 1884'te Rozinbah, Türkistan Genel Valisi olunca, gazetenin başmuharrirliğine misyoner ve büyük Türk-İslâm düşmanı Nikolay Petroviç Ostroumov'u getirmiştir. 1885'te gazete yarı Türkçe yarı Rusça olarak çıkmaya başlamıştır. 1905 İhtilâlinden sonra Semerkantlı Şair Damla, Mahmut Hoca Behbudî ve diğer başka ceditçiler müstear isimlerle bu gazeteye şiir ve yazılar yazmışlardır.²⁵

²⁵ Toktamışoğlu (Abdolvahab Oktay): “Türk Gazitaçılığı X”, Y.T., 42 (Mayıs, 1933), 22-24.

Türkistan Vilayetinin Gezeti'ni, 1898'de yine Çar müstemleke idaresi tarafından yayınlanan **"Dala Vilayeti"** adlı gazete izler. Bu gazetede ileride geliştirilecek Kazak edebî dilinin ilk denemeleri yapılır.²⁶

Üçüncü bir gazete **"Mecmua-yı Mâverâ-yı Bahr-i Hazar"** dır. Türkçe ve Farsça olarak Aşkabat'ta çıkarılmıştır. Sahibi Seyit Mehdi Kasımdır. 15. sayıdan sonra kapatılmıştır.²⁷

Hükümetin emir ve kanunlarını neşretmek amacıyla Çarlık idaresi tarafından çıkarılan gazetelerden bir diğeri; **"Zakapskaya Tüzemnaye"** dir. 1915 yılında Aşkabat'ta Türkçe, Rusça ve Farsça olarak çıkarılmıştır. Gazetenin sonuncu sayılarında **"Kışlak Hocalığı"** konusunda çıkan haber ve yazılar dikkati çekmektedir.²⁸

Aşağıdaki tabloda, Rus idaresi tarafından çıkarılan gazetelerin adı, basım yeri ve yılı, yayımlayanlar, kaç sayıdan ibaret olduğu ve yazı dili verilmiştir.

Tablo 1 Rus İdaresi Tarafından Çıkarılan Gazeteler

Gazetenin Adı	Basım Yeri ve Yılı	Yayımlayanlar	Sayı	Dili
Türkistan Vilayetinin Gezeti	Taşkent, 1870-1918	N.Petroviç Ostroumov	?	Türkî-Özbekçe
Dala Vilayeti	Omsa, 1888-1902	?	?	Kazakça
Mecmua-yı Mavera-yı Bahr-i Hazar	Aşkabat, 1905-1908	Seyid Mehdi Kasım	15	Farsça-Türkmence
Zakapskaya Tüzemnaye	Aşkabat, 1906	?	?	Türkçe-Rusça-Farsça

²⁶ Timur Kocaoğlu (Yay. Haz.): a.g.e, 16.

²⁷ Toktamışoğlu (Abdolvahab Oktay): "Türk Gazitaçılığı XI", Y.T., 43 (Haziran 1933), 20.

²⁸ Toktamışoğlu (Abdolvahab Oktay): "Türk Gazitaçılığı XIV", Y.T., 47 (Ekim 1933), 15.

1.1.1.2. 1905-1917 Arası Dönemde Türkistanlılarca Çıkarılan Gazeteler

1905 Meşrutiyetinin Rusya’da ilânıyla birlikte, siyasî alanda olduğu gibi fikir ve maarif sahasında da harekete geçen Rusya Türk Aydınları, hükümetten aldıkları izinle Türkistanlılar’ın milli taleplerine uygun gazeteler çıkarmaya başladılar. Bu gazetelerin önemli bir kısmı ceditçiler tarafından çıkarılmışlardır.

1905 Meşrutiyetinin akâbinde çıkarılan gazetelerden ilki; **“Orta Asya’nın Ümzgizârlığı Tarakkî”** dir. 1905 yılında İvan Geber ve Molla Alim Kadı tarafından Taşkent’te çıkarılmıştır. Dili Türkî-Özbekçe olan gazetenin 8 sayısı çıkmıştır.²⁹

Taşkent’te çıkarılan gazetelerden bir diğeri **“Tarakki”** olup; Münevver Karî ve İsmail Abid tarafından çıkarılmıştır. Sosyal-Revolosyoner Fırkasına mensup İsmail Ali, Abdüssafî Han, Nalifkin ve Şair Muhtarî gazetede yer almışlardır. Gazete 20. sayısına geldiğinde hükümete ve “Türkistan Vilayeti’nin Gezeti” ne olan hücumlarından dolayı kapatılmıştır. Haftada iki defa çıkan gazete, 2,5 ay hayatta kalabilmiştir.³⁰

1905 değişiminden sonra Münevver Karî’nin **“Hurşit”** adlı bir gazete çıkarma isteği, kendisinin Rusça bilmemesi nedeniyle hükümet tarafından kabul edilmemiştir. “Tarakkî” nin dağıtılmasından sonra Münevver Karî, 16 Eylül 1906’da “Hurşit”i çıkarmaya muvaffak oldu. Bu gazete Türkistanlılar’ın çıkardığı ilk gazete olarak bilinir. Gazete amacını ikinci sayısındaki “Sebeb Talu’a Hurşit” adlı makalede: Bütün dünya Müslümanlarını tanıştırmak, mekteplerin ıslahatına rehberlik etmek, bütün Türkler için ortak bir yazı dilinin oluşturulması için çalışmak şeklinde ifade etmiştir. Dili Türkî-Özbekçe olan gazete 11. sayısından sonra kapatılmıştır.³¹

²⁹ Timur Kocaoğlu (Yay. Haz.): a.g.e, 17.

³⁰ Toktamışoğlu (Abdulvahab Oktay): “Türk Gazitaçılığı X”, a.g.m, 25.

³¹ a.g.m, 24-27.

“**Serke**”; Petersburg’ta Abdurreşit İbrahimov tarafından 1905-1907 yılları arasında Kazakça olarak çıkarılmıştır.³²

Troisk’ta 1917’de basılan “**Kazak Gezeti**”nin ise yalnız bir nüshası çıkmıştır. Naşirleri arasında Cetpisbay Andreev, Eşmuhammet İmanbayulı³³ ve Hayım Şumlov Sosnovski³⁴ bulunmaktadır.

Kazaklar’ın elinden Ruslarca alınan topraklar (Toprak Meselesi) ve Kazaklar’ın yerleşik hayata geçirilmeleri (oturaklaşturu meselesi) konularını işleyen “**Eşim Dalası**”, Eylül 1913’te Kızılcıcar’da çıkarılmıştır. Haftada üç defa yayınlanan gazete, 1913 sonlarında çarlık idaresince kapatılmış ve yazarlarının bir kısmı mahkemeye verilmişlerdir.³⁵

Hurşit’in kapatılmasından sonra, 1 Kasım 1907’de Abdullah Avlanî adına “**Şöhret**” gazetesinin birinci sayısı çıkmaya başladı. Hurşit’in devamı niteliğinde olup, dil ve imlâ bakımlarından da ondan farksızdır. 10. sayıdan sonra hükümet tarafından kapatılmıştır. Bu gazeteye Münevver Karî, Abdullah Avlanî, Hoca Mahmut Behbudî, Hoca Hamit Hocaoglu yazı yazmışlardır. Dili Türkî-Özbekçe’dir.³⁶

Taşkent’in zenginlerinden Saidkerim Saidazimbayov’un “**Tüccar**”ı da, 1907’de Taşkent’te çıkmıştır. Taşkentli Mella Haşim Damla idare etmiştir. Bu gazete şahsi meselelere yer verdiğinden ceditçiler ve halk tarafından rağbet görmemiştir. Toplam 36 sayısı çıkmıştır.³⁷

³² Timur Kocaoğlu (Yay. Haz.): a.g.e, 17.

³³ Toktamışoğlu (Abdulahab Oktay): “Türk Gazitaçılığı XI”, Y.T., 43 (Haziran 1933), 20.

³⁴ a.g.e, 17.

³⁵ Toktamışoğlu (A.Vahab Oktay): “Türk Gazitaçılığı XIII”, Y.T., 45 (Ağustos 1933), 26-27.

³⁶ Toktamışoğlu (Abdulahab Oktay): a.g.m, 19-20.

³⁷ Toktamışoğlu (Abdulahab Oktay): “Türk Gazitaçılığı XI”, a.g.m, 20.

Dil ve imlâ yönlerinden Şöhret ve Hurşit'in devamı niteliğinde olan **"Asiya"**, 1908 yılının 9 Nisan'ında yayınlanmaya başlamıştır. Şöhret'in sermayesiyle çıkarılmıştır. Gazetenin çıkarılış izni, Alımetcan Bektimur adına alınmıştır.³⁸

Ceditçilik fikrinin medreseliler arasında yayılması düşünüldükçe, Mart 1912'de Farsça olarak Buhara'da yayınlanmaya başlayan **"Buhara-yı Şerif"** gazetesi haftada iki defa çıkarılmakta idi. Fakat Farsça olarak çıkarılması, Türkistan'ın Türkçü zümresini sevindirmemiştir.³⁹ Naşirleri Liviy ve Mirza Celâldir. 1913 yılına kadar yayın hayatında kalan **"Buhara-yı Şerif"**'in toplam 153 sayısı çıkmıştır.⁴⁰

Buhara-yı Şerif gazetesinin ilâvesi şeklinde Temmuz 1912'de çıkmaya başlayan **"Turan"**, Buhara-yı Şerif'e Farsça olmasından dolayı yöneltilen eleştiriler nedeniyle çıkarılmıştır. Medenî, ilmî, içtimaî bir gazete olup; İslâm medeniyeti, talim ve terbiye konularına yer vermiştir. 1913 yılında kapatılmıştır.⁴¹ 49 sayısı çıkan gazetenin dili Türkî-Özbekçe olup gazetenin naşiri Gıyas Muhzum Hüsni'dir.⁴²

Türkistan ceditçilik hareketinin önde gelen ıslahatçılarından biri olan Mahmut Hoca Behbudî tarafından 1913 yılında çıkarılan diğer bir gazete, **"Samarkant"** tır. Haftada iki defa çıkmıştır. Mahallî, Türkî, Farsî, orta seviyede, ilmî, fennî, edebî, ticarî bir gazete idi. Başmuharrirliğini Mahmut Hoca Behbudî'nin yaptığı "Samarkant"a; Seyit Rıza, Hacı Muin, Racî, Sadıkî, Nurmuhamet Beyoğlu, Nusretallah, Meylî, Mella İbrahim Seyit Kemaloğlu katılmışlardır.⁴³

Nisan 1914'te Taşkentli Avukat Abdullah Hoca Asadullah Hoca'nın mesûl muharrirliğinde, **"Sada-yı Türkistan"** çıkmıştır. Münderice itibariyle zengindir. Haftada iki defa çıkmıştır. Edebî, fennî, iktisadî ve Türkçe ceride olan Seda-yı Türkistan zaman içerisinde çevresine güçlü kalemleri toplamayı başarmıştır.

³⁸ a.g.m, 21.

³⁹ a.g.m, 34.

⁴⁰ Timur Kocaoğlu (Yay.Haz.): a.g.e, 17.

⁴¹ a.g.m, 35.

⁴² a.g.e, 17.

⁴³ Toktamışoğlu (Abdolvahab Oktay): "Türk Gazitaçılığı XIII", a.g.m, 25.

Gazetenin önemli işlerini Münevver Karî görmüştür. Gazete Türkistanlıları alakadar eden her türlü konuda imkânlar ölçüsünde yazı yazmıştır. Dinî konularda hassas davranmış, memleketteki dinî taassubu yok etmeye çalışmıştır. Rus hükümeti tarafından “çok tehlikeli” olarak tanınan ”Sada-yı Türkistan”ın siyasi rehberi Abdullah Hoca, harice sürülmekle birkaç kez tehdit edilmiştir. Sada-yı Türkistan’da Münevver Karî, Abdullah Avlânî, Abdurauf Muzaffer, Tölegen Hoca Miyar, Saidnasır Mircelil, Hamza Hekimzâde, Halid Said, Abdulhamit Süleyman (Çolpan), Mümincan Mehmetcan, Abdullah İrgazi, Nuşirvan Yavşef, Sadıkî, Lütfullah Alemî, Mellasaid Ahmet Vaslı, Fazılcanbay, medreselilerden Mella Mehmetcan, Bedrettin Alemî, Hacı Muin, Şakircan Haşimî, N. Azizî ve başkaları yazılar yazmışlardır. Mayıs 1915 yılına kadar devam eden gazetenin 67 sayısı çıkmıştır.⁴⁴

Hokant’ta Abidcan Mahmut tarafından 1914-1915⁴⁵ yılları arasında çıkarılmaya başlanılan “Sada-yı Fergana”nın 123 sayısı çıkmıştır. Haftada üç defa çıkarılan gazeteye Aşurali Zahirî ve Osman Nuri Beyler yazı yazmışlardır. Gazete maddî nedenlerle kapatılmıştır.⁴⁶

“Kazak” adlı gazete, Kazaklar’ın önemli fikir adamlarından olan Ahmet Baytursunoğlu tarafından 1913 yılında Orenburg’ta çıkarılmıştır. Halk tarafından benimsenen ve ciddi konulara yer veren gazete, Türkistan’dan başka İdil-Ural ve Sibirya’da da rağbet görmüş ve okunmuştur. Kazak gazetesinin naşiri ilk önce M. Orazoğlu, daha sonra ise “Azimet” şirketi olmuştur.⁴⁷

Sada-yı Fergana’nın dağılmasından sonra, Aralık 1915’te Abidcan Mahmut; Gulam Kadir adlı bir tercüman ile birlikte “Tirik Söz”ü çıkarmıştır. Haftada iki gün çıkarılan gazete fazla uzun ömürlü olmamıştır.⁴⁸

⁴⁴ Toktamışoğlu (Abdulvahab Oktay): “Türk Gazitaçılığı XIV”, a.g.m, 13.

⁴⁵ a.g.e, 17.

⁴⁶ a.g.m, 15.

⁴⁷ Toktamışoğlu (Abdulvahab Oktay): “Türk Gazitaçılığı XIII”, a.g.m, 25.

⁴⁸ Toktamışoğlu (Abdulvahab Oktay): “Türk Gazitaçılığı XIV”, a.g.m, 15.

Sada-yı Türkistan ve Sada-yı Fergana gazetelerinin Rusça devamı niteliğinde Andican'da **“Golos Türkistana”** (Türkistan Tavşısı) adlı yeni bir gazete görmekteyiz. Başında Rus Sosyalist-Revolosyoner Vadim Çaykin'in yer aldığı gazete, Türkistanlı Ceditçilerin Rus İnkılâpçılarıyla birlikte çalıştıklarının bir delilidir.⁴⁹

Hüseyin İbrahim tarafından 1915'te Semerkant'ta çıkarılan **“Telgram Haberleri”** gündelik bir gazete olarak karşımıza çıkar. Yazı dili Türkî olan gazetenin 30 sayısı çıkmıştır.⁵⁰

1916'da Türkler'in teşebbüsleriyle çıkarılıp, Türkistanlılar'ın menfaatine hizmet eden ve “şekilce Rusça, munderice itibariyle Türkçe” olan **“Türkistansky Kray”** (Türkistan Vilayeti) adlı gazetenin çıkarıldığını görmekteyiz. Şah Ahmet Bey tarafından Hokant'ta çıkarılmıştır.⁵¹

1917 İhtilâli öncesi çıkarılan diğer bir gazete **“Aginte Telgramları”** dır. Sahibi ve Muharriri Seyit Rızaizâde'dir. Yalnız 16 sayısı çıkmıştır.⁵²

1905 Rus Meşrutiyeti ve Şubat 1917 İhtilâline kadar ki dönemde Türkistan'da toplan 18 gazete çıkmıştır.

1.1.1.3. 1917-1919 Arası Dönemde Türkistanlılarca Çıkarılan Gazeteler

Çarlık idaresinin yıkılışı ve matbuat üzerindeki sansürün ortadan kalkması Türkistan Ceditçilerine yeni imkânlar sağlamıştır. Önceden gizli yollar yahut çok ihtiyatlı veya mecazlı yazılarla Türkistan halkına aşılacak yeni fikirler; şubat değişiminden sonra, Türkistan Ceditçileri tarafından açıkça söylenmeye ve

⁴⁹ Toktamışoğlu (Abdolvahab Oktay): “Türk Gazitaçılığı XV”, a.g.m, 27.

⁵⁰ a.g.m, 26.

⁵¹ a.g.m, 27.

⁵² a.g.m, 27.

yazılmaya başlamıştır. Bu dönemde Türkistan'daki gazetelerin sayısında artma olmuş, önceden sansürden dolayı sükûnete mecbur edilen muharrirlere coşkunluk gelmiş, yazılarda ve fikirlerde açıklık görülmeye başlamıştır. Halk bu devredeki gazeteleri milli bünyesine uygun olduğu için fazlasıyla sevmiştir.

1917 Şubat İnkılâbını müteakip, Türkistan'da 18 yeni gazete görülür. Bunların 7'si Taşkent'te, 2'si Namangan'da, 2'si Semerkant'ta, 2'si Hokant'ta, 2'si Semey (Semipalat) de, 1'i Han Orda'sında, 1'i Türkistan'ın şimal garbında (Uralsk), 1'i de Kızılcar'da çıkmıştır.⁵³

Taşkent'te çıkarılan gazeteler şunlardır: Necat, Turan, Uluğ Türkistan, Şuray-ı İslâm, Kengeş, Birlik Tavşu ve Türk İli'dir.

Şubat değişiminden sonra, mart ayında, 47 yıldan beri meşhur Türk-İslâm düşmanı Ostroumov tarafından Taşkent'te çıkarılan "Türkistan Vilayeti Gezeti" Münevver Karî'ye geçti. Münevver Karî bu gazetenin ismini değiştirerek "Necat" adında çıkarmaya başladı. Bu gazete Münevver Karî'nin ifadesiyle: "İnkılâp devrinin en hür gazetesi" dir. Çarlık devrinde Hurşit, Şöhret ve Asiya gazetelerinde açıkça yazılamayan konular, Türkistan Ceditçilerince "Necat" ta yazılmaya başlamıştır.

Ostroumov döneminde özellikle Türkistanlılar ile Tatarlar arasına nifak sokmanın aracı olarak kullanılan Türkistan Vilayetinin Gezeti, Münevver Karî döneminde "Necat" adı altında Kazak, Kırgız, Karakalpak, Türkmen, Özbek, Tatar ve başka Türk uruğlarının bir milletin evlatları olduklarına ilişkin değerli yazılar yazmıştır. Yine Çarlık idaresine duyulan nefret ve inkılabtan duyulan memnuniyet gazete sütunlarında dile getirilmiştir. "Yaşasın adalet, hürriyet, müsavat" şiarıyla haftalık olarak çıkan Necat, 7,5 ay devam etmiş ve Ekim 1917 İhtilâliyle dağıtılmıştır. Necat'a Münevver Karî, Hoca Mahmut Behbudi, Sadrettin Müftizâde, Murat Hoca Efendi, Abdullah Kadri (Colkunbay), Halmehmet Ahondî, Şakircan Rahimî, Şair Kemî, Mir Mella, Mir Muhsin, Rauf Muzaffer, Halmehmet

⁵³ a.g.m, 28.

Törekuloğlu, Leziz Azizzâde, Abdullah Avlanî, Hoca Miyar (Şair Tola) gibi Türkistanlı fikir adamlarıyla Ruslardan Sosyal Demokrat Nalifkin yazı yazmışlardır.⁵⁴ Dili Türki-Özbekçe olan gazetenin toplam 20 sayısı çıkmıştır.⁵⁵

Necat'tan sonra çıkan “**Turan**”ın mes’ul muharriri Abdullah Avlanî sonra Nizamettin Karî ve en son olarak ise Efendizâde Mehmet Emin Bek olmuşlardır. Naşiri “Terakkiperver Turan Cemiyeti” idi. “Yaşasın Halk Cumhuriyeti” şiarıyla çıkan Turan’ın, 20 sayısı yayınlanmıştır. Değerli yazıların neşredildiği gazete, ihtiyatsızlık yüzünden fazla uzun yaşayamamıştır. ”Turan”, zamanın ifratçı gençlerinden Taşkentli Mir Muhsin adlı bir kişinin medreselerin durumunu tenkit eden bir makalesinin Turan’da yayınlanmasından sonra tepki toplamış ve bir galeyan üzerine kapanmıştır.⁵⁶

Şubat inkılâbından sonra çıkan üçüncü gazete “**Uluğ Türkistan**” dır. Taşkent’te kurulan “Neşriyat” şirketi tarafından çıkarılmıştır. Gazetenin başında Kebir Bekir bulunmaktadır. “Yaşasın milletler muhtariyeti” şiarıyla çıkan gazete, Türkistan’ın taleplerine ve hakim fikrine uygun yazılar neşretmiştir. Uluğ Türkistan’a Kebir Bekir (Turgut), Mellagazi Yunus Mehmetoğlu, Nurettin Seyfölmülük, Lütfi, Mustafa Çokay, Bekir Divay, Muhtar Bekir, Halef Tolak, Leziz Azizzâde katılmışlardır.⁵⁷

“Şura-yı İslâm” cemiyetinin fikirlerini yaymak amacıyla 16 mayıs 1917’ de “Şura-yı İslâm” adında bir gazete çıkardığını görmekteyiz. Maksudı: “Türkistan Müslümanlarını siyasî ve içtimâî cihetten terbiye etmek, inkılâbı ortaya çıkaran sebepler hakkında halkı düşündürmek, Müslümanları meclise hazırlamak, Türkistan’daki Müslümanlar ile Rus halkı arasındaki rabıtayı temin etmek, medreselerin ıslahını sağlamak” idi. Derginin hedefleri büyük olmakla birlikte, ancak 2 sayısı çıkmıştır. Abdullah Battal gözetiminde çıkan dergiye; İsmail Abdî,

⁵⁴ a.g.m, 29-30.

⁵⁵ a.g.e, 18.

⁵⁶ a.g.m, 30.

⁵⁷ a.g.m, 31.

Münevver Karî, Alim Baybur, Burhan Habip katılmışlardır.⁵⁸

Şura-yı İslâm gazetesinin halefi "**Kengeş**" tir. "Türkistan merkezinin" naşir-i efkarı idi. Başta Ahmet Zeki Velidi daha sonra Münevver Karî gazeteyi idare etmişlerdir. Şura-yı İslâm yazarları "Kengeş"e geçmişlerdir. 25 haziran 1917'de yayınlanmaya başlayan gazetenin toplam 20 sayısı çıkmıştır.⁵⁹

Eylül 1917'de "Yaşasın halk cumhuriyeti" şiarıyla "**Türk Eli**" gazetesi çıkmaya başlamıştır. Türkçü bir gazete olup; "Türkistan Müslümanları Merkezi Şurası ve Türk Ademiyyet Fırkasının" naşiri efkarı olarak çıkmıştır. Gazetede Efendizâde Muhammet Emin Bek, Şakircan Rahimî, Burhan Habip, Refik Mümini'nin yazılarına rastlanmaktadır.⁶⁰

1917'de Namangan'da "**Fergana Sahifesi**" ve "**Fergana Nidası**" olmak üzere iki gazetenin yayınlanmaya başladığını görmekteyiz. "Fergana Sahifesi" 15 Mart 1917'den itibaren çıkmaya başlayıp, 40. sayıdan itibaren maddî yetersizlikler nedeniyle kapanmıştır. "Fergana Nidası" ise 19 sayıdan ibarettir. Bu iki Namangan gazetesinin naşiri ve muharriri Hüseyin Makay'dır. İkisi de kara ulamanın (mutaassıp-cahil) hareketlerini tenkit etmiş ve cehalete karşı mücadele etmiştir. Gazeteler Hüseyin Makay'ın kendi matbaasında basılmıştır.⁶¹

Semerkant'ta çıkan gazetelerden birincisi; "**Hürriyet**" diğeri ise, "**Telgaf Haberleri**" dir. Hürriyet 16 Nisan 1917'de çıkmaya başlamıştır. Muharrirliğini başta Merdankul Şahmehmetzâde daha sonra ise Ekabırşah Mansuroğlu ifa etmiştir. 27. sayıdan itibaren bu görev Abdurrauf'a (şair Fıtrat) geçmiştir. Naşiri "Zufşan" şirkettir. Daha sonra bu şirketin maddî sıkıntıya düşmesi üzerine, Mehmetkul Urumbayovlu Hürriyet gazetesinin bir yıl süreyle naşirliğini üzerine almıştır. 87 sayısı çıkmıştır. Halk tarafından sevilmiş ve rağbet görmüştür. Dili Garp Türkçesine

⁵⁸ a.g.m, 31.

⁵⁹ a.g.m, 32.

⁶⁰ a.g.m, 32.

⁶¹ a.g.m, 32-33.

yakındır. Hürriyet'e Hoca Mahmut Behbudî, Sadıkî, Halimî, Mehmedî, Hokantbay Mella İbrahim, Hacı Muin, Seyit Rıza ve Raci değerli yazılar yazmışlardır. "Telgraf Haberleri" ise Zufşan şirketinin maddî katkılarıyla çıkarılmıştır. Bu gazeteyi Ekabırşah Mansuroğlu idare etmiştir. 50 sayısı çıkmıştır.⁶²

1917 yılı Türkistan hadiselerinde merkez rolünü oynayan Hokant'ta çıkan "**Revnakü'l-İslâm**" ve "**El Bayrağı**" gazeteleri, diğer neşriyatlar arasında önemli bir yer işgal eder. Haziran 1917'de " Müslüman demokratların naşir-i efkârı" şiarıyla ortaya çıkan Revnakü'l-İslâm'ın naşiri "Umum Halk Cemiyeti" idi. Gazeteyi Taşmehmet Nurmehmetoğlu idare etmiştir. El Bayrağı ise; Hokant'taki "Gayret" Kütüphanesinin maddî katkılarıyla Eylül 1917'de çıkmıştır. Bu gazete Hokant Ceditçilerinin ülkü silahı idi. Aralık 1917'de "Türkistan Muhtariyetinin" ilan edilmesinden sonra, Türkistan Muhtariyet Hükümeti'nin naşiri efkârı olarak çıkmaya başladı. Gazete "Yaşasın Türkistan Muhtariyeti" ve "Yaşasın Halk Cumhuriyeti" şiarlarıyla çıkmıştır.⁶³

Kazakça olarak Arif Muksin tarafından çıkarılan "**Halk Sözü**", haftalık gazete olup, gazeteden daha çok dergiyi andırmaktadır. 8 sayfa olarak çıkmıştır. Naşiri; Fuat Aytiğin daha sonra ise "Medeniyet Cemiyeti" olmuştur.⁶⁴

1917'de Taşkent-Karaköv'de "Üş Cüz Partiyası" tarafından "**Üş Cüz**" gazetesi çıkarılmıştır.⁶⁵ Gazetenin başmuharrirliğini yapan Kulbay Tugus daha öncesinde "Alaş" gazetesinde olduğu gibi yinc ceditçileri bu gazetede de karalamaya devam etmiştir.⁶⁶

Türkistan Muhtariyet Hükümeti'nin ve Mustafa Çokayoğlu'nun girişimleriyle Rus inkılâpçı gruplarının Türkistanlılarla birlikte Bolşeviklere karşı hareket etmelerini sağlamak amacıyla 1918 yılı Ocak ayında, "**Yeni Türkistan**" adlı yeni bir

⁶² a.g.m, 32-33.

⁶³ Toktamışoğlu (Abdulvahab Oktay): "Türk Gazitaçılığı XVI", Y.T., 49 (Aralık 1933), 30-31.

⁶⁴ Toktamışoğlu (Abdulvahab Oktay): "Türk Gazitaçılığı XV", a.g.m, 33.

⁶⁵ Timur Kocaoğlu (Yay.Haz.): a.g.e, 18.

⁶⁶ a.g.m, 34.

gazete çıkarılmaya başlanmıştır. Tirajı 8000'e kadar ulaşan gazetenin başmuharrirliğini Sosyalist-Revolosyonerlerden Valentin Volpin yapmıştır. Mustafa Çokayoğlu müstear isimlerle, Yuri Poplafsky ve Lehlerden Yunuşa Grofsky bu gazeteye yazı yazmışlardır. "Yeni Türkistan" Nisan 1918'de Sovyet Hükümeti tarafından dağıtılmıştır.⁶⁷

1918 yılı Mayıs ayında Taşkent'te çıkarılan diğer bir gazete, "**Türk Sözü**" dır. Haftada iki defa çıkan gazete; siyasî, içtimaî, iktisadî ve edebî mahiyettedir. Gazetenin öncülüğünde Taşkent'te "Türk Ocağı" kurulmuştur. Türkistan'ın milli birliğini koruması yönünde değerli yazılar neşretmiştir. Türk Sözü'nün muharriri Timirbek Hüdayarcan'dır. Muhammet Said ve Tuyğun gibi Türkçüler de bu gazeteye iştirak etmişlerdir. Naşiri; "Türk Ortaklığı" dır.⁶⁸

Muhtar Bekir'in "**Halk Darü'lfünunu**" 31 Mayıs 1918'de yayınlanmaya başlamıştır. İlk aşamada haftada bir, daha sonra ise iki defa çıkmıştır. "Türkistan Halk Darülfünununun" neşriyatı idi. Siyasetten kendisini uzak tutmaya çalışan gazete; birinci sayısında maksadını şu şekilde belirtmiştir: " Bu gazete talim ve terbiye ve de umumen mektep-medrese meselelerinde yeni bir gaye, yeni bir yol takip edecektir".⁶⁹

1870-1919 yılları arasında Batı Türkistan'da toplam 41 gazete çıkmış; bu gazetelerden 4 tanesi Çarlık idaresi tarafından, 37 tanesi Türkistanlılar tarafından çıkarılmıştır. Rus idaresi tarafından 1870'de yayınlanmaya başlayan Türkistan Vilayetinin Gezeti 1918'e, 1888'de yayınlanmaya başlayan Dala Vilayeti 1902 yılına, 1905'de çıkarılan "Mecmu'a-yı Maveray-yı Bahr-i Hazar" 1908'e kadar devam etmiştir. "Zakapskaya Tüzamnaye" ise 1906'da yayınlanmıştır. Yukarıda da zikrettiğimiz gibi, Rus Hükümetleri tarafından çıkarılan bu gazeteler genel mahiyette; Rus hakimiyetinin Türkistan'da yerleşmesi, Türkistanlılar'ın

⁶⁷ a.g.m, 34-36.

⁶⁸ Toktamışoğlu (Abdulvahab Oktay): "Türk Gazitaçlığı XVII", Y.T., 52 (Mart 1934), 15-16.

⁶⁹ a.g.m, 17.

Ruslaştırılması ve genel valilerinin emir ve kanunlarının duyurulması gibi görevleri üstlenmişlerdir.

Türkistanlılar tarafından çıkarılan 37 gazeteden 22'si ceditçiler tarafından çıkarılmıştır. Temmuz 1918'den itibaren Türkistan'da hususî kişiler, çeşitli cemiyetler ve şirketler tarafından çıkarılan gazeteler sona erecektir. Bu gazetelerin büyük bir kısmı Çarlık ve Sovyet Rusya'sının emperyalist siyasetine karşı yazılar neşrettikleri için hükümetçe kapatılmışlardır. Bir kısmı ise maddî imkansızlıklar nedeniyle yayın hayatını devam ettirememiştir.

Batı Türkistan'da yayınlanan gazetelerinin adları, yayınlandığı yer, yayın tarihi, çıkaran veya yayıncı adı, yayınlanan sayı, yayın dili aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2 **Özel Şahıslar Tarafından Çıkarılan Gazeteler ***

Gazetenin Adı	Basım Yeri ve Yılı	Yayımlayanlar	Sayı	Dili
Orta Asya'nın Ümrgizarlığı Tarakki	Taşkent, 1905	İvan Geber Molla Alim Kadı	8	Türkî/Özbekçe
Tarakki*	Taşkent, 1906	Münevver Karı	20	Türkî/Özbekçe
Hurşid *	Taşkent, 1906	Münevver Karı	11	Türkî/Özbekçe
Serke *	S-Petersburg, 1905-1907	Abdurreşid Hacı İbrahimov	?	Kazakça
Kazak Gazeti	Altıntöbe, 1907-11	?	?	Kazakça
Şöhret*	Taşkent, 1907-1908	Abdullah Avlani	10	Türkî/Özbekçe
Tüccar	Taşkent, 1907	Saidkerim Saidazimbayov	36	Türkî/Özbekçe
Asiya*	Taşkent, 1908	Münevver Karı Ahmetcan Bektemirov	6	Türkî/Tatarca

* Ceditçilerin yayını Olaf gazete adından sonra bir * yıldız işareti konmuştur.

Tablo 2'nin Devamı

Buhara-yı Şerif*	Buhara, 1912-1913	Liviy-Mirza Celal	153	Farsça
Turan*	Buhara, 1912	Giyas Muhzum Hüsnî	49	Türkî/Özbekçe
Samarkand*	Samarkand, 1913	Mahmud Hoca Behbudî	45	Türkî/Özbekçe
Sada-yı Türkistan*	Taşkent, 1914-1915	Ubeydullah Hoca	67	Türkî/Özbekçe
Sada-yı Fergana*	Hokand, 1914-1915	Abidcan Mahmudcan	123	Türkî/Özbekçe
Tirik Söz	Hokant, 1915	Abidcan Mahmudcan	?	Türkî/Özbekçe
Kazak *	Orenburg, 1913-1918	Mustafa Orazayoğlu Ahmet Baytursunoğlu	?	Kazakça
Telegram Haberleri	Semarkand, 1915	Hüseyin İbrahim	30	Türkî/Özbekçe
Halk Sözi	Samey, 1917	Arif Muksin	?	Kazakça
Üş Cüz*	Taşkent-Kereküv, 1917	Üş Cüz Partiyası Kulbay Tuğus	?	Kazakça
Necat*	Taşkent, 1917	Münevver Karı	20	Türkî/Özbekçe
Fergana Sahifasi*	Namangan, 1917	Hüseyin Makayev	40	Türkî/Özbekçe
Şura-yı İslâm	Taşkent, 1917	Abdullah Battalbey	2	Türkî/Özbekçe
Turan*	Taşken, 1917	Abdullah Avlani	20	Türkî/Özbekçe
Hürriyet*	Samarkand, 1917-1918	Merdankul Şahmuhammedzâde Abdurrauf Fitrat	87	Türkî/Özbekçe
Kengeş*	Taşkent, 1917	A. Zeki Velidi Münevver Karı	20	Türkî/Özbekçe
El Bayrağı*	Hokand, 1917	Bolat Saliyev Aşuralı Zahirî	19	Türkî/Özbekçe

Tablo 2'nin Devamı

Türk Eli*	Taşkent, 1917	Muhammedemin Efendizâde	?	Türkî/Özbekçe
Uluğ Türkistan	Taşkent, 1917-1918	Kebir Bekir	?	Türkî/Tatarca
Fergane Sahifesi*	Namangan, 1917	Hüseyin Makay	40	Türkî/Özbekçe
Revnakü'l-İslâm	Kokand, 1917	Taşmuhammed Murmuhamedoğlu	?	Türkî/Özbekçe
Türk Sözi	Taşkent, 1918	Temirbeg Hudayarhanov	?	Türkî/Özbekçe
Halk Darülfünunı	Taşkent, 1918	Muhtar Bekir	?	Türkî/Özbekçe
Fergane Nidası*	Namangan, 1917	Hüseyin Makay	19	Türkî/Özbekçe

1.1.1.4. Rus Resmi İdaresi Tarafından Çıkarılan Dergiler

Rus Resmi İdaresi tarafından Batı Türkistan'da yayınlanan ve bizim tespit edebildiğimiz tek dergi; S.V. Voronkov tarafından 1913 yılında Kereküv'de çıkarılan ve dili Kazakça olan “Eşim Dalası” dır.⁷⁰ Derginin hangi yıla kadar devam ettiği, kaç sayısının çıktığı ve içeriğinin tam olarak hangi konuları kapsadığı konusunda yeterli bilgiye sahip değiliz.

1.1.1.5. Özel Şahıslar Tarafından Çıkarılan Dergiler

Dergi çalışmaları, “Türkistan Basın Tarihi”nin önemli bir kanadını oluşturur. Batı Türkistan'da yayınlanan dergiler genel olarak 1911 ve 1919 yılları arasında toplanmışlardır. 1919 yılından sonra yayın hayatına geçen dergiler hakkında kesin bilgiler edinmek mümkün değildir. Bu nedenle 1919'dan sonra ortaya çıkan dergiler dikkate alınmamıştır. 1911-1919 yılları arasında Batı Türkistan'da toplam 19 dergi yayınlanmış ve bu dergilerden 9 tanesi ceditçiler tarafından neşredilmiştir.

⁷⁰ a.g.c, 19.

Batı Türkistan'da yayınlanan dergilerin adları, yayınlandığı yer, yayın tarihi, çıkaran veya yayıncı adı, yayınlanan sayı, yayın dili aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3 Özel Şahıslar Tarafından Çıkarılan Dergiler

Derginin Adı	Basım Yeri ve Yılı	Yayımlayanlar	Sayı	Dili
Aykab*	Altıntöbe/Troisk, 1911-15	Muhammedcan Siralin Ekrem Akimoğlu	88	Kazakça
Kazakistan	Bökeyorda-Uralsk/Teke, 1911-1915	Eleusin Byurin S. Şahingirey Bökeyoğlu	15	Kazakça
Ayna*	Samarkand, 1913-1915	Mahmud Hoca Behbudi	68	Türkî/Özbekçe
El-İslah	Taşkent, 1915-1918	Abdurrahman Sadık	?	Türkî/Özbekçe
Alaş*	Taşkent, 1916-1917	Kulbay Tuğusov	?	Kazakça
Uran*	Hanorada, 1917	Abdulaziz Musa	?	Kazakça
Abay	Semey, 1917	?	?	Kazakça
El-İzah	Taşkent, 1917	Ulema Cemiyeti	18	Türkî/Özbekçe
Kengeş	Hokand, 1917	Hamza Hakimzâde Niyazi Rahimcan Tursun Muhammedoğlu	?	Türkî/Özbekçe
Yurt*	Hokand, 1917	Aşurali Zahiri Zeki Velidi (Togan)	?	Türkî/Özbekçe
Hürriyet	Hokand, 1917	Mahmud Hoca Rizai	4	Türkî/Özbekçe
Sarıarka*	Semey, 1917	Halil Abbasoğlu/Rahimcan Marsıkoğlu	?	Kazakça
Birlik Tuvı	Taşkent, 1917	Mustafa Çokayoğlu İlayrettin Balgınbayoğlu	?	Kazakça/Tatarca
Tırşılık	Akmola, 1917	?	?	Kazakça
Çayan*	Taşkent, 1917-1918	Halif Tölekov İbrahim Tahiri	25	Türkî/Tatarca

Tablo 3'ün devamı

Çöl Çayan*	Taşkent, 1918	Halef Tölekov İbrahim Tahiri	7	Türkî/Tatarca
İşçiler Dünyası*	Taşkent, 1918	Gazi Yunus	?	Türkî/Özbekçe
İzharü'lhak	Taşkent, 1918	Molla Sadridin Hoca	18	Türkî/Özbekçe
Kazak Sözü	Semey, 1919	Aziz Bolatoğlu	?	Kazakça

Kaynak: Bu tablo Timur Kocaoglu (Yay.Haz.): a.g.e, 19-20'de verilen bilgilerden uyarlanmıştır

1870 ve 1919 yılları arasında Batı Türkistan'da 41 gazete ve 19 dergi, toplam; 60 yayın organı faaliyet göstermiştir. Gazetelerden 4 ve dergilerden 1 tanesi, Ruslar tarafından çıkarılmıştır. Geriye kalan 37 gazete ve 18 dergi; toplam 55 yayın, Türkistanlılarca neşredilmiştir. Türkistanlılarca neşredilen 37 gazeteden 22'si ve 18 dergiden 9'u ceditçiler tarafından yayınlanmıştır. Diğer bir deyişle toplam 55 yayından 31'i ceditçiler tarafından yayınlanmış olmaktadır. Sonuç olarak şunu söylemek gerekir ki: "Usul-i Cedit" hareketi, dönemin fikir adamlarınca benimsenmiş ve Türkistan'ın düşünce hayatına yön vermiştir.

1.1.2. Doğu Türkistan'da Çıkarılan Gazete ve Dergiler

"Doğu Türkistan Basın Tarihi" bugüne kadar ciddi olarak incelenmiş değildir. Bu konuda Doğu Türkistan (Sinkian Uygur Muhtar Bölgesi) içinde araştırma olup olmadığını da bilmiyoruz. Bu nedenle aşağıdaki tabloda verilen bilgilerin eksik olduğunu söylemeliyiz.

Tabloda henüz dilini Uygurca olarak ilan etmemiş olan ve Çağatay Türkçe'sinin devamı şeklinde telakki edebileceğimiz Türkistan Türkçe'sini kullanan gazeteler için Türkî/ Uygurca terimi kullanılmıştır.

1.1.2.1. Doğu Türkistan'da Çıkarılan Gazeteler

Doğu Türkistan'da yayınlanan gazetelerin adları, yayınlandığı yer, yayın tarihi, çıkaran veya yayıncı adı, yayınlanan sayı, yayın dili aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4 Doğu Türkistan'da Çıkan Gazeteler

Gazetenin Adı	Basım Yeri ve Yılı	Yayımlayanlar	Sayı	Dili
İli Vilayetinin Gezeti	İli, 1910-1911	Abdulkayyum Hıfzı	70	Türkî/Uygurca
Hür Söz	Urumçi, 1919-1921	H. Yunus Fazıl Yunus	?	Türkî/Uygurca
Yeni Hayat	Kaşgar, 1933-193?	Kutluk Şevki	?	Türkî/Uygurca
Bizim Tavuş	Çöğçek, 1933-?	?	?	Türkî/Uygurca
Aksu Haberi	Aksu, 1933-?	?	?	Türkî/Uygurca
İli Deryası	İli, 1934-?	?	?	Türkî/Uygurca
Azad Şarki Türkistan	İli, 1944-?	?	?	Türkî/Uygurca
İnkılâbî Şarkî Türkistan	İli, 194?-?	?	?	Türkî/Uygurca
Erk	Urumçi, 1946-1949	Mehmed Emin Buğra	?	Türkî/Uygurca
Yalkın	Urumçi, 1946-?	Kurban Kuday	?	Türkî/Uygurca
Milli Hayat	Urumçi, 1946-?	Kurban Kuday	?	Türkî/Uygurca
Köreş	Urumçi, 1946-?	Kurban Kuday	?	Türkî/Uygurca
Kutadgu	Urumçi, 1946-?	Kurban Kuday	?	Türkî/Uygurca
Halk Avazı	Urumçi, 1946-?	Kurban Kuday	?	Türkî/Uygurca
Yeni Sincang	Urumçi, 1935, ?		?	Türkî/Uygurca

Kaynak: Bu tablo Timur Kocaoğlu (Yay.Haz.): a.g.e, 20'de verilen bilgilerden uyarlanmıştır.

1.1.2.2. Doğu Türkistan'da Çıkarılan Dergiler

1944 ile 1949 yılları arasında Kazakça olarak yayınlanan Cana Col, Bilim Arnası, Küres, Erkti Altay, Savle, Şanşuv, Tan Şolpanı adlı dergiler hakkında bilgi bulunamamıştır. Şing Şi Sey Hükümeti'nin resmi yayın organı olan Şincan gazetesi 1935 yılından itibaren çıkmaya başlamış, 1949'daki Çin Komünist Hükümeti Doğu Türkistan'a yeniden hakim olduktan sonra orada "Şingcan Gazeti" adlı resmi gazete yayınlanmaya başlamıştır.⁷¹

Doğu Türkistan'da yayınlanan dergilerin adları, yayınlandığı yer, yayın tarihi, çıkaran veya yayıncı adı, yayınlanan sayı, yayın dili aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5 Doğu Türkistan'da Çıkan Dergiler

Derginin Adı	Basım Yeri ve Yılı	Yayımlayanlar	Sayı	Dili
Altay	Urumçi, 1943-1946	İsa Yusuf (Alptekin)	?	Türkî/Uygurca
Hayat Hem Devr	Urumçi, 1947-1948	Esad Tahiri	?	Türkî/Uygurca
Şincan Medeniyeti	Urumçi, 1947-1949	Mehmed Emin Buğra	?	TürkîUygurca

Kaynak: Bu tablo Timur Kocaoğlu (Yay.Haz.): a.g.e, 20'de verilen bilgilerden uyarlanmıştır.

1.1.3. Türkistan Dışında Türkistanlılar Tarafından Çıkarılan Gazete, Dergi Ve Bültenler

Gerek Sovyet Rusya gerekse Komünist Çin sömürge politikası dolayısıyla anayurdu Türkistan'ı 1920'ler, 1930'lar, 1940'lar ve 1950'lerde terk etmek zorunda kalan Türkistanlı aydınların, dünyanın çeşitli ülkelerinde, özellikle Türkiye, Fransa, Almanya, Pakistan, Mısır ve A.B.D' de 1927 ile 2000 yılları arasında yayınladıkları çok sayıdaki gazete, dergi ve bültenler, Türkistan dışındaki hür ve bağımsız "Türkistan Göçmen Basını"nı oluşturmuştur.

⁷¹ Timur Kocaoğlu (Yay.Haz.): a.g.e, 20.

Bu bölümde hem Batı Türkistan hem de Doğu Türkistan'dan gelerek çeşitli ülkelerde yayınlarda bulunan Türkistanlılar'ın çıkardığı gazete, dergi ve bültenler toplanmıştır.

Bununla birlikte özellikle, çeşitli ülkelerde yayınlanmış ve halâ yayınlanmaya devam eden bir çok bülten bulunmaktadır. Bunların hepsini bir araya toplamak imkanlarımızın haricinde bir olaydır.

1.1.3.1. Türkistan Dışındaki Türkistanlılarca Çıkarılan Gazeteler

Aşağıdaki tabloda Türkistan dışında yayınlanan gazetelerle ilgili olarak, gazetenin adı, basım yeri ve yılı, yayımlayanlar, sayısı, alfabesi ve dili verilmiştir.

Yayınların dili için Türkiye Türkçe'si, Türki (Türkistan Türkçesi), Kazakça, Özbekçe, Uygurca gibi terimler kullanılmıştır. Ayrıca yayının alfabesi; Latin alfabesi, Arap alfabesi ve Kril alfabesi şeklinde belirtilmiştir.

Tablo 6 Türkistan Dışında Türkistanlılarca Yayınlanan Gazeteler

Gazetenin Adı	Basım Yeri ve Yılı	Yayımlayanlar	Sayı	Alfabesi	Dili
Yeni Türkistan	Berlin, 1942-1945	Veli Kayum Khan Abil Zevki	?	Latin	Türki/Özbekçe
Hür Türkistan İçin İstiklalci Gazete	İstanbul, 1975-1977	Ziyaettin Babakurban	12	Latin	Türkiye Türkçesi
Vatan	Peşaver, 1983-1991	Azad Bek?	?	Arap	Farsça
Doğu Türkistan	İstanbul, 1987-1994	İsmail Cengiz	?	Latin	Türkiye Türkçesi
Doğu Türkistan Yaşları	İstanbul, 1993-...	Mehmet Kaşgarlı Aslan Alptekin	14	Arap	Uygurca

Kaynak: Bu tablo Timur Kocaoğlu (Yay.Haz.): a.g.c, 22'de verilen bilgilerden uyarlanmıştır.

1.1.3.2. Türkistan Dışında Türkistanlılarca Çıkarılan Dergiler

Aşağıdaki tabloda Türkistan dışında yayınlanan dergilerle ilgili olarak, derginin adı, basım yeri ve yılı, yayımlayanlar, sayı, alfabesi ve dili verilmiştir.

Yayımların dili için Türkiye Türkçesi, Türkî (Türkistan Türkçesi), Kazakça, Özbekçe, Uyurca gibi terimler kullanılmıştır. Ayrıca yayının alfabesi; Latin alfabe, Arap alfabe, Kril alfabeti şeklinde belirtilmiştir.

Tablo 7 Türkistan Dışında Yayınlanan Dergiler

Derginin Adı	Basım Yeri ve Yılı	Yayımlayanlar	Sayı	Alf.	Dili
Yeni Türkistan	İstanbul, 1927-32	Osman Kocaoğlu Mecdeddin Ahmet	24	Arap Latin	Türkiye Türkçesi
Yaş Türkistan	Paris, 1929-39	Mustafa Çokayoğlu	117	Arap	Türkî
Milliy Türkistan	Düsseldorf, 1942-75	Veli Kayum Khan	134	Latin Arap	Türkî/Özbekçe
Milliy Adabiyat	Berlin, 1943-45	Veli Kayum Khan- Kobızci Korkut	10	Latin	Kaz.-Kır. Trk.-Özb.
Türkeli	Münih, 1951-5?	Keres Kanatbay	?	Latin	Kaz.-Kır. Trk.-Özb.
Tercüman-ı Efkar	Karaçi, 1952-57	?	?	Arap	?
Mustakil Haftalık	Moskova, 1952-...	Alaka Fondu	24	Kril	Özbekçe-Rusça
Azad Türkistan	Kahire, 1954	M. Emin Türkistani	3	Arap	Türkî/Özbekçe
Türkistan	İstanbul, 1953	M. Emin Buğra- Z.Babakurban	6	Latin	Türkiye Türkçesi
Türkistan Sesi	Ankara, 1956-57	Mehmet Emin Buğra	20	Latin	Türkiye Türkçesi
Bulak	Adana, 1959-62	?	?	Latin	Türkçe

Tablo 7'nin devamı

Büyük Türkeli	İstanbul, 1974-	Hasan Oraltay Musabay Engin	2	Latin	Türkiye Türkçesi
Büyük Türkeli	İzmir, 1962	Hasan Oraltay	10	Latin	Türkiye Türkçesi
Büyük Türkistan	İstanbul, 1975	Musabay Engin	1	Latin	Türkiye Türkçesi
Doğu Türkistan	İstanbul, 1979-87; 94	İsmail Cengiz	?	Latin	Türkiye Türkçesi
Doğu Türkistan'ın Sesi	İstanbul, 1984-...	İsa Yusuf Alptekin M. Rıza Pekin	?	Latin	Türkiye Türkçesi
Han Tenri	Taipey, 197?-84	?	?	Arap	Uyg.-Çince-İng.
Türkistan	İstanbul, 1988-95	Ahad Andican	20	Latin	Türkiye Türkçesi
Gök Bayrak	Kayseri, 1994-...	D. Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği	17	Latin	Türkiye Türkçesi
Tamçı	Münih, 1995	Abduljelili	6	Arap	Uygurca
Erk	Moskova, 1994-...	Erk Partisi	?	Kril	Özbekçe
Forum	Moskova, 1995-...	Erk Partisi	?	Kril	Rusça
Özlük	Moskova, 1994-95	Erk Partisi	4	Kril	Özbekçe
Harakat	İstanbul, 1995-...	Abdurrahim Polat	7	Kril- Latin	Özb. Rusça Trk.-İng.

Kaynak: Bu tablo Timur Kocaoğlu (Yay. Haz.): a.g.e, 22-23'de verilen bilgilerden uyarlanmıştır.

2. YAŞ TÜRKİSTAN DERGİSİ

2.1.Derginin Adı

Yaş, genç demektir.⁷² “Genç Türkistan” anlamına gelen “Yaş Türkistan” isminin dergi adı olarak belirlenmesiyle ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Derginin başyazarı olan Mustafa Çokayoğlu, Türkistan muhtariyeti 18 Şubat 1918’de Bolşevik Rus Ordusu tarafından yıkılınca, Türkistan bağımsızlığı davasını dünyaya duyurmak gayesiyle, 1919-1920 yılları arasında Baku, Tiflis, İstanbul yoluyla Fransa’ya gelmiş ve Paris’e yerleşmiştir.

1920-1922 yılları arasında Türkistan’dan Almanya’ya gönderilen Türkistanlı talebelerle tanışan Çokayoğlu, onlarla birlikte “Yaş Türkistan”ı 1929 yılının Aralık ayında çıkarmaya başlamıştır. Herhalde Mustafa Çokayoğlu ve onun etrafında kenetlenmiş olan Türkistanlı gençler, bu ismi seçerlerken yüreklerinde ki bağımsızlık ülküsünü vurgulamak istemiş olmalıdırlar.⁷³ “Yaş Türkistan” adı ile hür ve bağımsız Türkistan devletini kuracak ve onu yaşatacak Türkistan gençliği sembolize edilmiş görünüyor.⁷⁴

2.2. Derginin Amacı

“Türkistan milli istiklal fikrine hizmet edici aylık mecmua” şiarıyla⁷⁵ ortaya çıkan “Yaş Türkistan” dergisinin amacı, Aralık 1929’da çıkan 1. sayısının ”Biznin Yol” (Bizim Yol) adlı önsözünde kesin ifadelerle şu şekilde belirtilmiştir: “Biz Türkistan’ın bağımsızlığını isteyenler milletimizin bağımsızlığı ve yurdumuz

⁷² Yaş. Genç; Bkz. Berdak Yusuf Mahur Tulum: Sözlük (Türkçe-Özbekçe, Özbekçe-Türkçe), TÜDAV, Ankara 1996, 49.

⁷³ Timur Kocaoğlu (Yay.Haz.): a.g.e, 26-27.

⁷⁴ Yaş Türkistan: “Yaş Türkistan’ın 10. Yılı”, Y.T., 109 (Aralık 1938), 2: “Türkistan’ın gelecek milli kurtuluş vazifesini ve yükünü omzunda taşıyacak kuvvet, Türkistan içinde ve dışında gelişmekte olan genç nesildir. Yaş Türkistan bu kuvvete müracaat etmekte ve Türkistan’ın geleceği için bütün ümidini bu genç nesle bağlamaktadır”.

⁷⁵ Bu şiar derginin 11. sayısından itibaren “Türkistan milli istiklal mefkuresini tanıtıcı aylık mecmua” şeklinde değişmiştir. Bkz. Yaş Türkistan: 11 (Ekim 1930) ve sonraki sayılar.

Türkistan'ın kurtuluşu için mücadele etmekteyiz...Türkistanlılara bundan başka yol yok, olamaz ve olmasın..."⁷⁶

Derginin ulaşmak istediği hedefleri kısaca şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Türkistan'ın milli istiklal taleplerini dünyaya duyurmak.⁷⁷
- 2: Dünyanın değişik coğrafi bölgelerine dağılmış bulunan Türkistan muhacirleri arasındaki rabıtayı temin etmek.⁷⁸
3. Rus emperyalizmi altındaki Türkistan Türklüğünün, milli birlik ve beraberliklerini teşvik etmek.⁷⁹
4. Türkistan Türklüğünün milli benliklerini ve kültürel varlıklarını korumaları için gerekli olan fikri ve manevi yığınağı yapmak.⁸⁰
5. Türkistanlılara sorumluluklarını hatırlatmak ve milli davayı tekin etmek.⁸¹

Yaş Türkistan dergisinin ve yazar kadrosunun özellikle Türkistan milli davasının dünyaya duyurulması açısından başarıya ulaştığını söylemek

⁷⁶ Yaş Türkistan İdaresi: "Biznin Yol", Y.T., 1 (Aralık 1929) 1: "Biz Türkistan istiklalçileri elimiznin erki ve yurtumuz Türkistanın kurtuluşu için küreşemiz...Türkistanlılar munda başka yol yok, bolalması ve bolması".

⁷⁷ Yaş Türkistan İdaresi: "Biznin Yol", Y.T., 1 (Aralık 1929), 1: "Halkımızın milli istiklal taleplerini, manasını bozmadan, gücünü azaltmadan Yaş Türkistan sayfalarında anlatabilsek, hepimiz için mukaddes olan ağır ve mesuliyetli vazifenin bir kısmını yerine getirmiş olacağız..."

⁷⁸ Yaş Türkistan: "Aralık 1929-Aralık 1934", Y.T., 61(Aralık 1934), 8: "...Yaş Türkistan'ın diğer mühim bir vazifesi; dünyanın değişik coğrafyalarına yayılan Türkistan muhacirleri arsında ki rabıtaya hizmet etmek, onları Türkistan milli birliği etrafında birleştirip, kurtulacak olan yurda geri dönmelerini sağlamaktır".

⁷⁹ "Yedinci Yaşa Ayak Basarken": Y.T., 73 (Aralık 1935), 2: "Biz vatandaşlarımıza durmadan kendi içlerindeki milli birliklerini sağlamalarını ve muhafaza etmelerini..."

⁸⁰ Başkurt Özkaynak:"Tebrikler (Yaş Türkistan'a Selam)", Y.T., 3-4 (Mart 1930), 51: "...Bugün esir fakat yarınki hür ve müstakil ülkemizin tercüman-ı efkarı olarak...anavatandan ayrı düşen biz turan evlatlarına istiklal fikrini aşılarmaya çalışıyorsunuz. Bu mukaddes gaye uğrunda son nefesimize kadar sizlerle birlikte çalışmayı kendimize bir borç biliyoruz..."; Yaş Türkistan: "100. sayı", Y.T., 100 (Aralık 1938), 2: "Türkistan milli kurtuluş hareketinin mukaddes gayesinin meşaleciliği gibi ağır ve mesuliyetli olduğu kadar şerefli vazifesi Yaş Türkistan idarecilerinin zayıf omuzlarına düşmüştür".

⁸¹ "25.X.1917-7.XI.1932 Bolşevik Diktatörlüğünün 15. Yılı Münasebetiyle": Y.T., 36 (Kasım 1932), 2: "Bizim vazifemiz yurdumuzda düşmanlar (Sovyet Rusya) tarafından boğdurulmuş milli gayeyi daimi surette telkin ve bütün Türkistanlıları milli kurtuluş bayrağı altında birleşmeye davet etmektir"; Yaş Türkistan: "Yaş Türkistan'ın 10. Yılı", Y.T., 109 (Aralık 1938), 2-3: "Yaş Türkistan 10. yaşına girerken, Türkistanlılara bu mühim vazifeyi bir daha hatırlatıp, bütün vatandaşlarını Türkistan'a olan sorumluluklarını unutmamaya davet etmektedir".

mümkündür. Bunu derginin izlemiş olduğu yayın politikasının Sovyet Rusya Hükümetlerini rahatsız etmesinden anlamaktayız.

Sovyet Rusya Hükümetleri, umumiyetle bütün Türkistan milliyetçilerini; dergi başmuharriri Mustafa Çokayoğlu'nun taraftarı ve ajanı olarak görmüşler ve onları “Çokaycı” (Çokayoğlu taraftarı) ve “aksü'l-inkılapçı” (devrim karşıtı) olarak ilan etmişlerdir.⁸² Özellikle “Çokaycı” ve “Çokaycılık” tabirlerine, Sovyet Rusya matbuatlarında sıkça rastlanılır.⁸³

Rahim İnamoğlu, Bolşevik Kızıl Ruslar'ın hakiki yüzlerini anladıktan sonra, Türkistan'daki Rus milli siyasetinin müstemleke esasına dayandığını söyleyip, “Özbekistan'da Ruslar'ın rehberliği gerekmez” dediğinde, Bolşevikler bu sözü üzerine, onu derhal “Çokaycılar”dan saymışlardı.⁸⁴

Genel mahiyette “Çokaycı” deyiimi, Rus müstemleke siyasetine karşı gelen hemen herkes için kullanılmıştır. Yine bu tür tabirlerin gündeme gelmesi aynı zamanda milli hareketin ve milli şuurun Türkistan'da artmaya başladığının bir delili idi.⁸⁵

2.3.Derginin Yazar Kadrosu

Mustafa Çokayoğlu'nun Paris'e yerleştikten sonra , Türkistan'dan 1920-1922 yılları arasında Almanya'ya gönderilen Türkistanlı gençlerle tanıştığını ve onlarla birlikte “Yaş Türkistan” dergisini çıkarmaya başladığını belirtmiştik.

Başmuharrirlik görevini üzerine alan Çokayoğlu, yazar kadrosunun genç

⁸² Mustafa Çokayoğlu: “Türkistan Leninçilerige Cevab”, Y.T., 5-6 (Nisan-Mayıs), 6-10.

⁸³ Enbekçi Kazak gazetesi, Kazak komünistleri saflarında Sovyet hükümetinin muhacerat ve müstemleke siyasetine karşı açık surette çıkışlar başlaması üzerine: “Fırka ve Sovyet müesseselerinde Çokaycılar oturmaktadırlar” ifadesini kullanmıştır. Bkz. Mustafa Çokayoğlu: a.g.m, 8.

⁸⁴ Mustafa Çokayoğlu: a.g.m, 7.

⁸⁵ Başmakale: “Petelyoraçılar, Çokaycılar, Ramiz, Kamlı ve Başkalar”, Y.T., 43 (Haziran 1933), 2.

ve tecrübesiz Türkistanlı talebelerden oluşmasından kaygı duymuş, fakat derginin çıkmaya başlamasından sonra kapıldığı karamsarlığı üzerinden atmıştır.⁸⁶

Yaş Türkistan'da çıkan yazılarda yazarların tam adı verilmemiştir. Bunun yerine çeşitli rumuzlar (takma adlar, müstear isimler) kullanılmıştır. Bu rumuzların bir kısmının kimlere ait oldukları tespit edilebilmiştir.

Dergide geçen ve sahipleri belirlenen rumuzların sahipleri aşağıda belirtilmiştir⁸⁷:

<u>Rumuz</u>	<u>Sahibi</u>
M.	Mustafa Çokayoğlu
M.Ç	Mustafa Çokayoğlu
Çağatay	Tahir Çağatay
Esen Tursun	Tahir Çağatay
Tahir Şakir	Tahir Çağatay
Taşbalta	Tahir Çağatay
Temuroğlu	Tahir Çağatay
Abdolvahab	Abdolvahab Oktay
Toktamışoğlu	Abdolvahab Oktay
İlter	Abdolvahab Oktay
A.N	Ahmet Naim
Tuyğun	Tevekkül Babür

⁸⁶ Yaş Türkistan'ın 3. Yılı": Y.T, 25 (Aralık 1931), 1-2: "...Güçlerimiz (yazar kadrosu) mecmuamızı muvaffakiyet ile çıkarabilecek yeterlilikte görünmemekteydi. Biz bu güçlerin (yazar kadrosu) mevcut olduğunu tasvir etmekle birlikte, bu yaş güçlerin (genç yazar kadrosunun) siyasi bir naşir-i efkarda çalışabilecekleri kabiliyeti hakkında malumatımız yok idi. Bu yaş güçlere (genç yazar kadrosuna) bağlanan büyük ümit ve Türkistan milli birliğinin meydana attığı Türkistan milli istiklali programıyla Yaş Türkistan hayata atıldı. Hepimiz için ulu ve mukaddes olan bu gayenin kerametli gücü ile Türkistan gençliği (genç yazar kadrosu) müteşekkil bir hale geldi".

⁸⁷ Timur Kocaoğlu Yaş Türkistan'ın tıpkı basımı için yazmış olduğu tanıtım yazısında, rumuz sahiplerini belirtirken "ihtiyatlıkla" açıklıyorum ifadesini kullanmıştır. Bkz. Timur Kocaoğlu (Yay.Haz.): a.g.e, 28.

Dergide sıkça geçmekte olan yukarıdaki rumuzlardan, yazıların genel olarak Mustafa Çokayoğlu⁸⁸, Tahir Çağatay⁸⁹, Abdulvahab Oktay⁹⁰ tarafından yazıldığını söylemek mümkündür.

Ayrıca “Başmakale”, “İdareden” rumuzlu yazılar ile imzasız başmakalelerin büyük bir ihtimalle Mustafa Çokayoğlu’nun önderliğinde ve Tahir Çağatay ile başka gençlerin katkılarıyla ortaklaşa yazıldığını tahmin edebiliriz.

Aşağıdaki tabloda Mustafa Çokayoğlu, Tahir Çağatay ve Abdulvahab Oktay’ın Yaş Türkistan dergisinde ciltlere göre yazmış oldukları makale sayısı verilmiştir.

Mustafa Çokayoğlu, Tahir Çağatay ve Abdulvahab Oktay’ın

Tablo 8 Yaş Türkistan’da Yayımlanan Makalelerinin Sayısı (1-10. Ciltler)

Rumuz	Yazar	c.1	c.2	c.3	c.4	c.5	c.6	c.7	c.8	c.9	c.10	Toplam
Çokayoğlu	M. Çokayoğlu	7	9	2	7	4	6	4	4	1	1	55
M.	M. Çokayoğlu	-	5	4	4	5	9	11	5	8	6	57
M.Ç	M. Çokayoğlu	5	6	1	-	-	1	4	5	5	2	29
Çağatay	Tahir Çağatay	-	4	10	8	3	-	-	-	-	-	25
Esen Tursun	Tahir Çağatay	-	-	2	3	8	6	4	-	2	-	25
Tahir Şakir	Tahir Çağatay	-	-	1	2	8	2	8	4	6	4	35
Taşbalta	Tahir Çağatay	1	-	1	1	1	4	7	3	5	1	24
Temuroğlu	Tahir Çağatay	4	9	10	7	3	7	2	3	3	3	51
Abdulvahab	A. Vahab Oktay	-	-	-	-	2	4	3	2	5	4	20
Canay	A. Vahab Oktay	2	2	2	-	-	3	3	3	3	2	20
Toktamışoğlu	A. Vahab Oktay	1	4	10	7	1	-	-	2	-	-	25
İlter	A. Vahab Oktay	4	7	3	5	-	-	-	-	-	-	19
Toplam		24	46	56	44	35	42	46	31	38	23	385

⁸⁸ Mustafa Çokayoğlu için bkz. İbrahim Kara: “Büyük Türkistan Davasında Önemli Bir İsim: Mustafa Çokayoğlu (1890-1941)”, T.D.T.D., 119 (Kasım 1996), 30-33.

⁸⁹ Tahir Çağatay için bkz. Saadet Çağatay: “Prof. Dr. Tahir Çağatay (1902-1984)”, T.K. XXIII, 251 (Ocak 1985), 55-58.

⁹⁰ Abdulvahab Oktay için bkz. Saadet Çağatay: “Dr. A. Oktay (1904-1968)”, T.K. VI, 69, 74-76.

Tabloda da görüleceği üzere Mustafa Çokayoğlu, Tahir Çağatay ve Abdulvahab Oktay'a ait toplam 385 yazı bulunmaktadır. "Başmakale", "İdareden" rumuzlu yazılar ile imzasız yazılarında büyük bir ihtimalle Mustafa Çokayoğlu'nun önderliğinde ve Tahir Çağatay ile başka gençlerin katkılarıyla ortaklaşa yazıldığı düşünülürse, toplam 1290 adet muhtelif yazıyı⁹¹ içerisinde toplayan "Yaş Türkistan" külliyyatındaki yazıların büyük çoğunluğunun bu üç şahıs tarafından yazıldığı anlaşılar. Böylece Yaş Türkistan dergisinin yazar kadrosunun çekirdek kısmı anlaşılmış oluyor.

Yukarıda zikredilen yazar isimleri ve rumuzlardan başka dergide geçen diğer yazar isimleri, rumuz ve müstear isimler ise şunlardır: Bir Türkistanlı, Altay Noyan, Çolpan⁹², Yaş Türkistanlı, Türkistan İstiklalcisi, M.N, Elbek⁹³, Baysingar, Ertem, Bir Mücahit, Başkurt Özkaynak, N.M, Mir Said, Sıddıkoğlu Alican, İlter, Azimzâde⁹⁴, Belgen, Fıtrat⁹⁵, Türkistanlı Türk, Seyyit Ali, Muhyiddin, Hilal Menşi, Hokanlı, Türkmen, Bin Ali, Mansur, Ağaoğlu Ahmet⁹⁶, Taylak Ahmet, M.M, Hasanzâde, Kazi Bek, A., Taşkentli, Dr. Mir Yakup, Kelit, Turancı, T.D, Ahmet Haki, Doktor Salih İsmail, Sabir, Ahmet Ahmedi, İğnat Bili, Mirza Azmi, Tanrıbirdi, Seyit Abdullah Taşkendi, Doktor Salihcan, Efendizâde, Yakup, Azim Haşimi.

Ayrıca derginin yayınlandığı tarihlerde Almanya'da bulunan Said Ali Ankara, Naim Öktem, Ahmedcan Okay, İbrahim Yarkın ve başka Türkistanlı gençlerde Yaş Türkistan dergisine çeşitli rumuzlarla yazılar yazmışlardır⁹⁷. Bu rumuzların büyük çoğunluğunun kimlere ait oldukları tespit edilememiştir.

⁹¹ Bkz. Tablo 9.

⁹² Çolpan için bkz. İbrahim Yarkın: "Türkistan Hürriyet Şairi Çolpan", T.K., (Mart 1963), 37-41.

⁹³ Elbek için bkz. İ. Yarkın: "Türkistan'ın Milliyetçi Şairi Elbek", T.K., (Haziran 1965), 43-47.

⁹⁴ Timur Kocaoğluna göre Azimzâde rumuzunun sahibi, babası "Osman Kocaoğlu" dur. Bkz. Timur Kocaoğlu: a.g.e, 29.

⁹⁵ Fıtrat için bkz. İbrahim Yarkın: "Türkistanlı Ceditçi Fikir Adamı, Yazar ve Şair Abdurrauf Fıtrat", T.K., XIII, 147-148-149, (Ocak-Mart 1975), 55-58

⁹⁶ Ağaoğlu Ahmet için bkz. Ertuğrul Yaman-A. Kemal Bolaç-Ahsen Esatoğlu: Türkiye'de ki Türk Dünyası, (Ankara, 1998), 31-37.

⁹⁷ Timur Kocaoğlu: a.g.e, 29.

2.4.Yaş Türkistan Dergisinin Tahlili

Yaş Türkistan dergisi, Türkistan'da 1870'den 1990'a kadar yayınlanmış bütün dergi ve gazeteler arasında hem Türkistan'ın milli adı hem de milli bağımsızlığı amacını açık ve cesaretle ortaya koyması bakımından ayrı bir yer tutar. Türkistan dışındaki Türkistan göçmen basınında "Yeni Türkistan" dan sonraki ikinci yayın "Yaş Türkistan" dır.⁹⁸

Mustafa Çokayoğlu'nun başyazarlığını (rédacteur en chef) yaptığı dergi, Paris'te⁹⁹, Aralık 1929 ile Ağustos 1939 yılları arasında 10 yıl süreyle yayınlanmıştır. Bu süre zarfında 117 sayısı çıkmıştır. Türkistanlılarca çıkarılan dergiler arasında Yaş Türkistan, 1942-1975 yılları arasında Düseldorf'ta yayınlanan ve 134 sayısı çıkan Milliy Türkistan'dan sonra "Türkistan Göçmen Basını" içerisinde yayın hayatında uzun süreli kalmayı başarabilen ikinci dergidir.

Dergi maddî açıdan zor şartlar altında çıkarılmıştır¹⁰⁰ ve yayın hayatını sürdürebilmesi için muhaceratta ki Türkistanlıların maddi yardımlarına ihtiyaç duymuştur.¹⁰¹ Abonelere zaman zaman her sayının arka kapağında "abone borçlarınızı vaktinde töleşni (ödemeyi) unutmayınız" şeklinde uyarıların yer alması dikkat çeker. Derginin tam olarak kim veya hangi kuruluş tarafından finanse edildiği hakkında bilgi yoktur. Bununla birlikte aylık olarak çıkarılan Yaş Türkistan dergisinin, 10 yıl süre ile hiç aksamadan çıktığını görmekteyiz.

Arap alfabesi ile çıkarılan derginin dilinin ne olduğu konusunda, "Atsız Mecmua" ile "Yaş Türkistan" arasında ilginç bir tartışmaya şahit olmaktadır.

⁹⁸ Timur Kocaoğlu (Yay.Haz.): a.g.c, 14.

⁹⁹ Derginin her sayısının arka kapağında dergi adına: Moustapha Tchouhai-Oghly, 7, Square de la Fontaine, Nogents. Marne (Seine) / France adresi verilmiştir.

¹⁰⁰ "Yaş Türkistanın Üçüncü Yılı" : Y.T., 25 (Aralık 1931), 2: "Dostlarımızın yardımı ile toplanan maddî gücümüz, yalnız üç sayı için yeterli idi".

¹⁰¹ "Yaş Türkistan Faidesige": Y.T., 27 (Şubat 1932), 40: "Tenzin'de yaşayan Türkistanlılardan Yaş Türkistan'a 622 Meksika doları (3856 Frank) toplanarak, Yunus Zakircan adına kayıtlı bir çek ile gönderilmiştir".

Atsız mecmuada “Yaş Türkistan” dergisinin dili hakkında eleştiri mahiyetinde şu satırlar yer alır:

“...Şark diliyle çıkarılan derginin dili de halis bir Özbek Türkçe’si değil, Türkistan şehirlerinin Acem tesiriyle bozulmuş şeklidir. Yaş Türkistan arkadaşımız, uruğlu Özbek (genel mahiyette Türkistan’da konuşulan dil) veya Çağatayca olarak yazsa, herhalde daha iyi olurdu.”¹⁰²

Yaş Türkistan’da ise Atsız mecmuanın eleştirisine şu şekilde cevap verilmiştir:

“...Biz neşriyatımızın dilini bugünkü cemiyetimizin kullandığı dili bir kenara bırakarak, Çağatay lehçesinin XV. asırdaki şekline dönüştüremeyiz. XX. asırda yaşamakta olan bir cemiyetin davasını XV. asırdaki bir dil ile anlatmak mümkün değildir...Unutmamak gerekir ki her mecmuanın geniş muhitlerde okunması ve manevî dayanağını kuvvetlendirmesi lüzumu vardır. Biz mecmuamızı yalnız Türkistanlılar için değil, davamız dışında kalan Türk ülkelerinde yaşamakta olan kardeşlerimiz içinde çıkarıyor ve onları da okuyucularımız arasında görmek istiyoruz. Mecmuamız bir lehçe mecmuası olmaktan ziyade bir Türkistan Türk mecmuasıdır.”¹⁰³

Buradan derginin dilinin Türkî (Türkistan Türkçe’si) olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁴ Derginin yayın hayatına çıkışı, yeni bir fikrî ve manevî desteğe kavuşan Türkistanlıları, fazlasıyla sevindirmiştir.¹⁰⁵ Bu nedenle derginin çok kısa sürede yaygınlaştığını görmekteyiz. Nitekim dergi sadece Avrupa’da değil, aynı zamanda; Türkistan, İran, Afganistan, Hitay (Çin), Japonya, Suriye ve Arabistan’da da okunur hale gelmiştir.¹⁰⁶

Yaş Türkistan mecmuası Türkiye’ye de girmiş ve Türkiye’de yaşanmakta olan Türkistanlılarca da okunmuştur. Fakat 1934 yılına gelindiğinde derginin “Türk-Sovyet ilişkilerini bozduğu gerekçesiyle”, Türkiye’ye girişinin

¹⁰² Atsız Mecmua, 9 (Ocak 1932)’den naklen Esen Tursun (Tahir Çağatay): “Mecmuamızın Tili Hakkında”, Y.T., 27 (Şubat 1932), 17.

¹⁰³ Esen Tursun (Tahir Çağatay): “Mecmuamızın Tili Hakkında”, Y.T., 27 (Şubat 1932), 18-19.

¹⁰⁴ Timur Kocaoglu (Yay.Haz.): a.g.e, 22.

¹⁰⁵ Yaş Türkistan: “Tebrikler”, Y.T., 3-4 (Mart-Nisan 1934), 51: “...Sevgili yurdumuzun kurtuluşu için müstemlekeci Ruslar ile mücadele ettiğimiz çağlarda, istiklâl için titreyen yüreklerimizin bir aks-i sedası olarak ortaya çıkan “Yaş Türkistan” mecmuasının birinci nüshasını görmek bizleri çok sevindirdi...”.

¹⁰⁶ “Yaş Türkistanın Üçüncü Yıllığı” : Y.T., 25 (1931), 2-3.

yasaklandığını görmekteyiz.¹⁰⁷ Derginin başmuharriri Mustafa Çokayoğlu, Türk Hükümetinin aldığı bu kararla ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapar:

“ Biz ne Türkiye hükümetinin ne de başka bir hükümetin kendi siyasetine uygun kararlar kabul etmesine itiraz etmiyoruz...Yine her şeyden önce hiç bir zaman Türk-Sovyet dostluğuna karşı bulunmadığımızı ve hiçbir zaman Türk-Sovyet dostluğunu soğutmak, ihlâl etmek gayesinde olmadığımızı belirtmeliyim. Milletlerarası siyasî vaziyetin çok nazik olduğu bir dönemde, Türk-Sovyet münasebetlerini ihlâl etmeye kalkışmak için kişinin siyasî seviyesi, bilgi derecesinin çok düşük olması gerekir...Biz milletlerarası münasebetler ve bu arada Türk-Sovyet ilişkileri hakkında da yazılar neşrettik. Kardeş Türkiye'nin yurdumuzu basan müstevliler ile dost olmasına sevinmediğimizi de hiçbir zaman gizlemedik....Neşrettiğimiz yazılar ise diplomatik olmaktan ziyade, Rus Bolşeviklerinin Türk millî inkılâbına ve Kemalizm'e karşı yürüttükleri propagandaya dairedir. Bu yazılarımızda da hakikate uymayan bir söz bulunmadığı gibi, hepsi Bolşevik membalarının sabittir...Bu sizin işiniz değil denilebilir. Hayır, bu bizim işimiz ve millî menfaatimizdir. Çünkü Türk millî inkılâbının ortaya koyduğu millî kurtuluş ve millî istiklâl gayesi bizimde (Türkistanlıların) idealimizdir. “İstanbul’da çıkan bir gazete Semerkant’ta okunmalı” sözünü biz Türk büyüklerinden işittik ve İstanbul gazetelerinden okuduk. Sovyet Rusya tarafından Türkiye ile Sovyet Türkleri arasına çekilen sed-i çin ile İstanbul’da yazılan bir gazetenin Semerkant’ta okunması nasıl mümkün olabilir? Artık Yaş Türkistan Türkiye toprağına girmeyecek. Yaş Türkistan’ın yasaklanmasıyla Türkiye’deki yurttaşlarımızın yurtlarıyla olan bağlantısı tamamen kopmuş oldu. Yaş Türkistan’ın Türkiye’deki vatandaşlarına uzanan kolu, kardeş Türkiye hükümeti tarafından kesildi. Bununla Anadolu ile Türkistan arasına çekilen sed-i çin birkaç metre daha uzadı...Çare yok. Bu ağır, unutulmaz darbeyi de kabul edip, onun manevî vücudumuzda oluşturduğu göm-gök izi , acısını da tahammül ve sabırla taşıyacak ve yolumuza devam edeceğiz.”¹⁰⁸

İki yıl sonra 1936 yılına gelindiğinde, Türkiye’nin aldığı bu kararla ilgili olarak, dergi sayılarında sitemlerin devam ettiğini görmekteyiz.¹⁰⁹

Yaş Türkistan dergisi; genel mahiyette Türkistan millî menfaatlerini gözetmeye çalışmış ve sınırlı bir okuyucu kitlesine hitap etmekten kaçınmıştır. Bu nedenle dergi, herhangi bir dernek yada siyasî partinin yayın organı olarak

¹⁰⁷ Milliyet, 7.10.1934: “Hükümetimizle Sovyet Rusya hükümetinin münasebet ve alakası aleyhinde yazıları ihtiva eden, Berlin’de çıkan Yaş Türkistan mecmuasının memleketimize sokulması icra vekilleri heyeti kararıyla yasak edilmiştir” .

¹⁰⁸ Çokayoğlu: “Yaş Türkistan Türkiye’ye Kiritilmeyturgan Boldı”, *Y.T.*, 60 (Kasım 1934), 6-11.

¹⁰⁹ “Yaş Türkistanın 8.ñçi Yaşına Kirişi Münasebetiyle”, *Y.T.*, 85 (Aralık 1936), 2: “...Söylenmeden geçilmemesi gereken ve Türkistan hatta Türklük için uygun olmayan ağır bir nokta Yaş Türkistan’ın Türkiye’ye girişinin yasaklanmasıdır. Bugünkü Türkiye hükümetinden, Türklüğün ana ocağı Türkistan millî mücadelesine herhangi bir yardım talep edemesek te, Türkiye’de ki Türkistanlı gençlerin ruhî gıdalarından mahrum edileceği rüyalarımıza dahi girmezdi”.

çıkamamıştır.¹¹⁰ Yayın hayatına başlarken, “Türkistan milli istiklâl mefkûresini tanıtmak” gayesiyle çıktığını belirten dergi, ayda bir yayınlanmıştır. 117 sayısı bulunan dergi, 10 ciltte toplanmıştır. Her ciltte ortalama 12 dergi sayısı yer almaktadır.¹¹¹ Bazı sayılar çift çıkmış ve buna göre de sayfa numaraları değişiklik göstermiştir.¹¹² Yaş Türkistan, tamamı 4.017 sayfalık dev bir külliyyat olarak karşımıza çıkar.

Dergide; “Türkistan millî davası” çerçevesi içerisinde fikrî, iktisadî, siyasî, edebî, dil, matbuat, coğrafya, tenkit, seyahat, şiir, hikâye, kitap tanıtımı, terceme-i hal, eğitim vb. konulara dair her türlü yazıya yer verilmiştir.

Her sayının ilk sayfasında derginin adı, şîârı, o sayının çıkarıldığı tarih ve içindekiler kısmı bulunmaktadır. Derginin adı Arap alfabesiyle her sayının ön kapağında yazılmıştır. Arka kapak sayfasında ise “Yach Turkestan” şeklinde Fransızca okunduğu haliyle belirtilmiştir. Tarihlemede Fransızca ay adlarıyla birlikte Arapça ay adları da birlikte verilmiştir. İçindekiler kısmında ilgili yazının hangi yazara ait olduğu karşısında belirtilmiştir.

. Dergi sayıları ilk aşamada, üç ana bölümden oluşmuştur. Bunlar “Siyasî Bölüm”, “Edebî Bölüm” ve “Haberler Bölümü”dür. Bununla birlikte dergi sayıları arasında bu tür bir bölümlenmede dengesizliğin olduğunu görmekteyiz. Çünkü bazı sayılarda “Edebî Bölüm” yer almazken, bir kısım sayılarda ise “Haberler Bölümü” ne rastlamamaktayız. 27. sayıdan itibaren ise bu tür bir

¹¹⁰ “Yaş Türkistanın 8.çi Yaşına Kirişi Münasebetiyle” : Y.T, 85 (Aralık 1936), 2: “Yaş Türkistan mecmuası, hiçbir fırka ve grup içerisinde yer almaksızın Türkistan milli gayesi üstünde ve onun bayrağı altında, Türkistan milli kurtuluş ve istiklâli yolunda yer almıştır”.

¹¹¹ 1-7.ciltlerde ve 9.ciltte 12, 8. Ciltte, 11; 10. Ciltte, 8 sayı bulunmaktadır.

¹¹² Dergi numaraları temin edilen fotokopisinden tespit edildiğine göre: 14, 15, 17. sayılar: 37 sayfa; 11. sayı: 38 sayfa; 1, 2, 16, 19, 20, 24, 27, 29, 65. sayılar: 41 sayfa; 12, 13, 18, 21, 23, 25, 26, 30-37, 74. sayılar: 42 sayfa; 38- 45, 62-64, 66, 68-70, 72, 73, 75-79, 82-91, 94-100, 102, 109-115. sayılar: 43 sayfa; 67. sayı: 47 sayfa; 5-6. ve 22. sayılar: 49 sayfa; 71. ve 108. sayılar: 51 sayfa; 3-4 sayı: 53 sayfa; 9-10. sayı: 54 sayfa; 7-8. sayılar: 57 sayfa; 101, 103, 106, 107. sayılar: 59 sayfa; 80-81. sayılar: 66 sayfa; 92-93. ve 116-117. sayılar: 67 sayfa; 104-105. sayılar ise 89 sayfadır.

bölümlemenin tamamen ortadan kalktığını görüyoruz.¹¹³ Bundan sonrası için yazılar, herhangi bir alan bölümlemesine gidilmeden bir sıra dahilinde dergi içerisindeki yerlerini almışlardır.

“Siyasî Bölüm” de genel olarak; “Rusya’nın Türkistan Politikası”, “Türkistanlıların Rusya’ya Karşı Kurtuluş Mücadeleleri”, “Basmacılık Hareketi”, “Türkistan’ın Siyasi Durumu”, “Rus Muhacerat Siyaseti”, “Türkistan’da Ekonomi”, “Türkistan’da Eğitim”, “Şarkî Türkistan”, “Milletlerarası Siyasi Durum” vb. konular işlenmiştir.¹¹⁴

“Edebî Bölüm” de ise şiirlere yer verilmiştir.¹¹⁵ Şiirler karakter olarak Türkçülük duygularını dile getiren şiirler niteliğindedir. Bu bölümde ele alınan diğer bir konu “Kitabiyat” başlığı adı altında, kitap tanıtımlarının yapılmasıdır.¹¹⁶

“Haberler Bölümü”nde iki alt başlık görmekteyiz. Bunlar; “Türkistan Haberleri” ve “Tışkî Haberler” (Dış Haberler) dir. Burada dikkati çeken kısım; “Dış Haberler” alt başlığı altında komşu ülkelerden, diğer bölge ve dünya ülkelerinden haberler verilmesidir.¹¹⁷ “Türkistan Haberleri” alt başlığını ise; daha ziyade mektuplarla dergi idaresine ulaşan, Türkistan’a ait yerel ve daha küçük haberler oluşturmaktadır.¹¹⁸

¹¹³ Bkz. Ekler: “Yaş Türkistan Dergisi İçindekiler Tablosu”.

¹¹⁴ Burada amacımız dergiyi edebî açıdan incelemek olmadığı için, konularla ilgili yazıların içeriğine değinilmemiştir.

¹¹⁵ Şiirler kısmında Çolpan, Abdurrauf Fırat, Elbek, Tevekkel Babür (Tuyğun), İlder (Abdulvahab Oktay) ve Mağcan Cumabayov ve bir kısım rumuz sahiplerinin şiirleri yayınlanmıştır.

¹¹⁶ Derginin 27. Sayısından itibaren “Edebî Bölüm” kalkınca, “Kitabiyat” başlığı adı altında eser tanıtımlarına devam edilmiştir. Ayrıca “Başkarmamızga Kilgen Eserler” başlığı ile kitap tanıtımları devam etmiştir.

¹¹⁷ Bu kısımdaki haberler: Türkiye, Hindistan, İngiltere, Japonya, Mısır, Afganistan üzerinde yoğunlaşmaktadır.

¹¹⁸ Bu kısımdaki haberler: Özbekistan’da, Türkmenistan’da, Kazakistan’da, Kırgızistan’da şeklinde toplanmıştır.

Aşağıdaki tabloda "Yaş Türkistan" da yayınlan yazıların konularına göre sınıflandırılması görülmektedir.

Tablo 9 Yaş Türkistan'da Yayınlanan Yazıların Sınıflandırılışı (1-10. Cilt)

Konu	C.1	C.2	C.3	C.4	C.5	C.6	C.7	C.8	C.9	C.10	Toplam
Edebiyat	—	1	—	1	2	4	1	4	1	—	14
Dil	1	—	1	3	7	4	4	—	4	2	26
Siyaset	22	45	40	48	51	57	49	46	50	34	441
Ekonomi	8	8	10	13	15	5	8	6	6	2	81
Eğitim	1	1	1	1	—	4	4	4	7	2	25
Kitap	2	4	—	3	1	—	1	4	6	1	22
Alıntılar	2	4	1	3	9	5	1	6	7	—	38
Yerel Haber	10	14	12	11	14	14	18	11	9	8	121
Terceme-i Hal	1	2	—	2	19	10	2	8	5	8	57
Mektuplar	4	—	1	2	1	—	3	—	—	—	11
Eleştiri	10	2	13	14	3	4	2	—	2	6	56
İdareden	7	1	—	2	—	—	—	—	8	8	26
Dış Haber	12	17	9	22	37	25	22	15	21	11	211
Diğer	3	2	2	11	15	4	12	19	4	6	78
Hatıra	2	2	2	2	1	1	11	4	—	—	25
Bilgi	—	—	10	11	1	—	—	—	3	3	28
Toplam	94	10	126	154	177	137	138	128	135	91	1290

II. BÖLÜM

1905-1917 YILLARI ARASINDA TÜRKİSTAN'DA YENİLEŞME HAREKETLERİ VE SİYASÎ FAALİYETLER

1. TÜRKİSTAN'DA USÛL-İ CEDİT HAREKETLERİ VE EĞİTİM

Türkistan'da medrese eğitimine dayanan eğitim sistemi, Uluğ Beyin ölümünden sonraki karışıklık devresinde gerilemeye ve çok geçmeden de bozulmaya başlamış bulunuyordu.¹¹⁹ Eğitim sisteminin tamamen bozulduğu bu dönemde fen ilimleri, medrese müfredatlarından tamamen çıkarılmış; akli ilimlere gereken önem verilmemiştir. Yirmi yıla yakın süren tahsil devresinde ise fıkıh, tefsir, Arapça, sarf ve nahiv, Arapça dil bilgisi, akait ve hikmetü'l- ayn medreselerde okutulan başlıca ilimlerdi.¹²⁰ Eğitim sistemi ise tamamen ezbere dayanmaktaydı.

1881'deki mevcut bilgilere göre; Rusya boyunduruğundaki Türkler o zaman, 16.000 mahalle mektebi ve 214 medreseye sahiptiler. Bu 16.000 mahalle mektebinde 500.000 Türk çocuğu okumakta ve bunlar Kuran kıraati ve namaz duaları öğrenmekteydiler.¹²¹ Bu okullarda¹²² din eğitimi hakimdi ve Arapça ile eğitim yapılmaktaydı. Yerli mahalli dili öğrenerek, hem okuyup hem yazanların sayısı ise oldukça azdı.

Türk-İslâm aleminin genel olarak içinde bulunduğu bu durum, Türkiye'deki reformist hareketlerle değişmeye başlayacaktır. Genç Türkler, İslâm aleminde serbest düşüncesinin öncüleri oldular. Onlar Müslümanların inkışafına ve

¹¹⁹ Mehmet Saray: Türk Dünyasında Eğitim Reformu Ve Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914), (Ankara, 1987), 42.

¹²⁰ Yusuf İsa Alptekin: Esir Doğu Türkistan İçin, (İstanbul, 1985), 24.

¹²¹ Yaş Türkistanlı: "Gaspıralı İsmail Bek", Y.T., 57 (1934), 31-32.

¹²² Sonraki dönemler de Türkistan'da şu üç tip okul faaliyet gösterecektir. Birincisi; bütün Rus İmparatorluğunda bilhassa Rus çocuklarının eğitimi için düzenlenmiş yaygın resmî okullardı. İkinci tip ise; yerli halka Rusça öğretmek gayesiyle kurulan ve iki dilli öğretim yapan Rus-Tatar veya Türkistan'da ki adıyla Rus-yerli okulları, üçüncü tip okullar ise; Türklerin devletten hiçbir yardım görmeden kendi gayretleriyle yürüttükleri medreselerdi. Bkz. Nadir Devlet: Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihleri (1905-1917), (Ankara, 1985), 223.

terakkisine mani olan cehalet ve ayrılıklara karşı mücadele ettiler. Bu hareket Rusya Müslümanları arasında da görüldü ve yayıldı.

Türkistan'da ise asrî manada eğitim sisteminin oluşturulması gayretleri, "Cedidizm" hareketinin ortaya çıkmasıyla başlar. Rusya Müslümanları arasında çok kısa zamanda büyük gelişmeler kaydeden Cedidizm akımının kurucusu ve ideologu maruf Türkçü ve filozof İsmail Bey Gaspıralı olmuştur. Gaspıralı aynı zamanda, 1883-1914 yılları arasında Kırım'ın kültür merkezi Bahçesaray'da "fikirde, dilde ve işte birlik" parolası ile yayımlanan ve Rusya Müslümanları'nın millî uyanışında önemli rolü bulunan Tercüman Gazetesinin de kurucusudur.¹²³

Gaspıralı Bahçesaray'da (Kırım) "Tercüman" gazetesini tesis edip, Türk ve Müslümanlara asrî ilim ve irfanın lüzumunu ve halkın aydınlanıp bugünkü durumlarından kurtulmaları ve yükselmelerinin lüzumunu ispata çalışmıştır. Rusya Müslümanları "Usûl-i Cedit Hareketi"ni, 1884'te Bahçesaray'da Usûl-i Cedit mekteplerini açan İsmail Gaspıralı'ya borçludur.¹²⁴

İsmail Beyin ehemmiyet verdiği iş, Türk-İslâm dünyasının medenî-içtimai değişimini temin etmek idi. Bütün felaketlerin cehaletten kaynaklandığını sezen İsmail Bey, Türk-İslâm camiasını kurtuluş yoluna çıkarmak için, "Usûl-i Cedit" hareketini var gücüyle Türk-İslâm ülkelerine yaymaya çalıştı. Onun en keskin ülkü silahı "Tercüman" idi.¹²⁵

İsmail Bey Gaspıralı, gerçekleşmesini istediği Usûl-i Cedit mektebini bizzat açarak ve tatbikatını yaparak faydalarını halka göstermek için Bahçesaray'ın Kaymaz Ağa semtinde bir mektep açarak tedrisata başladı.¹²⁶ Kendisinin yetiştirdiği Bekir adlı muallimi de bu mektepte görevlendirdi. 12 öğrencisi

¹²³ Süleyman Tekiner: "Türkistan Cedidizmi Komünist Propagandasının Dikkat Merkezinde", Dergi, 45 (Münih, 1966), 26.

¹²⁴ "Buhara İnkılâbının 20. Yılı": Y.T., 22 (1931), 11.

¹²⁵ Yaş Türkistanlı: "Gaspıralı İsmail Bek", Y.T., 57 (1934), 31.

¹²⁶ Mehmet Saray: a.g.e, 45.

bulunan bu ilk Usûl-i Cedit mektebini ulema, “kafirler ocağı” olarak adlandırıp, halk nazarında bu mektebe nefret uyanmasına neden oldu. Fakat İsmail Beyin sabırlılığı ve teşkilatçılığı sayesinde 1905 yılında Usûl-i Cedit mekteplerinin sayısı 5.000’i aştı.¹²⁷

Usûl-i Cedit mekteplerinin programı Gaspıralı tarafından şu şekilde belirlenmişti¹²⁸:

1. Mektepler medreselerden ayrılacaktı,
2. İlkokulların kendisine has öğretmenleri olacaktı,
3. Öğretmen sadaka değil aylık alacaktı,
4. Okuma-yazma öğretimi eskiden olduğu gibi usûlsüz heceleme ile değil, yeni elifba kitaplarında gösterilen usûl-i savtiye veya usûl-i meddiye ile başlayıp kolayca okuma yoluna devam edilecekti,
5. Yalnız okumaya değil, aynı zamanda yazı eğitimine de önem verilecekti,
6. Kız çocukları için de ayrıca ilkokullar olacaktı ve kızlara da yazı öğretilenecekti,
7. Öğretim bir programa göre olacaktı ve her yaşa göre ders kitapları kullanılacaktı.

İsmail Bey kendi düşüncelerini sadece kağıt üzerinde belirten ıslahatçılardan olmayıp, seyahatler eder ve fikirlerini hayata geçirmeye çalışırdı. Cafer Seyit Ahmet Bey’e göre; İsmail Beyi bütün teşebbüslerinde başarılı kılan vasıflardan birincisi ondaki tetkik kabiliyeti idi. İsmail Bey işe başlamadan önce milletin taraflarını araştırırdı. Döneminin hakiki vaziyetini de çok iyi anlamıştı. İhtiyatlı idi. Onun ihtiyatkârlığı kendisini değil, işini düşündüğünden ve saçacağı tohumların boşa gitmemesini temin endişesinden kaynaklanıyordu¹²⁹

İsmail Bey taşkın ruhlu bir insan değildi. Fikirleri ve yazıları ile en

¹²⁷ Yaş Türkistanlı: a.g.m, 31.

¹²⁸ A.B. Taymas: Kazan Türkleri, (Ankara, 1988), 161-162.

¹²⁹ Yaş Türkistanlı: a.g.m, 31.

mukaddes hayallerini dile getirmektense; yapılabilecek küçüğe olsa müspet işleri tercih ederdi. İsmail Bek Rus idealistlerini taklit etmedi. Son sözünü söyleyerek işe başlamakansa, gayeye götüreceği yolu tercih ederdi.¹³⁰

Usûl-i Cedit programı ile eğitim ve fikri düşüncelerini uygulamaya koymayı düşünen Gaspıralı, Rus makamlarına müracaat ederek Türkistan'da Usûl-i Cedit mekteplerinin açılması için yardım rica etti. Rus makamları, Gaspıralı'nın talebine cevap vermezlerken, Türkistan halkını Ruslaştırmak emelinde olan bazı Rus şovenistleri ise bu duruma tepki gösterdiler.¹³¹ Rus hükümetinden istediği izni alamayan Gaspıralı, Rusya'nın bir vasalı durumunda olan Buhara'nın reformcu Emiri Abdü'lâhad'ın aracılığıyla Buhara'da Usûl-i Cedit okullarını açmaya karar verdi. Emir'in daveti üzerine 1893 yılında Buhara'ya gelmesine rağmen; Buhara ve Türkistan'ın diğer şehirlerinde Usûl-i Cedit mekteplerinin açılması için gerekli olan iznin verilmesini temin edemedi.¹³²

Bununla birlikte Türkistan'da yeni usûlde ilk okul Taşkent'te açıldı. Buhara'da Corabay'ın açtığı fakat üç ay gibi kısa bir zaman sonra kapanan okul hariç tutulursa, yeni usûl okullarının ilki Münevver Karî¹³³ tarafından 1901

¹³⁰ a.g.m, 32.

¹³¹ İsmail Beyin çalışmalarını çok tehlikeli bulan İlminski, bir mektubunda Gaspıralı'nın faaliyetlerini şu şekilde sıralamakta idi: Rus İmparatorluğunun Müslüman tebaası arasında İslâmî esaslardan ayrılmaksızın Avrupaî eğitimi yaymak ve İslâmî fikri Avrupaî eğitimle kaynaştırmak, çok sayıda değişik ve karışık dillerde konuşan Rusya Müslümanlarını birleştirmek, kendi yayın organıyla Osmanlıca'yı Türk soyundan gelen bütün Müslümanların ortak dili yapmak". Bkz. Mehmet Saray: a.g.e, 47.

¹³² Mehmet Saray: a.g.e, 48-49.

¹³³ Münevver Karî hicri 1297'de doğmuştur. Atası Abdürreşit Han Satıp Aldı Han, Alimoğlundan ayrılıp yetim kaldı. Azim Han, Müslüm Han isimlerinde iki büyük kardeşi ile anası Hamiyet Hatunun terbiyesinde kaldılar. Zamanının okumuş hanımlarından ve edibelerinden olan Hamiyet Hanım, her üç oğlunu okutabilmek için büyük çaba sarf etti. Sonra oğlu Münevver'i Şihavnd Tahir civarındaki Osman Karî Damla'ya, Kuran hıfz etmek için teslim etti. Münevver Kuran'ı hıfzettikten sonra 1898'de ulum-i dinîye tahsili için Buhara'ya gitti. Burada tefsir ve hadis ilimleriyle tanıştıktan sonra, Taşkent'e geri döndü. Bir süre kendi mahallesi olan Derhan mahallesi mescidinde imamlık yaptı. 1900 yılından itibaren Usûl-i Ceditçilerle tanışıp; bu yolda talim ve terbiyeye rağbet etti. 1901'de ilk cedit mektebini açtı. Daha sonra "Cemiyet-i Hayriye"yi kurdu. Bu cemiyet aracılığı ile temin edilen sermaye ile gençleri tahsil için İstanbul ve Orenburg'a gönderdi. Münevver Karî bir taraftan Ostroumov'un fitneleri, diğer taraftan gizli polis idaresi (ahranka) nın baskıları altında 1905 yılının dehşetli devirlerinde de çalışmalarını devam ettirip; inkılâp dönemine eriştiğinde halkını tenvir işlerini Sovyet şartlarına uygun olarak sürdürdü. Fakat Kızıl Ruslar onun kendi halkını tenvir yolundaki faaliyetlerini suç olarak değerlendirip idam ettiler. Bkz. Ebu'l-Nasır Naci: "Habibim Münevver Karî": Y.T., 55 (1934), 11-14.

yılı Haziran başlarında Taşkent'te açılmıştır.¹³⁴ İki yıl sonra Hoca Mahmut Behbudî bir ikincisini¹³⁵, sonrasında Münevver Karî'nin yetiştirdiği İşan Hoca Hani, Hasan Hoca Hani, Şakircan Rahimî, Semi Karî, Selimhan Tillahanoğlu, Kayyum Ramazan ve Kazak Fuzeyl'in gayretleriyle Usûl-i Cedit mekteplerinin sayısı 16'ya çıktı. Taşkent'teki bu hızlı gelişme daha sonra Hokant, Hive ve Buhara'ya sıçrayacak; kısa sürede bu Müslüman merkezlerindeki Usûl-i Cedit mekteplerinin sayısı 100'e yaklaşacaktır.¹³⁶

1910-15 yılları arasında Türkistan'da 80 Usûl-i Cedit okulu açılmıştır. Buhara'da 1911-12 yıllarında 57 Usûl-i Cedit okulu bulunmakta idi.¹³⁷ 1905 yılında bütün Kazakistan'da 128 Rus-Kazak okulu ve 135 tane ana dilde eğitim yapan okul varken; 1913'de Rus-Kazak okullarının sayısı 157'ye ve köy okullarının sayısı 267'ye yükselmiştir. 1911'de Türkistan'da 6.003 mektep ve 328 medrese mevcuttu. Medreselerin 31'i Sırderya Oblastı'nda, 204'ü Fergana Oblastı'nda ve 93'ü Semerkant Oblastı'nda idi. 1915 yılında Rusça-yerli dilde eğitim yapan okulların sayısı 90 idi ve bunun 65 tanesi Sırderya Oblastı'nda idi. 1903'te Hazar ötesinde 10 tane Rus-yerli okulu mevcuttu.¹³⁸

Türkistan'daki eğitim alanındaki gelişmeler Rusya'yı rahatsız etmeye başlayınca; Türkistan Genel Valiliği 1907 yılında "Tatar Cedit" programını durdurmak için sansür uygulamaya başladı. Ceditçi yayınlar yasaklandı.¹³⁹ Orta Asya'ya yerleşmiş Tatarların eğitimdeki nüfuzları Rus idarecilerinin dikkatini çekmiş ve 1911'de kurulan müteaddit reform görmüş okullar ve Fergana'da Tatarlar tarafından kurulmuş okullar kapatılmıştır.

Rus hükümetleri bundan sonra Orta Asya'daki resmî memur ve eğitimcilerden "Türkiye ve İrandan gelebilecek ihtilâlcî fikirler taşıyan yeni

¹³⁴ İbrahim Yarkın: "Türkistan'da Uyanış Devri, Milli Hareketler ve Münevver Karî", *T.K.*, 46 (Ankara, 1966), 912-913.

¹³⁵ S.A. Zenkovski: *Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık*, (İstanbul, 1971), 125.

¹³⁶ Mehmet Saray: a.g.e, 59.

¹³⁷ Nadir Devlet: a.g.e, 38.

¹³⁸ Nadir Devlet: a.g.e, 224-228.

¹³⁹ Nadir Devlet: a.g.e, 146.

gelenlere” karşı dikkatli olmalarını istemiştir. Ruslar Ceditçilere karşı muhafazakâr Müslümanları desteklemeyi düşünmüş ve konservatif Müslüman okullarına ve din adamlarına büyük önem vermiştir.

Buhara’da ki reformist gelişmeler ise demiryolları, telefon-telgraf, elektrik, Amerikan pamuğunun ve pamuk fabrikalarının artması, özellikle halı-kilim sanatının inkişafı ve umumî ticaretin gelişmesi nispetinde artış göstermiştir.¹⁴⁰

Rus-Japon savaşı devam ederken Buhara’ya tesadüfen giren “Tercüman” Gazetesi halk tarafından büyük rağbet görmüş; Türkistanlılar savaş ile ilgili haberleri Tercüman” ile birlikte Mısır ve Hindistan gazetelerinden öğrenmişlerdir. Bundan sonra Buhara’ya her türlü gazete ve mecmua gelmeye başlamış; okuyucular yalnız siyasî vakıalar hakkında değil, yeni mefkûrelerden de haberdar olmuşlardır. Bununla birlikte okuyucu muhit dar bir çerçeveye münhasır kalmıştır.¹⁴¹

Buhara’da Yaş Buharalılar” eski mektep ve medreseler yerine “yeni usûlü” getirmeyi gaye edinmişlerdi. 1900 yılında “Pirmast” tümeninden Molla Corabay, Buhara’nın “Postin-Dozan” mahallesinde bir Usûl-i Cedit mektebi açarak 3-4 ay içinde okuma-yazma öğreteceğini ilân etti. 1902 yılında Kayyuoğlu adlı bir eski mektep muallimi, eski usûl yerine yeni usûlü tatbik etmek istedi. Yeni mektep kısa sürede açıldı ve Usûl-i Cedit Rusya tebaası olan Tatarlar arasında hemen yayıldı. Bu mekteplerde Usûl-i Cedit ile Tatar Dili, yeni popüler eserler ve Müslümanlara ait meseleler öğretilmekteydi. Sabitov, Bornaşov ve başkaları açtıkları mektebe Tatar çocuklarını almakla iktifa edip, Buharalıları kabul etmediler.¹⁴²

1908 yılında İsmail Gaspıralı, Buharalıları için mektep ıslahatı meselesini

¹⁴⁰ Buhara İnkılâbının 20. Yılı: Y.T, 22 (1931), 11-12.

¹⁴¹ Ulemanın olumsuz propagandaları bunda etkili olmuştur. Cahil ulema, bu gazete okuyucularına “Babi”, gazeteye de “Babi Kitabı” demekteydiler. Bkz. a.g.m, 12.

¹⁴² a.g.m, 13-14.

müzakere ederek; Sabitov tarafından Buharalılar ve Tatarlar için açılan mektebi resmileştirdi. Mektebin adı “İsmailiye” olarak konuldu. İsmail Bey, bunu kabul etmeyerek sabık emir Muzafferettin’in adına izafeten “Muzafferiyeye” olarak konulmasını teklif etti. Fakat bu mektep açılmadı. Çünkü ulemalar muhalefet ederek, sadrazama bu usûlün zararlı olduğuna dair fetva verdiler.¹⁴³

Buhara aydınları tarafından Ekim 1918’de Buharalılar için yeni Usûl-i Cedit mektebi açıldı. Baş muallim ve müdür olarak Mirza Abdülvahit tayin edildi. Büyükler için gece dersleri açıldı. “Buhara İnkılâbı Tarihi”ni yazan Sadrettin Aynî¹⁴⁴ mektep için üç kitap hazırladı. Talim ve terbiyeye dair “Tehzibü’l-Sibyan”adlı eseri, o dönemdeki muallim ve talebeler arasında popüler idi. 1909 yılı sonbaharında hükümet mümessillerinin de hazır bulunduğu bir mecliste umumî bir imtihan yapıldı. Ulemadan yalnız Ekram Damla vardı. İmtihandan sonra mektep hakkında; mektebin faaliyetlerinin devam ettirilmesi ve kapatılması yönünde iki farklı görüş ortaya çıktı. Muhafazakâr grubun görüşü ağır basıp, mektep emir tarafından kapatıldı.¹⁴⁵

Usûl-i Cedit mektebi bir program ile kısa zamanda okuma-yazma öğretebildiğini, kolay ve pratik bir usûl olduğunu gösterdi. Usûl-i Cedit mekteplerinin kısa sürede başarı kazanıp yayılması, medreseleri korkuttu. Çünkü yeni mekteplerin çoğalması, medreselerin öğrencilerinin ve varidatlarının azalmasına sebep olacak idi. Bu durumda bütün ulemalar birleşip, güya şeriata aykırı olan bu mekteplerin kapatılması için çalışmaya başladılar.

¹⁴³ a.g.m, 14.

¹⁴⁴ 1878’de dünyaya gelen Sadreddin Aynî, 1917 inkılâbına bir ceditçi olarak girmiştir. O hayatının en çetin yıllarını ceditçilerin saflarında, Buhara’da ki hakim reaksiyona karşı mücadele ederek geçirmiştir. O bütün Buhara ceditçileri gibi emire karşı mücadele etmiş, ilk Buhara inkılâbında mühim roller oynamıştır. Dışarıya öğrenci gönderme nazariyesini ortaya atanlardan birisidir...Sovyet Rusya’nın Türkistan’ı işgalinden sonra diğer Buharalı ceditçiler gibi şartlara göre hareket etmeyi uygun buldu. Daha sonra Tacikistan’a geçerek çalışmalarına burada devam etti. Aynî’nin “Adı Ne” adlı hikaye kitabı ile “Dahonde” isimli romanı Rusça, Ukraynaca, İngilizce, Almanca ve Fransızca’ya çevrilmiştir. Edebiyatın şiir, hikaye, roman gibi alanlarında çalışmış olmakla kalmamış, gazetecilikle de meşgul olmuştur. O muktedit bir gazetecidir. Bkz. “Türkistan Haberleri”: Y.T., 73 (1935), 37.

¹⁴⁵ Buhara İnkılâbının 20. Yılı: Y.T., 22 (1931), 15.

Medrese talebelerinin Usûl-i Cedit mekteplerine bakışlarına gelince; onlar, kendi medreseleri ve halifelerinin tesiri altındaydılar. Bununla her medresede çok az sayıda talebenin Usûl-i Cedit mekteplerine iyi niyetle baktıkları görülmektedir. Bunların sayısı az ve yanlarında sadece Ekram Damla olduğundan Usûl-i Cedit faydasına pek bir şey yapamadılar. Yine de Kazan, Bakü ve Bahçesaray'da neşre edilen ders kitapları ve bu usûlün kolaylığı sadece halk arasında değil, medrese öğrencileri arasında da yayılmasını az da olsa sağlamıştır. Diğer taraftan Usûl-i Cedit hususî evlerde gizli olarak devam ettirilmekteydi. Kocaoğlu Osman ve Mükemmelettin Beylerin mektepleri, gizli olarak faaliyet gösteren mekteplerdendi. Özellikle Kocaoğlu Osman Beyin mektebinde çoğunlukla kabiliyetli medrese talebelerine matematik, fen Bilimleri ve pedagoji okutulup iptidaî mekteplere muallim yetiştirilmeye çalışılmaktaydı.¹⁴⁶ Klasik Edebiyat ve şiir öğrenen medrese talebelerine yine romantik edebiyatı öğrenmeleri için zemin hazırlanmıştı.

Buhara terakkiperverlerinin faaliyeti yalnız Usûl-i Cedit'e merak uyandırmakla kalmamış; ahalinin hayatında da önemli fikir değişikliklerine sebep olmuşlardır. XX. asır başlarında ortaya çıkan reformist grubun sayısı bundan sonra hızla artacaktır. "Cedit" olarak adlandırılan terakkiperver zümre daha sonra hususî bir cemiyet halini aldı. Bu cemiyetin gayeleri şunlardı¹⁴⁷:

1. Ahali içindeki cehaleti yok etmek, başlangıç mektepleri doğrultusunda çalışmak ve ahali içindeki yeni edebiyat ve süreli matbuat yayınlarının devamını sağlamak,
2. Medreselerin durumunu halka anlatmak, medreselerin ıslahatının lüzumunu ortaya koymak ve ulema ile mücadele etmek,

¹⁴⁶ Türkistan'da popüler eserleriyle tanınan Abdurrauf Fitrat ve Kabil'de Afgan maarifine hizmet eden Haşim Saik burada yetişmişlerdi. Bkz. Buhara İnkılâbının 20. Yılı: Y.T., 22 (1931), 16.

¹⁴⁷ a.g.m, 17-18.

3. Hükümet adamlarının tazyik ve kanunsuz hareketlerine karşı halkı uyandırmak, hakim ve kadıların ahali ile münasebetlerine dikkat ederek, yoksul köylü halkın hukukunu müdafaa etmek,
4. Emir ve sarayın aşırı harcamalarına halkın dikkatini çekmek,
5. Ahalideki taassubu, dinî kavgaları, israfçılığı, hurafeleri, rekabeti, taklitçiliği bitirmek.

Emir Seyit Mir Alim Hanın ıslahat için verdiği vaatlerini yerine getirmemesinden sonra Buhara'da ceditçilerin sayısı hızla arttığı gibi, özel meclislerde ele alınan meseleler açıktan konuşulmaya başlandı. 1912 yılında birkaç ay çıkan "Buhara-yı Şerif" ve "Turan" gazeteleri bu konuda önemli roller üstlendiler.

1913'de Kocaoğlu Osman Bey "Gevkşan" mahallesinde, daha sonra emir tarafından öldürülen Hamid Hoca, Mükemmel Mahdum "Güzar-ı Keşf-i Alak"da, İslâmkul Şehr-i Sebz'de kendi evinde, Karakol ve Kerki'de ayrıca yine Usûl-i Cedit tarzında mektepler açtılar.¹⁴⁸

1914 yılında gizli teşkilat tarafından iki adet şirket kuruldu. Bunlardan birincisi; "Maarif" adındaki kitap ve neşriyat şirketi idi. İkincisi ise; "Bereket" adlı şirket olup; halkı kendisine celp etmeye ve siyasî propaganda yapmaya çalışmaktaydı.¹⁴⁹

1914 yılında Kocaoğlu Osman, Hamit Hoca ve Mükemmel Mahdumların mektepleri emir tarafından kapatıldı. Usûl-i Cedit mekteplerinin ikinci defa kapatılışı ve görünüşte Usûl-i Ceditçilerin ortadan kaldırılması, Buhara'da, "Maarifçi Serbest Ahrar Hareketi"ni tamamen yok edemedi. Usûl-i Cedit mektepleri kapatılmakla birlikte, talim evlerde devam etti. Çocuklar küçük gruplar halinde derslerine devam ettiler. Halkın Usûl-i Cedit'in faydasına inandığı bu dönemde, hükümetin bununla dahi mücadele edecek gücü kalmamıştı.

¹⁴⁸ a.g.m, 19.

¹⁴⁹ a.g.m, 19.

Kırgızistan'da cedit hareketi 1905 ihtilâlinden sonra 1906-1907 yıllarında başladı. Kırgızistan'da da Ceditçilik ve milliyetçilik fikrini yayanlar Tatarlar oldu.¹⁵⁰ Fakat bu hareket fazla gelişmedi. Hive ise başlangıçtan itibaren gelişmelere açık kalmış, fakat 1913 yılında başlayan isyan ve Türkmenlerle Özbekler arasındaki gerginlik ülkenin durumunu sarsmıştır.

Ceditçilik hareketinin bu şekilde Türkistan siyasî, içtimaî ve en önemlisi maarif sahasında oynamış olduğu etkin rol; Bolşevikler arasında "Komünizmin Ceditçilik hareketinden çıktığı" şeklinde tuhaf bir tezin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Gerçekte bu düşünce; Buhara Emiri ve onun hizmetçilerine ait bir nazariye idi.¹⁵¹ Şimdi bu nazariyeye Bolşevikler sahip çıkmaktadırlar. Aslında Türkistan ceditçiliği ile Rus Bolşevizmi arasında ne bir manevî kardeşlik ne de ilmî bir yakınlık söz konusu değildir.

Türkistan'da Rus proleteri diktatörlüğü 1917 inkılâbı ile Martens, Folbawm, Kurapatkin, İvanof, Likoşin ve diğerlerinin emriyle Türkistan halkını kırıp geçiren sabık Çar hükümeti askerlerinin gücü ile kuruldu. Orta Asya Fırka (Komünist Fırka) saflarını düzenleme komitesi başkanı Peters'in ifadesince: "1917 inkılâbına kadar Türkistan'da yerli halktan komünist yoktu. Fırkalar da Ekim ihtilâlinden sonra oluşturulmuştu"¹⁵² Fırkaların oluşturulmasında Türkistanlıların katkısından bahsetmek mümkün değildir. Ceditçilerin himaye ve yardımlarını talep edenlerde Bolşevikler olmuştur.

Rusya'da İnkılâbın gerçekleştiği ilk devirlerde Türkistanlıları kendi memleketlerinin idarelerinde yer alma gibi en tabii haklarından mahrum eden Bolşevikler, sonrasında; Türkistan'da Sovyet hükümetinin teşekkülünde Ceditçilerin ileri gelenlerinden ve

¹⁵⁰ Nadir Devlet: a.g.e, 150.

¹⁵¹ "Ceditçilik Korkusu": Y.T, 65 (1935), 3.

¹⁵² a.g.m, 4.

din adamlarından yardım talep etmişlerdir. 1923 yılında Türkistan'da Sovyet hükümetini kurma teşebbüsleri başarısız olunca; Bolşevikler, yerli ahaliden nüfûzlu kişileri, hatta muhtariyet hükümetinin mühim şahsiyetlerini devlet idarelerine almaya mecbur kalmışlardı.¹⁵³

Türkistan cephesi (Türkefront) Rus güçleri kumandanı Frunze; Buhara Emirine karşı çıkışta Buhara ceditçilerine müracaat etmiştir. Buhara ceditçilerinin tamamı Frunze'nin yalvarmalarına ve tehditlerine kapılmamışlardır. Sovyet Rusya askerleri Buhara'ya girerek, Emirliği yıktılar. Buhara'da halk cumhuriyeti ilân edildi. Yeni hükümet ceditçilerden kuruldu. Fakat kısa bir süre sonra Bolşeviklerin vaatleri ile uygulamalarının birbirini tutmadığı görüldü. Ceditçilik milli prensiplerine bağlı kalanlar derhal Bolşevik Ruslara karşı mücadeleye başladılar.

Türkistan'da Komünizmin ceditçilikten çıktığını söyleyenlerin iki maksadı bulunmaktadır. Birincisi; Türkistan'da Ekim ihtilâlini helâl hale getirme, ikincisi ise; halkın gözünde ceditçileri karalamak ve küçük düşürmek.¹⁵⁴ Böylece halkın gözünde Rus Bolşevizmine karşı doğan düşmanlığın bir kısmı Ceditçi-Türkistan milliyetçilerine yüklenecek ve Bolşeviklerin yükleri ise hafifleyecekti.

Bolşevikler, ceditçi faaliyetlerden “kadınların özgürlüğü” konusunda da çeşitli desiseler ortaya koymuşlardır.

Türkistan'ın muasırlaşmasında “milli eğitime” önem veren Ceditçiler, kadınlar meselesini de unutmamışlardır. Mutaassıp halk kitlesini aydınlatmak için kadınların tahsil görmeleri gerekliliğini, çağa uygun kız mekteplerinin açılması lüzumunu ve muallime, hekim, ebe yetiştirilmesi konusunda yeni fikirler ortaya atmışlardır.

¹⁵³ a.g.m, 4.

¹⁵⁴ a.g.m, 5.

Evlenme, düğün, boşanma gibi meselelerin ıslahatı konusundaki tartışmalar, Ceditçiler ile mutaassıp ulemayı aşmış; ailevî münakaşalar halini almıştı. Ceditçilerin en kuvvetli vasıtacıları olan “genç mektepliler” bu tartışmaların Ceditçiler lehine sonuçlanmasını sağlamışlardır.¹⁵⁵

Ceditçilerin “kadınlar meselesi”nde belirledikleri istikametleri bize ilk önce Türkistan’da kız mekteplerini çoğaltmayı ve muallimler yetiştirmek istediklerini göstermektedir. Onlar örtü (baş örtüsü) meselesinin halk arasında kendi kendine hallolacağına inanmaktaydılar.

Türkistan’da Kızıl Rus hakimiyeti yerleşirken Ceditçiler, kadınlar meselesinin hazırlık devresini kısmen bitirip, asıl hedeflerine yaklaşmakta idiler. Onlar, Türkistan’ın eski şehir kısımlarında halkın yardımıyla kız mektepleri açmaya ve Tatarların teşebbüsüyle kurulan mekteplere kızların yerleştirilmesinde muvaffak oldular.¹⁵⁶

1925 yılına gelindiğinde okumuş bir kadın-kız grubu oluşmuş bulunuyordu. Artık örtü meselesi konuşulabilirdi. Taşkent eski şehir maarif kulübünde bütün muallim, muallime, maarif işçi kadınları ve okumuş kadınların katıldığı tarihi toplantıda “örtü meselesi” ele alındı. Çeşitli konuşmalar yapıldı. Bu toplantıdan sonra Türkistanlılar her türlü meclis ve tiyatroya aileleri ile birlikte gitmeye başladılar.

Bolşevikler Türkistanlılar’ın bu şekilde milli tarzda yükselmesinden rahatsız oldular. Onlara göre Ceditçilerin bu hareketine sınıfî bir renk vermek gerekli idi. İvanof ve Zeliniskiy; örtü bırakmanın (takmamanın) Leninizm ve Marksizim nokta-i nazarından da faydalarını ispat etmeye çalıştılar.

¹⁵⁵ Yaş Türkistanlı: “Milli Hareketler”, Y.T., 2 (1930), 15.

¹⁵⁶ Yaş Türkistanlı: a.g.m, 16.

İvanof bu ifratçılık hareketi ile şu amaçlara ulaşmayı amaçlamıştı¹⁵⁷:

- 1- Milliyetçilerin ve kadınların özgürlüğüne mani olmak,
- 2- Milliyetçilerin halk arasında yok etmeye çalıştığı dinî taassubu halk arasında yeniden yaymak,
- 3- Çeşitli entrikalardan çıkması muhtemel heyecanlardan istifade etmek,
- 4- Yerli komünistleri bu tür işlerle görevlendirip onları oyalamak.

Türkistanlılar, Bolşeviklerin bu siyasetine pek itibar etmediler. Hedeflerine ulaşamayan Bolşevikler ise “milliyetçilerin tesirine kapıldınız” diyerek bir çok masum Türkistanlıyı tutuklayıp; milliyetçi ve din taraftarı olmakla suçladılar. Yerli (milli) komünistler ise, yürütülen siyasetin iç yüzünü anlayarak fırkanın (RKP) tehditlerine aldırınmayarak kadınlarını yeniden örtündürdüler.¹⁵⁸

2. TÜRKİSTAN’DA SİYASİ FAALİYETLER

1905 Meşrutiyetinin ilânını takiben durumu değerlendirmek isteyen Türk aydınları, harekete geçerek; 1905 yılı Martında 80’i aşkın temsilciyle Kazan’da bir araya gelmişler, Rusya Müslümanlarının I. Umumî Kongresi için Başbakan Kont S.Y. Witte’den müsaade istenmesine karar vermişlerdi. Kazan, Simbirsky, Tambov, Kırım ve Kafkas temsilcilerinden oluşan bir heyet 8 Ağustos 1905’de Petersburg’ta başbakana müracaatlarını yaptılar. Ancak bu müracaat Ceditçilik hareketine karşı olan Ufa Müslüman Cemaati lideri Müftü Yar Sultanof ile Petersburg Mollalarının lideri S. Bayazidof’un teşebbüsleri sonucu reddedildi.¹⁵⁹

Bununla birlikte 8 Nisan 1905’te ve akabinde Mayıs ayında Çistopol’da yapılan hazırlık toplantısından sonra, I. Rusya Müslümanları Kongresinin Ağustos ayı içerisinde Nijni-Novgorad’ta yapılması kabul edildi ve kongre Gustov Struve

¹⁵⁷ Yaş Türkistanlı: a.g.m, 19-20.

¹⁵⁸ Yaş Türkistanlı: a.g.m, 21.

¹⁵⁹ S.A. Zenkovski: a.g.e, 63.

vapuru kiralanarak Oka nehri üzerinde bir gezinti süsü verilmek suretiyle gerçekleştirildi.¹⁶⁰

Kongre divanı Ali Merdan Bey Topçubaşı¹⁶¹,nın başkanlığında İsmail Gaspıralı ve Yusuf Akçura¹⁶²’dan oluşmakta idi.¹⁶³ Kongre 15 Ağustosta çalışmalarını tamamlayarak, şu kararları aldı¹⁶⁴:

1. Bugünkü hayatın icaplarından olarak baş gösteren siyasî, içtimaî ve ilmî işlerin hepsinde Rusya Müslümanlarının birleşmesi gerekmektedir,
2. Bu maksada varmak için Rusya Müslümanları Ruslar’ın terakkiseverleriyle hemfikir olup, halkın arzusuyla seçilmiş olan temsilcilerin, devleti idare ve kanunları tanzim etme görevlerine katılmaları temeline kurulan hukukî teşkilatlar meydana gelmesi yolunda iş görürler,
3. Rusya Müslümanları, bütün hukuklarda Ruslar ile bir dereceye çıkmazlar ise, 2. maddede anılan maksad kabil olamaz; Rusya Müslümanları buna kani olup, siyasî, içtimaî, ve dinî hukukların hepsinde Ruslar ile her bakımdan eşit olmak; gerek bugünkü kanunlarda, gerekse hükümetin tedbirlerinde, gerek memurların işlerinde Rusya Müslümanları

¹⁶⁰ A.B. Taymas: a.g.e, 176.

¹⁶¹ 5 Kasım 1934’te ebediyete intikal eden Ali Merdan Bek Topçubaşı, İsmail Gaspıralı ve diğerleri gibi Rusya hakimiyeti altında bulunan Türkleri temsil eden, önemli şahsiyetlerden biri idi. O Rusya Müslümanları mümessillerinden ve Rusya Müslümanları kurultaylarının değişmez reisi idi. Çağdaşları arasında en çok Avrupaî tahsil gören o idi. Ali Merdan Bek 1832’de Tiflis’te dünyaya geldi. Büyük babası Gürcistan krallarının yanında topçu güçlerinin başkanı ve kale kumandanlığı gibi mühim görevlerde bulunmuştur. Babası Mirza Cafer Bek meşhur alim ve şark dilleri uzmanı idi. Bkz. M.: “Ali Merdan Bek Topçubaşı”, *Y.T.*, 61 (1934), 29-33.

¹⁶² Aslen İdil Boyundan gelen Yusuf Bek, Türklük mefkûresini şahsında toplayan bir Türk idi. İkinci vatanı olarak gördüğü Türkiye’de faal bir gazeteci olarak çalıştı. Birinci Rusya İnkılâbı devrinde Rusya’ya gelerek bütün Türk milli güçlerini birleştirmeye çalıştı. İsmail Gaspıralı ve Ali Merdan Topçubaşı ile birlikte Rusya Müslümanları Kurultaylarının tamamına katıldı. Rusya hakimiyeti altındaki Türklere, Ruslarla birlikte eşit haklar temin etmek maksadıyla, yapılacak reformlarla ilgili olarak materyaller hazırladı. O İdil boyundan çıkan, Türkiye’de büyük ve mühim bir sima, Rusya Türklerinin ise bir lideri olarak karşımıza çıkar. Birinci Rus İnkılâbında sonra Türkiye’ye dönerek Türk birliği davası yolunda çalışmalarına devam etti. Bkz. M. Çokayoğlu: Yusuf Akçura, *Yaş Türkistan*, 65 (1935), 8-11.

¹⁶³ A. Bennigsen-C. Lemerrier *Quelquejay*: a.g.e, 48.

¹⁶⁴ A.B. Taymas: a.g.e, 177-178.

hakkındaki tehditleri, tazyikleri ve istisnaları ortadan kaldırmak uğrunda meşru çarelerin hepsine baş vuracaklardır,

4. Rusya Müslümanları, faaliyetlerine bugünkü ve ilerideki ihtiyaçlarına göre yön verirler. Müslümanların ihtiyaçlarına uygun mektepler açmaya; kitaplar, gazeteler, mecmualar, kütüphaneler ve kurslar vasıtasıyla asrî hayatın esas fikirlerini neşretmeye çalışırlar,
5. Şu plânı çizilmiş hedeflere ulaşmak için, Müslümanların zaman zaman toplanacak olan kongreleri tarafından verilen talimata uygun iş görecektir meclisler kurulacaktır.

II. Müslüman Kongresi, Kazanlılar'ın çabaları sonunda Petersburg'ta toplandı. Bu kongrede ilki gibi gizli yapılmıştır. 13-23 Ocak 1906 tarihleri arasında Tatar, Kırgız, Kırım ve Kafkasyalı 100 delegenin iştirakiyle yapılan kongrede kurulması düşünülen Müslüman ittifakına "Rusya Müslümanları İttifakı" adı verilmiştir.¹⁶⁵ Rusya Müslümanları İttifakı gerçekleştirilmiş olmasına rağmen ilk fikir ayrılıkları da bu ikinci kongrede ortaya çıkmıştır.¹⁶⁶

Yusuf Akçura başkanlığındaki bir heyetin Kadet toplantısına katılmaları ve Yusuf Akçura ile A. İbrahimov'un Türkçü faaliyetleri bilinmesine rağmen Kadet Merkez Komitesine seçilmelerinden sonra Kadetler, parti programlarında aşağıdaki değişiklikleri yapacaklardır¹⁶⁷:

- 1- Müslüman dinî idaresinde tam otonominin kabulü,
- 2- Müslüman mukaddesat ve örf kanunlarının hazırlanmasının kabulüyle, Rus sivil ve ceza kanunlarının bunu müteakip gözden geçirilmesi,
- 3- Rus olmayan millî unsurların yaşadıkları bölgelerde mahallî dillerinin maarifte esas alınması ve bundan böyle okullarda kullanılması.

¹⁶⁵ S.A. Zenkovski: a.g.e, 65.

¹⁶⁶ Yusuf Akçura, Seyit Giray Alkin, Kutlukay Mirza Tevkilev gibi kültürel muhtariyet taraftarı bazı delegelerin çabalarıyla Kadet (Konstitucionnye Demokratiya Party) Rus Liberal Partisine katılma kararı alınmıştı. Müslüman İttifakının hayal olduğunu ileri süren ve Rus radikal fırkalarıyla temasta olan ihtilâlcî-milliyetçi grup ise alınan bu kararı protesto edecek ve toplantıyı terk edecektir. Bkz. S.A. Zenkovski: a.g.e, 65.

¹⁶⁷ S.A. Zenkovski: a.g.e, 66-67.

İttifak-Kadet işbirliği sonucu III. Müslüman Kongresinin izni de alınmış oldu. III. Müslüman Kongresi 16-21 Ağustos 1906 yılında Nijni-Novgorad'ta çok sayıda delegenin katılımıyla çalışmalarına başladı. Kongre divanı Ali Merdan Bey Topçubaşı'nın başkanlığında Yusuf Akçura (I. Sekreter), A. İbrahimov, Alimcan Berudî (Din İşleri Komite Başkanı), Şah- Haydar Sırtlanov, Abdullah Apanaev (Okul İşleri Komite Başkanı), Seyit Giray Alkin, Selim Giray Canturin, M.C. Bigi, Mustafa İsmailov, Abdullah İsmetî, İsmail Gaspıralı, Şahmerdan Koşçegulov, Emincan İlhamcanov¹⁶⁸, dan meydana gelmişti.

Birinci ve ikinci Müslüman kongrelerinde ortaya atılan fikirlerin gerçekleştirilmesi için siyasi bir parti haline gelinmesi, üçüncü kongrede kabul edildi. Ancak, ikinci Müslüman kongresinde ortaya çıkan görüş ayrılıkları, bu son kongrede daha da büyümüştür. Liberallerle sosyalistler, daha doğrusu ittifakçılarla ihtilâlciler birbirlerinden artık kesin çizgilerle ayrılmışlardır.¹⁶⁹

İttifakın sözcülüğünü yapan Yusuf Akçura, gayelerinin, Rusya Müslümanları'nın büyük bir kısmını bir araya getirmek için bir siyasi partinin kurulması, bu siyasi partinin tesir ve otoritesini Rusya'daki diğer siyasi partiler arasında kuvvetlendirmek olarak belirttikten sonra, yapılan oylama sonucu ittifakın bir siyasi parti haline gelmesi kabul edildi.¹⁷⁰

Parti programı üzerindeki tartışmalar ve oylamadan sonra, yeni partinin 15 üyeden oluşacak Merkez Komitesi seçimi yapıldı. Neticede merkez komitesine şu delegeler seçildiler¹⁷¹:

1. A. İbrahimov (Ülfet Gazetesi Yazı İşleri Müdürü),
2. Yusuf Akçura (Kadet Merkez Komitesi Üyesi ve Kazan Muhbiri Gazetesi Yazı İşleri Müdürü),

¹⁶⁸ S.A. Zenkovski: a.g.e, 72.

¹⁶⁹ a.g.e, 72-73.

¹⁷⁰ a.g.e, 73.

¹⁷¹ a.g.e, 78-79.

3. Seyit Giray Alkin (Avukat, Duma Üyesi),4. İsmail Gaspıralı (Kırım Delegatesi),
5. Ali Merdan Topçubaşı (Azerbaycan Temsilcisi, Hukukçu),
6. Abdullah Apanaev (Orenburg Temsilcisi, Müderris),
7. Alimcan Berudî (Kazan Temsilcisi, Müderris),
8. Sadri Maksudî (Kazan Temsilcisi, Avukat),
9. Musa Carullah Bigi (Vietka Temsilcisi, Eğitimci),
10. Abdullah Bobi (Vietka Temsilcisi, Eğitimci),
11. Hadi Maksudî (Kazan Temsilcisi, Yıldız Gazetesi Yazı İşleri Müdürü),
12. Mustafa Davidoviç (Kırım Temsilcisi, Bahçesaray Belediye Başkanı),
13. Şahmerdan Koşçegulov (Astrahan Temsilcisi),
14. Selim Giray Canturin (Duma Üyesi, Zemstvo İl Meclisi Üyesi),
15. Şah Haydar Sırtlanov (Ufa Tatarı, Duma Üyesi). Ayrıca kongrede bulunmadıkları halde Merkez Komitesine katılmak üzere Bakü, Elizavetpol, Orenburg, Erivan ve Türkistan temsilcileri.

İttifak grubunun tesiriyle Duma, Müslüman temsilciler için siyasi isteklerin dile getirileceği ve siyasi mücadelenin yapılacağı bir yer olarak seçilmesine ve bilhassa I. ve II. Duma'ya bir çok milletvekili¹⁷² sokulabilmesine rağmen hiçbir varlık gösterilemedi. Müslüman kongrelerinde alınan kararların hiç birisi kabul ettirilemedi.

Bu arada Müslümanlar'ın Duma'daki başarısızlıkları, tarım reformlarının geri çevrilmesi, liberal Rus partileriyle iş birliğinin sonuçsuz kalması ittifakın çökmesine neden oldu. Rus partileri her şeyden önce Rus olmaları nokta-i nazarından hareket ettikleri ve Rus milli menfaatlerine aykırı gördükleri için ittifakın tekliflerine sırt çevirmişlerdir. İttifakın stratejisini çizen İsmail Gaspıralı ve Yusuf Akçura ittifaktan ayrılmışlar ve partinin merkez komitesi de 1908'de kendinî fes etmiştir. Müslüman kongreleri ve Duma deneyleri Rusya Müslüman Türkleri'ne, Çarlık Rusya'sında kanuni yollardan haklarını alamayacaklarını

¹⁷² I. Duma'da Türk ve Müslüman milletvekillerinin sayısı 25, II. Duma'da ise 35 idi. Bkz. A.N. Kurat: Rusya Tarihi, a.g.e, 394.

öğretmiştir. Rus liberalleriyle işbirliğinin hiçbir netice vermeyeceği de ortaya çıkmıştır. Liberal görüşlü dinî ve kültürel muhtariyet taraftarı görüş yerine radikal görüşler benimsenmeye başlanmıştır. Radikal Türk Aydınları ise milli çıkarlarını elde edebilmek için kendilerine iki ayrı yol seçtiler. Bunlardan bir grup Sosyalist-inkılâpçı gruplara girerlerken veya kurarken, diğer grup ise milli-inkılâpçı bir strateji takip ettiler.

Rusya Müslümanlarının siyasi faaliyetleri yukarıda zikredilen kongrelerle sınırlı kalmamıştır. Gerçekte “bütün Rusya Müslümanlarını” temsil ettiği söylenen bu toplantılar, Kazaklar ve Türkistanlılar için bir şey ifade etmemekte idi. Gerek Kazakistan’da yolların iyi olmaması, gerekse mücadeleyi sürdüren Türk aydınlarının yeterli sayıda olmaması veya şehirlerde oturmaları onların büyük halk kitlelerine ulaşmalarına engel olmakta idi.

Kazaklar Ali Han Bökeyhanov, Muhammet Tınışbay ve Şahmerdan Kuşçogulov başkanlığında mücadeleye devam ettiler. 1907’de Troist, Orenburg ve Kostanay’da Kazak temsilcileri konferanslar verdiler ve Kazak step-köy sömürsünün Kazaklar’ın ekonomik ve sosyal şartlarına olan bozucu etkisini dile getirdiler.¹⁷³ Burada E. Cangeldin, A. Maykatov, Sultan Mahmut Taraygırov, S. Kobayev ve S. Dönentagev Rus ihtilâlcilerinin partisi RSDRP ile işbirliği yaptılar.¹⁷⁴

Türkistan’da ise milliyetçilik, Ceditçilik hareketiyle kendisini göstermiş yeni metotla eğitim yapan okullar açılırken, bölgedeki Türk Basını da meyvelerini vermiştir. Bu gazeteler okulların Usûl-i Cedit metoduyla çalışması gerektiğini aşılarken aynı zamanda çarlığa ve sosyalistlere de karşı çıkıyorlardı.¹⁷⁵

1905 yılında bir cedit kültür derneği olarak kurulan “Yardım” cemiyeti, liberal düşüncenin yayılmasına çalışıyordu. Cemiyet-i Hayriye adıyla kurulan bu

¹⁷³ S.A. Zenkovski: a.g.e, 106.

¹⁷⁴ Nadir Devlet: a.g.e, 138.

¹⁷⁵ Nadir Devlet: a.g.e, 145.

cemiyetler, Münevver Karî'nin teşvikiyle ilkokulu bitirdikten sonra Türkiye, Orenburg, Azerbaycan ve Ufa'ya gizlice öğrenci göndermekte idi.¹⁷⁶

1910 yılında Buhara'da Hacı Rafi, Mirza Abddulvahid, Hamit Hoca Mîhrî, Ahmetcan Mahdum, Osman Hoca ve Mükemmelettin Mahdum, gizli bir "Terbiye-i Efdal" cemiyeti kurdular. Bu cemiyet İstanbul'da bir şube açarak 1911'de 15 ve 1912'de 30 talebeyi İstanbul'a gönderdi. Daha sonra cemiyet "Tamim-i Maarif" adıyla resmî bir cemiyet şeklini aldı. Aynı yıl İstanbul'a gelen Abdurrauf Fıtrat, Osman Hoca, Gulcalı Abdulaziz, Sadık Aşuroğlu bu cemiyetin kurucuları arasında idi. Bu gençler İttihat ve Terakki Partisiyle de temasa geçerek İslâm ve Türk Birliği hakkında bir takım bilgiler öğrendiler.¹⁷⁷

Türkistan'da milli harekete Ubeydullah Hoca, Münevver Karî, Mahmut Hoca Behbudî, Aşurali Zahirî ve Abidcan Mahmutoğlu şekil verdiler. 1913 yılında Z. Velidi'nin seyahati sırasında Semerkant'ta Mahmut Hoca Behbudî ve Şakir Muhtarî ile birlikte milli hareketi gizli ve siyasi bir cemiyet altına almaya çalıştılar.¹⁷⁸ Münevver Karî 1913 yılından başlayarak en çok güvendiği ideal arkadaşları ile birlikte gizli gruplar halinde çalışmaya başladı. 1915-1916 yıllarında artık onun etrafında iyi teşkilatlanmış bir milliyetçiler grubu bulunuyordu.¹⁷⁹

Türkiye'de 1908 yılında Jön Türklerin katkılarıyla meşrutiyetin ilân edilmiş olması Rusya'daki Genç Buharalılar, Genç Hiveliler ve genç Tatarlar hareketine tesirde bulunmuştur.¹⁸⁰

¹⁷⁶ İbrahim Yarkın: "Türkistan'da Uyanış Devri", a.g.m, 913.

¹⁷⁷ Nadir Devlet: a.g.e, 148.

¹⁷⁸ Z.V. Togan: a.g.e, 355.

¹⁷⁹ İbrahim Yarkın: a.g.m, 914-915.

¹⁸⁰ Nadir Devlet: a.g.e, 140.

III. BÖLÜM

1917 İHTİLÂLLERİ VE TÜRKİSTAN

1. 1917 İHTİLÂLİNİN SEBEPLERİ

İnkılabın ortaya çıkmasındaki birinci amil; Çar hükümetinin takip etmiş olduğu siyaset idi. Halkın en adi ihtiyaç ve taleplerine riayet etmeden imkan haricinde fedakarlıkların talep edilmesi, halkı fazlasıyla bunaltmıştı.¹⁸¹

XIX. asırda Avrupa devletlerinde liberalizm büyük ilerlemeler gösterdiği halde Rusya bundan etkilenmemiş ve ekonomik kalkınmasını gerçekleştirememişti.¹⁸² Bu nedenle ilk Rus aydınları, otokrasinin yerine kuracakları, yeni siyasi sistemin temellerini köyde ve köylüde görmüşlerdir. Topraksızlık ve açlık köylünün devamlı problemi idi. Rus halkının 4/5'ü tarımla geçiniyordu. Buna karşılık toprağın 1/4'ine sahipti. Köylü asilzâdenin toprağında serfti. Kırım savaşıdan sonra bunu düzeltmek için 5 Mart 1861'de kurtuluş kanunu yayınlandı. Bu kanunla köylü esir durumdan kurtarılıyor ve köylüye toprak veriliyordu. Fakat köylüye kötü topraklar dağıtılmış, üstelik toprağın mülkiyeti değil kullanma hakkı verilmişti. Bu hak içinde köylü toprağın sahibine karşılığını ödeyecekti. Köylünün durumunda düzelme olmayınca bir kısım köylü toprakla uğraşmaktan vaz geçti ve şehirlere akın etmeye başladı. Böylece sayıları 4.000.000 kadar bir insan kitlesi Rus proletaryasının temelini teşkil edecektir.¹⁸³

14 Haziran 1910'da başbakan Stolipin'in hazırladığı yeni arazi kanunu yürürlüğe girdi. Bununla miri arazi sistemi kaldırılarak köylünün toprak sahibi olması hakkı sağlanıyordu. Köylülerden hali vakti yerinde olanlar fakir kimselerin topraklarını satın almak suretiyle geniş hutorlar (çiftlikler) kurmaya başladılar. Hisselerini satanlar ise Sibiry'a, Kazakistan'a, Türkistan'a ve Uzak Doğuya göç ederek toprak sahibi olma yolunu tuttular. Bununla Rusya içinde büyük göç

¹⁸¹ "Onüç Yıl": Y.T., 12 (1930), 1-2.

¹⁸² Salih Polatkan: I. ve 2. Dünya Savaşları, (İstanbul, 1986), 95.

¹⁸³ Fahir Armaoğlu: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (Ankara, 1984), 184.

hareketleri meydana gelmeye başladı.¹⁸⁴ Kazakistan'da ve Türkistan'da yaşayan Türkler için ise bu durum gerçek bir yıkım oldu. Arazilerinin çoğu ellerinden alındı.

İsyanın çıkmasındaki ikinci amil XIX. asırdan itibaren görülen fikir hareketleridir. 1825 yılında çıkan Dekabristler ayaklanması çabuk bastırılmış, fakat Rusya'da fikir hareketleri devam etmiştir. Puşkin'den başlamak üzere Gogol, Nekrasov, Çernişevski, Turgenev, Pisarev, Tolstoy gibi yazarlar, ileri fikir hareketlerinin mümessilleri oldular. Özellikle Belinski'nin bu konudaki etkisi büyük oldu. Ona göre Rusya'nın ilerlemesine şu üç faktör engel oluyordu: kanunsuzluk, adaletsizlik, cahil din adamlarının müessesesi olan Ortodoks Kilisesi ve hür fikirlerin bastırılması. İlk Rus ihtilâlcileri anarşist Bakün, Plekhanov ve sosyal demokrat Martov yüksek tabakaya mensup kimselerdi. Rusya'da ihtilâl hareketleri Batı Avrupa'dan farklı olarak geniş halk kitlelerini sosyal ve ekonomik durumlarından doğan ihtiyaçlarını karşılamak için değil, Avrupa'yı taklit ile oradaki sistemi Rusya'da tatbik etmek isteyen mahdut bir aydın zümresinin faaliyetleri neticesinde ortaya çıkmıştı. Bu ihtilâlciler harekette halktan çıkan kimselerde vardı; fakat onların sayıları sınırlıydı.¹⁸⁵

5 Mart 1861'de yayınlanan Kurtuluş Kanunun başarısızlığı, Narodnik veya Norodničestvo denen halkçı hareketin ortaya çıkmasına sebebiyet verdi.¹⁸⁶ Rus Marksizminin ilk hareketini Narodnik hareketi teşkil eder. Bu hareketin etkisiyle Rusya'da bir çok Marksist Cemiyet kuruldu. Bunlardan biri de 1895 yılında Vladimir İlyiç Ulyanov (Lenin)¹⁸⁷ tarafından kurulan "İşçi Sınıfının Kurtuluşu İçin Mücadele Birliği" adlı cemiyettir. Sibirya'ya sürülen Lenin, Minks şehrinde

¹⁸⁴ A.N. Kurat: a.g.e, 397.

¹⁸⁵ A.N. Kurat: "19. Yüzyıl Rus İhtilâlinin Karakteri ve 1917 Rus Şubat İhtilâli", Dergi,

18 (Müh, 1959), 22.

¹⁸⁶ Fahir Armaoğlu: a.g.e, 184.

¹⁸⁷ Lenin şimdiki adı Ulyanovski olan Volga üzerindeki Simbirsk şehrinde bir ilkokul müfettişinin oğlu olarak doğmuştu. Ağabeyi Çara suikast tertip etmekten asıldı. O Marksist felsefeyi inceledi. Anarşist faaliyetlere katıldığı için okuldan kovulunca bir başka şehirde okulunu bitirerek avukat oldu. 25 yaşında iken Avrupa seyahatine çıktı. 27 yaşında Plekhanov'un Sosyal Demokrat Partisine girdi. İhtilâlciler bir gazete çıkarmaya çalışırken tutuklandı. Bkz. Erdal Sargutan: "Rus İhtilâli", Töre, 7 (Ankara, 1975), 20.

1898 yılında Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisini kurdu.¹⁸⁸ Bu parti Bolşevik hareketin başlangıcı oldu.

Üç yıl süren sürgünden sonra gazetesini çıkarmak için Rusya'dan kaçtı. Plekhanov, Martov ve diğer arkadaşlarıyla 1900'de Iskra adlı gazeteyi çıkarmaya başladı. 1902 yılında Troçki ile tanıştı. 1903'te partisinin Brüksel ve Londra'da yaptığı toplantılarda parti Menşevikler ve Bolşevikler diye ikiye ayrıldı. Bunun sebebi Lenin'in her parti üyesinin bütün varlığı ile örgüte katılması ve aldığı emirlere gözü kapalı uyması gerektiği yolundaki açıklamasını Martov'un partinin "profesörler ve öğrencilerden gelebilecek destekten yoksun kalabileceği" şeklindeki açıklaması ile karşı çıkması olmuştur. Ayrıca Martov İmparatorluğun kendi sosyalist partisi bulunmasını, Lenin ise merkezîyetçi bir parti içinde her ulustan şahısların olması gerektiğini savundu.¹⁸⁹ Neticede Martov ve Troçki partiden ayrıldılar. Lenin ise Iskra'dan ayrılarak Vpered (İleri) isimli bir gazete çıkarmaya başladı.

1905 yılında Rusya'nın Japonya'ya yenilmesi ülkede karışıklıklarının çıkmasına neden oldu. Grevler yapıldı. Asker ile işçi çarpışmaya başladı. Hatta Petersburg'ta Amele ve Asker Mümessilleri Sovyeti kuruldu. Hareket tamamen bir ihtilâl şeklini aldı. Fakat başarıya ulaşmadı. Bunun sebebi ise Çara bağlı Kazaklar'ın hareketi desteklemeyip hareketi bastırmaya çalışmaları idi. İhtilâl bastırıldıktan sonra Çar bazı hürriyetler vermeyi ve Dumayı açmayı zorunlu gördü. Bu ihtilâlle "toprak meselesi" halledilmedikçe Rus ahalinin % 80'ini teşkil eden köylüyü, tatmin etmenin mümkün olmayacağı görüldü. Rus ve Ortodoks olmayan milletlerin başta Müslüman-Türkler ve Yahudiler olmak üzere hakları tanınmadıkça Rusya'da huzursuzluğun devam edeceğinin aşîkar olduğu görüldü.¹⁹⁰

¹⁸⁸ Erdal Sargutan: a.g.m, 20.

¹⁸⁹ Y.H. Bayur: Türk İnkılâbı Tarihi, III, 4, (Ankara, 1983), 42.

¹⁹⁰ A.N. Kurat: a.g.m, 23.

II. Duma'da Lenin'in partisi 65 mebus çıkardı. İş Grubu ve Es-Er'ler gelişme kaydederek 157 üye çıkarmışlardı.¹⁹¹ III. Duma'da ise İş Grubu 14, Sosyal-Demokratlar (Bolşevikler ve Menşevikler birlikte) 14 üye çıkarabilmişlerdi.¹⁹² 1907 yılında Stolipin'in katı tutumu nedeniyle ihtilâlciler zor anlar yaşadılar. 1907 yılı başında Lenin ve arkadaşları için tutuklama kararı verilince, Lenin Finlandiya üzerinden İsviçre'ye kaçtı. Hükümetin aldığı tedbirler sonucu, fabrikalarda grevler azalmış, ameleiy kışkırtan ihtilâlcilerin bir kısmı da tutuklanarak Sibiry'a sürülmüştü. Bunlar arasında 1908 Martında yakalanan Cugaşvili (Stalin) de vardı. 1912'de Prag'da yapılan Rus Sosyal-Demokratlarının VI. Kongresinde Bolşevik ve Menşevikler birbirinden tamamen ayrıldılar.¹⁹³

İnkılâbın ortaya çıkmasındaki üçüncü amil; Rusya'nın I. Dünya Savaşına girmesi idi. I. Dünya savaşı başlayınca Rusya'daki bütün siyasi partiler hükümeti desteklemeye karar verdikleri halde sosyalistler rejime karşı mücadelelerine devam ettiler.

Rusya'nın kalabalık insan gücü potansiyeli ve sınırsız yer altı kaynakları vardı. Fakat teşkilatsızlık yüzünden ve bilhassa devlet mekanizmasının başındakilerin kabiliyetsizlikleri nedeniyle bazı başarılarından sonra yenilmeye başladılar. Hindenburg, Rusları Lehistan'dan çıkardı. 1916 yılı da yenilgilerle geçti. Savaş sırasında halk yoksulluk çekerken bir takım müteahhitler ve karaborsacılar hızla zenginleşmeye başladı. Bu da halkın tepkisini artırdı. Silah ve cephane fabrikaları iyi çalışmıyor, üretilenler ise cepheye sevk edilemiyordu. Bütün umut İngiltere ve Fransa'dan gelecek yardıma bağlıydı.¹⁹⁴ Müttefiklerin Çanakkale önlerinde başarısızlığa uğraması; Rusya'nın yenilerek saf dışı olmasına sebep oldu. Rus ihtilâlinin kopmasında Mehmetçiğin süngüsünün hissesi de büyük olmuştur.¹⁹⁵

¹⁹¹ Nadir Devlet: a.g.e, 114.

¹⁹² A.N. Kurat: *Rusya Tarihi*, a.g.e, 399.

¹⁹³ Bayur: *20. Y.y'da Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerine Etkileri*, (Ankara, 1974), 127.

¹⁹⁴ a.g.e, 127.

¹⁹⁵ A.N. Kurat: "19. Yüzyıl Rus İhtilâlinin", a.g.m, 25.

Dördüncü amil ise; Çar Hükümetinin gayri Rus halklara; mesela Türkistan ve Dala Kazak Vilayetlerine karşı takip ettiği kanlı siyaset idi. Bu kanlı siyasetin neticesinde, bütün Türkistan halkı Çar Rusya'sına ayaklanmıştı.¹⁹⁶

1917 yılı başında Rusya'da 14 milyon kişi silah altındaydı. Bunların çoğu asırlardan beri yersizlik sıkıntısı içerisinde yaşayan ve büyük toprak sahiplerinin (pomeşçik) yerlerini almak için fırsat kollayan kişiler (mujik) idi. Cepheden Rusya içlerine gözlerini çeviren bu mujikler için “doğru yol” da inkılâp ile birlikte bulunmuş oldu. Muvakkat hükümet uyuyan halk kitlesini yabancı memleketleri (Türk İlleri) fethetmeye teşvik etti.¹⁹⁷

Türkistan'da hükümetin Sovyetler eline geçmesi, Petersburg ile aynı zamanda olmuştur. Türkistan ile alakası olmayan bu hükümetin içyüzü “Türkistanskiy Körer” adlı gazetenin 5 Eylül 1917 tarihli numarasında şöyle belirtilmektedir: “Çar zamanında Rus topraklarının Türkistan'daki görevleri şimdi; İşçi, Asker ve Çiftçi Sovyetleri üzerine düşmektedir”¹⁹⁸.

Safarof ise: “Rus askeri Türkistan'da mesuliyetsiz hareketleri ile yerli halkı kemirdi...Rus muhacir çiftçisi Şubat inkılâbından başlayarak Türkistan'ın köy ve şehirlerini cüzdanındaki kendi parası gibi tasarruf yapmaktadır...Müstesna bir yer tutan Rus işçisi, müstemlekecilik ruhu taşımaktadır...Türkistan'da inkılâp, birden bire şiddetli müstemlekecilik akımı haline geldi”¹⁹⁹ demektedir.

2. 1917 ŞUBAT (MART) İHTİLÂLİ

Kasım 1916'da Petersburg ve Moskova'da kimse inkılâp olacağına inanmıyordu. Cephelede ise muvaffakiyetsizlikler birbirini takip etmekte idi. Sayısı artan kaçak askerlerin durumu korkulu bir şekil almış, işçiler ise bir inkılâp

¹⁹⁶ “On Üç Yıl”: Y.T. 12 (1930), 1-2.

¹⁹⁷ a.g.m, 3.

¹⁹⁸ a.g.m: 3-4.

¹⁹⁹ a.g.m: 5.

için hazırlanmaktaydı. Çar hükümeti ise memleketin sükûnetini sağlamaktan acizdi. Devlet dumasında ki irticacılar ise heyecan içindeydiler. Çar kendisine sadık kişilerin nasihatlerini dinlemedi. Sarayın devrilmesi için saldırılar arttı. Çarın hapsedilip küçük kardeşi Mihail'in tahta geçirileceği söylenmekteydi. Erzak yokluğu nedeniyle hayat şartları günden güne zorlaşmaktaydı. Et, ekmek, şeker ve petrol bulunmuyordu. Bütün dükkanlar önünde uzun kuyruklar oluşmaktaydı.²⁰⁰

9-22 Ocak 1917'de Petrograt'ta bir gösteri yapıldı. Bu gösteri aynı zamanda harp aleyhine idi ve halkın iâşe güçlükleri nedeniyle hükümete seslerini duyurmak için yapılmıştı. 25 Şubatta gösteriler büyüdü ve Petersburg'ta karışıklıklar başladı. Bu gösteriye 200.000 kişi katıldı. İlk defa öğrenciler de işçilerin yanında yer aldı. 3.500 kişilik polis gücü olayları bastırmakta yetersiz kaldı. Aynı gece polis Bolşevik ileri gelenlerini topladı. Fakat toplananlar olayları yatıştırmaya çalışınlardı. Ertesi gün yeni bir Bolşevik Komitesi kuruldu. 27 Şubat günü ordunun silah deposu basıldı. Devlet daireleri ateşe verildi. Cezaevleri boşaltıldı. 300.000 gösterici ve 160.000 asker başkentte duruma hakim oldu.²⁰¹

Çardan hükümeti değiştirmesi ve halkın güvenini kazanmış yeni bir hükümet kurması talep edildi. Çar II. Nikola ise hanımının da etkisi ile bütün anlaşma yollarını reddetti. Nihayet 1917 sonlarında Petersburg'ta karışıklıklar arttı. İşçiler sokaklara döküldüler. Hükümet ise bunlara karşı askeri güç kullandı. Sokaklarda mücadeleler görülmeye ve kan dökülmeye başlandı. Petersburg tam bir savaş meydanına dönüşüp tanınmaz bir hale geldi. Askerler ve işçiler gruplar halinde isyancı halk safına geçmeye başladılar. Hükümet isyanı bastıramadı. Duma reisi Radzyanko'nun Çara, isyancılarla anlaşması gerektiği yönündeki telkinleri netice vermedi. Devlet dumasının ısrarlı taleplerine karşı Çar 26.02.1917'de dumayı dağıtma fermanını imzaladı. Aslında itaatkar olan IV. Duma Çar fermanını dinlemeyerek; ertesi günü "devlet ve cemaat emniyetini korumak için"²⁰² Kadet, Menşevik ve Es-Er üyelerden seçilmek üzere Duma

²⁰⁰ Mustafa (Mustafa Çokayoğlu): "1917'nçi yıl Hatıra Parçaları", Y.T., 76 (1936), 12-13.

²⁰¹ Erdal Sargutan: a.g.e, 24.

²⁰² a.g.m, 14.

başkanı Radzyanko'nun başkanlığında devlet işlerini yürütecek bir komite kurdu.²⁰³ Aynı zamanda Asker ve İşçi Şuraları kuruldu. Çar için kardeşi Mihail lehine tahttan feragat etmekten başka çare kalmamış; Mihail Romanof ise, çoktan her tarafı kaplayan inkılâp karşısında hakkından vazgeçmişti.

Bu suretle muvakkat hükümet kuruldu.²⁰⁴ Kinyaz Lvof riyaseti altında kurulan muvakkat hükümette Milokof Dışişleri, Guşkof Harp İşleri ve inkılâpçı fırkaların mümessili Kerenski Adliye Nazırı oldular.²⁰⁵

28 Şubat akşamına kadar olaylarda 1315 kişi ölmüştü.²⁰⁶ Mart ayı başında ihtilâlciler bütün büyük şehirlerde duruma hakim oldular.

3 Nisan günü Petersburg'a ulaşan Lenin ise, ertesi günden itibaren yoğun bir propagandaya başladı. Pravda Gazetesini yeniden düzenledi. 17 Nisan günü bütün Sovyet murahhaslarına görüşlerini açıkladı. Bu sırada Petersburg Sovyeti "Halklara Çağrı" adlı bir bildiri ile emperyalizmle mücadele talep ediyordu. Bunu da bütün dünya halklarından kendi hükümetlerine karşı istiyordu. İngilizler ve Fransızlar geçici hükümeti sıkıştırmaya başladılar. Dışişleri Bakanı Milikof bunun hükümetin görüşü olmadığını bildirdi. Bunun üzerine hükümet Sovyet'çe baskıya uğradı. Hükümet de bildiriye katıldığını bildirdi. Hükümetin bu kararının Dışişleri Bakanı Milikof tarafından değiştirilerek yayınlanması üzerine hükümete karşı gösteriler başladı ve 5 Mayıs'ta geçici hükümet kuruldu. Prens Lvov başbakan, Kerenski ise Savunma Bakanı oldu.²⁰⁷

29 Nisan 1917'de Taşkent'te I. Rusya Müslümanları Kongresi toplandı. Bundan bir gün önce toplanan bir Bolşevik konferansında Lenin; Merkez Komitesinin 1913 yılında aldığı kararı yeniden yayınlattı. Bu kararda "Rusya içinde bulunan bütün uluslara, Rusya'dan ayrılma ve bağımsız devlet kurma hakkı

²⁰³ Erdal Sargutan: a.g.e, 24.

²⁰⁴ a.g.m, 14.

²⁰⁵ a.g.m, 15.

²⁰⁶ a.g.e, 24.

²⁰⁷ a.g.e, 25.

tanınmalıdır”²⁰⁸ deniliyordu. Mayıs başlarında Rusya’daki Bolşeviklerin sayısı 80-100 bin civarında idi. 7 Mayıs’taki toplantıda Bolşevikler “barış ve toprak köylülere, tüm egemenlik Sovyetlere” sloganını kabul ettiler.

16 Haziran’da Petrograt’ta bütün Rusya Sovyetleri genel kongresi toplandı. Burada genel barış, demokratik ve anayasalı bir düzenin kurulması gibi kararlar alındı. Bu kongre sırasındaki gösterilerde Petrograt’ta Bolşeviklerin çoğunlukta olduğu anlaşıldı. Fakat ülke genelinde diğer gruplar etkindi. Dünya Savaşında ise, Ruslar 1 Temmuz’da genel saldırıya geçtiler. Avusturya cephesi çökmesine rağmen Almanlar Ruslara büyük zayıflar verdiler. Rus askerleri cepheyi bırakarak kaçırmaya başladılar ve orduda subaylar ile erler arasında çatışmalar devam etti.

16 Temmuzdan itibaren olaylar çatışma halini alır. Kerenski yakalanmamak için cepheye kaçar. Göstericiler bütün iktidarın Sovyet’e verilmesini istiyorlardı. Kanlı çarpışmalar sonunda göstericiler dağılır. 400 kadar ölü vardır. Ayaklanmanın suçlusu olarak görülen Bolşevikler cezalandırılma yönüne gidilir. Troçki ve Kameney tutuklanır. Lenin Finlandiya’ya kaçar. Olayların yatışmasından sonra Kerenski başbakan olur.

3. BOLŞEVİKLERİN İKTİDARA GELMESİ

Bolşeviklere yönelik bu hareket ağustos ayı içinde de devam etti. General Brossilof’un yerine Genel Kurmay Başkanı olan General Kornilof 24 Ağustos’ta Kerenski hükümetini devirmek için harekete geçti. Moskova’da toplanan devlet konferansında sağcıların sayısı daha çoktu. Bu meclis kararlarına uygun olarak Çar ve ailesi Tobolsk’a gönderildi. Meclisin 12 ve 28 Kasım’da toplanması kararlaştırıldı. Petersburg’ta ise Bolşevikler Kornilof ile mücadele etmek için hazırlık yapmaya başladılar. Kornilof 8 Eylül’de iktidarın kendisine devrini istedi.

²⁰⁸ Y.H. Bayur: Türk İnkılâbı, a.g.e, 44 .

Sovyetler'in dağıtılması, kızıkların idam edilmesi başkentini teslim edilmesi istekleri arasında idi.

Bunun üzerine Kerenski Başkomutanlığı üzerine alarak, Bolşeviklerden yardım istedi. Demiryolu işçileri, askerleri taşıyan tren katarlarını yanlış yönlere sevk ederek güçlerini zayıflattılar. Kornilof hareketi geçirildikten sonra 14 Eylül'de Cumhuriyet ilân edildi. Eylül ortalarında yapılan seçimle Troçki, Petersburg Sovyet'inin başkanlığına seçildi.

14 Ekim'de Ukrayna bağımsızlığını ilân etti. Bolşeviklerin güç kazanmaları üzerine Kerenski, Cumhuriyet Geçici Meclisi adıyla bir meclis toplar ve buna anayasa meclisinin öncüsü görünümünü verir. İhtilâlci Sosyalistler ve Solcu Menşevikler, Bolşeviklere katılırlar.

20 Ekim'de Lenin saklandığı yerden çıkar. 23 Ekim'de bir ayaklanmanın hazırlıklarını görüşmek üzere türlü kent ve askeri birliklere adamlarını yollar. 21 Ekim'de Petersburg Sovyeti, garnizonlara Askeri İhtilâl Komitesi'nin emirlerinden başkasına uyulmamasını ister.

23 Ekim'de Kerenski'yi destekleyen bir grup subay ve askeri okul öğrencisi Bolşevik gazetesini bastılar. Hareketi Troçki yürütmekte idi. Lenin saklanmaya devam etmekte idi. Kerenski'nin tedbir almaya çalışmasına rağmen Bolşevikler, 25 Ekim günü devlet bankasını ele geçirdiler.

Bunun üzerine Kerenski yurt dışına kaçtı. Saat 10:⁰⁰'da bir bildiri ile geçici hükümetin devrildiği ve iktidarın ele geçirildiği duyuruldu. Geçici İhtilâl Komitesi savaşa son verilmesini istedi. 3 Kasım'da başkentteki ordu bu komitenin emrine girdi. 7 Kasım'da Bolşevikler iktidarı kendi ellerine aldılar. Lenin başbakan, Troçki Dışişleri Bakanı ve Stalin Uluslar Bakanı oldular.

Yoğun bir propaganda ile bir ihtilâl hareketi gibi görünen ve Ekim ayında başladığı için bu adla anılan hareket iyi plânlanmış bir hükümet darbesiydi. Bu

hareket bir kitle hareketi değildi. Toplam ölü sayısı ise sadece 5 kişiydi. Kerenski'nin erken kaçması geçici hükümetin tavır almasını ve tepki göstermesini engellemiştir. Bu da Bolşeviklerin lehine olmuştur.

Siyasi gelişmelerin yanı sıra gerçekte ise Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmelerinde yersiz yurtsuz olan çiftçi ve askerlere yönelik propagandaların da fazlasıyla işe yaradığını söylemek gerek. Bolşeviklerin kullandıkları esas şîâr; “bütün hükümet Sovyetlere”, “fabrikalar işçilere” ve “bütün yerler çiftçilere” den ibaretti. Bolşevik propagandasının tesiri öncekinden daha fazla tesirde bulunmaya başlamıştır.²⁰⁹

Ayrıca Rusya’da Bolşevikler için içtimaî zemin hazırды. Çünkü Rusya’da burjuva sermayedarlık sistemi bulunduğu gibi, kendisini inkılâpçı sınıf olarak tanıyan proleterya da oluşmuştu.²¹⁰

4. SOVYET HÜKÜMETİNİN AÇIKLAMALARI VE TÜRKİSTANLILAR’IN DURUMU

Bolşevikler iktidarı ellerine geçirdikten itibaren milli faktörlerin değerini anlayarak Müslümanların sempatisini kazanmaya çalışmışlardı. 24 Kasım 1917’de “Rusya Halklarının Hakları Beyannamesi”nin yayınlanmasından sonra Rusya’nın ve doğunun bütün Müslüman işçilerine hitaben özel bir çağrı neşredildi. Bu çağrı da Müslümanların inanışlarına ve geleneklerine saygı gösterileceği kaydediliyordu.

Lenin ve Stalin’in imzalarını taşıyan bu tarihi belge Müslümanların duygularını ayaklandırmak için kaleme alınmıştı. Bu bildiride: Rusya Müslümanları’nın inanç ve gelenek, milli ve kültürel kurumlar bakımından serbest

²⁰⁹ Mustafa (Mustafa Çokayoğlu): “1917’nci Yıl Hatıra Parçaları XII”, Y.T., 89 (1937), 11.

²¹⁰ “Türkistandağı Siyasi Vaziyet”: Y.T., 14 (1931), 3.

ve dokunulmazlık içinde oldukları belirtiliyor ve ihtilâli desteklemeleri isteniyordu.²¹¹

Bolşevikler başlangıçta açıklamalarına uygun davrandıkları için Rusya Müslümanlarıyla Rus olmayan Hristiyan uluslar, çarlığı geri getirmek isteyenlere karşı Bolşevikliği desteklemişler ve onların üstün gelmesine önemli katkılar sağlamışlardır.²¹²

Böylece Bolşevikler halkların kendi mukadderatlarını tayin etme, hatta Rusya'dan ayrılıp müstakil devlet kurabilme haklarını, çarlık zamanında Rus muhacirlerine paylaştırılan ülke topraklarını geri vermeyi, din ve milli müesseselere hürmet göstereceklerini, halkların kardeşliğini, kısacası “dünya cenneti” kurmayı vaat ediyorlardı.²¹³ Bütün bu açıklamalar ve takip eden beyannameler Müslümanları Çarlığın ezici ve sömürücü uygulamalarının geri dönmesi tehlikesine karşı Sovyetlerle iş yapmaya zorluyordu.

Gerçekte ise Bolşevikler gayri Rus halklar içinde tesiri olabilecek “milletlerin kendi kaderlerini tayin etme” ve “milli mukadderat” meselesini şu açıdan programlarına almışlardı: Bolşevikler bu şekilde hareket ederek, etraf gayri Rus ülkelerde karşılarındaki muhalif fırkalara karşı yürütecekleri mücadelede gayri Rus halkların kendi taraflarını tutmalarını ve hiç olmazsa tarafsız kalmalarını sağlayacaklar²¹⁴ idi.

Kendi milli mukadderatlarını tayin etmek isteyen milli güçler karşısında ise iki farklı Rus fraksiyonu bulunmaktaydı. Bu Rus güçlerinden birincisi; milli mücadele davasına menfi tavır almış, ikincisi ise; milli istiklâl hakkını tanıyacaklarını ilân etmişlerdi.²¹⁵

²¹¹ A. Bennigsen-C. Lemercier Quelquejay: a.g.e, 98-99.

²¹² Y.H. Bayur: Türk İnkılâbı Tarihi, III, 4, (Ankara, 1983), 248.

²¹³ “Rus Diktatörlüğü Bayramı Biz Üçün Milli Bir Matem Künüdür”: Y.T., 24 (1931), 2.

²¹⁴ Tahir (Tahir Çağatay): “Bolşeviklerin Milli Siyaset Oyunu”, Y.T., 78 (1936), 2.

²¹⁵ a.g.m, 3.

Hakikatte ise Bu iki Rus fraksiyonu temelde gayri Rus halkların istiklâline ve muhtariyetine karşıydı. Bazıları “milletlerin kendi mukadderatlarına sahip” olmalarını kabul etmenin proleter diktatörlüğü devrine yakışmayan irticaî bir mesele olarak değerlendirirken, diğerleri ise; bu meseleyi ezilen milletleri Bolşevik saflarına katmak için bir yol, vasıta olarak görmekteydi.²¹⁶

1917 yılı Nisanı’nda Petersburg’ta “milli mesele” hakkındaki Bolşevik nazariyesi ele alındı. Bu toplantıda Pyatakof ve Stalin kendi gruplarının görüşlerini dile getirdiler. Rusya’daki bütün halkların tayin-i mukadderat haklarını tanıdığını söyleyen Stalin’in bu konudaki düşünceleri kısaca şu şekildeydi: “Ben bütün milletlerin Rusya’dan ayrılmak hakkını tanıyorum. Fakat bu, o halkı bunu yapmaya mecbur ettiğimi göstermemektedir. Her halk ayrılmakta haklıdır. Lakin bu hakka sahip olan halkın, bazı durumlarda bundan istifade etmemesi de mümkün”. Bir halkın kendi hakkından istifade etmesine engel olan durumu da yine kendisi şu şekilde açıklar: “o da proleter menafiidir”.²¹⁷

Stalin’in karşısında yer alan Pyatakof ise: “Bizim için mukadderat meselesinin programımızda yazılıp neşredilmesinin gerekliliğini anlamıyorum?” der. Konferansa biri Pyatakof diğeri Lenin ve Stalin gruplarının destekledikleri iki tahrir verildi. Bu tahrirlerden ne anlatılmak istendiği ve birbirlerinden farklı olan yanları anlaşılamamıştır.

“Yok olsun milli sınırlar meselesi” şîârından yola çıkan Pyatakof konferansa “büyük devletleri parçalamak ve küçük devletler kurmak meselesini ret etmeyi” teklif etmektedir. Pyatakof tahririnin kısaca izahatını yapacak olursak,

²¹⁶ Pyatakof, Preobrajenskiy, Buharin, Dzerjenskiy ve başkaları milli mukadderat ve milli muhtariyet meselelerinin programdan çıkarılmasını istemekteydiler. Onlar hakikatte milli mukadderat ve milli muhtariyet meselelerinin yalandanda olsa ilân edilmesini gerekli bulmaktaydılar. Bkz. M.Ç. (Mustafa Çokayoğlu): “Milli Mesele Tivereğide”, Y.T., 9-10 (1930), 7.

²¹⁷ Stalin X. Fırka Kongresinde şunları söyler: “Milletlerin kendi geleceklerini tayin etme meselesi boş ve manasız bir şîârdan ibaret kaldı...Bu şîâr artık bizim programımızda yoktur. Programımızda böyle boş, hayali, gayr-i muin milli mukadderatı tayin hakkından ziyade açık ve aydın anlaşıldığı şekliyle, milletlerin devlet halinde ayrılabilmelerinden bahsedilebilir. Bunların ikisi de farklı şeylerdir...”. Stalin’in 1921’de X. Fırka Kongresinde bu mesele ile ilgili olarak söyledikleri 1917 Konferansındaki tahriri ile çelişiyor görünse de, temelde proleter menfaatlerini korumaya yöneliktir. Bkz. Çokayoğlu Mustafa: “Milli Küreş Meydanı”, Y.T., 17 (1931), 16.

o; “eğer proleter fırkası Avrupa’nın önemli memleketlerinde (İngiltere, Fransa) hakimiyeti ele geçirebilseydi, o zaman Avrupa’nın ve Rusya’nın elinde olan halkların mukadderatı hakkında söz söylemeye gerek olmayacaktı”²¹⁸ demektedir.

Konferans Stalin’in teklifini kabul etti. Bu takrire göre ise: “Rusya’da yaşayan bütün halklara Rusya’dan ayrılıp müstakil devlet kurabilme hakkı vermek gerek...Milletlerin ayrılması hakkı meselesini, milletlerin her hangi bir zamanda ayrılıp ayrılmazlığının uygunluğu meselesi ile karıştırılmamalıdır. Bu meseleyi proleter fırkası zaman ve şartların icabına bakıp proleter sınıfı ve onun sosyalizm yolundaki mücadele menafii nokta-i nazarından hareketle hal edecekti”²¹⁹.

Böylece hakikatte milletlerin tayin-i mukadderat haklarını hatta Rusya’dan ayrılacaklarını kabul eden Sovyet Hükümeti, aynı zamanda “ Rus proleteri Sosyalizm için mücadele ettiği bir devirde hiçbir milletin ayrılmaya hakkı olmadığını da” ilân etmiş oluyordu.

Lenin ve Stalin’in bu aldatıcı ve elastiki nazariyeleri, Avrupa devletleri müstemlekelerindeki halkları kendilerine celp ederken; ikinci taraftan, proleterya sosyalizm için mücadele eden Rusya’nın Ukrayna, Kafkasya, Türkistan ve başka ülke halkları üzerinde Rus proleterya hakimiyetini sağlamlaştırmaktadır.²²⁰

Bu suretle kısa bir müddet sonra her tarafta Rus fırkaları üstünlük kurmaya başlayınca Bolşevikler; gayri Rus müstemleke ülkelerdeki Rus emperyalizmi menfaatlerini sağlamlaştırma yoluna gittiler. Bunun için en önemli dayanak “çarlık devri Rus güçleri”, arkasına gizlenecekleri şîâr ise, ”beynelmilel proleter ve mazlum şark milletleri çalışanları inkılâbı” idi. Böylece Ruslar plânlarının birinci aşamasını; “Milli Sovyet Devleti” nazariyesini uygulamaya koydular. Bu suretle kendi mukadderatlarını belirleme çabasında olan gayri Rus halkları

²¹⁸ M.Ç. (Mustafa Çokayoğlu): “Milli Mesele Tivereğide”, Y.T., 9-10 (1930), 10.

²¹⁹ a.g.m, 10.

²²⁰ a.g.m, 11.

Rusya'ya bağlama vasıtası olan “milli müstakil ve muhtar Sovyet Cumhuriyetleri” ortaya çıkmaya başladı. Moskova bu “Milli Sovyet Cumhuriyetleri”ne müstakil devletlermiş gibi muamele etmiş, hatta onlarla çeşitli muahedeler imza ederek onları avutabilmişti. Bu milli ülkeler, Kızıl Moskova emperyalizmine hizmet edecek şekilde kurulmuşlardı. Rus idaresi ülkede yerleşmeye başladıktan sonra Moskova Kızıl Rus emperyalizminin merkezi, milli cumhuriyetler ise onun birer müstemlekesi şeklini aldı.²²¹

Bu durum Stalin'in yeni tarih görüşü ile pekiştirildi. Bu görüş: “yurdunu sevmek ve onun tarihine, bu tarihi yaratan şahıslara sevgi ile bağlanma” temeline dayanmaktaydı. Sovyet uzmanları ise yeni görüşü; “Rusya imperyumu şimdiye kadar söylendiği gibi terör ve kanlı baskı yollarıyla değil, bu bölgelerdeki ülke ve halkların tabii şartları icabı birleşmeleriyle meydana gelmişti” şeklinde açıklamaktaydılar.²²²

24 Kasım 1917 Beyannamesinin ilânından sonra, Ruslar'ın verdiği hakkı kullanarak bağımsızlığını ilk olarak Finlandiyalılar ilân etti. Finler 6 Aralık 1917'de bağımsızlıklarını ilân ettiler. Bunu 11 Aralıkta Litvanya, 12 Ocakta Letonya, 22 Ocakta Ukrayna ve 24 Şubatta Estonya izlemiştir. Türk ve Müslüman unsurlar içinde ilk olarak 22 Temmuz 1917'de İdil-Ural Milli Muhtariyeti ilân edildi. 28 Kasım'da Başkurtlar, 26 Aralıkta Kırımlılar Cumhuriyetlerini ilân ettiler. Bunu Alaş-Orda ve Hokant'ta ilân edilen Türkistan Milli Muhtariyetleri izledi. En son olarak 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Cumhuriyeti kurulmuş oldu. Kafkasya milletleri 25 Nisan 1918'de Birleşik Kafkasya Hükümetini ilân etmişler, fakat General Denikin'in saldırılarıyla bu hükümet zayıflamış ve sonunda dağılmıştı.

Türkistan halkı ise, dünya savaşının gidişatını ve bilhassa Rusya'nın uğradığı mağlubiyetleri kendisi için bir teselli ve gelecek için bir ümit kaynağı olarak görmekteydi. Zira inkılâp öncesi Türkistan'da durum siyasî, içtimaî,

²²¹ Tahir (Tahir Çağatay): a.g.m, 3-4.

²²² a.g.m, 5.

iktisadî ve diğer açılardan Türkistanlılar'ın aleyhinde idi. Stolipin'in 3 Haziran 1907 yılındaki kanunu, Türkistanlıları Devlet Duması'na seçilme haklarından da mahrum etmişti. Türkistan'da Rusya'da olduğu gibi halk tarafından seçilen mahalli idarelerde (Zemstow) yoktu. Hatta Taşkent ve Alma-Ata şehirleri hariç, Türkistan şehirlerinde belediye de bulunmuyordu. Taşkent ve Alma-Ata belediye seçimlerinde ise Türkistan halkı Ruslar ile eşit haklara sahip değildi. 1917 Rus İnkılâbı'na kadar bütün Türkistan'da çok fazla yüksek tahsilli kişi de yoktu. Hiçbir türlü matbuatın çalışmasına izin verilmemekteydi. Faaliyeti tespit edilen neşriyat yok edilmekteydi. En verimli yerler Rus hükümeti tarafından Rus krestiyanlarına (çiftçilerine) verilmekte; Türkistan'ın dala halkı ise ekime-dikime elverişli olmayan yerlerde oturmaya mecbur edilmekte idi. Türkistan'ı "ferman-ı âli mucibince" teftiş eden senatör Graf Palen'in şahadetine göre: "On yıldan beri Türkistanlılar tarafından işlenmekte olan yerler zorla alınıp Rus muhacirlerine verilmekte; binlerce Rus muhacirini yerleştirmek için on binlerce yerli yerleşik hocalıklar bozulmakta..."²²³ idi.

Bu nedenle Türkistanlılar olabilecek bir inkılâbı, kendileri için kurtuluş olarak görmekteydiler. Çokayoğlu, yaş Türkistan'ın 43. sayısındaki "Türkistannın İnkılâb Aldındağı Vaziyeti" adlı makalesinde bu konuda şunları söyler: "Rusya'da bir inkılâp olmasını candan istediğimizi ben gizlemiyorum. O memlekette tebaasını yüksek ve alçak, birinci ve ikinci derece şeklinde ayırmayan demokrat bir rejimin kurulmasını yürekten istemekteydik. Lakin böyle bir rejime normal bir tekamül yoluyla geçiş imkânına da ümit kalmamıştı"²²⁴.

İlk teşkil edilen inkılâp hükümetinin Türkistan'da Kurapatkin hükümranlığını devam ettirmesi, Türkistanlılar'ın ümitlerini boşa çıkarmış oldu. Bununla birlikte İslâm Şah Ahmedov ve Mustafa Çokay Genel Vali Kurapatkin'in yerinde kalmasını istiyorlardı. Onlara göre böyle popüler bir şahıs

²²³ "Türkistannın İnkılâb Aldındağı Vaziyeti": Y.T., 43 (1933), 26-28.

²²⁴ a.g.m, 26.

Türkistan'da huzuru sağlayabilirdi.²²⁵ Onu takip eden hükümet devrinde Rusya Türklerinin cemaat liderlerinden bir heyet teşkil edilmişse de çok geçmeden bu heyetinde pek iş göremeyeceği anlaşılmıştı.

Başında Kerenski'nin bulunduğu inkılâpçı Sosyalistler hükümeti devraldıktan sonra, çoğunluğu Rus Milli Demokrat Fırkasına mensup kişilerden oluşan Türkistan Muvakkat Hükümet Komitesi çekilmiş, yerine Nalifkin'in başında bulunduğu yeni bir heyet gelmişti.²²⁶

Rusya inkılâbı akabinde Rusya'da çeşitli değişiklikler görülmekle birlikte, Türkistan'da mevcut durum kendisini korumakta; hatta, Kurapatkin ve Folbawm'ın Yedi-Su kırgını Kerenski-Nalifkin döneminde de devam etmekte idi. Krenski, Türkistan halkının yaşamakta olduğu zulüm ve haksızlıkları kendisine iletme isteyen, idarî konularda ıslahat talep eden Türkistanlı dostlarını da geri çevirmişti.

Gerçekte Kerenski'nin hükümeti devralması Türkistanlıları sevindirmişti. Çünkü Rusya istilâsındaki gayri Rus milletler meselesinde (milli mesele), diğer ateşli Rus siyasileri arasında Kerenski Türkistanlılar için özel bir yer tutmakta idi. Vaktiyle o, 1916 yılında Rusya Devlet Dumasında ki Müslüman fraksiyonu başkanı Kutluğ Muhammet Mirza Tevekkel ile Türkistan'a yaptığı seyahati, Taşkent, Andican ve nihayet devlet duması minberinden bütün Türkistan'ı isyana mecbur eden çar hükümeti siyasetini tenkit edici ateşli nutuklarıyla sadece Türkistan'da değil bütün Rusya mahkumu Türk ülkelerinde ismini duyurmuştu.

Çokayoğluna göre Kerenski, 22 Ağustos 1916'da Andican Mescit Camii çevresinde yaptığı hararetli konuşmasında: "Çar hükümetinin yürütmekte olduğu müstebit siyasetinde, Rus demokrasisinin hiçbir mesuliyeti olmadığını, Rus demokrasisinin devlet hakimiyetinin doğrudan doğruya halk kitlesinin eline

²²⁵ Abdulvahap Oktay: Türkistan Milli Hareketi ve Mustafa Çokay (Doğumunun 60. yılı Münasebetiyle), (İstanbul, 1980), 26.

²²⁶ Temuroğlu (Tahir Çağatay): "Türkistanda İnkılâp Devri", Y.T., 25 (1931), 22.

geçmesi için mücadele etmekte olduğunu ve Türkistanlılar'ın da Ruslar ile aynı hak ve hukuktan faydalanmaları gerektiğini" söylemekte idi. Bir hafta sonra Taşkent'te bir ziyafette ise: "Rus demokratlarını Türkistan yerlilerinin haklarını müdafaa yolundaki demokrasi vazifelerini ciddiye almamakla ile suçlamakta"²²⁷ idi.

Kasım 1916'da Dala Kazaklar'ının temsilcileriyle yaptığı müzakerede, Turgay vilayetinden gelen vekillerin Dala Türklerinin işçi yerine 10.000 at verme teklifinin hükümete iletilmesi konusunda aracılık yapmasının istenmesi üzerine Kerenski onlara: "Ben böyle bir teklifte bulunmanızı tavsiye etmem. Rus Hükümetine inanmak doğru olmaz. O sizin atınızı da alır, işçinizi de ister"²²⁸ cevabını vermişti.

Şubat inkılâbı ile birlikte hükümeti devralması üzerine Türkistan'ın her yerinden ona tebrik telgrafları yağdı. Rusya'daki inkılâp hareketlerinin iç yüzünü bilmeyen Türkistan halkı, hükümet başına geçtiğini işittiği andan itibaren "Çarlık imperyumunu yıkan inkılâbî değişim" ile Türkistan'da onun şöhretini daha da artırdı.

Ekim ihtilâli ile Kerenski Hükümeti bırakmak zorunda kaldı. Bolşeviklerin iktidarı ellerine almalarından sonra Rus demokrasisi de yok oldu. Yalnız birbirine düşman, birbiri ile tartışmakta olan ayrı demokratlar ve demokrat grupları ortaya çıktı. Kerenski bu durumu: "Biz birbirimize karşı barbarız"²²⁹ diyerek izah eder.

Ekim ihtilâlinden sonra Kerenski, öncesinde "Rusya'dan ayrılmak isteyen bütün milletlerin temsilcilerini kendi etrafına toplanıp onunla beraber umumî demokratik gaye ve prensipleri" için mücadele etmeyenleri suçlarken; Ekim İhtilâli ile Çarlık Rusya'sını hatasız bir ideal derecesine çıkarmaktadır.²³⁰

²²⁷ Mustafa Çokayoğlu: "Kerenski ve Türkistan Milli Hareketi I", Y.T., 9-10 (1930), 22.

²²⁸ a.g.m, 22.

²²⁹ Mustafa Çokayoğlu: "Kerenski ve Türkistan Milli Hareketi II", Y.T., 9-10 (1930), 23.

²³⁰ Mustafa Çokayoğlu: "Kerenski ve Türkistan Milli Hareketi III", Y.T., 9-10 (1930), 26.

Türkistanlılar her ne kadar bir inkılâbın gerçekleşmesini istiyorlar ise de, inkılâba bir katkıları olmamış (tarafsız kalmış); Bolşevik Merkezi Hükümetinin “Türkistan Sovyet Hükümetini” oluşturmamasından sonra harekete geçmişlerdir.²³¹

Bundan sonra Türkistanlı münevverler, siyasi teşkilatlanma ile milli bir cephe oluşturma yoluna gideceklerdir. Sovyet tarihçilerinden S. Muraveskiy şunları söylemektedir: “Yerli aydınlar milli azatlık için Türkistan halkını teşkilatlandırma yoluna gittiler. Bu yol ise Sovyet Hükümetinin Türkistan’da takip ettiği siyasetin tam karşısında idi”²³².

31 Mart-3 Nisan tarihlerinde Taşkent’te Türkistan aydınları Şura-yı İslâm’ı kurarken, muhafazakar mollalar Şir Ali Lapin liderliğinde başka bir grup teşkil etmişlerdi. Bu iki grup 1917 yılının 16-23 Nisan tarihlerinde Taşkent’te ilk Müslüman Kongresini topladılar. Bu toplantıya 450 delege katıldı. Bunlardan 93’ü Rus’tu.²³³ Rus Maletski ve Kadetler seçim ve belediye idaresi meselelerinde Rus azınlığı ve çıkarlarını korumak için çalıştılar. Es-Er’ler Müslümanları desteklediler. Türkistan Müslümanlarının Sağ cenah Ruslara indirdikleri ilk darbe bu oldu.²³⁴

Sadri Maksudi ve bazı Kazanlı aydınlar kongreyi etkileyerek yalnız dinî ve maarif meselelerine ait kararlar almaya yönlendirmişlerdir. Ayrıca idare usûlünde de federasyona muhalif olmuşlardır. Kongrede bir çok konu görüşüldü. Müslüman delegeler Türkistan’ın geleceğini Ruslara bırakmamaya karar verdiler. Gasp edilen toprakların sahiplerine iade edilmesi istendi. Ayrıca Müslüman Merkez Şurasının kurulmasına karar verildi.

4-8 Nisan’da yapılan Türkistan Müslümanları I. Kongresinden sonra aynı ay içinde Orenburg’ta I. Kazak Kongresi yapıldı. Burada Kazakistan, Türkistan ve

²³¹ “Türkistandağı Siyasi Vaziyet”: *Y.T.*, 14 (1931), 1.

²³² “17’nci Fibril”: *Y.T.*, 5-6 (1930), 3-4.

²³³ Nadir Devlet: a.g.e, 268.

²³⁴ Z.V. Togan: *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, (İstanbul, 1981), 357.

Başkurdistan'ın muhtar olması kararlaştırıldı. Orenburg'ta Başkurt Merkez Şurası, Taşkent'te Türkistan Müslümanlarının Deputatlarının Merkez Şurası teşkil edilip muhtariyet gayelerini propaganda için Orenburg'ta Başkurt, Taşkent'te Kengeş gazeteleri çıkarılmaya başlandı. Taşkent'teki şura reisi Mustafa Çokay idi. Zeki Velidi Temmuz ayına kadar ser katip ve dahili teşkilat işleri şubesi müdürlüğünü, o tarihten sonra da Başkurdistan şurası sekreteri ve teşkilat işleri müdürü oldu. Kazaklar'ın siyasi merkezleri de Başkurtlar gibi Orenburg idi. Türkistan, Kazak ve Başkurt siyasi merkezleri aynı gaye uğruna çalışmak üzere kurulmuş oldu. Bunları tek merkezde toplamanın önündeki engel ise Ruslar'ın Pan-Türkizm ithamları idi.²³⁵

21-26 Temmuz tarihlerinde Orenburg'ta Başkurt ve Kazak Umumî Kongresi yapıldı. Bu kongreler ayrı gibi görünseler de, temelde aynı amacı savunuyorlardı. Kararlar müşterek olarak kabul edildi. Başkurtlar ellerinden alınan topraklar hakkında görüşmeler de bulunmak üzere Osman Kuvatov, İldırhan Mutin ve Zeki Velidi'den oluşan bir heyeti başbakan Kerenski'ye yolladılar.

Eylül ayında II. Başkurt, bir hafta sonrada II. Türkistan Müslümanları toplantısı düzenlendi. Ali Han Bökeyhan Kadet partisinden ayrılarak "Alaş-Orda" Partisini kurdu. Özbekler ise Münevver Karî'nin etrafında toplandı. Bu sırada Türkistan'da ilerlemeci ve sosyal demokrat liberal aydınlar ile muhafazakâr ulema birbirleriyle mücadele halinde idiler. Kadetler ulemayı, Es-Er'ler aydınları desteklemekte idiler. Kadılar Şir Ali Lapin'in önderliğinde "Ulema Cemiyeti" adıyla bir teşkilat kurmuşlar ve Taşkent Belediye meclisi seçimlerini kazanmışlardı. Sonradan Şir Ali Lapin İstanbul'a oradan da Talat Paşanın yardımıyla Almanya'ya gitmişti. Amacı Türkistan'a Osmanogullarından bir prens getirerek ona biat etmelerini sağlamaktı.

²³⁵ Z.V. Togan: a.g.e, 360.

Kırgızlara yapılan baskılar devam edince Kerenski hükümeti, Türkistan mümessilliği azalarından Şkapski ve Muhammet Tınışbayoğlu'nu inceleme yapmakla görevlendi. Es-Er olan Şkapski Rus köylüsü tarafını tuttu. Arazinin Ruslar lehine tahliye edilmesini istedi.²³⁶ Bu olay Türkistanlılar'ın Es-Er'lere olan güvenini sarstı. Artık Türkistanlılar kendi otonomilerini ve bağımsızlıklarını kazanmak amacıyla teşkilatlanmaya ve çalışmaya başladılar.

Rus cemaatlerinin türlü fraksiyonlarıyla münasebette bulunan Türkistanlı aydınlar, Türkistan'ın geleceği noktasında onlarla işbirliği yapamayacaklarını anlamış oldular. Gerçekte Safarof : “Müstemlekeçiler için kendileri ile aynı haklara sahip yerli yoksulların hakiki liderleri gerekli değildi. Onlara tercümanlar ve emirlerini yerine getirecek polisler gerekli idi”²³⁷ sözleriyle bu durumu izah etmektedir.

Son olarak Türkistan halkının inkılâp yıllarındaki millî ve siyasî hareketleri ve Rus inkılâpçıları ile Türkistanlılar arasında başlayan yakınlaşmanın hangi sebeplerden dolayı istenilen neticeleri vermediği konularına aşağıdaki tezler cevap verecektir²³⁸:

1. Rusya muvakkat hükümetiyle Bolşevikler arasında mücadele başladığı zaman, Türkistanlılar tarafsız kalmışlardır,
2. Bunun sebebi; birinci olarak, mücadele eden Rus inkılâpçılar cephesinin iki kanadının da Türkistanlılara yabancı olması, ikinci olarak; Türkistanlılar'ın kendi mücadelelerini başlatabilmeleri için silahlı güce sahip olmamaları,
3. Bolşevikler iş başına gelirken “Türkistanlıları devlet işlerine karıştırmama kararı” aldılar,

²³⁶ Z.V. Togan: a.g.e, 364.

²³⁷ “17'nci Fibril”: Y.T., 5-6 (1930), 3.

²³⁸ “Pariste Türkistan Hakkında Bir Maruza”: Y.T., 39 (1933), 37.

4. Taşkent Ulema Cemiyeti diğerk milli teşklatların reyini almadan, Bolşeviklere onlarla birleşip bir Türkistan hükümeti kurmak hakkında teklif göndermesi,
5. Üç hafta kadar süren Semerkant, Fergana, Taşkent şehirlerindeki görüşmeler neticesinde Taşkent Ulema Cemiyeti ile anlaşp, birden Sovyet Hükümeti yanında yer almayan Rus cephesinin Türkistan milli hareketine tarafsızlığının sağlanması,
6. 27 Kasım'da (10 aralık) Hokant'ta toplanan IV. Türkistan Fevkalade Kurultayı Türkistan'ı muhtar devlet olarak ilân etti,
7. Sovyet Hükümetinin kurulduğu andan itibaren Türkistan'da uyguladığı müstemleke siyaseti.

IV. BÖLÜM

1917-1924 YILLARI ARASINDA TÜRKİSTAN MİLLİ DEVLETLERİ

1. BAŞKURT MUHTARİYETİ

Bütün Rusya Müslümanlarının I. Kongresinde Türkler arazi otonomisi fikrini benimsemişlerdi. Bunun en önemli savunucularından biri Zeki Velidi idi. O bu kongrede “kendi problemimizi anlamak için Rusya’da bir Müslüman ulusun bulunmadığını idrak etmeliyiz”²³⁹ diyordu. 21 Temmuz’da Kazan’da toplanan ama Azerbaycan, Kazakistan ve Türkistan temsilcilerinin katılmadıkları II. Müslüman kongresinde Orta Rusya ve Sibirya Müslümanlar’ının (Tatarların) kültürel otonomisi kabul edilmiştir. Tatarlar Başkurtları kendilerinden saymaya alıştıklarından onları da bu otonomi içinde düşünüyorlardı. 21-26 Temmuz tarihlerinde Başkurtlar Kazaklarla aynı tarih ve yerde bir kongre tertitlediler. Başkurt kongresinin idare usûlü meselesine ait kararı şu oldu: “Başkurtların geleceği Doğu ve Güney-Doğu taraflarındaki geniş Türk uruğlarına koşulup siyasi ve topraklı muhtariyet almalarına bağlıdır”²⁴⁰. Yani Başkurtlar, Tatarlardan ayrı ve güneyde Türklerle beraber bir muhtariyet istiyorlardı.

Tatarlar, meclislerini toplamak için Ufa şehrini seçmişlerdi. Burası bir Başkurt şehriydi ve bununla Başkurtları kendi otonomileri içine almak istediklerini gösteriyorlardı. Fakat Başkurtlar kendi kurultaylarının ikincisini Orenburg’ta topladılar. Burası anti-komünistlerin elinde idi. Orenburg Rus Kazaçilerinin reisi General Aleksandr Dutof, Başkurtlara gereken yardımı göstermekte idi.

Tatarlar İdil-Ural devletini kurma girişimlerini baltalayacağı endişesiyle Galimcan İbrahimov’u Ufa’dan Orenburg’a gönderdiler. Fakat Başkurtlar Tatar meclisine katılmayı reddettiler. Özel bir iş için Ufa’ya giden Zeki Velidi, Tatar

²³⁹ S.A. Zenkovski: a.g.e, 228.

²⁴⁰ Z.V. Togan: a.g.e, 361.

toplantısında bulunmaya razı oldu ise de Başkurtların İdil-Ural devletine katılması görüşmelerinde bulunmayı reddetti. Zeki Velidi'nin toplantıdan çıkmasından sonra Tatarlar meclise katılan ve başlarında sol sosyalist S. Atnagulof'un bulunduğu küçük bir Başkurt grubuyla anlaşmaya vardılar. Bu anlaşmaya göre: Başkurtlar kendi otonomileri dahilinde müstakil İdil-Ural devletiyle birleşeceklerdi. Ufa'da Başkurtların küçük bir grubu Tatarlarla birleşmeyi kabul ettiği sırada Orenburg'ta toplanan Başkurt kurultayı 15 Kasım'da müstakil otonomi ilân etmişti.²⁴¹ Başkurtların milli muhtariyet için yaptıkları bu mücadelenin lideri Zeki Velidi idi. Zeki Velidi'ye, bu başarılı mücadelesinde en çok yardımı dokunan şahıs sonradan aşırı komünist olan Manat idi.²⁴²

Başkurt muhtariyeti 79.560 km²'lik bir alan kapsıyordu. Hükümet Başkanlığına Yusuf Bekhov, Dahiliye ve Harbiye Nazırlıklarına da Ahmet Zeki Velidi seçilmişlerdi.²⁴³ Zeki Velidi mücadelesine daha gerçekçi devam edebilmek için milli bir merkez kurarak işe başlamak istiyordu.²⁴⁴

Fakat kurulan devlet Kızıl ve Beyaz Ruslarca tanınmadı. Kolçak, Milli Muhtar Başkurt Cumhuriyetini istemeyerek Başkurdistan'ı işgal etti ve kurulmakta olan Başkurt ordusunun elinden silahlarını topladı. Çaresiz kalan Başkurt liderleri Kızıl Ruslara başvurdu. Zeki Velidi Moskova'ya giderek Lenin ve Stalin ile görüştü. Stalin kurulan Başkurt ordusunun kendi emirlerine verilmesi şartıyla milli muhtariyeti tanıdı. Sayıları 6.556 olan Başkurt askeri, Kızılılara katıldı.²⁴⁵ Zeki Velidi 19 Şubatta (1919) Başkurt Sovyet Komutanlığınca hazırlanan bir ön anlaşma imzaladı. Bu vesika Başkurtlarla Moskova'nın ilişkilerini ve ilk Sovyet Türk Otonom Cumhuriyetinin toprak bütünlüğünü tayin ediyordu. Sovyetlerin Başkurt Kongresi toplanıncaya kadar 2 Başkurt, 2

²⁴¹ S.A. Zenkovski: a.g.e, 261.

²⁴² Mehmet Saray: Türkistan Türkleri, Rusya Ve Çin İdaresinde Yaşayan Türklerin Milli Mücadele Tarihleri, (İstanbul, 1984), 28.

²⁴³ Ali Bademci: 1917-1934 Türkistan Milli Hareketi ve Enver Paşa, I, (İstanbul, 1975), 157.

²⁴⁴ Z.V. Togan: Hatıralar, Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri, (İstanbul, 1969), 207.

²⁴⁵ S.A. Zenkovski: a.g.e, 306.

Moskova'nın atayacağı ve birde ortak seçilecek adaydan oluşan Başkurt ihtilâl komitesi (Bashrevkom) kurulacaktı.

Bolşeviklerle işbirliği yapmanın iyi neticeler vermeyeceğini bilen Zeki Velidi, Kazak Alaş-Orda Hükümeti ile işbirliği yapmaya çalıştı. Hükümet merkezi Kervansaray, ordu teşkilatının merkezi Baymak kasabası olan Başkurdistan lideri Bolşeviklerden daha iyi yardım ve destek alabilme umuduyla 150 arkadaşıyla birlikte Başkurt Komünist Partisini faaliyete geçirdi.

Başkurt Hükümeti ve Kazaklar arasında Orenburg'ta toplantılar yapıp iktisadî ve harbî idarelerin birleştirilmesi görüşüldü.²⁴⁶ Fakat bir neticeye varılamadı. Sovyetlerden emir alan bazı Başkurtların hükümet işlerine karışması üzerine bunlar tutuklandı. Kolçak kuvvetlerini yenen Frunze, baskı yaparak bunların serbest bırakılmalarını sağladı. Başkurt ordusu bu sırada Rus subayların emrinde olduğu için bir şey yapamadı. Bir süre sonra da Lehistan ve Ukrayna cephesine gönderilmesi, bu ordunun önemini ortadan kaldırdı.

19 Mayıs 1920'de Sovyet Hükümeti, Muhtar Başkurt Cumhuriyeti'ni feshederek yerine komünist bir rejim kurdu.²⁴⁷ Bu olay sırasında Zeki Velidi Moskova'da bulunuyordu. Yeni rejimde eğitim, halk sağlığı, sosyal ödevler ve siyaset bakımından zararsız idare kolları Başkurt Hükümetine bırakılmıştı.²⁴⁸

Zeki Velidi 1920 Temmuzunda Kızıl Ordu üniforması içinde Astrahan'a geldi. Buradan Bakü'ye geçti. Bakü'den Hazar denizini aşarak Türkmen ülkesinden geçerek Buhara'ya geldi.²⁴⁹ Togan Başkurdistan'dan ayrılırken resmî hazinedeki altınlara ilişmemiş, fakat elinin altındaki elmasları, bazı Ruslardan elde edilen altın paraları ve birazda kağıt parayı önceden Kazakistan'a yollamıştı.²⁵⁰

²⁴⁶ Z.V. Togan: Bugünkü Türkili, a.g.e, 377.

²⁴⁷ Mehmet Saray: a.g.e, 28.

²⁴⁸ S.A. Zenkovski: a.g.e, 315.

²⁴⁹ Olaf Caroe: a.g.e, 176.

²⁵⁰ Z.V. Togan: Hatıralar, a.g.e, 336.

2. Alaş-Orda Muhtar Hükümeti

Türkistan'da Rus istilâsı genelde şimal ve garbi-şimal yani Kazak-Kırgızların yaşadıkları çöller istikametinden gelmiştir. Bu durum, Rus müstemleke siyasetinin Sibirya'nın, garbî ve şarkî kısımlarındaki halklar üzerindeki tatbikatı ve onun neticesi olarak karşımıza çıktığını göstermektedir.

XIX. asırda Rus müstemleke siyasetini tahlil eden Yadrintsef: “Bizim esasi ve tarihi vazifemiz, sırf bu halkları sıkıştırıp ezmekle, üstünlük ve hakimiyeti kendi elimize almaktan ibarettir...yerli halkların zayıflatılması ve onların yok edilmesi esasi maksattır”²⁵¹ der.

Türkistan'da, Rus Hükümetinin dayanağı olmak üzere bir Rus muhaciri ahalisi yaratılmaya çalışılmakta idi. Bu muhacir ahali, ilk aşamada; Türkistan göçebelerinden alınan yerlere yerleştirileceklerdi. Rus emperyalizminin Türkistan'daki göze çarpan en önemli noktası; “Türkistan hayvancılarının yerlerini almak ve bu yerlere Rus muhacirlerini yerleştirmek, Türkistan hayvancılarının hayat imkânlarını bitirmek şeklinde ortaya çıkmaktadır”.²⁵²

Bu yerlerin “hükümet mülkü” olarak ilân edilmesinden sonra Ruslar; Kazaçi ve mujik muhacirleri buralara yerleştirdiler. Türkistan göçebeleri ise, kendi yurtlarının en verimsiz bölgelerine yerleştirilmiş oldular. Bundan sonra muhacirler için yeni kışlaklar oluşturulurken; hayvancılıkla uğraşanların kendi mallarıyla dahi göç etmeleri zorlaştırılmakta, onların iktisaden inkişafı için gerekli olan imkânların özellikle yok edilmesine dikkat edilmektedir.²⁵³

Bu boğucu, öldürücü siyasetin tazyiki altında hayati imkânları günden güne azalmakta; zillet ve sefaleti de o nispette artmakta olan Türkistan hayvancıları ve onların hayatları ile alakadar olan liderlerin kaygı ve düşünceleri de artmakta idi.

²⁵¹ Temuroğlu (Tahir Çağatay): “Alaş-Orda”, Y.T, 32 (1932), 12-13.

²⁵² a.g.m, 13.

²⁵³ a.g.m, 13.

Türkistan göçebeleri arasında arkası kesilmeyen hareketlerin birinci ve başlıca amili “Kazak toprakları” meselesi idi. Türkistan hayvancıları arasında ortaya çıkan bütün siyasi hareketler ve teşkilatlar bu mesele ile ilgilenmişlerdir.

1905-1906 yıllarındaki bütün Rusya Türk-Müslümanları Kurultayında Kazak-Kırgız temsilcilerinin talepleri yine bu mesele etrafında yoğunlaşmıştı. Yine türlü devirlerde çeşitli Rus Fırkaları ile teşrik-i mesai etmiş, Kazak gençlerinin talepleri de bu yönde olmuştur.

Türkistan halkını kendisine celp etmek isteyen Rus Fırkaları da, “Kazak toprakları” meselesi ile ilgilenmişlerdir. Bu meselenin halli için türlü yerlere müracaatlarla bu konudaki tecrübesi artmış olan Kazak-Kırgız aydınları da; “Kazak toprakları” meselesini çözüme kavuşturabilecekleri kanaatine ulaşmış bulunuyorlardı.²⁵⁴

Ekim ihtilâlinde sonra bozkır bölgesi, çapulculuk yapan Rus askerleri ve işçilerin yağma alanı haline geldi. Bölgede merkezi bir idare yoktu. Geçici Rusya Hükümeti zamanında meydana gelmiş olan işçi, asker ve köylü şuraları her şehir ve kasabada kendilerini oranın efendisi sayıyorlardı. Böyle karışık bir durumda ise Alaş-Orda bir Kazak muhtar hükümeti kurmaya çalışıyordu.²⁵⁵

Özellikle 1917 inkılâbına destek vererek Rus Demokrasisine ve Rus Demokrat Fırkalarına güvenen Türkistan aydınları “Türkistan’ın Rus emperyalizmine sadakati” ve “Türkistan hayvancılarının kırılıp yok olmalarından” başka bir şey göremediler ve “kendi halkım, kendi iradem, kendi gücüm, kendi toprağım” düşüncesiyle hareket etmeye başladılar. Ezilen halk kitlesinin isyanı olan 1916 yılı hareketi ise, istenilen sonucu vermemiştir.

²⁵⁴ a.g.m, 14-15.

²⁵⁵ Baymirza Hayit: a.g.e, 253.

I. Umum Kazak Kurultayı 1917 yılı Temmuzunda Orenburg'ta²⁵⁶ Turgan Yurt'ta toplandı. Kurultay Turgay Vilayeti Komiserliğine yeni atanan Ali Han Bökeyhan tarafından açıldı.

Kurultaya Türkistan Vali-i Umumîliği bölgesinden Taşkent Şura-yı İslâmiyyesi tarafından gönderilen Münevver Karî, Abdüssemi Karî ile Serkul Allahbirgenoğlu ve Yusuf Bek Basıkaraoğlu da katılmıştı. Ayrıca geniş Kazak dalalarından seçilen vekillerde kurultaya iştirak etmişlerdi. Münevver Karî ve arkasından Orenburg ve genel olarak Türk-Tatarları adına Fatih kerimi konuşma yaptılar.²⁵⁷

I. Kazak Kurultayının programında ilk olarak; Kazak yeri (toprakları) ve işçiler meselesi bulunmaktaydı. Mustafa Çokay'ın hatıralarına göre kurultayın birinci gününde şu kararlar alınmıştı²⁵⁸:

1. Rus göçmenlerinin Türkistan'a gönderilmelerinin hemen durdurulması,
2. Hükümet tarafından zorla gasp edilen topraklar ve Rus göçmenlerine dağıtılan arazilerin derhal Kazak Türklerine iadesi
3. Cephe gerisi hizmet için gönderilen Türkistanlılar'ın derhal geri gönderilmeleri,
4. Cephe gerisi hizmetlere gitmeyi reddettikleri için tutuklananların derhal serbest bırakılmaları.

²⁵⁶ Orenburg aynı zamanda Kazaçi askeri güçlerinin de merkezi idi. Şehrin ahalisini Tatarlar, Ruslar, Rus Kazaçileri oluşturmakta idi. Kazak aileleri de şehirde bulunmaktaydı. Orenburg aynı zamanda Türkistan dalalarındaki Kazak Türklerinin "Milli Hareket"lerinin de merkezi idi. Bunun sebebi ise; Türk Kazaklar'ının yerleştiği bölgelerde daha uygun bir şehrin olmamasıdır. Taşkent, Alma-Ata, Semey milli hareket için daha uygun görünüyorsa da, bu şehirlerde milli hareketin Ruslar tarafından engellenmesi daha kolaydı. Bu nedenle Kazak çoğunluğun bulunduğu bölgenin haricinde bir merkez belirlemek daha uygundu. Ayrıca Orenburg'ta Rus darü'l-muallimini bulunmaktaydı. Bu mektepten her yıl birkaç Kazak muallimi mezun olmaktaydı. Yine Ahmet Baytursun ve Mir Yakup Devlet'in Orenburg'ta bulunması, aynı zamanda bu iki güçlü kaleminde içinde bulunduğu ve halk tarafından da rağbet gören haftalık Kazak gazetesinin burada yayınlanıyor olması, Orenburg'un milli hareketin merkezi olmasında etkili olmuştur. Bkz. Mustafa (Mustafa Çokayoğlu): "1917'nci Yıl Hatıra Parçaları II", Y.T., 77 (1936), 14-15.

²⁵⁷ Mustafa (Mustafa Çokayoğlu): a.g.m, 16.

²⁵⁸ a.g.m, 15.

Kurultayın ikinci günü ise Rus hükümetinden talep edilen aşağıdaki kararlar kabul edilmişti²⁵⁹:

- 1- Kazak Türkleri ve Ruslar'ın idare işlerinin ayrı olması,
- 2- Adalet mekanizmasının yeniden düzenlenmesi. Kazak Türkleriyle ilgili işlere bakacak olan hakimler Kazak Türklerinden olmalı idi,
- 3- Maarif işlerine ehemmiyet verilmeli, eğitim herkesin anadilinde yapılmalı idi.

Böylece 1917 Temmuzunda Orenburg'ta toplanan I. Umum Kazak Kurultayı ile Kazaklar'ın Muhtariyeti resmen ilân edilmiş oluyordu.²⁶⁰

Bu kurultay, Rusya Umumî Meclisi'nde ortaya koyulacak Kazak-Kırgız halkının taleplerini tespit ve meclise Kazak temsilcilerinin namzetlerini göstermek gibi umumîyetle milli davayı yürütmek için asrî mefhumda siyasi bir fırkanın kurulması lüzumunu hissederek; bu fırkanın umdelerini tertip için Ali Han Bökeyhan, Ahmet Baytursun, Mir Yakup Devletler başta olmak üzere bir heyet oluşturdu. Böylece Alaş Fırkası resmen kurulmuş oluyordu.²⁶¹

Alaş Fırkasının 10 maddelik programı, Rusya genelinde Türkistan halkını alakadar eden siyasi meselelerle meşgul olduğu gibi, Kazak-Kırgızlarının da iktisadî, içtimaî, harsî hayatını tanzim ve refahını temin edecek taleplerini ihtiva etmekteydi. “Alaş Fırkası”, Türkistan siyasi hayatında, o halkın (Kazak-Kırgız) menfaatlerini milli mefhûmda korumak için ortaya çıkan asrî bir teşkilat ve asrî bir programa sahip ilk milli fırkadır.²⁶²

Alaş-Orda Partisi Kazakistan'ın en önde gelen partisi olmakla beraber muhalefetsiz değildi. Seslerini Taşkent gazetesi “Üç Cüz” ile duyuran Kazak

²⁵⁹ Hasan Oraltay: Alaş-Türkistan Türklerinin Milli İstiklâl Parolası, (İstanbul, 1973), 25 .

²⁶⁰ Temuroğlu (Tahir Çağatay): a.g.m, 15.

²⁶¹ a.g.m, 16.

²⁶² a.g.m, 17.

Konferansına katılan bir grup güney Kazağı, Alaş-Orda'nın tutumuna muhalif idi. Bunlar Pan-İslâmist din adamları, sol radikaller ve Alaş-Orda'dan daha fazla Ruslar'a düşman olanlardı.²⁶³ Kulbay Tugosoğlu, Şahmerdan Elcanoğlu ve arkadaşlarınca kurulan bu parti, Alaş-Orda'ya karşı seçimlere kendi adaylarıyla katıldı ise de başarılı olamadı.²⁶⁴

Bir taraftan halkın reyi ve şartların gereği, ikinci taraftan da fırka programının uygulamaya konulabilme meselesi "Alaş Fırkası"nın karşısına ilk aşamada "idarî muhtariyeti" kurma konusunu getirdi. 5-13 Aralıkta Orenburg'ta toplanan III. Umum Kazak Kurultayı Semey merkez olmak üzere Kazaklar'ın muhtariyetini ilân etti.

Yeni seçilen muhtariyet hükümetine Ali Han Bökeyhan (reis), Abbasoğlu Halil, Birimcanoğlu Ahmet Bey, İrmetoğlu Alim Han, Ahmet Baytursun, Dost Mehmetoğlu Halil, Tanaçoğlu Veli Han, Sersenoğlu Ahmet Bay, Dost Mehmetoğlu Cihanşah,²⁶⁵ Abdurrahman Kulmanoğlu, Mir Cakip Dulatoğlu²⁶⁶ sonradan Türkistan Muhtariyeti hükümeti azalarından Çokayoğlu Mustafa Bey, Tınışbayoğlu Muhammet Can da "Alaş-Orda" hükümet azalığına seçildiler.²⁶⁷

Alaş-Orda'nın merkezi olarak Semipalatinsk şehri belirlenmişti. Sonradan Alaş-Orda toprakları ikiye ayrıldı. Batı bölgesi Ural-Hazar ve Bökey-Ordalarından, doğu bölgesi Turgay, Ak-Molla, Semipalatinsk ve Yedi-Su bölgelerinden oluşuyordu. Batı bölgesinin merkezi Cimbiyti idi. Doğu bölgesinin başkanı Ali Han Bökeyhan oğlu idi. Devletin bu şekilde ikiye ayrılmasının nedeni ulaşım imkânlarının zorluğu idi.²⁶⁸

²⁶³ S.A. Zenkovski: a.g.e, 326.

²⁶⁴ Z.V. Togan: Bugünkü Türkili, a.g.e, 362.

²⁶⁵ Temuroğlu (Tahir Çağatay): a.g.m, 17.

²⁶⁶ Hasan Oraltay: a.g.e, 32.

²⁶⁷ a.g.m, 18.

²⁶⁸ S.A. Zenkovski: a.g.e, 326.

Kanun-i Esasisi zamanında hazırlanamayan hükümet, Alaş-Orda Fırkasının programına göre hareket etmekteydi.²⁶⁹ Hükümetin en önemli teşebbüslerinden birisi; onun memlekette sükûnet ve idarî asayişini temin etme yolundaki tedbirleri idi. Ayrıca o her şeyden önce milli askeri güçler ve milli milis teşkilatını kurmak çabası içerisindeydi.²⁷⁰

İdare ve muhakeme işlerinin bir an evvel asrî, halk hayatına uygun bir şekilde düzenlenmesi için gerekli bütün tedbirlere el attı. Hükümeti meşgul eden meseleler içinde belki de en önemlisi “Kazak toprakları” meselesi idi. O mektep, neşriyat ve başka harsî meselelerde bu işleri halk kitlesinin ihtiyacı ile mütenasip surette cezri tedbirler görmekteydi.

“Alaş-Orda” hükümet azalarının büyük bir kısmı daha Orenburg’tan ayrılır ayrılmaz, Bolşevik entrikaları görülmeye başladı. Alaş-Orda hükümetine hem kızıklar hem de beyazlar karşı çıkmıştı. Komünizme karşı mücadele için silah satması isteğiyle Kolçak’a yaptıkları başvuru Rus olmadıkları için reddedildi. Kolçak, General İvanov’u göndererek Kazaklara silah satmayacaklarını ve her sene 6 milyon haracın ödenmesini istemişti. Kolçak 1918 yılı Ekim ayında yine Alaş-Orda’nın ezilmesi için emir vermişti.²⁷¹ Alaş-Orda’nın aynı anda hem Çar yanlısı Ruslarla hem de Bolşeviklerle savaşmak zorunda kalması gücünü oldukça azaltmıştı.

Alaş-Orda hükümeti, 1918 yılı Ağustosunda Samara’da Başkurdistan hükümet temsilcileriyle yaptığı görüşmede; “Türkistan’ın Birleşik Devlet” haline gelmesi lüzumunu, alınan karar ve hazırlanan proje ile ortaya koydu. Türkistan Muhtariyet Hükümeti azalarından Çokayoğlu Mustafa Bey ve Tınışbayoğlu Muhammetcan’ın Alaş-Orda Hükümetine seçilmeleri de bu birliği ifade etmek içindi.²⁷²

²⁶⁹ Temuroğlu (Tahir Çağatay): a.g.m, 18.

²⁷⁰ a.g.m, 18.

²⁷¹ Hasan Oraltay: a.g.e, 34.

²⁷² a.g.m, 19.

Orenburg Kazaçilerinin lideri General Dutov ve Başkurt lideri Zeki Velidi ise, Kazakları, kurulması plânlanan Güney-Doğu Devletleri Federasyonuna girmesi için çalışıyorlardı. Bu gerçekleşirse işbirliği sağlanabilecekti. Hokant'taki Türkistan Muhtar Hükümeti, Alaşçılarla işbirliği yapmak ve onlarla birleşmek istiyordu. Bunun için bakanlar kurulunda üç kişilik yer boş tutulmuştu. Ocak 1918'de Türkistan (Yesî) kentinde iki hükümetin temsilcileri buluştular. Bu görüşmeler aslında 26 Aralık 1917 tarihinde başlamıştı. Fakat birleşme sağlanamadı. Böylece çok önemli bir tarihi fırsat Bökeyhanoglu'nun inadı yüzünden kaçırılmış oluyordu.²⁷³

Sovyetler, 1916 yılı ayaklanmasının liderlerinden Amangeldi İman'ın ve Moskova'dan gönderilen Cangeldin adlı başka birisinin idaresinde kızıl kuvvetler kurarak Kazak bozkırlarının mahdut bazı yerlerini ele geçirmeye ve batıda Aday Kazakları içerisinde ve güneydeki Kazaklar arasında bazı taraftarlar kazanmaya muvaffak olmuşlardı.

1918 Kasımında Sibiry'a Omsa şehrindeki Sovyet düşmanı hükümet ve sonra da Kolçak hükümeti, Alaş-Orda'ya karşı vaziyet aldılar. Vaziyet Alaş-Ordacılar için tehlikeli olmaya başladı. Alaş-Orda liderleri Sovyetlerle anlaşmayı düşündüler ve Moskova'ya bir heyet gönderdiler.²⁷⁴

Baytursun başkanlığındaki²⁷⁵ ve Cihanşah Dost Muhammet, Velihan Tonaç ve diğerlerinden oluşan heyet, Alaş-Orda Hükümeti temsilcileri sıfatıyla Moskova'ya gittiler. Alaş-Orda Hükümetini tanıyacağını vaat eden Moskova ise Stalin imzasıyla Semey'de ki Rus Askeri Şuralarına; "Biz şimdilik Dala burjuva milliyetçileri ile müzakere yapmak mecburiyetinde kaldık. Hangi yol ile olursa

²⁷³ Ona göre birleşme olursa muhafazakâr Türkistanlılar, dinî taassuptan uzak Kazakları etkiler ve yıllardır kurulmaya çalışılan Kazaklık amacı gerçekleşmeyebilirdi. Bökeyhan Türkistan dahilinde mevcut gerçek milli güçlerden ziyade ihtilâlcî Rus güçlerine inanıyordu. Bkz. Hayit: a.g.e, 255.

²⁷⁴ İbrahim Yarkın: "Muhtar Türkistan ve Alaş-Orda Hükümetleri ile Basmacılık Hareketi Hakkında", T.K., 43 (Ankara, 1964), 41.

²⁷⁵ Baymirza Hayit: a.g.e, 256.

olsun şehirdeki Kazaklardan 20-30 kişilik bir grup oluşturup²⁷⁶ Alaş-Orda hükümetini protesto ettirme çarelerine baş vurunuz!”²⁷⁷ telgrafını göndermekte idi. İş bununla kalmadı. Moskova Alaş-Orda hükümetini tanıdı. Arkasından Muhammet Tungaçın Milletler Meselesi Halk Komiserliğinde Kazak Meseleleri Müdürlüğüne²⁷⁸ ve Çokondî Ali Cangeldin’i (İvan Stepenof) Kazak çöllerine Fevkalade Komiser tayin etti.²⁷⁹ Böylece Bolşeviklerin gerçek niyeti anlaşılmış oldu, Onlar Alaş-Orda hükümetini yıkıp, Kazak çöllerinde Bolşevik Rus hükümranlığını gerçekleştirmek istiyorlardı.

Nihayet Alaş-Orda Hükümetinin yeni kurmakta olduğu milli güçler²⁸⁰ ile Bolşevik Rusya’sının çarlıktan miras kalan askeri kuvvet ve teşkilatları arasında mücadele başladı. Alaş-Orda Hükümeti yenildi. Omsa şehrindeki anti-Sovyet Beyaz Rus Hükümeti, 22 Ekim 1919’da Alaş-Orda Hükümetinin faaliyette bulunmasını yasakladı. Buna rağmen Alaş-Orda yaşıyordu. 9 Mart 1920’de ise Alaş-Orda hükümeti ve onun askeri birlikleri Sovyet ordusuna teslim oldular.²⁸¹

Alaş-Orda, birliklerini Sovyetlere teslim ettikten sonra Sovyet Rusya, Alaş

²⁷⁶ Kazaklar arasında proleter sınıfı bulunmamakta idi. Bununla ilgili olarak Kazakistan Maarif Komiseri Cürgenoğlu Timirbek, Stalin’in 1934 yazında Mirzoyan’a Ali Han Bökey Hanın 1919’da kendisine “Kazak halkının yok olmaya mahkum bir halk” olduğunu söylediğini rivayet eder. Güya Stalin’in “Siz neden böyle düşünüyorsunuz?” sorusuna Bökey Han: “bu halkın lügatinde Ruslar’ın hareket dedikleri mefhûmu karşılayacak bir söz bulunmamaktadır” cevabını vermişti. Bunlar Bolşeviklerin kızıl yalanlarından başka bir şey değildi. Çünkü birinci olarak, Rus dilindeki hareket sözünün Kazak dilindeki karşılığı “Kımlı” sözü idi. Üstelik “inkılâp, sosyalizm, proleter diktatora gibi Bolşeviklerce mukaddes kabul edilen sözlerin hiç birisinde Rus dilinde yer almamaktadır. Gerçekte eğer söylemiş ise Ali Han Bökey Han bu ifade ile “Kazakistan’da proleter hareketi yok” demek istemiştir”. Bkz. “Rus Misyonerliği”: Y.T, 70 (1935), 4-5.

²⁷⁷ Baymirza Hayit: a.g.e, 256; Türkistan’ın ikinci kısmında (Dala Vilayeti) inkılâbın nasıl gerçekleştirildiğini, “Kırgız Refkomu” (İnkılâp Komitesi) reisi Pestkofskiy ile Lenin arasındaki konuşmadan anlamaktayız. Ekim inkılâbını yerli halkın anlamamasından şikayet eden Pestkofski’ye Lenin: “siz Sovyet kanun-i esasisi, komünist fırka umdeleri ve Sovyet milli siyaseti hakkında maruzalar hazırlattırın; maruzaları Kazakça’ya tercüme ettirerek gramofona aldırın. Ve gramofonları göçebe halk arasında dolaştırın. Böylece propagandamızın temelini de atmış olursunuz demektir. Görüldüğü gibi Bolşevik hakimiyeti çar hükümeti askeri güçleri ve gramofonlarla Dala vilayetlerinde sağlanmış olmaktadır. Bkz. Temuroğlu (Tahir Çağatay): “Türkistanda Sovyet Hükümeti Kuruluşına Aid Materyallerden”, Y.T, 66 (1935), 7.

²⁷⁸ Baymirza Hayit: a.g.e, 256.

²⁷⁹ Temuroğlu (Tahir Çağatay): a.g.m, 20.

²⁸⁰ Orenburg, Turgay, Semipalatinsk, Kostanay gibi şehirlerde kurulan askeri alaylarda 27.000 kişiye yakın asker bulunuyordu. Bkz. Z.v. Togan: a.g.e, 377.

²⁸¹ B. Hayit: Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslâm’ın Bazı Meseleleri, (İstanbul, 1987), 167.

Orda yönetimini baskı altına almadı. Ekim 1920’de ilk Kazak Cumhuriyetinin ilânından sonra Kazak Sovyetlerinin ilk kurucu meclis kongresi Orenburg’ta toplandı. Bu kongreye katılan delegelerden 273’ü oy hakkına sahipti. Bunlardan 193’ü komünistti. Diğer üyeler hala Alaş-Orda liderleri Baytursunoglu ve Bökeyhanoglu’nun etrafında toplanmışlardı.²⁸² Bu kongrede Kırgız (Kazak) Otonom Cumhuriyetinin haklarını ilân adıyla bir anayasa taslağı hazırlanmıştı. Bu belge Kazakistan’ın bir otonom üye olarak serbest Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğine katıldığını ilân ediyordu.

Türkistan çöllerinin Ruslar’ın eline geçmesinden sonra, Alaş-Ordacıların almış olduğu tedbirlerden bir netice çıkmadı. Alaş-Orda hükümeti ve Fırkası Bolşeviklerce dağıtıldı. Bununla birlikte Alaş-Ordacılık ve Türkistan milliyetçiliği mefkûresi tamamen yok olmadı. Alaş-Ordacılık, Bolşevik Rus istilâsının devamı müddetince kendisini muhafaza ettiği gibi, manen gücünü artırmaya da devam etti. Bugün her Türkistan Kazağı Alaş-Ordacılığı Türkistan’ın kurtuluş hareketi olarak bilir. Türkistan milliyetçiliğinin Kazaklar içindeki tezahürü olan Alaş-Ordacılık milli birliğin esas unsurlarından biri olup, gelecekte oynayacağı rolde mühimdir. Galaşçukin’e göre: “sadece bütün halk kitlesi ve milli aydınlar değil, Kazak komünistleri de Alaş-Ordacılık zihniyeti ile zehirlenmiş ve Türkistan milliyetçiliği mefkûresiyle hasta olmuşlardı”.²⁸³

Yine Filip Galaşçukin, Kazakistan’da fırka kuruluşunun 10. yılı münasebetiyle, Alma-Ata fırka aktifleri kurultayında; “Kazak Alaş-Ordacıları Türkistan’da inkılâp karşıtı (Aksü’l İnkılâbî) birlikler kurup Orenburg, Alma-Ata, Semey şehirlerinde şubeler açtılar” demektedir. Galaşçukin’e göre bu inkılâp karşıtı birliğin başında Baytursunoğlu Ahmet vardı.²⁸⁴

Bu birliğe katıldıkları gerekçesiyle hapsedilenler ise şunlardı: Ali Han Bökeyhan, Ahmet Baytursun, Devletoglu Mir Yakup, Abbasoglu Halil, Ömeroğlu

²⁸² S.A. Zenkovski: a.g.e, 342.

²⁸³ Temuroğlu (Tahir Çağatay): a.g.m, 20.

²⁸⁴ “Türkistan Haberleri”: Y.T, 13 (1930), 36.

İlides, Aymavitoğlu Yusuf Bek, Adiloğlu Dinşe, Bolgambayoğlu Hayrettin, Azim Bek Birimcan, İsboloğlu Mirza Gazi, Baydillahoğlu Abdurrahman, Bitlevoğlu Demallah.²⁸⁵

Böylece Alaş-Orda'nın önde gelen iki ismi Alihan Bökeyhan ve Ahmet Baytursun 1931'de tutuklanmış oluyorlardı.

3. HOKANT'TA KURULAN TÜRKİSTAN MUHTAR DEVLETİ

1917 yılı Türkistanlılar için “siyasi doğum yılı”, muhtariyet ise atılan “siyasi” ilk adım idi.

Türkistan'da milli hareketin programı hazırlanırken, muhtariyet ile yetinmenin doğru olacağı düşünülmektedir. Çünkü o zaman Lehler ve Finler hariç diğer milletler, Rus inkılâbı ve Rus demokrasisinin insaf ve hakkaniyetine doğrudan inanmaktaydılar.²⁸⁶

Türkistanlılar için ise muhtariyetten beklenen şu idi: “Türkistan'ın kendisine mahsus teşrî ve icra müesseseleri yani kanun çıkaracak parlamentosu ve uygulayıcı hükümeti bulunacaktı. Dış siyaset, maliye, ulaşım ve harbiye umum Rusya federasyonunun inisiyatifine bırakılıyordu. Toprak meselesine önem veriliyor, askerî teşkilat kurma meselesinde de bazı değişiklikler (askeri hizmete alınma) talep ediliyordu”²⁸⁷

O dönemde Türkistan'da birden bire Rusya'dan tamamen ayrılmak fikrini kabul edecek ahval-i ruhiye hazırlığı yoktu. Her şeyden önce Rus hakimiyeti söz konusu olup; hedeflere ulaşacak milli kadrolar da az ve güçsüzdü.

²⁸⁵ a.g.m, 36.

²⁸⁶ “Muhtariyetten İstiklâlge”, Y.T, 13 (1930), 1.

²⁸⁷ Mustafa (Mustafa Çokayoğlu): “1917'nci Yıl hatıra Parçaları XIII”, Y.T, 85 (1936), 17.

Türkistan Müslümanlarının siyasî faaliyetleri 13-20 Nisan 1917'de yaptıkları I. Türkistan Müslümanları Kongresi ile başlamıştı. 16 Nisanda Şura-yı İslâm çevresinde birleşmiş olan Ceditçiler kongreye katılmışlardı. Ulema Cemiyeti ise Şir Ali Lapin başkanlığında Ak-Mescit şehrinde kurulmuştu. Bu kongreden sonra "Milli Merkez"de denilen Türkistan Müslümanları Merkez Şurası oluşturuldu. Liderleri Mustafa Çokayoğlu, Ubeydullah Hoca ve Asadullah Hoca idi. Milli Merkez hepsinin de başında Ceditçilerin bulunduğu bazı il ve ilçelerde şubeler açtı. Semerkant şubesinin başında Mahmut Hoca Behbudî, Fergana'da Nasır Han Töre, Semireçe'de Mehmetcan Tınışbayoğlu, Aşkabat'ta Rus Ordusu Albaylarından Oraz Serdar vardı.²⁸⁸

3 Eylülde toplanan II. Türkistan Müslümanları Kongresi, Türkistan'ın Demokratik Rus Cumhuriyeti'nin bir kısmı olarak teşkilatlanmak üzere mahalli otonomi için bir plân taslağını kabul etti. Fergana, Sırderya, Semerkant, Hazar ötesi vilayetleri Otonom Türkistan Federatif Cumhuriyetini teşkil edecekti. Ulemanın arzusuna göre mahalli meclis, şeyhü'l-İslâm'ın başkanlığındaki bir Müslüman dinî senato olarak teşekkül edecekti.²⁸⁹

Rus Ekim İhtilâlinde sonra Türkistanlı milli gruplar için Taşkent'te kalmak tehlikeli olmaya başladı. Kurulan Sovyet iktidarı Kerenski gibi Türkistan'a muhtariyet vermeye istekli görünmüyordu. Üstelik Taşkent yoğun bir Rus nüfusuna sahipti. Bu nedenle rahat çalışma imkânı bulmak isteyen Türkistanlılar yeni merkez olarak Hokant şehrini seçtiler. Rusya'da iktidarı Bolşeviklerin ele geçirmesi İslâm Şurası ile Ulema Cemiyetini birbirine yaklaştırdı. Kasım 1917'de Hokant'ta bir Türkistan kongresinin toplanmasına karar verildi.²⁹⁰ Daha 15 Kasım'da yapılan Taşkent Kurultayında Müslümanlar, Taşkent'teki Sovyet ve Revkom ile anlaşarak bir koalisyon hükümeti kurulmasına karar vermişlerdi. Sovyet ve Revkom kongresi Müslümanların hükümete katılmasını esassız

²⁸⁸ S.A. Zenkovski: a.g.e, 351.

²⁸⁹ S.A. Zenkovski: a.g.e, 354.

²⁹⁰ Baymirza Hayit: a.g.e, 247.

buldular. Bunun yerine 8'i Sol-Sosyalist ihtilâlcı, 6'sı Bolşevik olan F. Kolesov başkanlığında bir Halk Komiserleri Meclisi teşkil ettiler.

İhtilâlcı iktidarın üst toprak örgütüne Müslümanların sokulması bu zamanda gerek yerli halkın Sovyet işçilerinin ve köylülerinin idaresine karşı olan tutumu ve gerekse yerli sakinleri arasında proleterya sınıfının olmamasından dolayı Müslümanların teklifleri reddedilmişti.²⁹¹

Bunun üzerine Milli merkez, Şah İslâm Şah Ahmet Beye²⁹² Türkistan muhtariyeti umdeleri için materyal hazırlama görevini havale etti. Bu konuda kendisine Mahmut Hoca Behbudî, Abdullah Hoca ve Mustafa Çokayoğlu yardımcı olacaklardı. Fakat Türkistan Muhtariyeti konusunda Rus cemaatlerinin de desteğini almak gerekmekte idi. Bir kısım Rus zenginleri ve Sol Sosyalistlerden birkaç kişi hariç (mesela V.P. Nalifkin) Taşkent'teki bütün Rus cemaati Türkistan muhtariyetine karşı idiler. Yalnız Sosyal-Revolosyoner Vadim Çaykin'in başında bulunduğu Fergana İşçi ve Askerler Şurası Türkistan'ın taleplerini kati surette desteklemekteydi. Rus cemaatlerinin desteği ise, onların Bolşevik düşmanlığından kaynaklanmaktaydı. Ayrıca Sosyal-Revolosyonerlerin bir kısmı, çiftçi teşkilatları temsilcileri, işçilerin bir kısmı, bütün memurlar, bankalar, sanayi kuruluşları muhtariyete destek vermektedirler.²⁹³

7 Kasımda (25.X) Rusya inkılâbı Bolşevikler ve Sol Sosyal Revolusyonerler lehine gelişme kaydetmiş bulunuyordu. Bu sırada Bolşevikler

²⁹¹ S.A. Zenkovski: a.g.e, 359.

²⁹² Şah Ahmet Bey; Rus Halkçı Sosyalist Fırkası azalarında olup Türkistan Milli Hareketine 1917 inkılâbından sonra katılmıştır. 1917 Nisan ayında Taşkent'te toplanan I. Türkistan vilayet kurultayı tarafından tesis edilen Türkistan Vilayet Milli şurasının başkan yardımcısı idi. Milli Şura ile Rus inkılâpçı teşkilatları arasındaki münasebeti Şah Ahmet Bey sağlardı. Her türlü yazışmaları hukuk kaidelerini tanıması, güçlü kalem ve keskin dilinden dolayı o yürütmekte idi. Hokant kurultayı tarafından Türkistan Milli Muvakkat Hükümeti tesis edildiği zaman maliye nazırı ve hükümet reisi yardımcısı olarak görevlendirilmiştir. Şah Ahmet Bey 12 Şubat 1918'de Bolşeviklerce tutuklanmıştır. Hapishanede hastalanan Şah Ahmet Bey, 1918 Mayısında azat edildi. 1920'de Hindistan'a kaçarak orada tedavi gördü. Daha sonra Hindistan Hükümetine baş vurarak Şah Ahmet Beyin Viladivostok'ta bulunan kardeşlerinin yanına dönmesi sağlanmıştır". Bkz. M.Ç.: "Şah İslâm Şah Ahmet Bek", Y.T, 14 (1931), 6-8.

²⁹³ Mustafa (Mustafa Çokayoğlu): a.g.m, 18-19.

meclisi toplamayı vaat ettiler. Şu halde Türkistanlılar için meclisin toplanmasını beklemek yada derhal muhtariyeti ilân etmek kalıyordu. Bu sırada Fergana, Sırderya, Semerkant Vilayet Komiteleri derhal ülke kurultayının toplanmasını istediler. Yedi-Su ve Türkmenistan kaza komitelerinden gelen vesikalarda da aynı talep tekrarlanmaktaydı. Genelde “Türkistan’ın Rusya’dan tamamen ayrılması yada hiç olmazsa muhtariyetin derhal ilân edilmesi” fikrinde birleşiliyordu.²⁹⁴

Fevkalade Kurultay 8.12.1917 (25.11.1917) de, yani Rusya’da Bolşeviklerin iş başına gelmesinden tam bir ay sonra Hokant’ta toplandı. Bu kurultay hakiki manada Türkistan’ın milli birliğini temsil etmekteydi. Kongreye katılan delegelerden 150 kadarı Fergana’dan, 21’i Semerkant bölgesinden, 22’si Sırderya’dan, 4’ü Buhara’dan, 1’i Hazar ötesi eyaletinden gelmişti. Hokant Kurultayı bundan sonra bir Halk Şurası seçti. Bunlardan 18’i Rus, 1’i Yahudi idi.²⁹⁵

Bolşeviklerin kurultayı engelleme çalışmaları başarılı olamadı. Nihayet Bolşevikler de Komiser Poltaratskiy’i temsilci olarak kurultaya göndermek mecburiyetinde kaldılar. Poltaratskiy kurultayı kutlayıcı konuşmasında inandırıcı olmayan; ”biz de Türkistan muhtariyetini istiyoruz”²⁹⁶ ifadesini kullandı.

Türkistan’ın muhtariyetini ilân eden IV. Türkistan Fevkalade Kurultayının mazbatasında şu maddeler yer alıyordu²⁹⁷:

- 1- IV.Türkistan Fevkalade Ülke Kurultayı büyük Rus İnkılâbı esaslarına dayanıp, Türkistan halklarının rey ve arzularını ifade ederek; Türkistan’ı, Demokratik Federatif Rusya Cumhuriyetinin mahalli muhtariyete sahip bir parçası olarak ilân etmektedir. Muhtariyetin şeklini belirleme işi yakında toplanacak olan Türkistan Meclis-i Müessesanın ihtiyarına

²⁹⁴ a.g.m, 19.

²⁹⁵ Abdulvahap Oktay: “Türkistan Milli Muhtariyeti Hükümeti”, Dergi, 19 (Münih, 1964), 36.

²⁹⁶ Mustafa (Mustafa Çokayoğlu): a.g.m, 20.

²⁹⁷ “Tarihi İşlemeler”: Y.T., 13 (1930), 6-8.

bırakılmaktadır. Kurultay Türkistan'daki azınlık haklarını muhafaza etmeyi ilân etmektedir,

- 2- IV. Fevkalade Ülke Kurultayı ayrıca 54 kişilik bir Halk Şurası seçmiştir (Bu halk şurasının 36'sı Türkistanlı, 18'i Rus idi),
- 3- Muhtariyet hükümeti şu kişilerden ibaret idi: Muhammet Tınışbay (Mühendis, önceki Rusya Devlet Duması Üyesi), Hidayet Bek Yorgülü Ağa (Mühendis, Tarım Uzmanı), Abdullah Hoca (Dava Vekili), Abdurrahman Bek Orazay (Hukukçu), Abidcan Mahmut (Hokant şehir emini yardımcısı), Mir Adil (Yeni Mergilan şehir emini ve Fergana vilayeti milli şurası reisi), Nasır Han (Namangan ulemasından), Mustafa Çokayoğlu (Hukukçu, Türkistan Milli Şura Reisi) ve Solomon Hertsfeld (Dava Vekili-Yahudi),
- 4- 1918 yılı Ocak başında Hokant'taki Türkistan işçi ve çiftçileri Hokant Hükümetini tanıyıp, kararını Sovyet Hükümetine telgraf ile bildirdi,
- 5- Türkistan Meclisi'nin toplanma günü olarak 1918 yılı mart ayı belirlenmiştir.

Bolşevikler bugünün gelmesinden korktular. Moskova'nın buyruğu ile Türkistan Milli Hareketini boğmaya çalıştılar. 12 Şubat 1918'de Taşkent Bolşevikleri, kendilerinin Türkistan'ın kanuni hükümeti olarak tanınması, Türkistanlıların ellerindeki silahlarını teslim etmeleri ve hükümet başkanı Mustafa Çokayoğlu'nun teslimi yönünde bir ultimatoma verdiler.²⁹⁸ Fakat ultimatoma reddedildi. Halk şurası 11 Aralık 1917'de 10 kişiden oluşan icra komitesini seçti. Hokant ve Alaş-Orda hükümetlerinin birleşip kaynaşma ihtimaline göre 3 sandalye boş bırakıldı. Kurultay general Dutov'un devletler federasyonu teklifini anayasa meclisinin reyine bırakma kararı aldı.²⁹⁹

²⁹⁸ a.g.m, 8.

²⁹⁹ Başkurtların lideri Zeki Velidi bu plânı desteklemekte idi. Bu federasyon 15.673.680 nüfuslu 4.010.139 km² alana sahip ve eski Hokant Hanlığını, Buhara Emirliği ve Hive Hanlığını, eski Kazak Ordalarını, Başkurtlar ile Orenburg Kazaçilerini bir araya toplayacaktı. Bkz.Z.V. Togan: a.g.e, 370.

Hokant geçici hükümetindeki görev dağılımı ise şu şekildeydi: Hükümet Başkanı ve Dahiliye Vekili: Mehmetcan Tınışbayoglu, Türkistan Halk Şurası Reisi ve Hariciye Vekili: Mustafa Çokay, Harbiye Nazırı: Ubeydullah Hoca, Ziraat Nazırı: Hidayet Bey Yorgülü Ağaoğlu, Maliye Nazırı: İslâm Şah Ahmetoğlu, İaşe Nazırı: Mahmutoğlu Abidcan³⁰⁰, Nafiye Nazırı: Mir Adil, ayrıca Maarif Nazırı: Nasır Han Töre, Solomon Herzfeld ve Abdurrahman Bek Orazay'da üye idi.³⁰¹

IV. Türkistan Fevkalade Kurultayı ile Türkistan Muhtariyeti ilân edilmiş bulunuyordu. Muhtariyetin ilânı bütün Türkistan'da milli-siyasi ruhun yükselmesine neden oldu. Hokant'tan sonra, Taşkent'te de büyük bir sevinç ve heyecan görüldü. Muhtariyet ilânını kutlamak için Taşkent'teki Türkler ve Ruslar, bir nümayiş (bayram) programı hazırlamışlar; fakat bu kutlama programı feci bir akıbetle sona ermişti³⁰².

Taşkent'teki muhtariyet kutlamaları bu şekilde kana boyanmış oluyordu. Büyük ümitlerle ilân edilen Hokant Muhtariyetinin akıbeti de aynı şekilde olacaktır.

Çarlık Rusya'sı Türkistan'da bütün devlet ananesini yıkmış, hiçbir sahada yerli özel idare tarzına müsaade etmemiş, Türkistanlıları askere almamış ve

³⁰⁰ Aslen Hokantlıdır. Nisan 1917'de toplanan Türkistan inkılâpçı-içtimai teşkilatları kurultayına katılarak başarılı çıkışları ve faaliyetleri ile kendisini göstermiştir. Bu dönemden itibaren bütün vilayet ve ülke kongrelerine seçilmiş ve katılmıştır. Abidcan hitabeti güçlü olmamasına rağmen her türlü müşkülattan kurtulabilmesi, yeteneği ve iş bilgisinden dolayı Hokant ahalisi onu çok severdi. Ona verilen Çatak (geçimsiz kimse) lakabı aslında onun karakterine uymaz. Onun boğuk sesi, ilk işitenler için kızgın, geçimsiz bir insan olduğu yönünde intibaa bırakırdı. Abidcan, Hokant Belediye Reisliği de yapmıştır. O, Rus işçiler ve askerlerinin Türkistan halkı üzerinde hakimiyet kurmalarına mani olan büyük bir engel idi. O'nun faaliyetleri inkılâptan sonra daha da artmıştır. Türkistanlılar'ın inkılâp karşısındaki tutumlarının belirlenmesiyle ilgili olarak milli kongrenin tertip edilmesi onun fikriydi. Müzakerelere her zaman iştirak eder, kıymetli teklifler sunardı. Türkistan milli hükümetinde erzak nazırlığına seçilmiştir. Taşkent'te 1937'de vefat etmiştir". Bkz. Çokayoğlu (Mustafa Çokayoğlu): "Abidcan Mahmud", Y.T., 92-93 (1937), 20-24:

³⁰¹ Z.V. Togan: a.g.e, 365.

³⁰² "Dekabr Hatıraları": Y.T., 32 (1932), 1-6: "...Nümayişçiler Ortadaki dar köprünün üzerinden eski şehre girmek üzere idiler. Birden Silahlar patlamış, Bolşevikler tarafından gizlenen Sovyet askerleri tüfek ve mitralyöz ile silahsız halk üzerine kurşun yağdırmaya başlamışlardı. Dar köprüye sıkışan halk birbirini ezmekte...yaralananların feryadı...suya düşenler ve boğulanlar. Silahlar sustuğunda ise olay yerinde binlerce Türk şehidi ve suda boğulan nümayişçiler".

önemsiz bazı küçük memuriyetler dışında bütün idare cihazını Ruslara inhisar ettirmiş bulunduğundan kurulan milli hükümetler idare elemanı ve devlet teşkilatı, maliye ve askerlik teşkilatı bakımından hiç yoktan başlamak zorunda kalmışlar ve çok güçlüklerle karşılaşmışlardır.³⁰³ Taşkent Ruslar'ın toplandığı bir merkezdi. Onların toplu bulunduğu yerlerdeki reaksiyonu önceden tahmin etmiş olan milliyetçiler toplanma ve hükümet merkezlerini mümkün olduğu kadar onlardan uzak yerlere götürmeyi bir ihtiyati tedbir olarak düşünmüşlerdi. Onun içinde Alaş-Orda'nın merkezi Semipalatinsk, Hokant Muhtariyet Hükümetinin merkezi ise Hokant olarak seçilmişti.³⁰⁴

Hokant'ta bir muhtariyet ilân etme ve muhtariyeti yaşatmak için muvakkat bir hükümet kurulmuştu. Bu hükümetin takarrür etmiş fikri ve programı Türkistan muhtariyeti idi. Bununla birlikte yerleşik hükümetlere nazaran muvakkat hükümetlerin programı daha dar çerçeveli olacağı için, Hokant muhtariyetinin Hükümet programı; umumî hatları dahilinde IV. Fevkalade Milli Kurultay tarafından belirlenen, Türkistan meclisini toplamaktan ibaret idi. Kurultay, muvakkat hükümeti Orenburg atamanı Dutof'un "Cenup-Şark Kazaçı Askeri İttifakı"na girilmesi teklifini müzakere etmekle görevlendirdi.³⁰⁵ Hokant Hükümeti teşkil edilir edilmez, bir programın hazırlanmasına gidildi. Silahlı güçler oluşturma, maliye işleri ve muhtariyet idaresinin teşkili ve yeni vergi usûlünün hazırlanmasıyla ilgili olarak kararlar alındı.³⁰⁶

Hokant Hükümeti iki aylık devamı müddetince; tarihi vaziyetin taleplerine göre az, o günkü şartlara göre büyük işler yapmıştır. Hükümet Türkistan Umumî Meclisinin 20 Mart 1918'de toplanmasına karar vererek bir seçim kanunu yaptı. Silahlı güç (halk milisi) teşkil etmede ise bazı zorluklar yaşanmaktaydı. Her şeyden önce Türkistanlılar'dan bir neferde olsa zabıt yoktu. Rus ordusunda

³⁰³ İbrahim Yarkın: a.g.m, 39.

³⁰⁴ Abdolvahap Oktay: *Türkistan Milli Hareketi.*, a.g.e, 28.

³⁰⁵ "Cenup-i Şark Kazaçı Askeri İttifakı" meselesiyle ilgili olarak hükümet Mustafa Çokayoğlunu Orenburg'a göndermiş, 25 Aralıkta hükümete sunduğu maruza da Çokayoğlu; "bu ittifaka girmenin uygun olmadığını ifade etmiştir". Bkz. Çokayoğlu (Mustafa Çokayoğlu): "Bir İlmi Yalganga Karşı III", *Y.T.*, 27 (1932), 6.

³⁰⁶ Çokayoğlu (Mustafa Çokayoğlu): a.g.m, 6.

bulunan 4-5 Türkistanlı zabıt ise bu konuda faydası dokunmayacak kişilerdi. İki tecrübesiz Tatar zabiti, iki Lehistanlı zabıt ile bir askeri teşkilat kurulması girişiminde bulunuldu. Tüfek ve mühimmat temin etmek yada satın almak ise akçe azlığından dolayı zordu.³⁰⁷

Yeni hükümetin askeri teşkilatlanmasının sağlanması için Kafkas cephesinden boşaltılarak Türkistan'a gönderilen 25.000 kadar Rus askerinin ellerinde bulunan silahın temini için Harbiye Nazırı Ubeydullah Hoca görevlendirilmiş, fakat son anda beyazların kızılara iltihak etmesi ile bu girişim başarısız olmuştu. Bundan başka mücahitlerden Ergeş Korbaşı Hokant, M. Emin Bek'de Mergilan Jandarma Komutanlığı ve Polis Müdürlüğüne atanmışlardı.³⁰⁸

Hokant Hükümeti varlığını teminat altına almaya çalıştığı sırada maddî sıkıntılarla karşılaştı. 1917 Aralık ayı başında başkan yardımcılığının dışında maliye bakanlığını da üstlenmiş bulunan Şah İslâm Bey, 15 Aralık 1918'de halktan 30 milyon som (ruble) değerinde kısa vadeli bir kredi alınması için Halk Şurası'nın iznini istedi.³⁰⁹ Şuranın izni alındı. Bunun üzerine Mehmetcan Tınışbay istifa etti.³¹⁰ Halk Şurası Ubeydullah Hocaya devlet başkanı olmasını teklif etti. Ubeydullah Hoca Mustafa Çokay'ı aday gösterdi. Mustafa Çokay Devlet başkanı, Ubeydullah Hoca ise yardımcısı oldu.³¹¹

Maliye işlerini teşkil etmek hükümet için zor oldu. Devlet Bankasının Hokant şubesinden borç alınmasına karar verildi. Hükümet azası Şah Ahmet'in teklifi ile 30 milyonluk devlet istikrazının çıkarılması kararlaştırıldı. Mahalli kağıtlara basılan istikraz kağıtları tedavüle koyulduktan sonra büyük ilgi gördü ve devlet bankasının Semerkant ve bütün Fergana şubeleri ve hususi bankalar büyük paralar karşılığı istikraza yazılmaya başladılar. İstikrazın bu şekilde başarı

³⁰⁷ a.g.m, 6.

³⁰⁸ Ali Bademci: a.g.e, 163.

³⁰⁹ Z.V. Togan: a.g.e, 365.

³¹⁰ a.g.e, 365; Muhammet Tınışbay hükümetin bazı hareketleri Taşkent Rus Bolşevikleriyle aranın bozulmasına sebep olur düşüncesiyle 1918 ocak ortalarında istifa etmiştir. Bkz. "Tarihi İşlemeler", Y.T, 13 (1930), 7.

³¹¹ a.g.e, 365.

kazanması Bolşevikleri heyecanlandırdı. Böylece Hokant Hükümeti'nin çıkardığı istikraz ile niyetinin ciddiliği ve bu durumun yalnız Sovyet Hükümetini değil, umumîyetle Türkistan'da Rus hakimiyeti için büyük tehlike arz ettiği anlaşıldı.³¹² Taşkent Bolşeviklerinden Kozmin bu durumu şu şekilde anlatır: "Hokant'taki Muhtariyet Hükümeti bir oyuncak değil. Şah Ahmet, Abdullah Hoca ve Çokayoğlu'nun Türkistan devlet istikrazı çıkarma yönündeki çabaları yalnız Rus Asker ve İşçileri Hükümetine değil, umumen Rusya Hükümetine karşı başlatılan Türkistan milli burjuvazisinin tarihi düşmanlığıdır".³¹³

Yeni vergi kaideleri hakkındaki kanun layihasını hazırlamak için hükümet, vergi inspektörlerinin (tahsilat memurları) müşavere meclisini topladı. Maarif Nazırı Nasır Hanın (Töre) rehberliği ile birinci merhale (iptidai) mekteplerin teşkili ve vakıf mülklerinden istifade etme kaideleri hakkında kanun yapma hazırlıklarına başladı. Erzak Nazırı (İaşe) Abidcan, tahıl tedariki işlerini tanzim etmek için Şimali Kafkasya'ya gönderildi. Ziraat Nazırı Hidayet Bek Yorgülü Ağa yeni arazi kanunu ile ilgili olarak materyaller hazırlamakta idi.³¹⁴

Hokant Muhtar Hükümetinin Alaş-Orda Hükümeti ile birleşme isteği ise gerçekleşmedi. Bunun için Dışişleri Bakanı Mustafa Çokay Türkistan'da (Yesi) Alaş-Orda liderleriyle görüştü. Zeki Velidi liderliğindeki Başkurtlar da bu birleşmeyi istiyorlardı. Fakat Alaş liderleri bu birleşmeye yanaşmayınca fırsat kaçırılmış oldu.

Muhtariyet ilânı bütün Rus zümrelerinde endişeye sebep oldu. Bu durum karşısında aşırı sağcılar ve solcular birleştiler. Çünkü söz konusu olan Türkistan'daki Rus çıkarlarıydı. Taşkent, Hokant Muhtariyeti'nin ilânına kızmıştı. Fakat Bolşeviklerin 24 Kasım'da Doğu ve Rus halklarına yaptıkları çağrı nedeniyle de bir şey yapamıyorlardı.

³¹² Çokayoğlu (Mustafa Çokayoğlu): a.g.m, 8-9.

³¹³ M.Ç: "Şah İslâm Şah Ahmet Bek", Y.T, 14 (1931), 7.

³¹⁴ Çokayoğlu (Mustafa Çokayoğlu): a.g.m, 9.

27 Aralık 1917'de Yeni Mergilan (şimdiki Fergana) şehrinde Türkistan İşçi ve Köylü Birliği, Sovyet Hükümetine çektiği telgrafta: Taşkent'te kurulmuş olan Sovyet Komiserliğinin Türkistanlı olmayan elemanlardan kurulduğunu ve merkezi hükümet askerlerinden destek aldığını belirtiyor ve fes edilmesini istiyordu.³¹⁵ Telgrafta Hokant Hükümeti'nin tanınması da isteniyordu. Eğer istekleri gerçekleşmezse kendilerinin (Türkistan İşçi ve Köylü Birliği) Taşkent Sovyet'ini ortadan kaldıracaklarını ilân ediyorlardı. Bunların askeri gücünün olmadığını bilen Stalin cevabında: "Sovyetler işlerinde otonomdur. Bu sebeple Türkistanlı mücahitlerin Taşkent Sovyet Komiserliğini tanımamak için Petersburg'a sormalarına gerek yoktur. Eğer kuvvetleri varsa kendileri dağıtılmalıdırlar"³¹⁶ cevabını veriyordu.

18 Ocak 1918'de Bolşevikler, General Dutov'un savunmakta olduğu Orenburg'u aldılar. Böylece Orenburg-Taşkent demiryolu yeniden açıldı. Taşkent Sovyet'ine silah ve takviye kuvvet geldi. Bundan cesaretlenen Sovyetler, 31 Ocakta toplanan kongrelerinde Hokant Milli Hükümeti'ni ortadan kaldırmaya karar verdiler.³¹⁷

Bunun üzerine Kızıl muhafızlar, Avusturya-Macaristan harp esirlerinden müteşekkil müfrezeler ve mahalli Ermeni birlikleri Hokant'a hareket ettiler. Hokant Müslümanları'nın Rus ve Ermenileri katlettikleri ve şehrin Avrupa kısmını tahrip ettikleri rivayeti Sovyet birliklerinin hislerini alevlendirmişti. Hokant Hükümeti yalnız bazı polis ve atlı Kıpçak milislerine sahipti.³¹⁸ 7 Şubatta Kuzmin Şkarupa komutasında 140 asker, 4 top ve 4 makineli tüfekten oluşan bir müfreze Hokant'a geldi³¹⁹.

22 Şubatta Rus ve Ermeni birlikleri Hokant'ı her yandan kuşattılar. Kentin üzerine yangın pompalarıyla petrol akıtarak kenti aleve boğdular. 1.000'den fazla

³¹⁵ Baymirza Hayit: a.g.e, 248.

³¹⁶ "Tarihi İşlemeler": Y.T., 13 (1932), 6.

³¹⁷ İbrahim Yarkın: a.g.m, 40.

³¹⁸ S.A. Zenkovski: a.g.e, 364.

³¹⁹ Baymirza Hayit: a.g.e, 250.

dükkan temellerine kadar yandı. 10.000'den fazla insan öldürüldü. Sovyet-Ermeni Birlikleri bundan sonra Fergana vadisinde 130 köyü ateşe verdiler. Suzak, Hokant-Kışlak ve Bazar-Kurgan ahalisini imha ettiler. 1918 yılı başlarında Mergilan'da 7.000, Andican'da 6.000, Namangan'da 2.000 ve Bazar-Kurgan ile Hokant-Kışlak'ta 4.500 Türkistanlı yok edildi.³²⁰

Bolşevikler mümessillerini göndererek Mustafa Çokayoğlu'nun "Hokant Harbi İnkılâp komitesi"ne katılmasını istediler. Çokayoğlu: "ateşin durdurulması, halka şiddet gösterilmemesi ve hükümet azalarının milli merkeze gönderilmeleri" şartıyla kendisinin Hokant Harbi İnkılâp Komitesine teslim olacağını bildirdi.³²¹

Bolşevikler bu teklife şu ültimatom ile cevap verdiler³²²:

- 1- Muhtariyet Hükümeti Sovyet Hükümeti'ni tanıyacak,
- 2- Türkistan halkını Sovyet Hükümetine boyun eğmeye davet edecek bir beyanname neşredecek,
- 3- Ahalinin ellerinde bulunan silahlar toplanarak teslim edilecek,
- 4- Milli hükümetin polis teşkilatı dağıtılacak idi.

Hükümet azalarından Mir Adil, Abdurrahman Orazay, Hidayet Bek Yorgülü ve Mustafa Çokayoğlu bu sırada Hokant'ta bulunmaktaydı. Nasır Han Töre Namangan'da, Hertsfeld Semerkant'ta, Abdullah Hoca Aşkabat-Semerkant yolunda, Abidcan Buhara'da, Şah Ahmet Bek ise Hokant Kurganı içinde Bolşeviklerin eline geçmişti.³²³

Bolşeviklerin bu taleplerine Çokayoğlu diğer azalarında talebi ile şu cevabı veriyordu: "Güç Sizin elinizde. Bizde ise kendi milli hakkımızı tanımaktan başka şimdilik başka bir güç yok Biz bu mücadelede sizin bizleri yeneceğinizden asla

³²⁰ Baymirza Hayit: a.g.e, 251 (Dipnot).

³²¹ Mustafa (Mustafa Çokayoğlu): "1917'nci Yıl Hattı Parçaları VIII", 85 (1936), 21.

³²² a.g.m, 21.

³²³ a.g.m, 21.

şüphe etmiyoruz. Bununla birlikte sizin hakimiyet hakkınızı, Türkistan'da Sovyet Hükümetini de tanımıyoruz".³²⁴ Bunun üzerine Sovyet birlikleri hükümet binasını işgal ederek Halk Şurası ve hükümet mensuplarından 50 kişiyi tutukladılar.

Hokant'ta Ruslar'ın vahşeti devam ederken Türkistan Milli Muhtar Hükümeti'nin Nafia Bakanı ve Mergilan Belediye Başkanı Mir Adil Ahmetoğlu ile hükümet mensubu Abdulkadir Kuşbeyoğlu ile Dede Bayoğlu Mergilan'da teşkilatlanma işine devam ediyorlardı. Rus saldırısı Mergilan'a da Hokant ile aynı günde başlamıştı. Liderler buradaki Rus belediyesi ile anlaşarak, Rusları silahlarını terk etmeye kandırmışlardı. 20 Şubatta her iki belediye idaresi bir anlaşma yaparak, anlaşma metnini Rusça ve Türkçe olarak yayınladılar. 23 Şubat günü Türkistan tam muhtariyeti ilân edildi. Alman ve Avusturyalı harp esirleri serbest bırakıldı. Ruslar'ın bir kısmı Müslümanlara sığındı. Bir kısmı aileleriyle birlikte şehrin kalesine kapandılar. 24 Şubatta Osipov büyük Rus kuvvetlerinin başında Mergilan'a gelerek yerli Türk kuvvetlerini nihai olarak dağıttı. Bundan sonra Türkistan'ın Sırderya, Fergana ve Semerkant vilayetleri aralıksız olarak Rus Sovyet hakimiyeti altına girmiş oldular.³²⁵

Rus kızıl askerleri Hokant Muhtariyetini yıktıktan sonra; Taşkent'teki Sovyet Hükümeti 1918 yılı Mart ayında Buhara'ya savaş açtı. Fergana vahşetinin dehşeti, Rus işçilerini ve inkılâpçıları, Türkistan Türkleri ile Rus halkı arasında gelecekteki münasebetler konusunda düşünmeye sevk etti.

Taşkent'te her gün işçi mitingleri olmakta idi. İşçiler kızıl askerlerin Buhara'dan derhal çekilmelerini istediler. Ospenskiy, işçi teşkilatlarının izni alınmadan seferberlik ilânına ve hiçbir askeri harekâta girilmemesine mecbur edildi. Aradan iki üç ay geçmeden Sovyet Hükümeti Aşkabat'ta seferberlik ilân etti. Kızıl Arvat ve Aşkabat işçileri seferberlik ilânının sebeplerini sormalarına rağmen, herhangi bir izahat yapılmadı. İşçiler ile hükümete bağlı askerler arasında çarpışmalar başladı. Taşkent'ten Aşkabat'a gelen Komiser Paltoratskiy durumu

³²⁴ a.g.m, 22.

³²⁵ Z.V. Togan: a.g.e, 367-368.

izah etmek yerine, onları cezalandırmakla tehdit etti. Arada müsademeler vaki oldu ve Paltoratskiy öldürüldü. Taşkent'ten Ferelof, yeni fevkalade komiser olarak Aşkabat'a gönderildi. Kızıl Arvat ve Aşkabat demiryolu işçileri müzakere için Ferelof'a bir heyet yolladılar. Bu heyettekiler Ferelof'ca öldürttürüldü. Böylece Taşkent ile Aşkabat arasında açıktan mücadele başlamış oluyordu.³²⁶

Hokant Muhtariyeti hakkında Bolşevik tarihçileri de Rus emperyalizmi menfaatlerine uygun tezler ileri sürmeyi unutmamışlardır. Rus tarihçisi Alekseyenkof "Orta Asya'da İnkılâp" adlı mecmuanın³²⁷ I. ve II. numaralarında Hokant Muhtariyeti hakkında uzun bir makale yazmıştır. Alekseyenkof bu makalesinde Hokant Muhtariyetinin gayr-i sınıfî ve umumî milli bir hareket olduğunu gizler ve bu muhtariyet: "Türkistan milli burjuvazisinin telkini ile yerli ve Rus sermayedarlarının tesir ve nüfûzu altında yürütülen burjuva ve sermayedarlar hareketidir" der.

Bunu ispat etmek için; "Vadyeyef, Potelyahof, Yusuf Davidof ve Knopef Firmasının mutemedi Zigel'in Hokant Hükümet azaları olmasını"³²⁸ gösterir. Togan da bu konuda Alekseyenkof'un söylediklerini tekrarlamaktadır. Togan'a göre³²⁹: Hokant Hükümetinin yegane dayanağı basmacıların lideri İrgesti. Miralay Çanişef milis kuvvetleri teşkilatına başlamış ve Hükümet tamamıyla sermayedarların nüfûzu altına girmişti. Maliye Nezaretinin idaresi, resmen nazır olan hasta avukat Şah Ahmet elinde değil, onun muavini olan Heinrich Siegel adında bir Avusturyalı Yahudi elinde idi.

Çokayoğlu ise Alekseyenkof ve Togan'ın görüşlerini reddeder. O Yaş Türkistan'ın 3-4. sayısındaki "Bolşevikler Tarihni Kanday Yazadırlar?" adlı makalesinde: Potelyahof, Miralay (Polkavnik) Çanişof, Zigel, Vadyeyef ve Yusuf Davidof; bu isimlerden hiç birisinin Hokant Muhtariyet Hükümeti heyetinde

³²⁶ "Türkistanda Milli Terrör": Y.T., 34 (1932), 2-3.

³²⁷ Orta Asya Bürosunun "istihbarat" yayın organı. Bkz. Çokayoğlu Mustafa: "Bolşevikler Tarihni Kanday Yazadırlar?", Y.T., 3-4 (1932), 31.

³²⁸ Mustafa Çokayoğlu: "Bir İlmi Yalganga Karşu", Y.T., 25 (1931), 5-6.

³²⁹ Z.V. Togan: a.g.e, 365.

olmadığını, sadece Siegel'in bir alacak nedeniyle kısa müddetli olarak danışman (uzman) sıfatıyla hükümet tarafından çağrıldığını, diğerlerinin hükümet ile bir alakaları olmadığı gibi bir defa olsun hükümet binasına ayak basmadıklarını³³⁰ belirtir.

Diğer taraftan derginin 26. sayısında yer alan “Bir İlmi Yalganga Karşı II” adlı makalesinde, “Hokant Muhtariyetinin tek dayanağı İrgeşti” ifadesi konusunda ise Çokayoğlu, İrgeş'in 1917 inkılâbından çok önceleri hakikatte basmacıların lideri olduğunu, İnkılâptan sonra Fergana'ya geldiğini ve Hokant şehir idaresi tarafından eski şehre milis teşkilatı başkanı seçildiğini belirtir. Yine İrgeş'in Hokant Hükümetinin teşkili ve mevcudiyeti zamanında basmacı lideri olmadığını ve Hokant Hükümeti yıkıldıktan sonra bu rolü üstlendiğini ifade eder³³¹.

“Miralay Çanişef milis kuvvetleri teşkiline başlamıştı, fakat geç oldu” iddiasına karşı ise: Hokant Hükümeti'nin Çanişef'in Bolşeviklerle olan gizli münasebetinden şüphe ettiğini, Basmacıların başına İrgeş geçtikten sonra, Çanişef'in Bolşevik casusu olduğunun ortaya çıktığını ve tutuklandığını³³² söyler.

Hokant Muhtariyeti Hükümeti toplam 2 ay 3 gün yaşamıştır. O, 10 Aralık 1917'de kurulmuş ve 13 Şubat 1918'e kadar devam etmiştir.³³³

Hokant Hükümeti kurulduğu zaman ne bir zabiti, ne bir askeri ne de parası vardı. Teknik cihetten hazırlanmış bir kadrosu da bulunmuyordu. Posta, telgraf, demiryolları işletmelerinin tamamı Ruslar'ın elinde bulunuyordu. Bu şartlar içinde kurulan ve çok kısa bir müddet hayatta kalan Hokant Muhtariyet Hükümeti'nin, Türkistan milli menfaatleri için gözle görünür şeyler yapamadığı da ortadadır.

³³⁰ Çokayoğlu Mustafa: “Bolşevikler Tarihni Kanday Yazadırlar?”, Y.T., 3-4 (1930), 32.

³³¹ Çokayoğlu (Mustafa): “Bir İlmi Yalganga Karşı II”, Y.T., 26 (1932), 8-9.

³³² a.g.m, 9-11.

³³³ “Hokant Muhtariyeti (1917-10 Aralık-1937)”: Y.T., 97 (1937), 2.

Tabii Hokant Muhtariyeti Türkistan meselesinin çözüme kavuşturulmasında son merhale değildir. Fakat o, Türkistan Milli kurtuluş Hareketi içerisinde o zamanki vaziyet ve şartlar içerisinde atılması mümkün olan bir hareket idi. Eğer Kafkasya ve Ukrayna’da olduğu gibi harici şartlar müsait olsaydı, Türkistan’ın istiklâlini ilân etmek mümkün olabilirdi. Türkistanlılar zor şartlar altında ve herhangi bir dış yardıma sahip olmadan hareket etmek zorunda kalmışlardır. Türkistan Muhtariyetinin diğer önemli bir özelliği; “Türkistan Milli Birliği”nin hakiki şeklini verebilmesidir. Bu karakteri Türkistan Milli Kurtuluş Hareketi içerisinde derin bir iz bırakmıştır.³³⁴

Hokant Muhtariyetinin dağıtılmasıyla Fergana vadisinde şahlanan “Basmacılar” milli hareketi zamanla Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı hudutları içinde yayıldı. Buhara ve Hive’nin coğrafi durumu Basmacılık Hareketi için gayet müsaitti. Buhara ve Hive’de Basmacılık ancak, Buhara Emiri ve Hive Hanının hal’inden sonra esaslı bir hal alacaktır. Enver paşanın Şarkî Buhara’da Basmacılara iltihakı ile Basmacılık, dünya çapında bir hareket olacaktır.

³³⁴ “Hokant Muhtariyeti (1917-10 Aralık-1937)”: a.g.m, 3.

V. BÖLÜM

SOVYETLERİN TUTUMU; BUHARA VE HİVE DEVLETLERİ

1. 1917-1920 YILLARI ARASINDA TAŞKENT SOVYET'İNİN DURUMU

Bolşeviklerin hükümeti ele geçirme teşebbüsleri ilk defa Taşkent'te olmuştur. 13 Eylül 1917'de İşçi ve Askerler Şurasının Bolşevikleşmesi ve Sol Es- Erleşmesinden sonra hükümet, Taşkent İşçi-Asker Şurası'nın eline geçti.

“Bolşevik inkılâbı” Türkistan'da nasıl gerçekleşti? Sovyet Hükümeti kimler tarafından kuruldu? sorularının cevabını Safarof: “Türkistan'da Ekim İhtilâli kendi kendisine yayılıp giderken, sonrasını, Çar hükümeti ordusu tamamlamıştır”³³⁵ şeklinde vermektedir.

Daha Vilayet Şuraları ve Türkistan İctimaî Kongresi için Taşkent'te Türkistanlı, Rus ve kendisini Rus hisseden Yahudi temsilciler toplandığı vakit, Hokant Ticaret mektebi Muallimi Nekora minberden: “İnkılâbı Rus inkılâpçıları, Rus işçileri ve Rus askerleri gerçekleştirdiler. Onun için de Türkistan'da idare, hakimiyet biz Ruslara aittir. Yerliler kendilerine ne verirse onlarla yetinmelidirler”³³⁶ diyordu.

Bu durum karşısında memleketi İşçi ve Askerler Şurası hakimiyetinden kurtarmak gerekiyordu. Zira inkılâbın birinci gününden itibaren hakimiyet İşçi ve Askerler Şurasının eline geçmiş bulunuyordu. Ruslar azınlıkta olmasına rağmen bütün idarî mekanizmaları, silahlı kuvvetleri ve diğer vasıtaları ellerine geçirmişti. Türkistanlılar ise çoğunlukta olmalarına rağmen güçlü bir teşkilat etrafında toplanamamışlar ve davalarını savunamaz hale gelmişlerdi.

³³⁵ Temuroğlu (Tahir Çağatay): “Türkistanda Sovyet Hükümeti Kuruluşına Aid Materyallerden”, Y.T., 66 (1935), 6.

³³⁶ Mustafa (Mustafa Çokayoğlu): “1917'nci Yıl Hattı Parçaları IV”, Y.T., 79 (1936), 15.

Bu sırada Vilayet Şuraları ve Türkistan İçtimaî Teşkilatları Kongresinde de ortaya çıktığı üzere Ruslar arasında iki akım söz konusuydu. Bunlardan birincisi; yerli milli teşkilatları Sovyetlere bağlamayı düşünürken, Mallitskiy'nin başında bulunduğu grup; Rusları yerlilerden ayırmak ve birbirine düşman iki grup oluşturmaya çalışıyordu. Mallitskiy “Ruslar yerlilere karşı ekalliyet olarak kalmamalıdır” demektedir ve Taşkent’te umumen Türkistan şehirlerinde biri Rus ikincisi yerli ahaliye mahsus olmak üzere iki müstakil şehir idaresi kurulmasını istemekteydi.³³⁷

Ruslar’ın bu fikirleri Türkistanlı temsilciler arasında mahalli milli teşkilatlardan doğacak bir “milli merkez”in acilen kurulması gerekliliğini ortaya koydu. Bunun için yeniden bir kongre tertip edilmesi uygun görülerek; Türkistan’ın türlü bölgelerinden seçilerek gelen vekiller ile “Türkistan Ülke Merkezi Müslüman Şurası” adıyla merkezi teşkilat kurulmuş oldu. Devamında Taşkent’te oturmak üzere İcra Komitesi seçildi. Merkez Şurasının reisliğine Çokayoğlu Mustafa seçildi.³³⁸

Nekora ve diğer Rus temsilcilerinin Türkistanlılar hakkındaki fikirlerinin anlaşılmasından sonra, “Milli Merkez”in durumunun kuvvetlendirilmesi gerekliliği anlaşıldı. Çünkü bir taraftan “işçi ve askerler şurası”nın hakimiyet kurmasına ve yerleşmesine; diğer taraftan, “ulema cemiyeti” tarafından yardım görmekte olan sağ kanat Rus Monarşistlerinin nüfûz tesis etmelerine müsaade etmemek gerekiyordu.

Markof, sabık Semerkant valisi Likoşin ve 1916 yılında Türkistanlılara karşı olan uygunsuz davranışlarından dolayı çar mahkemesince dava vekilliğinden mahrum edilen Arsenyef Ulema Cemiyetinin yardımlarıyla iş başına (Taşkent Belediye Başkanlığına) gelmeyi ümit etmekteydiler.³³⁹

³³⁷ Mustafa (Mustafa Çokayoğlu): a.g.m, 17.

³³⁸ a.g.m, 18.

³³⁹ Mustafa (Mustafa Çokayoğlu): “1917’nci Yıl Hatıra Parçaları XI”, Y.T, 88 (1937), 9.

Ruslar'ın sağ ve sol kanatlarından gelmekte olan tehlikelere karşı mücadele etmek için, "Muvakkat Hükümetin Türkistan Komitesi"ni ıslah etmekten başka çare görünmemekte idi.

Gerçekte Muvakkat Hükümet Komitesi, Türkistan'ın inkılâbî teşkilatları (Milli Merkez ve Ülke İşçi-Asker Şuraları) ile anlaşma yolunda Türkistan'ı idare etmek amacıyla kurulmuştu.³⁴⁰

Komite ilk kurulduğunda şu dokuz kişiden ibaret bulunuyordu³⁴¹: 1- N.N. Şçepkin, 2- Preobrajenskiy, 3- Lipofski, 4- Yelatyefski, 5- Şkapskiy, 6- General Abdülaziz Devletşin, 7- Sadri Maksudi, 8- Mehmetcan Tınışbay, 9- Ali Han Bökeyhan.

Komitenin idarî mekanizmasını ise eski vali-i umumî idaresi oluşturmakta ve onların başında da Yefremof bulunmaktaydı.³⁴² Hükümet komitesi içerisinde bir de konsey oluşturulmuştu. Bu konseye Milli Merkez ve İşçi-Asker Şuraları üyeleri girebilmekteydi ve önemli meseleler bu konseyde görüşülüyordu.

Komite Taşkent'e geldiği vakit onun reisi Şçepkin ile İşçi-Asker Şuraları arasında anlaşmazlıklar başladı. Şçepkin bu mücadelesinde Türkistanlılara dayanmak istemesine rağmen; Türkistanlılar destek vermedikleri gibi, onunla

³⁴⁰ Mustafa (Mustafa Çokayoğlu): "1917'nci Yıl Hatıra Parçaları VI", Y.T., 83 (1936), 14.

³⁴¹ Ali Han Bökeyhan aynı zamanda Turgay vilayeti komiseri olduğundan komite işleriyle ilgilenememişti. Onun komiteye seçilmesi bir nümayişten ibaret bulunuyordu. Kalan 8 azanın 5'i Rus 3'ü Türk idi. Şçepkin Kadet Fırkasının önemli şahıslarından biriydi. Preobrajenskiy inkılâpçı fırka mensubuydu. Lipovski ise Taşkent Gimnazyumunda okumakta idi. Petersburg avukatlarından Yelatyefski inkılâptan bir yıl önce Türkistan'a yer bulmak amacıyla gelmişti. Şkapskiy sol fırka mensubu olup, muhacerat işlerinin en faal işçilerindendi. Türkistan ahvalini bilen tek kişi idi. Komitenin Türk azalarına baktığımızda; General Abdülaziz Devletşin inkılâp öncesi ve sonrası Rus hükümetinin itimadını kazanan Müslüman generallerdendi. Siyasetle meşgul olmamış, hiç kimseye zararı olmadığı gibi, faydası da olmamıştı. 1916 yılında General Kurapatkin kendisini yanına çağırdığında, o yine Rus ordusunun sadık bir zabiti olarak Kurapatkin'in yanına gitmişti. Türk azalardan ikincisi; Sadri Maksudi olup, Kadet fırkasına mensuptu. Maksudi Rusya devlet dumasına katılan Müslüman temsilcilerin en dirayetlisi idi. Kadetçi olması Türkistan meselelerinde elini kolunu bağlamıştır. Mehmetcan Tınışbay mühendisti. Görüş olarak Kadet'e yakındı. İyi bir mühendis olmakla beraber, önemli bir siyasi sima değildi. Bkz. Mustafa (Mustafa Çokayoğlu): a.g.m, 14-16.

³⁴² a.g.m, 16.

mücadele de etmediler. Gerçekte Türkistanlılar'ın düşmanı İşçi-Asker Şuraları idi ve Komitenin yerine geçmeye çalışıyordu.³⁴³

Türkistanskiy Köryer Gazetesine göre³⁴⁴: “eski rejim zamanında Rus toplarına düşen vazife şimdi İşçi-Asker Şuralarına düşmekteydi”. Bu nedenle Rus inkılâpçı demokrat teşkilatlarından bilinen İşçi ve Askerler Şurasının, Komiteye galebesi aynı zamanda “Türkistan’da Rus topu ve askerinin galebesi” demektir.

Komite ile İşçi ve Askerler Şurası arasındaki mücadelenin bir süre devamından sonra Şcepkin Taşkent’i terk etti. Diğer azalar da onu takip ettiler. Yeterli derecede itibarı bulunmayan Yelatyefski ve Lipovski ise İşçi-Askerler Şurasının önemli silahları durumuna geldiler.³⁴⁵ Bu nedenle Komiteyi İşçi-Asker Şuralarının tesirinden kurtarmak ve Türkistan’ın istiklâlini isteyen kişileri komiteye yerleştirmek gerekiyordu.

Muvakkat Hükümetin Türkistan Komitesindeki bu boşluk, ülkede huzursuzlukların artmasına da sebep olmaya başlamıştı. Komiteye “İşçi ve Askerler Şurası”na dair şikayetler gelmekte³⁴⁶, Türkistan’da hoşnutsuzluk artmakta idi. Muvakkat Hükümet Komitesi Türkistan’ın her tarafından gelen bu şikayetleri, Merkez Türkistan İşçi ve Askerler Şurasına bildirmiş; Şura ise işçi ve askerleri “inkılâp kanunlarına” uymaya davet etmekle yetinmişti.

Bu sırada Sosyalist-Revolyosyoner Vadim Çaykin Hükümet Komitesi Reisliğine tayin oldu. Ceditçi dostu olarak bilinen Çaykin’in reisliğine İşçi-Asker Şuraları ve Ulema Cemiyeti itiraz ettiler. Türkistanlılar arasındaki fikir ayrılığını gören Çaykin’de reislikten vaz geçti. Bir süre sonra komite reisliğine

³⁴³ Mustafa (Mustafa Çokayoğlu): a.g.m, 17.

³⁴⁴ Türkistanskiy Köryer: 5 Eylül 1917’de naklen Mustafa (Mustafa Çokayoğlu): a.g.m, 18.

³⁴⁵ Mustafa (Mustafa Çokayoğlu): “1917’nci Yıl Hatıra Parçaları XI”, Y.T., 88 (1937), 9.

³⁴⁶ Bu şikayetlerin belki de en göze çarpanı Gazali kasabası Türk-Kazak halkından gelmişti. Hükümeti ellerine geçiren işçi ve askerler; evlerde arama yapmaktalar, inkılâp ve onun kurbanları için ağır vergiler yüklemekteler ve halkın elindeki kıymetli kilim, post, altın, gümüş malları almakta; kadınları tahkir etmekte, milli teşkilat azaları suçları olmadığı halde hapsedilmekteydiler. Bkz. Mustafa (Mustafa Çokayoğlu): “1917’nci Yıl Hatıra Parçaları VII”, Y.T., 84 (1936), 9-10.

Nalifkin tayin edildi. Nalifkin Türkistanlılar safında olmakla birlikte karakter olarak zayıftı. Daha sonra Sibirya'nın Biysk şehrinde avukat olan İlia Şendrikof Hükümet Komitesi azalığına tayin olundu. Yedi-Su Kazaçilerinden olan Şendrikof siyasi görüş itibariyle Sosyal demokratların sağ kanadına mensuptu.³⁴⁷

Muvakkat hükümetin bazı plânları, milli merkez görüşlerine uygun değildi. Fakat Kerenski; “reformların Türkistan salahiyyetli teşkilatlarıyla bir anlaşmaya varılmadan Türkistan’a teşmil edilmeyeceğine” dair teminat vermiş bulunuyordu.³⁴⁸

Hakimiyetin İşçi-Asker Şurasının eline geçmesi ve baskıların artmasından sonra, Muvakkat Hükümetin Türkistan Komitesi azalarından Şendrikof ve Lipovskiyy gizlenmek zorunda kaldılar. Komite Reisi Nalifkin dış dünyadan tamamen koptu. İnkılâp başında İşçi ve Askerler Şurası tarafından Türkistan Askeri Kumandanlığına atanan General Çerkez ise sıkıştırılmakta idi.

Köşke ve Ak-Mescit'teki Mahalli İşçi ve Askerler Şuraları Taşkent isyancılarına katıldıklarını bildirip, Sovyet Hükümetinin yerleştirilmesi için yardımcı güçler göndereceklerini bildirdiler. Bütün Türkistan'daki İşçi ve Asker Şuraları teşkilatları içinde sadece Fergana İşçi ve Askerler Şurası, Türkistan yerli halkıyla bir anlaşmaya varılmadan bir hükümet kurulmasına karşı olduğunu belirtti.³⁴⁹

Bu sırada Türkistanlılar'ın dikkati ise eski Taşkent ve umumen Türk-İslâm Türkistan'ını, isyancı İşçi ve Askerler Şurasının silahlı müdahalesinden korumaya yönelmişti. Taşkent'e yardım gönderilmesine cevap olarak Fergana, muvakkat hükümet tarafını tutup; Taşkent üzerine topçu birliklerini gönderdi. İsyancılar Taşkent'te iki gün hüküm sürdüler. Bu sırada muvakkat hükümet reisi Kerenski

³⁴⁷ Mustafa (Mustafa Çokayoğlu): “1917'nci Yıl Hatıra Parçaları XI”, Y.T., 88 (1937), 10-11.

³⁴⁸ a.g.m, 12.

³⁴⁹ Mustafa (Mustafa Çokayoğlu): “1917'nci Yıl Hatıra Parçaları XII”, Y.T., 89 (1937), 11.

isyanın kısa ve kati yollardan bastırılması için emirler veriyor ve Kazan bölgesi kumandanı General Kuruviçenko Türkistan Genel Valiliğine atanıyordu.³⁵⁰

İsyancılar özellikle General Kuruviçenko'nun askeri birliklerle Taşkent üzerine gelmekte olduğunu haber alınca sükûnet buldular.

Ne hükümet komitesi ne de İşçi-Askerler Şurasının dayanacak gücü kalmamıştı. İstenildiği durumda hükümet ele geçebilecek durumdaydı. Gerçekte bir şey varsa o da Türkistanlılar'ın zarar görmesiydi. Her ne kadar inkılâp Türkistanlılar'a bütün taleplerini söyleyebilme hürriyeti vermişse de, Rus asker, işçi ve çiftçilerinin tehdidinden korunabilme silahı vermemişti. Ne Kornilof'un karşı çıkışı ne de Taşkent'teki Bolşevik, Sol Es-Er isyanı Türkistanlıları heyecanlandırmamıştı.³⁵¹

Türkistan'a bu sırada bir Askeri Komiserin atanması ise beklenmeyen bir durumdu. Böylece General Kornilov isyanı, Muvakkat Hükümetin Türkistan Komitesi hakkındaki kararını değiştirmiş; komiteyi bir inkılâbî müessese olmaktan çıkarıp, daha ziyade faaliyetli idarî bir müessese haline getirmişti. Askeri Komiser yanına biri askeri diğeri sivil olmak üzere iki yardımcı verildi. Askeri yardımcılığa Orenburg Kazaçilerinden bir erkan-ı harp zabiti verilirken, sivil kısım amirliğine Graf Dürrer atanmıştı.³⁵²

Bu sırada milli merkezin vilayet komite reisleri ve Taşkent Şura-yı İslâmiyye başkanının katılımıyla bir toplantı tertip edildi. Bu toplantıya Ulema Cemiyeti Reisi Şir Ali Lapin'de davet edildi. Meclisin toplanması ve yapılacak diğer işlerle ilgili olarak Mustafa Çokayoğlu'ndan bir proje hazırlaması istenildi. Yine bu toplantıda Çokayoğlu'nun Askeri Komisere Türkistan'ın genel durumu

³⁵⁰ a.g.m, 11-12.

³⁵¹ a.g.m, 12.

³⁵² a.g.m, 13.

hakkında bilgi verilmesi için Aktube'ye gitmesi kararlaştırıldı. Vadim Çaykin'de Çokayoğlu'na bu seferde iştirak edecekti.³⁵³

Milli Merkez tarafından belirlenen şartlar şunlardı: Türkistanlılar ve Ruslar için ayrı belediyeler tertip edilmesi plânının iptali, Türkistan Rus ahalisine meclise ayrı mebuslar çıkarabilme hakkı ile ilgili olarak Rus cemiyetlerinin sabık hükümet komitesi tarafından tasdik edilen projenin geri döndürülmesi, Türkistan'daki askeri güçleri iç Rusya'dan getirilecek Tatar-Başkurt askerleri ile değiştirme konusunda muvakkat hükümete teklif götürme sorumluluğunu üzerine alma³⁵⁴.

Çokayoğlu'nun General Kuruviçenko ile yaptığı görüşmede, umumîyetle bu talepler kabul gördü. Hükümet komitesinde ise General Kuruviçenko ve onun askeri-sivil yardımcılarında başka; Lipovskiy, Şendrikof, İvanof ve Çokayoğlu vardı. Nalifkin istifa etmişti. Yelpatyefskiy ise muvakkat hükümetin siyasi ajanı olarak Buhara'ya tayin edilmişti. Komitenin ilk toplantısında Graf Dürrer askerlerin Rusya'dan geldiğini, işçilerin Türkistan halkına tamamen yabancı ve ona dost olmayan bir unsur olduğunu, Rus çiftçilerinin ise baştan başa Türkistanlılar'ın ellerinden alınan yerlere yerleştirildiklerini ve yerli halka düşman olduklarını belirterek; komitenin "Türkistanlılara dayanması gerektiğini" ifade etti. Bütün menfaati Türkistan yerli halkına bağlı olan İvanof'da bu kadar açık olmasa da aynı şeyleri tekrar etti. Bu toplantıda ayrıca muvakkat hükümete Abdullah Hoca ile Şah İslâm Şah Ahmet Bey'in de hükümet komitesi azalığına teklif edilmesi kararlaştırıldı.³⁵⁵

Türkistanlılar'ın yeni hükümet komitesi üzerindeki muvaffakiyetleri Rus cemaatinin hem sağ hem de sol kanadını korkutmuştu. Zira her iki taraf da Türkistan milli hareketinin güçlenmemesini istemekteydi.

³⁵³ a.g.m, 13-14.

³⁵⁴ a.g.m, 14

³⁵⁵ a.g.m, 14-15

Fakat Türkistanlılar'ın hükümet komitesi üzerindeki başarıları fazla uzun sürmedi. Çokayoğlu'nun Kuruviçenko'ya ilettiği "Türkistanlılar'ın askeri hizmete alınmaları" konusundaki teklif reddedildi.³⁵⁶

Ekim 1917 inkılâbından sonra Bolşeviklerin ve Sol Sosyalist-Revolosyonerlerin hükümeti ele geçirmek istediklerine dair bilgiler komiteye ulaşmasına rağmen, komite bu durum karşısında kayıtsız kaldı. Hükümet ve askeri yetkililerin emirlerine itaat etmeyen grupların sayısı artmaya başladı 23 Ekim günü Taşkent Toprak-Kurgan'ındaki askerler silahlanmaya başladı. Bu durumda yalnız Taşkent Askeri Mektebi'ndeki talebeler General Komiserin emirlerine itaat eder halde idi. 23-24 Ekim gecesi Taşkent "Hürriyet Yurdu" binasında büyük bir asker-işçi toplantısı yapıldı. Hükümetin toplantıyı engelleme teşebbüsü bir netice vermedi. Bolşevik ve Sol Es-Er liderlerin tutuklanması mümkün olmadı. Toplantıda hükümetin ele geçirilmesi açık surette müzakere edildi.

Nihayet 25 Ekim'de işçiler Kazaçi askerlerini silahsızlandırdılar. Garnizonda isyan başladı. Harbiye Mektebi talebeleri ve Kadet, hükümet tarafında idi. Taşkent'te mücadele dört gün devam etti. General Komiser Kuruviçenko ve Hükümet Komitesi azaları Toprak Kurgan'a sığındılar. Komite adına isyancılarla müzakere görevi Dürrer ile Çokayoğluna verilmişti. Birinci ve Taşkent Belediyesinde yapılan ikinci görüşmeden bir netice çıkmadı. 29 Ekim'de Taşkent'in tamamı isyancıların eline geçti. General Komiser ve komite azaları Taşkent Toprak-Kurgan'da iken komiserin (Kuruviçenko) "Taşkent ve etrafında ki yerli halka silah dağıtılması" emri, geç kalınmış bir teşebbüs olarak bir işe yaramadı.³⁵⁷

³⁵⁶ Türkistan'da bulunan ve 1916 isyanını bastıran Rus askeri birliklerinin Tatar-Başkurt askerleriyle değiştirilmesi teklifi de, Türkistan Erkan-ı Harp başkanının; "1916 isyanı ahval-i ruhiyesinin halk zihninde hala yaşıyor olması, esir Türk zabıtlarının Sibiry'a'dan kaçtığı ve Kazak dalalarında gizlendikleri, Türkistan'ın her tarafında Enver Paşa ajanlarının bulunduğu ve Türkistan'daki Rus askerlerinin Tatar-Başkurtlarla değiştirilmesinden sonra Türkistan'ın Rusya'dan ayrılacağı" şeklindeki fikirlerden sonra komite bu teklifi reddetti. Bkz. Mustafa (Mustafa Çokayoğlu): "1917'nci Yıl Hatıra Parçaları XIII", Y.T., 90 (1937), 14.

³⁵⁷ Mustafa (Mustafa Çokayoğlu): a.g.m, 17-18.

Türkistan'da Türkistanlılar'ın mukadderatı için Taşkent sokaklarında mücadele devam ederken, Türkistanlılar tarafsız kaldılar. Türkistanlılar, Bolşeviklerin Muvakkat Hükümet Komitesine karşı başlattıkları bu mücadeleye; "Türkistanlıları alakadar etmeyen, Rus fırkaları arasındaki bir iç mücadele"³⁵⁸ şeklinde değerlendirdiler. Türkistanlılar silahlanmış ve teknik cihetten bu mücadeleye hazırlanabilmiş olsalardı, şüphesiz Türkistan'daki yeni vaziyetin şekillenmesine fazlasıyla tesir etmiş olacaktı.

General Kuruviçenko ve Dürrer 13 Aralıkta öldürüldüler. Milli merkez üyeleri ise en uygun yer olarak Semerkant'a gittiler. Daha sonra Fergana'ya geçildi. Aşkabat ve Alma-Ata'ya da dağılanlar oldu.³⁵⁹

Bundan sonrası için bütün ümitler meclisin toplanmasına bağlanmış bulunuyordu. Rusya'nın gelecek kuruluşunun "cumhuriyetler federasyonu" şeklinde olacağı anlaşılmıştı. Önemli olan Türkistan'dan seçilecek namzetlerin kabul ettirilmesi idi. Sovyetler kanunu Türkistanlılara 33 kontenjan ayırmıştı. Sayı itibariyle Rus ahali sadece Yedi-Su'da kendi namzedini seçtirebilecek durumdaydı. Bunun için Rus cemiyetleri Rus ahali için bütün Türkistan'ı bir seçim bölgesine dönüştürme projesini ortaya koydular. Böylece Ruslar 3-4 aday çıkarabileceklerini düşünüyorlardı. Bununla birlikte Türkistanlılar, Sosyalist-Revolyosyoner Fırkasından Vadim Çaykin'in Fergana'dan, Rus çiftçi temsilcilerine ait olmak üzere bir kontenjanında Sırderya'dan gösterilmesini vaat ettiler. Rus Kazaçilerinden bir aday da Yedi-Su'dan seçilebilmekteydi. Böylece Ruslar'a 3 kontenjan verilmiş oluyordu. Buhara Yahudilerinin kontenjan talebi, gelecek meclise bırakılmışsa da sonradan muhtariyet hükümeti azası Hertsfeld Yahudilerin temsilcisi olarak gösterildi.³⁶⁰

Biri Ulema Cemiyeti diğeri Milli Merkeze ait olmak üzere Türkistan'da iki liste çıkarıldı. Fakat seçim Yedi-Su ve Fergana vilayetlerinde yapılabildi. Yedi-

³⁵⁸ Mustafa (Mustafa Çokayoğlu): a.g.m, 19

³⁵⁹ a.g.m, 19

³⁶⁰ a.g.m, 20-21

Su'da 10 kontenjandan 8'ini Milli Merkez aldı. Abdullah Hoca, Şah İslâm Şah Ahmet Bek, Hidayet Bek Yorgülü Ağa, Çokayoğlu ve Vadim Çaykin buradan seçilmişlerdi. Sonradan Hokant Hükümet azası olan ve ikinci listeden seçilen Nasır Han Töre de Milli Merkez ile her konuda hem fikirdi. Semerkant Milli Merkez listesinin ilk sırasında ise müftü Mahmut Hoca Behbudî bulunmaktaydı. 5 Ocak 1918'de açılan meclis-i müessesana Türkistanlılar gitmediler. 6 Ocakta ise meclis Bolşeviklerce dağıtıldı.³⁶¹

19 Ocak günü Orenburg kızılarca ele geçirilerek Orenburg-Taşkent demiryolu yeniden faaliyete geçti ve yardım geldi. Silah ve takviye yardımı gören Taşkent Sovyet'i kendine rakip olarak gördüğü Hokant Hükümeti'ni ortadan kaldırmaya karar verdi. 19 Şubata kadar devam eden çarpışmalardan sonra Hokant'ta ki Muhtariyet Hükümeti'ne son verildi. Hokant'ın düşmesiyle Bolşevikler Semireçe'de de hakimiyet kurma fırsatı buldular. Hokant'ta kazandıkları galibiyetin tesiri ile Buhara'ya da saldıran kızıl milisler ağır bir yenilgiye uğrayarak Buhara'nın tam bağımsızlığını tanımak zorunda kaldılar. Buhara'da uğranılan yenilgi Taşkent Sovyet'inin otoritesini de sarstı.

Taşkent Sovyet'inin bu durumu üzerine Moskova P.A. Kobozev'i olağanüstü komiser olarak Taşkent'e yolladı. Kobozev'in başkanlığında toplanan V. Orta Asya Kongresi'nde 30 Nisan günü RSFSR ile federal bir Türkistan Otonom Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilân edildi.³⁶²Yeni yönetim 18 Bolşevik ve 18 sol kanat sosyalist ihtilâlciden oluşmaktaydı. Çoğu Ceditçi olan 5 Müslüman da bu hükümette yer aldı. Bunlar Türkistan Merkezi İcra Komitesi adı altında teşkilatlandılar. Mayıs ayı içinde Semireçe bölgesinde yeni bir Sovyet kurulunca, Taşkent Sovyet'inin gücü arttı.

17-22 Haziranda Türkistan'da bir komünist partisinin kurulması için Rusya Komünist Partisinin I. Yerel Parti Kongresi toplandı. Kongre sırasında partinin hepsi 1.500 kişi kadar üyesi olduğunu gösteren listesi çıkarıldı. Taşkent şehrinde

³⁶¹ a.g.m, 21.

³⁶² S.A. Zenkovski: a.g.e, 369.

Rus ve diğer milletlerden 261, Müslümanlardan da 50 komünist vardı. Moskova'nın baskısı üzerine Kobozev bir dizi karar aldırdı. Bunlar³⁶³:

1. Parti örgütüne ve Sovyet temsilcilerine bağlı bir Müslüman seksiyonunun oluşturulması,
2. Rus diliyle aynı eşitlikte olmak üzere "Müslüman" dilinin resmi dil olarak kabulü,
3. Müslüman dilinde mecmualar yayınlanması,
4. Mahalli şartları bilen tecrübeli işçilerin idareye getirilmesi,
5. Müslüman askeri birliklerinin teşkili,
6. Yerli dil ile komünist edebiyatın yayınlanması.

Türkistan Merkezi İcra Komitesi ise 14 Temmuzda şu kararları aldı³⁶⁴:

1. Resmi dil olarak Müslüman dilinin (Özbekçe) kabulü,
2. Mahalli halkın haklarının Ruslarla ve diğer Avrupalılar'la eşit olması,
3. Müslüman köylü ve proleterya teşkilatının derhal kurulması. Alınan kararlar kongrenin kapanmasından bir buçuk ay sonra 23 Ağustos da yayınlandı.

Bu sırada Haziran 1918'de Türkmenistan'da Aşkabat şehrinde başlayan isyan kısa sürede yayıldı. Taşkent Fralov isimli birisini yüksek komiser olarak atadı. Trans-Hazar Sovyet Hükümeti üyeleri tutuklanarak kurşuna dizildi. İngilizler'in desteği ile anti-komünist bir idare kuruldu. Sovyet birlikleri Merv'den çıkarıldı. 1 Temmuz günü Orenburg'taki Sovyet birlikleri Beyazların saldırısı üzerine çekildiler. Taşkent ile demiryolu bağlantısı yeniden kesildi. Sovyet Türkistan'ı Orenburg'taki anti-komünist güçler ile Türkmen bozkırı arasında sıkışmış ve güç durumda kalmıştı. Hristiyan Kazaklar Semireçe'ye baskı yapıyorlardı. Müslüman-Milliyetçi Basmacı hareketi ise Fergana vadisinde gittikçe yayılıyordu.³⁶⁵

³⁶³ S.A. Zenkovski: a.g.e, 370.

³⁶⁴ a.g.e, 371.

³⁶⁵ M. Rywkin: a.g.e, 35.

Sovyetler'in Türkistan'daki VI. Kongrelerinde Sosyalist ihtilâlciler, Bolşeviklerden koptu. Aralık 1918'de yapılan II. Parti Kongresinde ise yaşlı ve genç komünistler arasında ayrılıklar başladı. 18 Ocak 1919 gecesi Sovyet Hükümeti'nin askeri komiseri Osipov tarafından örgütlendirilen anti-komünist darbe esnasında Sosyalist liderlerinin kitle halinde yok edilmelerinden dolayı Taşkent'in yaşlı askerleri çok azalmıştı. Bu nedenle Sosyalist "Galip Önderler" grubundan arta kalanların Lenin'in Lokal İdarenin millileştirilmesi siyasetine karşı direnişini önemli ölçüde azalttı. Şubat 1919'da toplanan VII. Türkistan Sovyet'i Kongresinde başta Ceditçiler olmak üzere yerli aydınlar arasına da komünistler girdi. Aydınların çoğu Komünist Partisine kayıt yaptırdı. Bu sırada Kobozev, Müslüman Örgüt Bürosu'nu kurarak faaliyete geçirdi. Eski Cedit-Milliyetçi hareketin ilk liderlerinden olan Dursun Hoca, Turar Riskolov, Nizamettin Hoca gibiler, Müslüman Türkleri Komünist Partisine kaydettirmiş ve kısa süre sonrada kendilerinin liderliğinde Müslüman bölümleri teşkil etmişlerdi.³⁶⁶

24-30 Mayıs 1919'da Müslüman Komünistleri I. Kongresi Taşkent'te yapıldı. Kongre aldığı kararları Moskova'ya bildirmeye karar verdi. Onlar bu kararlarında Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen, Başkurt, Tatar gibi kabile isimlerinin kaldırılarak bunların "Türkistan Sovyet Cumhuriyeti" bayrağı altında toplanmasını talep ediyorlardı.³⁶⁷ Ayrıca bu toplantıda onlar, Hokant'ın yerle bir olmasına katılmış olan ve Müslümanların nefret ettikleri Ermeni milis birliklerinin terhis edilmesinde başarılı olmuşlardı.³⁶⁸

Partide etken olmaya başlayan milliyetçi komünist Türklerle, eskiyi devam ettirmek isteyen kemikleşmiş Ruslar arasındaki anlaşmazlık büyümeye başladı. III. Türkistan Komünist Partisi Kongresi'nde bu durum çatışma halini aldı. Komiser Kobozev Müslümanların tarafını tuttu. Taşkent Hükümeti'nin yeni başkanı Kazakov ise sömürgecilerden yana çıktı. Kobozev sömürgecilerin

³⁶⁶ S.A. Zenkovski: a.g.e, 373.

³⁶⁷ Abdulvahap Oktay: "Türkistan Milli Hareketi", a.g.m, 29.

³⁶⁸ a.g.e, 375.

muhalefetini önleyebilmek için yeni bir parti komitesi seçti. Bu komitede yer alanlardan 7'si Rus, 3'ü Türk'tü. 12 Temmuz günü Moskova, Taşkent'te Müslümanların yönetime katılmalarına ilişkin bir yazı gönderdi. Telgrafı alan Kazakov, Sovyet Parti ve Hükümet ileri gelenlerini müşterek bir toplantıya çağırdı. Toplantı sonunda Müslümanlara böyle bir imkân tanınmasının mümkün olmadığı bildirildi.³⁶⁹

Safarov eserinde³⁷⁰ bunun sebeplerini şu şekilde açıklar:

“...1917 ihtilâlinin Türkistan'da derhal sömürgecilik istikametinde gelişmesi kaçınılmaz bir hareketti. Türkistan'da imtiyazlı bir durumda olmakla birlikte idarecilerden, programdan, partiden ve ihtilâl geleneklerinden yoksun bulunan az sayıdaki işçi sınıfı, sömürgeci istismara karşı bir harekette bulunmak kabiliyetinde değildi. Çarlığın bu sömürgesinde sanayii proleterine mensup olmak Ruslara mahsus bir imtiyazdı. Bunun içindir ki burada proleter diktatörlüğü tipik bir sömürgecilik vasfını almıştır”.³⁷¹

1919 yılı Eylülünde Taşkent'te Sovyetlerin VIII. Kongresi ile Türkistan Komünist Partisinin IV. Kongresi yapıldı. Bu kongrelerin kararları gereğince “Yoksul Köylüler Komitesi” oluşturuldu ve devletin tahıl tekeli doğdu. 13 Kasım 1919'da Taşkent-Orenburg demiryolu yeniden açıldı. Kuzeyden gelen Sovyet birlikleri ile irtibat yeniden kuruldu. Bunun sonucu olarak iktidarın merkezi Taşkent'ten Moskova delegasyonuna ve 4. Kızıl Ordu Komutanlığına kaydı. 4. Kızıl Ordu Kongresi Taşkent yetkililerince Müslümanların yönetime katılmaması konusundaki uygulamaların bazılarını kaldırdı. Ekim 1919'da Moskova'dan gönderilen ve Lenin'ce imzalanan bir bildiri ile Türkistan meseleleri ile ilgili bir Türkistan Komisyonu kuruldu. Bu komisyona hiçbir Müslüman katılmamıştı. Komisyon üyeleri kasımda Taşkent'e geldiler. Özel ordu, Çeka'nın yerini aldı. Türkistan Dışişleri Bakanlığı lağvedildi. Görevleri, komisyonun bünyesindeki Dış İlişkiler Şubesine devredildi. Ordunun ihtiyaçları komisyon aracılığı ile sağlanmaya başladı.³⁷²

³⁶⁹ M. Rywkin: a.g.e, 42.

³⁷⁰ Georgi Safarov: Müstemleke İhtilâli. Türkistan'dan Tecrübeler, (Taşkent, 1922).

³⁷¹ P. Fedenko: “Sovyet Sömürgeciliğinin Bir Örneği Olmak Üzere Türkistan”, Dergi, 45 (Münih, 1966), 18.

³⁷² M. Rywkin: a.g.e, 43.

Türkistan'da Moskova'nın denetiminin güçlenmesi üzerine önceleri muhalif olan Ruslar, muhtariyeti ve yerli halkın haklarını savunmaya başlamışlardı. Türkistan Komünist Partisinin V. Kongresinde Dursun Hoca I. Sekreterliğe getirildi. Türkistan Komisyonu bir rapor hazırlayarak Moskova'ya gönderdi. Raporda eski Sovyet yönetimi ağır bir şekilde eleştirildi. Komisyonun tavsiyelerine uyan Moskova, Rus göçmenleri arasında sömürgeci eğilimlerin tasfiye edilmesini ve Müslümanlar arasındaki feodal-pederşahî özelliklerin bertaraf edilmesini istedi.³⁷³ Komisyonun bir süre sonra sömürgeci ağabeyleri gibi davranmaya başlaması üzerine, Riskolov'un komünist Müslüman grubu ile çatışmaya girdi. Riskolov, 4. Kızıl ordunun bölgeye gelişinin ülkenin Rus birliklerince zaptı anlamında yorumlanmamasını istiyordu.

Durumun yeniden çıkmaza girdiğini fark eden Moskova yeni bir komisyonu Taşkent'e yolladı. Sokolnikov, Safarov, Kağanoviç ve Peters'ten oluşan komisyonda Müslüman üye bulunmuyordu. Bu komisyonun gözetiminde Türkistan Komünist Partisinin V. Kongresi ve Sovyetlerin IX. Kongresi yapıldı.

Toplantıda Riskolov'un: "sömürgeleştirilmiş bir toplumda burjuvazi, proleterya ve devrimci gücü yönetemeyecek kadar zayıftır" şeklinde açıkladığı tez reddedildi. Komisyon Özbek komünistlerinin gayelerinin Sovyet örgütünü kontrol, milli propaganda için eğitim enstitülerini merkeze nakletme ve Basmacıları destekleme olduğu sonucunu çıkardı. Ayrıca cedit komünistlerinin "İtihat ve Terakki" isimli gizli bir örgüt kurdukları ve bunların üyeleri arasında, Rusya'daki diğer Türk komünistleri ile Orta Asya gruplarının liderlerinin de bulunduğunu bildirdi.³⁷⁴

1920 yılı içinde Lenin Rus şovenist eğilimlerin uyanmaması amacıyla Taşkent'teki Rus idarecilerini azletti. Bazı komisyon üyeleri de görevlerinden alındı. Hive ve Buhara 1920 yılı içinde Sovyet birliklerinin saldırısına uğradı.

³⁷³ M. Rywkin: a.g.e, 44

³⁷⁴ S.A. Zenkovski: a.g.e, 384

Buhara ve Hive’de birer halk cumhuriyeti kurularak Genç Buharalılar ve Genç Hiveliler iktidara geldiler.

2. BUHARA İHTİLÂLİ VE YAŞ BUHARALILARIN İKTİDARA GELMELERİ

Buhara 1917 ihtilâlinden hemen hiç etkilenmedi. Son Emir, Mir Alim Han iktidara geçince çok şeyler yapabileceği umuluyor idi. Fakat Ruslar Emirlik üzerindeki baskıyı artırdılar. 1901 yılında Emirliğin para basma hakkı elinden alındı.

Mir Alim Han başlangıçta yenilikçi ve reformcu bir tutum izledi. Milliyetçi-Cedit hareketi serbest bırakarak gelişmesini sağladı. Usûl-i Cedit okullarının açılmasına izin verdi. Matbuatı serbest bıraktı. Bazı vergileri kaldırarak halkı rahatlattı. Fakat bir süre sonra Ruslar’ın kışkırtmaları ve entrikaları nedeniyle Emir’in tutumu değişmeye başladı. Mir Alim Han 1913 yılında önceden açılmış olan Usûl-i Cedit okullarını kapattı. Mahalli matbuatı susturdu. Her iki girişimin de önderliğini yapan Genç Buharalılara karşı korkunç bir savaş açtı.³⁷⁵

Emir’in baskı politikasından yılan ve canını kurtarmak isteyen Genç Buharalılar ülke dışına çıkmak zorunda kaldılar. Buharalı ihtilâlciler Şubat İhtilâline kadar gizli olarak çalıştılar. İhtilâlden sonra reform taleplerini Emire bildirmek için faaliyete geçtiler. Emir reformistlerin ve Buhara’da ki geçici Rus Hükümeti siyasi ajanı Milterin’in baskısı altında 30 Mart 1917’de hürriyet beyannamesini neşretti.

8 Nisan günü 1.000 kadar gösterici şehir merkezine doğru yürüyüşe geçti. Emir bunları askeri güçleriyle dağıttı. Bir kısmı tutuklandı. Önemli bir kısmı ise Kağan’a kaçmaya mecbur oldu. Yenilikçiler Kağan’da merkez komitesini yeniden organize ettiler. Merkez komitesi başkanı Burhan, yerini Muhittin Mansur’a

³⁷⁵ Ali Bademci: a.g.e, 480.

bıraktı. Mansur'un başkanlığındaki komitede Abdulkadir Muhittin, Muhittin Rıfat, Abdulvahit Burhan, Osman Hoca, Arif Kerimî, Mirza İsam Muhittin, Musa Saidcan, Feyzullah Hoca, A. Fıtrat ve Ata Hoca yer almıştı.³⁷⁶ Komite Emirle müzakerelerde bulunmak üzere harekete geçti. Komisyon 21 Nisanda Emir ile görüştü ise de bir netice alamadı. Bunun üzerine ceditçiler Emirle etkili bir şekilde mücadeleye başladılar.

1917 Mayısında reformist radikallerden oluşan yeni bir komite seçildi. Reformcular 1917 yılını yeni bir program ve ileride uygulanması için bir anayasa metni hazırlamakla geçirdiler. Programı Abdurrauf Fıtrat hazırlamıştı. Reformistler Emiri devirmek için destek aradılar. Kağanlı komünist Preobrajenskiy reformistlerle Taşkent Sovyet'i arasında ilişkiler kurulmasını sağladı.

Genç Buharalılar Merkez Komitesi, Aralık 1917'de Feyzullah Hoca başkanlığındaki bir heyeti Taşkent'e gönderdiler. Feyzullah Hoca Kolesov ile görüşerek yardımını istedi. Taşkent Sovyet'i önce Hokant ile hesaplaşmak istediğinden bir netice alınamadı. Mart 1918'de Feyzullah Hoca Kolesov'u Buhara Emirine karşı bir askeri hareket yapmaya ikna etti.³⁷⁷ Rus birlikleri 15 Martta harekete geçtiler. Rus taarruzu başarısızlıkla sonuçlandı. Genç Buharalıların ihanete varan yardımlarına karşı başarı sağlanamamıştı.³⁷⁸

Taşkent Sovyet idaresi 25 Martta Buhara'nın istiklâlini tanıdığını ilân etti. Emir Alim Han ülkedeki Genç Buharalıları şiddetle cezalandırdı. Kaçamayanlar imha edildi. Reformistler Taşkent'e ve diğer şehirlere sığındılar. Genç Buharalılar buralarda bir ihtilâl komitesi kurdular. Başarısızlık üzerine bir kısım reformist, bu hareketten ayrıldı. Bir kısmı ise açlıktan öldü. İhtilâl komitesi parçalandı. Feyzullah Hoca Moskova'ya gitti.

³⁷⁶ Baymirza Hayit: *Türkistan, Rusya İle Çin Arasında*, (İstanbul, 1975), 260.

³⁷⁷ S.A. Zenkovski: a.g.e, 368.

³⁷⁸ Z.V. Togan: *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, (İstanbul, 1981), 405.

1919 yılı sonunda Rusya Merkezî Hükümetinin Türkistan Komisyonu, Genç Buharalılar etrafında toplamayı başardı. Bu sırada reformistler arasında komünist fikirler yayılmaya başlamıştı. Komünist esaslarına temayül eden “İştirakiyun Fırkası”nı Mirza Abdulkadir Muhittinoğlu ile Kazanlı Necip Hüseyin Beyler idare ediyorlardı. Mirza Abdulkadir Beyin bu partinin başında bulunması siyasi bir mahiyette idi. Bu vesile ile Ruslar’ın itimadını kazanarak Genç Buharalılar’ın silahlandırılmasını sağlamaya çalışılıyordu.³⁷⁹ Taşkent’te bulunan Genç Buharalılar da “Genç Buhara Partisi”ni kurmuşlardı. Taşkent’teki merkez komite Yeni- Çarçoy’a nakledildi.

23 Ağustosta Genç Buharalılar, Buhara istikametinde harekete geçtiler. İlk aşamada Çarçoy alındı. Sonra Kermine ve Şehr-i Sebz’de hareketlenmeler başladı.³⁸⁰ Frunze daha önceden hareket plânını hazırlamıştı. 1 Ağustos günü Lenin’e başvurarak “Buhara üzerine bir hareketin kaçınılmaz” olduğunu bildirdi. 10 Ağustosta “Buhara ordusuna karşı hiçbir hareketin yapılmaması” yönünde cevap geldi. Devamında ise; “Savunma tedbirlerinden, taarruz tedbirlerine geçiş, ancak bizi bir müdahaleye davet eden bir Buhara Halk İhtilâl Merkezi’nin mevcut olması halinde yapılabilir”³⁸¹ deniliyordu.

25 Ağustosta RKP Merkez Komitesinin Türkistan Bürosu, Türkistan Cephesi İhtilâl ve Harp Şurası, Şarkta Milletlerarası Propaganda Şurası ve Buhara Komünist Partisinin ortak toplantısında Buhara ile harbin bir ihtilâl şeklinde başlatılması kararlaştırıldı. Frunze 28 Ağustosta Sovyet ordusuna Buhara’ya giriş emrini verdi. 29 Ağustos 1920’de Kağan’da yapılan olağanüstü kongrede Buhara Muvakkat Hükümetinin Reisliğine Mirza Rahim Han, Vekiller Şurası Reisliğine de Feyzullah Hoca seçilmişlerdi. Hükümet kurulduktan sonra, Çar döneminden beri Muhtar Buhara Emirliğinin Reisi olan Emir Alim Han’a bir ültimatom

³⁷⁹ A.R. Baysun: *Türkistan Milli Hareketleri*, (İstanbul, 1943), 41.

³⁸⁰ İbrahim Yarkin: “Buhara Hanlığının Sovyet Rusya Tarafından İşgali ve Harezm Halk Cumhuriyetinin Kurulması”, *T.K.*, 76 (Ankara, 1969), 46.

³⁸¹ Baymirza Hayit: a.g.e, 263.

verilerek devleti, inkılâp hükümetine teslim etmesi bildirildi. Emir Alim Han bu ültimatoma reddetti.³⁸²

Frunze'nin emri altında 10.000 asker, 46 top, 229 makineli tüfek, 4 zırhlı araba, 5 zırhlı tren ve 12 uçak vardı. 1 Eylül'e kadar Çarçoy, Narazi-Burdalık, Karşı, Kitap, Şehr-i Sebz, Çırakçı, Yakka-Bağ, Hatırcı Ziyaddin ve Karmana şehirleri işgal edildi. Buhara ise direniyordu. 1 Eylülde Frunze ne olursa olsun Buhara'nın alınmasını emretti. 2 Eylül günü Buhara düştü. Emir yakın adamlarıyla beraber Duşanbe'ye kaçarak orada mücadelesine devam etmeye çalıştı.

6 Ekim günü Buhara'nın I. Halk Kongresi toplandı. Buhara Halk Cumhuriyeti ilân edildi. Daha 9 Eylül günü RFSSC Hükümeti V.V. Koybişev'i tam yetki ile Buhara temsilcisi olarak atamıştı. Kasım 1920'de Koybişev "Komünistler Buhara'da ihtilâli yaptılar. Fakat iktisadî ve psikolojik şartlar henüz mevcut olmadığından, makul ve gerçekçi sebeplerden dolayı, sosyalist olarak nitelenmeyecek yeni Buhara hükümeti kuruldu"³⁸³ açıklamasını yaptı.

Yapılan seçimler neticesinde yeni Buhara hükümeti kuruldu. Hükümette şu üyeler yer alıyordu³⁸⁴:

Hükümet Şurası Reisi: Mirza Abdulkadir Muiddinoglu,
Başbakan ve Dışişleri Bakanı: Feyzullah Hoca
Savunma Bakanı: Abdülhamit Arif,
Eğitim Bakanı: Karî Yoldaş,
Maliye Bakanı: Osman Hoca,
Adalet Bakanı: Mükemmelettin,
İçişleri Bakanı: Ata Hoca,
İktisat ve Ziraat Bakanı: Muhtar Saidcan.

³⁸² T. Erer: Enver Paşanın Türkistan Kurtuluş Savaşı, (İstanbul, 1971), 63.

³⁸³ Baymirza Hayit: a.g.e, 264.

³⁸⁴ Ali Bademci: a.g.e, 482.

Ruslar'ın kuşatması sırasında hükümet binası olan Erk'te toplanmış olan Buhara medreselerindeki kitaplar yanmış ve yok olmuştur. Rus askerleri emirlik hazinesini soyarak Moskova'ya götürdüler.

4 Mart 1921'de Rusya Hükümeti ile Buhara arasında bir anlaşma imzalandı. Buhara'nın bağımsızlığı kabul edildi. Ruslar demiryolları, telefon ve telgraf hatları ile Amuderya'da vapur işletme işlerini milli hükümete devrettiler. Yalnız malî ve askerî konularda anlaşma temin edilemedi. Buhara parasının değeri, Rus parasının değerinin dört katı idi. Buhara hükümeti malî ve iktisadî işlerinin kendi millî bünyesinin kabiliyeti üzerinde yürümesini; askerî işlerini de müstakilen idare etmek istiyordu. Sovyetler ise Buhara'nın askerî ve malî işlerinin Moskova'nın umumî malî, iktisadî ve askerî siyasetlerine uygun bir şekilde olmasında ısrar ediyordu.³⁸⁵

Buhara'da hükümetin teşkilinden sonra Maliye Bakanı Osman Hoca, Şarkî Buhara Muhtar Vekili ünvanıyla karışıklıkların önüne geçmek düşüncesiyle Duşanbe'ye gönderildi. Buhara Korbaşılarının merkezi burası idi. Bu Korbaşılar Kadimci idiler ve Emiri destekliyorlardı. Maliye Bakanı Osman Hoca Şarkî Buhara'da 8 ay kadar kalarak Korbaşılarla çeşitli temaslarda bulundu ve ileride milli birliğin kurulması yolunda ilk adım atıldı. Böylece kardeş kavgasının önüne geçildi. Buhara Emiri 1 Şubat 1921'de Afganistan'a geçmek zorunda kaldı. Korbaşıların, Hükümetin Sovyet tehdidine karşı koruyucu gücü olması istikametinde sevki sağlandı.³⁸⁶

23 Eylül 1921'de yapılan Buhara halk temsilcilerinin II. Kongresinde Sovyetlere karşı direnme mücadelesine girişen devlet başkanı M.A. Muhiddin'in yerine Osman Hoca seçildi. Başbakanlığa Feyzullah Hoca getirildi. Harbiye Nazırlığına Abdülhamit Arifoğlu, Adliye Nazırlığına Mirza Abdurrahim, Dahiliye

³⁸⁵ A.R. Baysun: a.g.e, 43.

³⁸⁶ Ali Bademci: a.g.e, 484.

Nazırlığına Aşuroğlu Halim, Sıhhiye Nazırlığına Mirza Abdulkadir Muhiddinoğlu getirildi.³⁸⁷

Osman Hoca Şarkî Buhara'dan ayrılınca yerine kardeşi Ata Hoca'yı bıraktı. Bu sırada Emir taraftarlarından İbrahim Lakay Duşanbe taraflarında, Devletment Bey de Kölap taraflarında yeni hükümete karşı mücadele ediyorlardı. Ata Hoca, Belcivan'da Devletment Bey ile görüştü. Devletment Bey bu hareketin yeni hükümete karşı olmadığını Ruslara karşı olduğunu, Ruslar topraklarımızdan çekilirse milli hükümetle birlikte olunacağını anlattı. Ata Hoca ile Devletment Bey arasında muahede imzalandı. Ata Hoca'nın yerine bıraktığı İstanbullu Süreyya Bey de milli hükümete karşı isyan eden Darvaz'daki İşan Sultan ve Karatekin'deki Fuzeyl Bey ile anlaşmak teşebbüsünde bulundu ise de başarılı olamadı.³⁸⁸

Buhara Halk Cumhuriyetinin kanunlarına göre 40 kişilik bir meclisi vardı. Bu meclisin uygun görmesi üzerine Cumhurbaşkanı Osman Hoca, Harbiye Müsteşarı Ali Rıza Bey ve 850 kişilik bir askeri birlikle Şarkî Buhara'da bir teftiş ve tetkik gezisine çıktı. Osman Hoca 10 Aralık 1921 günü seyahatte bulunduğu Şarkî Buhara'nın merkezi Duşanbe'de, bölge Sovyet erkanına verdiği bir ziyafette, Şarkî Buhara'yı hemen ve tamamen terk etmelerini istedi. Bu olay bir işaret oldu ve Sovyetlere karşı mücadele hemen başladı. Bir ay kadar önce Buhara'ya gelip Şarkî Buhara'ya geçen Enver Paşanın hükümetin tasvibiyle korbaşların başına geçmesi sağlandı ve milli kıyam çok yaygın bir hal aldı. Osman Hoca'nın tavizsiz tutumu üzerine 1 Şubat 1922 günü Sovyetler bütün hükümet üyelerini tutuklamak suretiyle Buhara Cumhuriyetinin ikinci hükümetini de ortadan kaldırdılar.³⁸⁹

Üyeleri 1.200'den fazla olmayan Buhara Komünist Partisi, Şubat 1922'den itibaren Rus Komünist Partisinin bir parçası olarak kabul edildi. 1923'ten itibaren

³⁸⁷ A.R. Baysun: a.g.e, 46.

³⁸⁸ a.g.e, 45.

³⁸⁹ Ali Bademci: a.g.e, 484.

Buhara Halk Cumhuriyeti'nin önemli makamları Buharalı veya Rus hakimiyeti altındaki Müslümanlar arasından yetiştirilen komünistler aracılığıyla dolduruldu ve idare edilmeye başladı. 23 Haziran 1923'de Buhara'ya gelen RKP Komisyonu, Buhara hükümetini "Sovyetleşmeye" engel olmakla suçladı. RKP Orta Asya Bürosu 4 Temmuz 1923'te Buhara içinde yer alan milliyetçilerin ayıklanmasını istedi. RKP Merkez Komitesi 31 Ocak 1924'te Orta Asya Bürosu Başkanı Rodzütak'a Buhara, Harezmi ve Türkistan Muhtar Sovyet Cumhuriyeti vekillerini toplayarak yeni Sovyet Cumhuriyetlerine taksim etmek meselelerinde konuşma ve bu sahada tedbir alma yetkisini verdi.

25 Şubat 1924'de Buhara Komünist partisi Merkez Komitesi "Buhara Halk Cumhuriyeti"ni feshetme kararını aldı. Buhara Komünist Fırkası Eylül 1924'de Umum Buhara Halk Kurultayını teşkil etti. Kurultayda Buhara Halk Cumhuriyetini "Buhara Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" olarak ilân ettiler. Aynı kurultayda Buhara topraklarının yeniden teşkil edilecek Özbekistan ve Türkmenistan Sosyalist Cumhuriyetlerine katılmasına karar verdiler. 27 Ekim 1924'te de Buhara Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin ortadan kaldırıldığı resmen ilân edildi.³⁹⁰

Buhara Milli Devleti 1920-1922 yılları arasında yaşadı. 1922-1924 yılları arasında ülke RKP'ne bağlı Buhara Komünist Partisi tarafından idare edildi. Fakat otoritesi ancak Batı Buhara'da o da kısmen şehirlerde mevcuttu. Şarkî Buhara gerçek anlamda "Basmacı Üssü" idi.

Müstakil Buhara hükümeti kısa süren ömrü süresince yararlı faaliyetlerde bulundu. Osmanlı zabıtlarından faydalanılarak milli bir ordu kurulmasına çalışıldı. Resmi devlet dili olarak Farsça yerine Türkçe kabul edildi. Ceditçi ve Kadimciler uzlaştırılarak Ruslara karşı ortak bir çatı altında ve Basmacılık genel adıyla birleşmeleri sağlandı. Milli para basımına tekrar başlandı. Kapitülasyonlar kaldırıldı. Yeni okullar açıldı.³⁹¹ Osman Hoca, Anadolu'daki "Türk kurtuluş

³⁹⁰ Hayit: *Sovyetler Birliğinde Türklüğün ve İslâm'ın Bazı Meseleleri*, (İstanbul, 1987), 163.

³⁹¹ Ali Bademci: a.g.e, 487-488

Savaşı”na yardımcı olmak için Buhara Hazinesini Ankara Hükümetine verilmek üzere Sovyetlere teslim etti ise de Ruslar bu paranın çok küçük bir kısmını Anadolu’ya aktardılar. Bu dahi Anadolu hareketinin başarıya ulaşmasında etkili oldu.

Buhara Milli Hükümeti kurulduktan sonra ilk icraatından biri de Ankara’daki T.B.M.M Hükümetiyle irtibat kurmak olmuştur. Buhara Milli Hükümeti 1921 yılında Rus müdahalesine bakmayarak Ankara’ya bir iyi niyet heyeti göndermiştir. Heyet Ankara’da T.B.M.M Hükümetine bir mesaj sunmuştu. Bu mesajda T.B.M.M Hükümetinden Buhara’ya bir elçilik heyetinin gönderilmesi rica ediliyordu. .B.M.M Hükümeti Galip Paşayı Buhara elçisi, Ruşen Eşref Ünaydın ve Hamdullah Suphi Tanrıöver’i sefaret müsteşarları olarak tayin etmişti. Fakat Ruslar bu heyete vize vermeyerek gidişlerini engellediler. Buhara Hükümeti bütün Türkistanlılar’ın takdiri ve memnuniyetinin bir ifadesi olarak Başkomutanlık Meydan Muharebesi sonrasında biri Gazi Mustafa Kemal’e diğeri de İsmet Paşaya iki altın murassa kılıç hediye etmişti. 1921 yılı içinde Buhara’dan Türkiye’ye eğitim için 25 öğrenci gönderilmişti. Bunlar başlangıçta Kastamonu’da kalmışlar, sonra başka şehirlerdeki eğitim kurumlarına yerleştirilmişlerdi.³⁹²

Buhara Hükümeti ancak iki yıl yaşayabilmiş fakat hürriyet yolundaki mücadele 1934 yılına kadar devam etmiştir.

3. HİVE İNKİLÂBİ VE HAREZM HALK CUMHURİYETİ

Hive Rus egemenliğine 1873 yılında girmişti. Anlaşmalara göre içişlerinde serbest olacak, dışişlerinde Rusya’ya bağlı kalacaktı. Fakat Ruslar ilk günlerden itibaren Hive’nin içişlerine karışmaya başlamışlardır. Hive Hanlığını tamamen kaldırma projeleri ise sürekli Rusya’nın gündeminde kalmıştır.

³⁹² İbrahim Yarkin: Milli Mücadele Yıllarında Türkistanlılar’ın Türkiye’ye Bağlılığını Gösteren Hadiseler (Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan), (Ankara, 1973), 205.

Son dönemlerde Hive'nin iç durumu çok iyi değildi. 1912 yılında Türkmenler ile Özbekler arasındaki çatışma büyüyerek bir iç savaş halini almış; bu isyan 1916'da, Rus kuvvetlerinin Hanlığı desteklemeleri ile sona ermişti. Türkmenler'in Hanı Cüneyd Han ve adamları ise İran'a sığınmaya mecbur olmuşlardı.

Hive Hanları Cedit hareketini engellemediler. Üstelik bu hareketin başarılı olması için yardımcı da oldular. 1917 Şubat ihtilâlinden sonra Hive Hanı İsfendiyar Han, 5 Nisan 1917'de bir beyannâme yayınlayarak 50 kişiden oluşacak bir meclisin açılmasını istedi. Bu meclis bakanlar kurulunu dahi seçmeye yetkili olacaktı.³⁹³ Genç Hiveliler mecliste etkin bir şekilde yer aldılar. Parlamento, Genç Hivelilerden Baba Ahun'u meclis başkanı ve Mat Murat'ı da başbakan olarak seçmişti. Genç Hiveliler başlangıçta temkinli davranarak problem çıkmamasına çalıştılar. Kendilerini yeterince güçlü hissedince beylerin meclisteki sayısının 5'e indirilmesini istediler. Beylerin buna karşı çıkması tabii idi.

Cüneyd Han ise 1917 ilkbaharında Hive'ye geri dönmüştü. Hive Garnizonu Komutanı Mir Badal ile temas kurarak Genç Hiveliler hareketine karşı harekete geçti. Mir Badal'ın da etkisi ile İsfendiyar Han başta olmak üzere 17 Genç Hiveli'yi tutuklattı. Genç Hiveliler meclisten atıldılar. Bu sırada Ekim İhtilâli ile Bolşevikler iktidara gelmişlerdi. Yeni iktidar Hive'nin bağımsızlığını tanıdığını bildirmişti.

Hive'de bulunan Rus ordusunun komutanı Zaytsev Beyazların tarafına geçti. Hive garnizonunda bulunan 300 kadar Rus askeri, bir "Askerler Şurası" oluşturdu. Genç Hiveliler bu şuraya başvurarak yardım istediler. Şura ise Genç Hivelilere yardım etmeye karar verdi. Bunun üzerine Cüneyt Han harekete geçerek, Ürgenç-Törtköl-Çarçoy telgraf hattını tahrip etti.³⁹⁴ Törtköl şehri Ruslar'ın hareket merkezi idi. 30 Eylül 1918'de Cüneyt Han Hive Hanı İsfendiyar

³⁹³ Baymirza Hayit: Türkistan Rusya İle, a.g.e, 263.

³⁹⁴ a.g.e, 263.

Hana bir elçi gönderdi. Elçilik heyetinde bulunan Cüneyt Hanın oğlu İşim Han, İsfendiyar Hanı öldürdü.

Cüneyt Han kendisini han ilân etmeyerek İsfendiyar Hanın yerine amcası Seyit Abdullah'ı han ilân etti. Bu zat Cüneyt Hanın elinde oyuncak durumuna düştü. Cüneyt Han Hive'de hakim duruma geçtikten sonra Özbeklerden mal müsadereğine başladı. Bir çok Özbeği hapsedti veya idam ettirdi. Su dağıtımında bu sefer Özbeklere haksızlık yapılmaya başladı.

Bunun üzerine Genç Hiveliler Cüneyt Han ile mücadeleye başladılar. Eski muhalifleri olan muhafazakâr mutaassıpların da yardımını aldılar. Koç Muhammet Han ve Gulam Ali gibi Cüneyt Hana karşı olan kabile beyleriyle de anlaştılar. Yapılan anlaşmaya göre Hive'nin Türkmenler'le meskun bölgeleri idarede muhtar olacak, su taksiminde eşitlik sağlanacaktı. Ayrıca temsili bir idare kurulacaktı.³⁹⁵

Durumun ciddiyetini anlayan Cüneyt Han Ruslar'la anlaşma yolunu tercih etmek zorunda kalmış ve onlarla bir barış anlaşması yapmayı mevcut şartlarda uygun görmüştü. Böyle bir anlaşma ile Sovyetler, Hive'de kendi fikirlerine uygun bir zemin hazırlama fırsatını ele geçirmiş olacaktı. Fakat Hive'de komünist bulunmadığı için bu aynı zamanda Ruslar için zor bir durumdu.³⁹⁶

9 Nisan 1919'da yapılan anlaşmaya göre³⁹⁷:

1. Her iki taraf her türlü saldırı ve çarpışmayı durduracaktı,
2. Sovyet Hükümeti Hive vahaları halklarına, kendi mukadderatlarını tayin etme hakkını tanıyacaktı,
3. Dostluk münasebetlerini geliştirmek için iki taraf arasında mümessillikler mübadele edilecek; Hive Hükümeti Moskova ve

³⁹⁵ İbrahim Yarkin: "Hive Hanlığının Ortadan Kaldırılarak Harezm Halk Cumhuriyetinin Kurulması ve Sonunda Sovyetler Birliğine İlhakı", *T.K.*, 99 (Ankara, 1971), 240.

³⁹⁶ Mehmet Saray: *Türkistan Türkleri; Rusya ve Çin İdaresinde Yaşayan Türklerin Milli Mücadele Tarihleri*, (İstanbul, 1984), 27.

³⁹⁷ Baymirza Hayit: a.g.e, 270.

Taşkent'te, Moskova Hükümeti de Hive'de mümessillikler bulundurma hakkına sahip olacak,

4. Taraflar ülkelerinin bütün kara ve su yollarında, ticari gayeler için, serbest hareketi garanti edecek,
5. Sovyet Rusya Cumhuriyetine karşı hareketlerinden dolayı suç işlemiş olan Rus tebaalı bütün Türkmenler affedilecekti. Bunalar ikamet yerlerini bizzat seçme imkânına sahip olacaklardı.

Genç Hiveliler Partisi Kasım 1919'da Taşkent Sovyet Hükümetinden yardım istedi. Sovyetler bu fırsattan yararlanarak Hiveli mültecilerden Amuderya havzasında gönüllü birlikleri kurdu. Hive'de kurulan Hive İhtilâl Taburuna 25 Aralık 1919'da 800 Bolşevik askeri de katıldı. Savaşın başlaması için sebepler vardı. Çünkü Cüneyt Han 1 Ekim 1919'da Nukus şehrini işgal etmişti. Böylece Hive-Sovyet barışı bozulmuş oluyordu. 20 Ekimde Türkistan Cephesi İhtilâl ve Harp Konseyi, TörtKöl garnizonuna Hive'ye saldırmak için hazır olmasını bildirdi. Yardımcı kuvvet de gönderilmişti. Sovyet ordusu 22 Aralıkta ileri harekete geçmek için emir almıştı. 25 Aralıkta Hive topraklarına giren Sovyet ordusunun güney kolu Hive'ye girdi. Kuzeyden gelen kol ise 27 Ocakta Hive'ye ulaştı. 1 Şubatta Han tahtından feragat ettirilerek Moskova'ya götürüldü ve orada bir hastahane açılıktan öldü.

Çarpışmalar neticesinde yenilgiye uğrayan Cüneyt Han ise Karakurum çölüne çekildi. Haziranda kurulan Hive İhtilâl Komitesi iktidara geldi. Geçici ihtilâl komitesi bir tebliğ yayınlayarak hanlığın ortadan kaldırıldığını ve hanın, prens, beylerin ve vezirlerin mallarının millileştirildiğini ve Hive'de halk hükümeti kurulduğunu ilân etti.³⁹⁸

Nisan 1920'de I. Halk Kongresi yapıldı. Kongre kararı ile Genç Hiveli Pehlivan Niyaz Hacı Yusuf devlet başkanlığına, Baba Ahun Selimoğlu başbakanlığa getirildi. Sovyet Rusya'nın Hive'de komünist yardımcısı olmadığı

³⁹⁸ İbrahim Yarkin: a.g.e, 241.

için hükümete Genç Hiveliler sahip çıkmışlardı. Sovyet dostu Cuma Niyaz Sulat Murat İçişleri Bakanlığına, Eğitim Bakanlığına Molla Pekcan, Savunma Bakanlığına Kazanlı Hasanoglu getirildi.

Mayıs ayı içinde Sovyet elçisi olan Yasef Musaviç Hive'ye geldi. Yeni kurulmuş Harezmi Hükümeti gerçek komünistlerden değil, yurtsever Genç Hive radikallerinden oluşmuştu.³⁹⁹ Hükümet üyelerinden sadece Molla Pekcan zamanın modasına uyarak çok az solcu fikirler gösteriyordu.⁴⁰⁰

30 Nisan 1920'de kabul edilen anayasada: "Hive Hanlığı halkının, Hanların hakimiyetinden ve Rus emperyalizminin baskısından kurtuluşunun hatırasına ve yüz kızartıcı geçmişi bertaraf etmek için sabık Hive emekçilerinin haklarını gözeterek, bundan böyle sabık Hive Hanlığı eski tarihi ve tanınmış adı olan Harezmi adını alacaktır"⁴⁰¹ deniliyordu.

13 Eylül 1920'de iki devlet arasında bir anlaşma imzalanarak, Hive Devletinin bağımsızlığı tanındı. Çarlık Rusya'sına ait olan tüm hak ve imtiyazlar ilga edildi. Cumhuriyetin ilânından sonra M.W. Sofonov Harezmi Halk Cumhuriyeti nezdine Rus temsilcisi olarak atandı. Ruslar Harezmi'de bir komünist partisi teşkiline ve Harezmi Hükümeti'ni baskı altına alarak Moskova'nın direktiflerine bağlamaya çalıştılar.

Devlet Başkanı Pehlivan Niyaz Hacı ve hükümet üyeleri Sofonov'un girişimi ile Koçkar'ın idare ettiği bir komünist grup tarafından, komünist olmadıkları için tutuklandılar. Mayıs 1921'de 240 delegenin katılımı ile yapılan II. Halk Kongresinde devlet başkanlığına Ata Mahdum getirildi. 28 Ekim 1921'de yeni hükümetin üyeleri tutuklandılar. Sovyet birliklerinin Harezmi'e girmesinden sonra ise teşkilatlanan komünist partisi iktidara geldi.

³⁹⁹ M. Rywkin: a.g.e, 48.

⁴⁰⁰ Z.V. Togan: Hatıralar, a.g.e, 370.

⁴⁰¹ Baymirza Hayit: a.g.e, 272.

Sovyet idaresinde Proleter Şuralar Hükümeti adıyla bir icra birimi oluşturuldu. 1923 yılı içinde ancak 600 kadar üyesi bulunan komünistler Hive dışında etkin olamadılar. Cüneyt Han çölde kendini toparladıktan sonra saldırıya geçti. Hapishaneden kaçan Ata Mahdum ve Dahiliye Vekili Cuma Niyaz Cüneyt Han'ın yanına gelerek ona katıldılar. Mücahitler Hive'de Ocak 1924'te 10-15.000 kişinin katıldığı bir isyan çıkardılar. 10 Ocakta Cüneyt Han Hive'ye geldi ve şehri kuşattı. RKP Merkez Komitesi Hive'ye askeri yardım göndermeye karar verdi. 4 Şubat 1924'te 82. Süvari Alayı Hive'ye yetişince ayaklanma bastırıldı ve kuşatma geri püskürtüldü.⁴⁰² Hive Hanlığını 1920'de işgal eden Sovyet askeri birliklerinin komutanı N.A. Şaydakov Harezm Halk Cumhuriyeti Savunma Bakanlığına atandı. Ordu Şubat ayı sonuna kadar Harezm'in bütün şehirlerini işgal etti.

RKP ve Taşkent Komitesi Mart 1924'te Harezm Halk Cumhuriyetinin kaldırılmasına karar verdi. RKP Orta Asya Bürosu temsilcisi Meclauk mart ayında toplanan Harezm Komünist Partisi Merkez Komitesi toplantısında Harezm Halk Cumhuriyetinin kaldırılmasını istedi. Temmuz ayında Hiveli komünistler bu işle uğraşmaya başladılar. 20 Eylül 1924'te toplanan Harezm kurultayında devletin tasfiyesine karar verildi.

Harezm Halk Cumhuriyeti 20 Ekim 1924'te Harezm Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti olarak ilân edildi. Aynı zamanda Cumhuriyetin SSCB'ne ilhak edilmesine de karar verildi. 30 Ekim 1924'te yapılan Harezm Kurultayında Harezm topraklarının Özbek, Türkmen ve Kara kalpak kavimleri arasında taksim edilmesine karar verildi. Böylece Harezm Devleti yok edildi.⁴⁰³

⁴⁰² a.g.e, 273.

⁴⁰³ Baymirza Hayit: Sovyetler Birliğindeki, a.g.e, 166.

VI. BÖLÜM

BASMACILIK HAREKETİ

1. “BASMACI” KELİMESİ VE İHTİVA ETTİĞİ MANA

Etimolojik açıdan “Basmacı”; baskı yapmak, zorbalık etmek manalarına gelen “basmak” fiilinden türetilmiştir. Bu nedenle Özbekçe’de Basmacı; yol kesen, zorba manasına gelmektedir.⁴⁰⁴ Bununla birlikte olumsuz manalar ihtiva eden kelimeler, zamanla bu adı tahkirli manalarını kaybedebilirler.⁴⁰⁵ Basmacı sözünün ilk akla gelen tahkirli manası⁴⁰⁶ da, Bolşeviklerin Türkistan’da akıttıkları kan içerisinde yok olup gitmiştir. Şimdi ise “Basmacı” kelimesi Türkistan’da “Mücahit” kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır.⁴⁰⁷

Basmacı adı ilk defa Fergana’da karşımıza çıkmaktadır. Çar zamanında bu çeteler, Türkmenistan’da, Başkurdistan’da ve Kırım’da mevcuttu. Başkurtlar bunlara Horasan ıstılâhı ile “Ayyar” demişlerdir. Kırım’da da bu manada “Haydamak” ıstılâhı kullanılmıştır. Bu çeteler Müslümanlara dokunmayıp yalnız Rusları, Rus fabrikalarını yağma ederler ve çok defa aldıkları ganimetleri halka dağıtırlardı. Eski Basmacılar; Türkistan, Özbekistan ve Türkmenistan’da Köroğlunu kendilerine rehber edinmişlerdir. 1918 yılından sonra kurulan Basmacı yığınlarının bir çokları ve en nüfûzluları eski Köroğlu ananesi ile ilgileri

⁴⁰⁴ Eşref Bengi Özbilen: “Türkistan’da Basmacı Hareketi”, Türkistan, 4 (İstanbul, 1988), 13.

⁴⁰⁵ Mesela İngiliz Konservatuarlar Fırkasının Resmi adı olan İngilizce “Win” sözü geçmişte “talancı” manasını ihtiva ederken, şimdi, “devlet nizamını koruma” manasına gelmektedir.

⁴⁰⁶ Canay (Abdulahap Oktay): “Basmaçılık Toğrısında”, Y.T., 3-4 (1930), 6-7: “Doğuda hırsızlar ve provokatörler “dünya azatlığı inkılâbı”nın liderleri olabildikleri halde, bunlara karşı ayaklanan Basmacı liderlerinin geçmişteki bazı hareketlerine göre onu; talancı, yağmacı ve uğrı (hırsız) bir hareket olarak değerlendirmek doğru olmasa gerek. Hırsızlıktan tutuklanan Feodor Kolisof Komiserler şurası reisi idi. Orenburg Ahrankası (Çarlık devri gizli polis idaresi) Bürosu Persin tahıl diktatörü idi. İrgeş Basmacıların harp işlerini idare ederken Sovyet Harbiye Komiseri Perfilyef ve Vadyeyef’in pamuk fabrikalarındaki işçiler tarafından toplanan 70 bin somdan fazla parayı kendi cebine indiren hırsız bir adam idi”.

⁴⁰⁷ Canay (Abdulahap Oktay): a.g.m, 6-7; Baymirza Hayit: Türkistan’da Basmacılık (Milli mücadele) Tarihinin Anahatları (V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğleri), I, (İstanbul, 1986), 273: “...Hürriyetçiler kendilerini, İslâm Askerleri, Müslümanlık Cenkçileri, Vatan Müdafaacıları, İslâm Müdafaacıları, Türkistan Azatlığının Askerleri olarak göstermişlerdir”.

olmayan ağırbaşlı köy ileri gelenleri, tahsilli kimseler gibi kişiler olup hepsine birden Basmacı denilmiştir. Bu açıdan Basmacı kelimesi Türkistan'da siyasi çete, daha doğrusu müstevililere karşı sömürge ahalisinin isyanını temsil eden çeteler manasına kullanılmıştır.⁴⁰⁸ Ayaklanmanın gayesi ise; Türkistan'ın bağımsızlığını sağlamaktır.

Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler zamanında silahlı mücadele yapan Türkistanlılar hiç bir zaman kendilerine Basmacı dememişlerdir. Rus siyasî edebiyatında 1916 yılında ki isyan ve Sovyet Rusya devrindeki mücadele, Basmacılık (çetecilik, haydutluk) olarak gösterilmiştir. Sovyet Rusya'nın propagandası ve yazıları vasıtasıyla Türkistan'da 1918 yılı başından itibaren başlayan "millî hürriyet" mücadelesi, Batı Avrupa'da Basmacılık terminolojisi adı altında tanındı.⁴⁰⁹

Skalov, "Jizen Nasyonalnastey" Mecmuasının 1923 yılı 3-4. nüshalarında: "Basmacılık Türkistan'da ecnebler hakimiyetine karşı umum Türkistan halkının millî isyanı şeklinde ortaya çıkmıştır. Basmacılığı Avrupalıca (sınıflı mücadele) gözle değerlendirmek kişileri yanıltır"⁴¹⁰ değerlendirmesini yapar.

Gerçekte ise "bir hedef arkasında yürüyen siyasî ve millî bir hareket olan Basmacılık, Türkistan halkının millî duygusunun bir ifadesi, yabancı hakimiyetine karşı koyuşun bir göstergesi"⁴¹¹ olup; anti-Sovyet bir harekettir⁴¹² ve Sovyet Rusya istilâsına karşı silahlı mücadeleyi⁴¹³ ifade eder.

⁴⁰⁸ Z.V. Togan: Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, (İstanbul, 1981), 387.

⁴⁰⁹ Baymirza Hayit: a.g.e, 273.

⁴¹⁰ Bu cihetten Bolşeviklerin sonradan Basmacılık hareketini Sovyet Hükümetinin dış düşmanları (kısmen İngiltere) tarafından yaratılan yalnız sınıflı (burjuvazi) bir mücadele olarak tarif etmeleri tamamen esassız ve Bolşeviklerin kendilerini aklamak için çıkardıkları uydurmalarıdır. Bkz. Basmacılık (1918-1933)": Y.T., 39 (1933), 5.

⁴¹¹ Temuroğlu (Tahir Çağatay): "Türkistanda İnkılâp Devri II", Y.T., 28 (1932), 9.

⁴¹² Eşref Bengi Özbilen: a.g.e, 13.

⁴¹³ İbrahim Yarkın: "Muhtar Türkistan Alaş-Orda Hükümetleri ve Basmacılık Hakkında", T.K., 23 (Ankara, 1964), 42.

Basmacılık Hareketinin karakteri, dayandığı siyasî-içtimai esaslar ve hareketin başlama sebepleri, bu terimin, mana itibarıyla daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

2.BASMACILIK HAREKETİNİN KARAKTERİ, DAYANDIĞI SİYASİ-İÇTİMAİ ESASLAR VE BASMACILIK HAREKETİNİN SEBEPLERİ

Basmacılık Hareketini Şubat 1918 öncesi ve sonrası olmak üzere ikiye ayırmak gerekir. 1918 yılı Şubatından önceki Basmacılar daha çok hırsız karakterli kişilerden oluşmaktadır. Basmacılık esas itibarıyla bu tarihten sonra Türkistan'da Bolşevik diktatörlüğüne karşı mücadele eden bir hareket hüviyetini kazanmıştır.⁴¹⁴

Türkistan Milli Hareketinin karakteri tamamen millî esaslara dayanır. Fakat bugüne kadar Türkistan istiklâlcı milliyetçileri; “Pan- İslâmist”, “Pan-Türkist” unsurlar olarak adlandırılmışlardır.⁴¹⁵ Bolşeviklerin Türkistan Milli Hareketine karşı kullandıkları en zehirli silahlardan birisi de, Türkistanlıları “milli şovenizm” ile suçlamaları olmuştur. Milli hukukunun biraz taraftarı görünen her bir Türkistanlı; “şovenist”, “inkılâp ve proleter haini” olarak suçlanmıştır.⁴¹⁶

Türkistanlı “Lenincilerin” bu tür çıkışları genelde, Sovyet Hükümeti’nin Türkistan’da maruz kaldığı zorluklar yada milli komünist fırka ve azaları arasında “milli dönekliliklerin” ortaya çıktığı zamana rastlamaktadır.⁴¹⁷

Yine Türkistanlılar’ın millî-siyasî mevkilerinin esasını güçsüzlendirmek için “maddî tarihçilik” taraftarı olan ve tarihte şahsiyetlerin rolünü bilmeyen Bolşevikler, günden güne alevlenmekte olan Türkistan milli kurtuluş yolundaki mücadeleyi, ayrı kişiler ve onların ajanlarının çabaları olarak görmüşlerdir.⁴¹⁸

⁴¹⁴ Çokayoğlu (Mustafa Çokayoğlu): “Bir İlmî Yalganga Karşı II”, Y.T., 26 (1932), 8.

⁴¹⁵ Temuroğlu (Tahir Çağatay): “Rus Emperyalizmine Karşı Türk Birliği”, Y.T., 92-93 (1937), 6.

⁴¹⁶ “Şovinizm Toğrısında”: Y.T., 2 (1930), 1.

⁴¹⁷ Mustafa Çokayoğlu: “Türkistan Lenincileriğe Cevap”, Y.T., 5-6 (1930), 5.

⁴¹⁸ a.g.m, 5.

Akşam Gazetesinin 19 Temmuz 1931 tarihli nüshasında yayınlanan “Casus Lawrens Türkistan Halkını Rusya’ya Karşı Ayaklandırdı” başlıklı makalesi de, Rus “materyalist Tarihçilik” anlayışına uygundur. Akşam Gazetesinin bu iddiasından şu iki mantıkî neticeyi çıkarmak mümkündür. Birincisi; eğer Lawrens yada bir başkası olmasaydı, Türkistanlılar’ın Ruslar’a karşı ayaklanamayacağı, ikincisi ise; güya Türkistanlılar Rus idaresinden memnundurlar (yahut memnun olmalıdırlar), bunun için de sessizce oturmalıdırlar.⁴¹⁹

Gerçekte Türkistan Milli Hareketi iki esas kaynaktan doğmaktadır: bunlardan birincisi; Türkistan halkının Ruslardan tamamen farklı bir millet olması, ikincisi ise; milli Türkistan iktisadi menfaatlerinin Rusya’ya karşı olmasıdır. Bu hakikati gören her Türkistanlıya Leninci Efendiler, “Çokaycı” damgasını vurmakta ve Türkistan milli istiklâlcilerini “Çokaycılar” olarak adlandırmaktadır.⁴²⁰

Bolşevikler kimleri “Çokaycılar” olarak adlandırmaktadırlar? Semerkant Talim ve Terbiye Enstitüsünde ve Bayramali Teknikomunda okuyan Özbek ve Türkmen gençleri kendi güçlerinin yettiğince, Türkistan’ın Sovyet Rusya müstemlekesine alınmasını protesto ettiklerinde; Sovyet gazeteleri bu Türkistanlı gençlere “Çokaycılar” damgasını vurmuşlardır.⁴²¹ Yine Kızıl Moskovalıların hakiki yüzlerini anlaması ve onların Türkistan’daki millî siyasetlerinin müstemleke esaslarına dayandığını gören Rahim İnamoğlunun: “Özbekistan’da Ruslar’ın rehberliğine ihtiyaç yoktur” demesi, onun “Çokaycılar” arasına sokulmasına neden olmuştur.⁴²²

“Pan-İslâmizm” ve “Pan-Türkizm” meselesine gelince: “Pan-İslâmistlik”; fikri, zikri kendi yurdunu kızıl Rusya boyunduruğundan kurtarmak olan bugünkü istiklâlciler için ve “Türkistan Milli Hareketi Tarihinde” ispatı mümkün olmayan

⁴¹⁹ “Türkistan Milli Küreşinin Sebep ve Maksadları”, Y.T, 21 (1931), 2-3.

⁴²⁰ a.g.m, 6.

⁴²¹ a.g.m, 7.

⁴²² a.g.m, 6-7.

bir isnattır. Türkistan milli teşkilatları içinde “Şura-yı İslâmiyye” gibi isimlere rastlansa da, onun Türkistan halkının millî haklarını müdafaadan başka bir amacı yoktur.⁴²³

Bununla birlikte “Pan-İslâmizm” meselesinde Sovyetlerin mesuliyeti büyüktür. Sovyet merkezinin Türkistan’daki birinci vekili Arif Kelevleyef kendisini Pan-İslâmist olarak tanıtmakta ve Türkistan’da yürüttüğü Sovyet propagandasını Kuran’a esaslandırıp, “yoldaş Lenin ve Stalin’in” sözlerine dayanarak; Sovyet Rusya’sının bütün Müslümanların İngiliz emperyalizmine karşı mücadelelerinde onlara yardım edeceğini propaganda etmekte idi.⁴²⁴

1920 yılında Bakü’de toplanan “Şark Halkları Kurultayı”nda Enver Paşa’nın “Marekeş, Cezayir, Tunus, Trablus, Mısır, Arabistan ve Hindistan İnkılâpçı Teşkilatları” namına görevlendirmesini yapan Zinovyev ve Stalin idi. Sovyet parası ile finanse edilen yukarıda adı geçen “Müslüman Ülkeleri İnkılâpçı Teşkilatları”, Pan-İslâmizm’den başka hangi yolu takip edecek ve Enver Paşa bunları, hangi bayrak altında toplayacak idi.⁴²⁵

Sovyet devlet neşriyatı tarafından çıkarılan “Yeni Türkiye Yolu” adlı kitabın “Gazi Mustafa Kemal’in Hatıraları” kısmında Bolşevik profesörlerinden Krajin, “Pan-İslâmizm” hareketinin yayılması ve güçlenmesini sağlamak için 1918-1919 yıllarında propaganda edebiyatının teşvik edildiğini tasdik etmiştir.⁴²⁶

“Pan-Türkizm” tabiri de yanlış kullanılmaktadır. Aynı dili konuşan, bir harsî cemaat teşkil eden insanlar millet olarak kabul edildiklerine göre; Türkçe konuşan, Türk gibi düşünen insanlara da Türk demek mecburiyeti vardır. Bugünkü tarihi şartlar ve jeopolitik vaziyet itibariyle bazı zorluklarla

⁴²³ Temuroğlu (Tahir Çağatay): a.g.e, 6.

⁴²⁴ M.Ç: “Sadullah Kasım Muhakemesi”, Y.T, 7-8 (1930), 15.

⁴²⁵ a.g.m, 15.

⁴²⁶ a.g.m, 16.

karşılaşılmakta ise de Türkistanlılar'ın kurtuluşu için yeni nazariyelerin ortaya çıkarılması doğru değildir".⁴²⁷

Pan-Türkizm yalnız Rusya dahilindeki özellikle Kaspı (Hazar) Denizinin bulunduğu bölgedeki Türkleri bir araya toplama fikrinden ibarettir.⁴²⁸ Bu mesele 1919 yılı yazında Taşkent'te toplanan "Müslüman Komünist Teşkilatları" Kongresinde ortaya koyulmuştur. Kızıl Moskova ajanlarının tesiri altında bulunan bu kongre, "Türk uruğlarının Tatar, Başkurt, Kırgız, Kazak, Özbek, Türkmen ve tamamını Türk ismi ile Sovyet Rusya'sının himayesinde olan Türkistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti bayrağı altında toplama" kararını vermişti. Bolşevikler başladıkları bu Pan-Türkizm oyununun tehlikesini daha sonra görüp, millî ve iktisadî cihetlerden bir bütün olan Türkistan'ı birkaç müstakil kabile cumhuriyetine ayırmışlardır.⁴²⁹

Gerçekte ise Kızıl Moskova'nın Türkistan'daki millî siyaseti, Türkistan Türklerinin millî ruhuna ve Türkçülüğe karşı mücadeleden ibarettir.

Altı yıl önceki (1925) sayılarında Türkiye'deki Kemalizm akımını tasvir edip, Kemalci Türkiye'ye ilgi gösteren Yer Yüzü dergisi; T.B.M.M'nin Türkiye halkını hakkıyla temsil etmekte olan hakiki bir millet müessesesi olduğunu ifadeyle, muharrir Yunus Nadi, Yakup Kadri Bey, Halide Edip Adıvar'a da methiyeler düzmekte ve Kemalci Türkiye'yi övmek için Çiçerin, Litoynof ve Kara Hanlar süslü sözler bulmakta zorlanmaktadır. Sovyet Rusya'sının Türkiye'ye olan ilgisi açık: Türkistan Türklerinin Türkiye'de kendi kardeşlerine olan milli istek ve yakınlaşmalarına engel olmak.

Sovyet Hükümeti, Türkiye ile dostluk muahedeleri yapmaktadır. Litoynof Moskova'da oturup Türkiye ile olan dostluklarının samimiliğinden

⁴²⁷ Temuroğlu (Tahir Çağatay): a.g.e, 7.

⁴²⁸ M.Ç: a.g.m, 15.

⁴²⁹ "Türkistan Türklüğü": Y.T, 32 (1932), 2.

bahsetmektedir. Fakat Türklerin Türkistan'a ayak basmalarını engellemektedir. Stalin ise, Türkistan mekteplerinden Türkiyeli muallimleri kovmaktadır.

Türkçülük ve Kemalizm ile mücadele Bolşevik içtimaî nazariyecilerinin en sevdikleri sahadır. “Kemal, Türkiye zorbaları temsilcisi”, Kemalizm, Türkiye zorbalığı” gibi sözler, “İnkılâpçı Şark” Mecmuasında sıkça geçen sözlerdir. Moskova Bolşevikleri, yalnız Türkistan'daki millî ruhu öldürmekle kalmıyor; Kemalizm'i ve Türkçülüğü de en felaketli kavramlar olarak göstermeye çalışıyorlardı.⁴³⁰

Sovyet hükümetinin Türkistan'da tesis edilmesinin birinci devresindeki Sovyet tarihçileri, “Basmacılık” hareketinin ortaya çıkış sebepleri ve onun içtimaî unsurlarını doğru olarak tespit edebilmişlerdir.⁴³¹

“Komünistiçeskaya Misel” (Komünist Fikri) adlı Taşkent Mecmuası 1927 yılı 5. sayısının “1918.'nçi Yıl Vakıaları” bahsinde, Bolşeviklerin resmi yayın organı olan “Naşa Gazita”nın 38. sayısındaki haberlere dayanarak şu bilgiyi vermektedir: “2 Şubat. Fergana Vilayeti. Hokant Muhtariyet Hükümeti tamamen dağıtıldı. Hokant Hükümetini himaye eden askeri birlikler kısmen silahsızlandırılmakta. Etrafa dağılanlar ise Basmacılık hareketinin temelini oluşturmaktalar”.⁴³²

Safarof ise: “ Basmacılık bir yandan Hokant Muhtariyetinin Bolşevikler tarafından yıkılması ve bunu takip eden kolonizatörlük siyasetine karşı, ikinci taraftan Fergana'da takip edilen pamuk siyaseti ve bunun neticesinde Türkistan burjuvazisini eski refahlı halinden ve çiftçi-işçinin gündelik kazancından mahrum eden iktisadî buhran ile ortaya çıkmıştır”⁴³³ der.

⁴³⁰ “Bolşevizm Türkçilik Düşmanıdır”: Y.T., 20 (1931), 2-5.

⁴³¹ Georgi Safarof'un Müstemleke İhtilâli. Türkistan'dan Tecrübeler, Taşkent 1922 adlı eserinde; Skalof'un “Novi Vostok” (Milletlerin Hayatı) Mecmuasında ve Turar Riskoloğlu'nun İnkılâp ve Türkistan'ın Altı Halkı adlı eserinde ve de 1918-1925 yıllarına ait diğer bir çok gazete, kitap ve mecmuada “Basmacı” hareketinin faaliyetleri hakkında gerçekleri görmek mümkündür.

⁴³² “Basmacılık (1918-1933)”: Y.T., 39 (1933), 3.

⁴³³ a.g.m, 3-4.

Gerçekte ise “Naşa Gazita” ve “Safarof” ‘un aksine Basmacılık hareketinin ortaya çıkışı ve sonrasındaki inkişaf devresinde Hokant Muhtariyet Hükümetinin bir katkısı olmamıştır. Muhtariyetçilik kanlı Rus silahıyla sona erdirildikten sonra, mücadele şîârı olabilecek güçlü bir akım özelliğini yitirmiştir. İlk aşamada muhtariyetçiliği müdafaa amacıyla ortaya çıkmış olan Basmacılık ise; Hokant şehir hudutlarını aşıp yayılınca “büyük bir gaye arkasından yürüyen” bir hareket olarak gereken nizam ve intizamı gösterememiştir.⁴³⁴

Hokant’ta başlayan hareket kısa sürede bütün Fergana’yı kaplamakla beraber; her Korbaşı kendi grubu üzerinde yetkili ve hareketlerinde serbest olmuştu. Milli mücahit güçleri arasındaki rekabet, milli hareketi kökünden baltalayan en büyük amillerden oldu. Basmacılık hareketini ilk devresinde nüfûzlu şahıslar olarak ortaya çıkan İrgeş ve Mehmet Emin Beyler başladıkları harekete kat’î ve siyasî bir yön verip, gerekli hazırlığı yapamadılar. İrgeş, Hokant Muhtariyetinin yıkılmasından sonra “muhtariyetçilik fikrini müdafaa etmek” şîârı ile Mergilan Korbaşısı Mehmet Emin Bey ise çiftçilerin son parça ekmeğini elinden almak isteyen hükümet güçlerine karşı “çiftçilerin hakkını” müdafaa gayesiyle ortaya çıkmışlardı.⁴³⁵

O halde Hokant Muhtariyetinin yıkılması Basmacılık hareketi için bir sebep değil, hareketin başlangıç noktası olmaktadır.

İkinci bir nokta hareketin içtimaî kaynağı meselesidir. Kölnische Zeitung’un Haziran (1930) sonu numarasında Basmacılık Hareketi ile ilgili olarak verilen bilgiye göre: “ Sovyet rejimi ve kızıl Rus askerlerine karşı güçlü mukavemet gösteren Türkistan’daki Basmacılık hareketini, Marksistlerin yazdıkları gibi sadece içtimaî esaslara bağlamak doğru olmaz. Bu hareket, Rus kızıl kolonizatörleri ile Türkistanlılar arasındaki millî muhalefetten dolayı ortaya çıkmıştır”⁴³⁶ denilmektedir.

⁴³⁴ Temuroğlu (Tahir Çağatay): “Türkistanda İnkılâp Devri II”, Y.T., 28 (1932), 10.

⁴³⁵ a.g.m, 12-13

⁴³⁶ Yaş Türkistanlı: “Alman Muharrirlerinin Türkistan Te’üssüratı”, Y.T., 9-10 (1930), 18

Bununla birlikte Bolşevik propagandalarının aksine Basmacılık hareketi, Türkistan halkının top yekun baş kaldırışıdır. Bu da kurtuluş mücadelesinin içtimaî boyutunun sınırını net bir şekilde çizer. “Basmacılığın içtimaî kaynağı; Türkistan burjuvazisi, çiftçisi, işçisi hülâsa bütün halk”⁴³⁷ tır.

Siyasî ve iktisadî amiller Türkistan Milli hareketinin başlamasında daha etkili olmuşlardır. Pamuk ve yerlileştiriş siyaseti, dinî takipler, kadınlar meselesinde Bolşevikler tarafından yapılan taşkınlıklar, mektep siyaseti; Hıdır Ali, Yadiğar Sadık, İsmail Said Vakkas ve başka tanınan Türkistanlı komünistlerin konuşmaları, Ruslar’ın Türkistan’a muhacir göndermeleriyle ortaya çıkan yer siyaseti genel mahalli durumu oluşturan unsurlardır. Bunların hepsi Türkistanlılarda umumîyetle Ruslara, hususî olarak Bolşeviklere karşı düşmanlık beslemesine neden olmuştur.⁴³⁸ Uygulanan kışlak siyaseti ise halkı bezdirmiştir.⁴³⁹

Yine burada halkın durumunu göstermek için şu istatistikî bilgiyi vermek gerekir: 31 Aralık 1929’a kadar alınması için muahede imzalanan pamuk miktarının yalnız % 71’i satın alınmıştır. 31 Aralık 1928’de alınan pamuk miktarı ise % 77.9 dur. Duruma göre halktan pamuk toplama işi yıldan yıla hükümet zararına olmuştur. Halk ise bir çok yerde pamuk yerine, hükümetten aldıkları akçeleri geri vermektedir. Pamuk şirketleri hükümetin emrine bakmadan halktan pamuk yerine para almaktadırlar.⁴⁴⁰ 1930 yılı sonbaharında ise belirlenen pamuk miktarını teslim edemeyen çiftçinin evindeki yorganlarının içindeki pamuk dahi müsadere edilmiştir.⁴⁴¹

⁴³⁷ a.g.m, 4

⁴³⁸ Canay (Abdulahap Oktay): a.g.m, 7.

⁴³⁹ Üzümcülük ile meşgul olan 1000 haneli Tacikistan kışlağı ahalisinin, 1929 yılından beri üzümelerini hususî alıcılara satmaları yasaklanmıştır. Bağ sahipleri üzümlerinin her podunu 1 som 20 tin bedeline Bolşeviklere vermek mecburiyetindedir. Halbuki Pazar narhı 5 somdur. Bundan başka bu işle uğraşan 300 bağcı başına 25 poddan, kıymış vermeye mecbur tutuldular. Daha sonra bu 50 poda çıkarıldı. Artık bu talepleri yerine getiremeyen ahali, tutuklama ve sürgün edilmekten korktuğu için evini, arazisini bırakarak dağlara kaçmaktadır. Bkz. “Türkistanda Kozgalış Hareketi”: Y.T., 27 (1932), 28.

⁴⁴⁰ Pravda Vostoka, 12.1.1930’dan naklen Canay (Abdulahap Oktay): a.g.m, 9.

⁴⁴¹ “Türkistanda Kozgalış Hareketi”: Y.T., 27 (1932), 30.

Ginsburg “Basmacı Hareketi”nin nasıl ve ne şekilde başladığı ile ilgili olarak şunları söyler: “Fergana ahalisi 1877-82, 1886 ve 1916 yıllarında defalarca Rusya’ya karşı ayaklanmıştı. Ekim inkılâbından sonra, Sovyet iktidarı pratik olarak, Rus sömürgecilerinin elinde idi ve bunlar silahlı yağmacılık hareketini uyguluyorlardı. Bu durumlar 1916 yılı isyanını daha unutmamış olan halkı, başlangıçta Sovyetlere düşman durumuna getirmişti. Bu hareket Türkistan ile Rusya arasındaki düşmanlığı kuvvetlendirmiştir. Hokant Milli Hükümetinin Sovyetler tarafından yok edilişi, Türkistan halkı tarafından yeniden istilâ şeklinde hissedildi. Buna karşı koruma mahiyetinde bu hareket başladı”⁴⁴².

Yine Frunze’nin, 23 Mayıs 1920’de Fergana Cephesi Ordusuna verdiği emrinde Basmacılık hareketinin başlama sebepleri ile ilgili bilgileri görebilmekteyiz. Bu emrinde Frunze şunları söylemektedir: “Yoldaşlar, Türkistan’ın incisi olan Fergana, iki yıldan fazla bir zamandır kanlı bir savaş meydanı halindedir...Buradaki Sovyet iktidarı ilk kuruluşu zamanında Avrupalı ve yerli geniş işçi köylü kitlelerini kendine çekecek yerde, emekçi halkı kendinden uzaklaştırmak için elinden geleni yaptı...İstihsalin millileştirilmesi yerine sadece burjuvazinin mallarını değil, orta halli köylülerinki bile yağma edildi...Burada faaliyet gösteren kızıl ordu birlikleri, ihtilâli savunan önderlerin bazıları ve emekçi halk tarafından istibdat aracı olarak kullanıldı. Basmacı hareketi olarak bilinen o hareket, bu temel üzerinde meydana geldi...”⁴⁴³

Sovyet Hükümetinin Türkistan Türklerine memleket idaresine iştiraklerini men etme gibi “milli zorluklar”, Sovyet Hükümetinin iş başına geldiği andan itibaren bir isyanın başlamasına ve devam etmesine de neden olmuştur.

Türkistan’daki isyanın karakteri, Rus proleterleri hakimiyetine karşı yürütülen bir halk hareketi ruhu taşımaktadır. Fakat Basmacıların kendilerinde de mücadeleye dair bir plân ve mücadelenin maksatlarına ait bir birlik bulunmamaktadır. Bir çok yerde Rus Bolşevikleri ağır vaziyetlerde kaldıkları

⁴⁴² İbrahim Yarkın: a.g.m, 42.

⁴⁴³ Baymirza Hayit: Türkistan Rusya İle, a.g.e, 278.

anda barış şartı için “açık ticareti” teklif ettiğinde, buna razı olan Korbaşılar da olmamış değildir.⁴⁴⁴ Sovyet Hükümetinin kolhoz, pamuk, ve diğer başka siyasetleri yüzünden Türkistan’ın türlü kısımlarında yaşayan halkın maddî varlığı tehlikeye düşmüştür. Bu katlanılamayacak durumlar karşısında halk yurdunu emperyalist güçlerden kurtarmak istemiştir.

Son olarak Basmacı hareketinin doğma sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Taşkent Sovyet’inin Hokant’ta ilân edilen Türkistan Milli Muhtar Hükümetine karşı düşmanca bir tavır alması ve Şubat 1918’de Hokant ve Mergilan’ı alarak bu devleti ortadan kaldırması, halk arasında inanılmaz ölçülerde barbarca bir soy kırımın uygulanması,
2. 1917 yılı sonrasında milliyetçi Türk aydınlarının bağımsızlık konusundaki çalışmaları ve teşvikleri, halk arasında bağımsızlık idealinin yayılması,
3. Fergana başta olmak üzere bütün Türkistan’da pamuk tarımının gerilemesi ve ekonomik darlık,
4. Sovyet mahalli liderlerinin Müslümanlara karşı düşmanca yaklaşımları ve yerlilerin mülklerinin zapt edilmeye devam edilmesi,
5. Kızıl, Beyaz ve Yeşil Ruslar arasında Türkistan’da başlayan iç savaşın devlet otoritesini ve asayişini ortadan kaldırmış olması ve anarşinin yayılması,
6. Semireçe ve Fergana bölgelerinde 1916 yılından beri devam eden yerli halkı cezalandırma uygulamalarına hız verilmesi Basmacılık hareketinin süratle yayılmasına sebep olmuştur”⁴⁴⁵.

⁴⁴⁴ “Kozgaliştan Kuruluşga”: Y.T, 9-10 (1930), 1-3.

⁴⁴⁵ Tahir Çağatay: Kızıl Emperyalizm, IV, (Ankara, 1969), 16.

3. HOKANT'IN SOVYETLERCE İŞGALİ VE FERGANA'DA BASMACILIK HAREKETİ

Sovyet Merkezi Hükümetine duyduğu güvensizlik neticesinde Türkistanlılar, kendi mukadderatlarını ellerine almak lüzumunu hissederek “Türkistan Muhtariyeti”ni ilân etmişlerdi. “Milletlerin hak ve hukukunu tanımayı vaat” eden Moskova merkezinin ise, Türkistan muhtariyetini tanımaya pek niyeti bulunmuyordu. Stalin, “gücünüz varsa Türkistan Sovyetlerini kendiniz dağıtın” diyerek; hem bunun mümkün olmadığını belirtmekte, hem de provokatörlük yapmakta idi.

Moskova Hükümeti'nin bu hareketinden kuvvet alan Türkistan “kolonizatör Bolşevikleri” ise, 30 Ocak 1918'de Muhtariyet Hükümeti'nin merkezi Hokant şehrinin Müslüman kısmını ateşe vermekte, bir gün sonra ise, Bolşevik Rus askeri güçleri şehri topa tutarak viraneye çevirmekteydiler.⁴⁴⁶ Bu vaziyet karşısında dehşete düşen halkın ise isyan hareketi böylece başlamış olmakta idi.

Bu halk hareketinin birinci lideri, Hokant şehir idaresi tarafından şehir sakçı (asker) güçlerinin başı tayin edilmiş olan, eski Basmacılar İrgeş idi.⁴⁴⁷ İrgeş Korbaşı “Emir'ül Müslimin” olarak kendisini Fergana'da han ilân etmiş, Muhammet Emin Bey, Muhkem Hacı ve Hal Hocalar 700 yiğit ile Karasu'da toplanmaya başlamıştı. İrgeş Korbaşı ise o zaman Abad-Kışlakta bulunmaktaydı.⁴⁴⁸

18 Şubat günü Kızıl Ordu milisleri ve Ermeni yardımcıları Hokant'ı kuşatarak milli hükümeti ortadan kaldırdılar. 23 Şubat günü Hokant Korbaşılar tarafından terk edildi. İrgeş Bey Baçır-Okçular köyü istikametine çekildi. Eski teşkilatını yeniden düzenlemek ve Ruslarla mücadeleye devam etmek istiyordu. 27 Şubat günü bir Rus kurşunu ile şehit düştü. Kuvvetlerinin komutanlığına Katte

⁴⁴⁶ Temuroğlu (Tahir Çağatay): “Türkistanda İnkılâp Devri II”, Y.T., 28 (1932), 10.

⁴⁴⁷ a.g.m, 10.

⁴⁴⁸ Mirza Azmi: “Basmaçılık Hareketi Devrinden Bir Hatıra”, Y.T., 41 (1933), 7.

Ergeş geçti. Korbaşılar, Baçır Dağlarının sırtlarına doğru çekilerek, kısa fasılalarla Rus merkezlerine karşı saldırılar düzenlemeye başladılar.⁴⁴⁹

Hokant'ta yapılan saldırıyla aynı günde Ospivof komutasındaki Sovyet birlikleri de Mergilan'a saldırdılar. Mehmet Emin Bey burasını kahramanca savundu. 23 Şubat günü burada Türkistan Muhtariyeti ilân edildi. 24 Şubatta takviye alan Sovyet birlikleri üstün duruma geçtiler. Mehmet Emin Bey çekilmek zorunda kaldı. Hokant'ta başlayan direniş hareketi 1918 yılı içinde her tarafa yayıldı.⁴⁵⁰

Bu dönemde Fergana'da Muhkem Hacı⁴⁵¹, Oş şehri havalisinde Hal Hoca, Andican'da Parpi Bey, Navkat civarında Kıpçaklardan Muhiddin Bey, Namangan'da Aman Pehlivan, Mergilan'da Körşirmet (Şir Mehmet) ve kardeşi Nur Mehmet Bey, Özkent civarında Canıbey Kadı ve yine Namangan'da Rahman Kul Bey kıyam hareketine katılmışlardı.⁴⁵²

Basmacı kuvvetlerinin dağılımı ise şu şekilde idi:ERGEŞ KORBAŞININ emrinde 1.200, Mehmet Emin Bey emrinde 5.000, Fergana'da hayli büyük bir grubu,⁴⁵³ Hal Hoca'nın 3.000'den fazla, Parpi Korbaşının 3.400 kişi, Muhiddin Beyin 4.500 kişi, Aman Pehlivan'ın 1.800 kişi, Nur Muhammet Beyin 3.900, Canıbey Korbaşının 5.700 kişilik kuvvetleri vardı. Fergana bölgesindeki Basmacıların toplam kuvveti 28.000 kadardı.⁴⁵⁴

İRGEŞ KORBAŞI; Muhammet Emin Bey, Hal Hoca, Muhkem Hacı Korbaşılarla aralarında herhangi bir rabıta ve ittifakın bulunmamasından dolayı özellikle Muhammet Emin Bey'den şikayetçi idi.⁴⁵⁵ İlk dönemlerde bütün Korbaşılar İRGEŞ'i

⁴⁴⁹ Ali Bademci: 1917-1934 Türkistan Milli Hareketi ve Enver Paşa, (İstanbul, 1975), 243.

⁴⁵⁰ Baymirza Hayit: Türkistan Rusya İle, a.g.e, 279.

⁴⁵¹ Temuroğlu (Tahir Çağatay): a.g.m, 14.

⁴⁵² J. Castagne: Türkistan Milli Kurtuluş Hareketi, (İstanbul, 1980), 120.

⁴⁵³ "Türkistanda Kozgalış Hareketi": Y.T., 27 (1932), 28.

⁴⁵⁴ A. Cebeci: "Türkistan'da Basmacılık (Milli Kurtuluş Hareketi)", Töre, 51 (Ankara, 1975), 35; Hayit'e göre bu sayı 60.000 civarında idi. Bkz. Baymirza Hayit: Esir Türkler, (Ankara, 1966), 25.

⁴⁵⁵ Mirza Azmi: a.g.m, 8

lider olarak tanımakta idiler. Fakat hareket Hokant dışına taşınca İrgeş'in Mergilan Korbaşısı ona rakip olarak ortaya çıktı. 1919 yılında İrgeş ile Muhammet Emin Bey kuvvetleri arasındaki iç mücadeleler, milli kuvvetlerin zayıf düşmesine neden oldu.⁴⁵⁶

Basmacılık hareketinin ilk devresinde nüfûzlu şahıslar olarak ortaya çıkan İrgeş ve Mehmet Emin Beyler⁴⁵⁷, başladıkları harekete kat'î ve siyasî bir yön verip, gerekli hazırlığı yapamadılar.⁴⁵⁸

Bunlar şehirler hariç bütün Fergana'yı idare etmeye ve Ruslara ait merkezlere saldırmaya başladılar. Muhtelif gruplara bölünen bu isyancı ve çeteciler, komünistleri ve memurları öldürüyorlar, büyük şehirlere dahi cesurca baskınlar düzenleyebiliyorlardı.⁴⁵⁹ Basmacıların yaptıkları baskınlar Fergana'nın büyük merkezlerinde ve hatta Hokant civarında hissediliyordu. Bütün çeteler geri çekilmeden önce, malzeme depolarını imha ediyorlar, çırçır fabrikalarını ateşe veriyorlar, maden yataklarını, Çemyon petrol kuyularını yerle bir ediyorlardı. Mergilan'da pazar günleri baskın yapan Basmacılar; milis postalarına hücum ediyorlar, milislerin silahlarını aldıktan sonra devlet mağazalarına saldırıyorlar ve ganimetlerle geri dönüyorlardı. Basmacılar tarafından kuşatılan Celal-Abad İkmal Merkezi yağmalandı ve bazı Sovyet memurları öldürüldü. Köylerdeki Rus ahali şehirlere göç ederken, Rus kolonileri tarlalarını terk ediyorlardı. Pamuk üretimi, endişe verecek bir şekilde düşüyor, ardı arkasına fabrikalar kapanıyor, madencilerin terk ettiği madenler artık çalışmıyor ve malzemeler Basmacılar tarafından imha ediliyordu. Köylerde ve şehirlerde kitle halinde tutuklamalar

⁴⁵⁶ Temuroğlu (Tahir Çağatay): a.g.m, 13

⁴⁵⁷ Mehmet Emin Bey Hokant'ta milli hükümet ilân edilmeden, İrgeş ise milli hükümetin kurulmasından sonra hürriyet ve inkılâp yolunda çalışmak niyetiyle Hokant Milli Hükümetine katıldılar. Mehmet Emin Bey Mergilan polis müdürü, İrgeş ise Hokant hükümetinin polis ve asker başkanı tayin oldular. Çevrelerine de eski silah arkadaşlarını toplamış bulunuyorlardı. Hokant hükümetinin tek askeri dayanağı bunlardı. Bkz. Z.V. Togan: a.g.e, 388.

⁴⁵⁸ İrgeş Hokant muhtariyetinin yıkılmasından sonra "Muhtariyetçilik fikrini müdafaa etmek" şîârı ile Mergilan Korbaşısı Mehmet Emin Bey ise çiftçilerin son parça ekmeğini elinden almak isteyen Rus güçlerine karşı "çiftçilerin hakkını" müdafaa gayesiyle ortaya çıkmışlardı. Bkz. Temuroğlu (Tahir Çağatay): a.g.m, 11-12.

⁴⁵⁹ Mesela; Semerkant maliye şubesinin vergi bölümü bu isyancılar tarafından tahrip edilip; vergi defterleri imha edilmişti. Bkz. "Türkistanda Kozgalış hareketi": Y.T, 27 (1932), 27.

yapılıyor ve misillemeler oluyordu. Öfkelenen halk Basmacıların saflarına geçiyordu.⁴⁶⁰ İsyancılar ile kızıl askerler arasındaki büyük çarpışmalar ise, Afgan ve İran sınırına yakın yerlerde gerçekleşmekte idi.⁴⁶¹

Fergana Basmacıları Kasım 1919'a kadar bütün Fergana'yı ele geçirdiler. Buradaki Rus Sovyet teşkilatlarını kaldırdılar. Taşkent'teki Sovyet yönetimi ismen mevcut olan Fergana Bölgesi Sovyet İcra Komitesini feshetti. 11 Kasım 1919' da 5 kişiden meydana gelen bir Fergana İhtilâl Komitesi kuruldu. Ağustos 1919'da da bir Fergana Cephesi oluşturuldu. Kızıl Ordu ve İhtilâl Komitesi Basmacı hareketini bastıramadı. Bu nedenle Fergana İhtilâl Komitesi 20 Ağustos 1920'de lağvedildi.⁴⁶²

Sovyet yönetimi Ağustos 1919'da Sovyet hakimiyetini Türkistan'da temin edecek bir Türkistan Cephesi açtı. 18 Ağustos 1919'da bu cephe komutanlığına tayin edilen Frunze, 3 Eylül'de, Türkistan'a girilmesi yönünde emir verdi. Başında Frunze'nin bulunduğu Türkistan Cephesi Genel Kurmayı 22 Şubat 1920'de Taşkent'e geldi. Böylece Basmacı hareketine karşı Ruslarca sistematik bir mücadeleye geçilmiş oluyordu.⁴⁶³

Bu arada Fergana bölgesinde yeniden siyasi oluşumlar görülmeye başlandı. Fergana vilayetindeki Rus köylerine 1918 yılı içinde Hal Hoca büyük saldırılar düzenledi. Hal Hoca Celal-Abad yakınlarındaki Blogoveşçensk ve Spask adlı Rus köylerini kuşattı. Bu köyler ancak Bolşeviklerin yardımı ile kurtulabildi. İki ay sonra bu Rus köyleri Bolşeviklerin yağmasına uğrayınca Rus ahali, Mehmet Emin Bey ile birleşmek istedi. 22 Ağustosta anlaşma sağlandı. Safanov kuvvetlerini yenerek Oş şehrini ele geçirdiler. Andican şehrini kuşattılarsa da başarılı olamadılar. Buhara Emiri, Afganistan Kralı, Kulca'daki İngiliz Elçisi, Amiral Kolçaktan yardım istediler. Mehmet Emin Bey ile İrgeş arasındaki dargınlık ise

⁴⁶⁰ J. Castagne: a.g.e, 120.

⁴⁶¹ a.g.m, 27.

⁴⁶² Baymirza Hayit: Türkistan Rusya İle, a.g.e, 279.

⁴⁶³ a.g.e, 280.

devam ediyordu. İrgeş mayıs başında Ruslarla anlaşarak silahlarını muhafaza etmek koşulu ile anlaşma yaptı. Mehmet Emin Bey ve Rus kuvvetleri lideri Monstrov 24 Eylül'de İrgeştam'da bir kongre topladılar. 29 Eylül'de Fergana Muvakkat Hükümetinin kurulduğunu ilân ettiler. Mehmet Emin Bey ise "Emir-i Leşker" olarak ilân edildi.⁴⁶⁴

11 Eylül'de Samarra-Orenburg demiryolu açılınca Taşkent'e önemli miktarda yardım geldi. Bolşevikler 26 Eylül'de Oş ve 30 Eylül'de Celal-Abad'ı geri aldılar. Bölgedeki Rus köyleri de Bolşeviklere yardım etmeye başladılar. 1920'de Monstrov, Kızılların yanına geçti. Korbaşılardan Muhkem Hacı ve Ekber Ali 600 silahlı ve 2.000 silahsız neferi ile, 2 Şubatta Parpi Korbaşı 3.000 neferi ile Sovyet Rusya tarafına geçtiler. 4 Şubatta Sovyetler büyük kuvvetlerle Mehmet Emin Beyin karargahına hücum ederek onu yenilgiye uğrattılar.⁴⁶⁵ 1920 yılı ilkbaharında Muhammet Emin Bey Bolşeviklerle anlaşıp onların hizmetine girdi. Mücahitlerin kumandası ise Şir Mehmet Bey'e geçti. Çok geçmeden Sovyet Hükümeti Muhammet Emin Bey'i, Şir Mehmet Bey'e göndererek onu da Sovyet hizmetine almak için kandırmaya çalıştı.⁴⁶⁶

Diğer taraftan Bolşevikler Mehmet Emin Bey'i öldürmek için harekete geçtiler. Afganistanlı bir kişiyi satın alıp Şir Mehmet Bey'e Afganistan Emiri ağzından bir mektup yazarak; "Muhammet Emin Bey seni yakalayıp Bolşeviklere teslim etmek istemektedir" diyerek, kaçmasını belirttiler. Bu sırada ise Hal Hoca Muhammet Emin Beyin ihtiyarını eline almak için çalışmaktaydı. Hakikatte bir desiseden habersiz olan Şir Mehmet Bey ise, bu sözlere inanıp Hal Hoca'yı sahip-i ihtiyar kıldı. Hal Hoca da Muhammet Emin Bey'i öldürdü.⁴⁶⁷ Vaktiyle kendi mevkisi için İrgeş'i bertaraf eden Muhammet Emin Bey böylece bir Sovyet ajanı olarak kendi Korbaşıları elinde ölmüş oluyordu.⁴⁶⁸

⁴⁶⁴ Z.V. Togan: a.g.e, 390.

⁴⁶⁵ a.g.e, 394.

⁴⁶⁶ Temuroğlu (Tahir Çağatay): "Türkistanda İnkılâp devri III", Y.T., 29 (1932), 17.

⁴⁶⁷ Mirza Azmi: a.g.m, 12.

⁴⁶⁸ Temuroğlu (Tahir Çağatay): a.g.m, 17

Şir Mehmet Bey ise uzlaşmaz bir anti-Bolşevik'ti ve önde gelen Basmacı liderleri arasında Sovyet rejiminin uzlaşmaz bir muhalifi ve Türkistan Müslüman Hükümetinin sadık bir taraftarıydı.⁴⁶⁹ Şir Mehmet Bey, Mehmet Emin Beyten boşalan “Emir-i Leşker-i İslâm” görevini kabul etti. Garbaba Köyünde Korbaşılar, ahali ve kurultay vekillerinin de bulunduğu toplantıda 3 Nisan 1920’de Türkistan Müstakil Hükümetini ilân etti. Şir Mehmet Bey hükümet reisi ve başkomutan oldu.⁴⁷⁰ Kardeşi Taş Mehmed'i Afganistan’a elçi olarak gönderdi. Kendiside idare teşkilatını eski Hokant Hanlığı usûlünce tanzimine başladı.⁴⁷¹

Ruslar savaşa devam eden Şir Mehmet Beyin çarpışmalara son vermesi için girişimlerde bulundular. Ağustos ve Eylül aylarında yapılan görüşmelerde bir sonuç alınamadı. Bunun üzerine Frunze, 13 Eylül 1921’de Basmacılık aleyhinde bütün harbi kuvvetleri seferber etmeyi ve savaşı müdafaa şeklinde değil, taarruz ile devam ettirilmesini emretti. Bundan sonraki mücadelede Fergana’daki Basmacılar yenilgiye uğramaya başladılar. “Emir-i Leşker-i İslâm” unvanıyla Fergana mücahitlerini uzun zaman idare eden Şir Mehmet Bey, Fergana mücahitlerinin Rus Bolşevikleri tarafından fazlasıyla sıkıştırılmasından sonra bu bölgedeki mücahitlerin idaresini Muhiddin Bey’e bırakarak kendisi Şarkî Buhara’ya gitti.⁴⁷²

Fergana’da Ruslara karşı verilen mücadele, Korbaşılar arasındaki rekabet ve ihtilaflar nedeniyle başarıya ulaşamamıştır. Çete muharebeleri şeklinde cereyan eden bu karşı koymalar, Rus kuvvetlerinin plânlı ve sistematik hareketleri ve silah bakımından üstünlüklerinden dolayı boşa çıkarılmıştır. Korbaşılar ise belirli bir program ve plândan yoksun olarak hareket etmişler, her ne kadar kahramanca mücadele etmişlerse de bu başarılar kalıcı olamamıştır.

⁴⁶⁹ E.B. Özbilen: a.g.e, 16

⁴⁷⁰ Baymirza Hayit: Türkistan’da Basmacılık..., a.g.e, 276

⁴⁷¹ Z.V. Togan: a.g.e, 395

⁴⁷² O, uzun zaman Şarkî Buhara’dan idare edilen bütün ülke mücahitlerinin harekâtına faal surette katılmakla birlikte, son zamanda Afganistan’a kaçmıştır. Fergana Korbaşıları içinde kendi fikri ve gayesinde sadakatle duranların başında Şir Mehmet Bey gelmektedir. Bkz. Temuroğlu (Tahir Çağatay): a.g.m, 18

Özellikle Korbaşılar arasındaki rekabet ve ihtilaflar, başarısızlığın ana sebeplerinden sayılabilir. Peki bu ihtilafların sebebi ne idi? Hal Hoca, Muhammet Emin Bey'i neden öldürmüştü? Bu soruların cevabını almak için şu kısa örneği vermek uygun olacaktır.

Hal Hoca Oşlu olup, ahlakî cihetten bozuk olduğu için ölüme mahkum edilmişti. 1918 yılında Oş hapishanesinden kaçarak Menek'in doğusundaki İmam-Ata dağındaki Kripost denen yere geldi. Ruslar kendisine hücum ettiğinde ise buradan kaçıp, İrgeş'in yanına geldi. İrgeş zina ve şaraptan kaçınır idi. Hal Hoca ise kadınlara ve şaraba düşkün idi. İrgeş'in yanında bu fesat işlerini devam ettirmesi ve bu cins adamların milli mücahitler içinde fazlasıyla bulunması, mücahitlerin milletin nazarında itibarını düşürmekte idi. Hal Hoca kendisine söylenenlere kulak asmadığı için ve tutsak olarak alıkonulacağını anladığı için kaçıp Zadyan'a geldi. İrgeş'i kötileyip, Muhammet Emin Bey ve Muhkem Hacıyı döndürüp; üçü İrgeş'ten ayrı hareket etmeye başladılar. Bu durum aradaki düşmanlığı artırdı. Muhammet Emin Bey, Şir Mehmet Bey ve Ferfi Korbaşılar Bolşeviklere karşı mücadele ederlerken; İrgeş, Han-Abad ve Hazretşah taraflarında Emir'ül Müslimin olarak oturmakta idi. Bu nedenle Korbaşıların çoğunluğu Muhammet Emin Bey tarafına geçtiler. Bununla birlikte Bolşeviklere karşı ilk mücadeleyi başlatan kişi olarak İrgeş'e hürmet göstermekte idiler.⁴⁷³

Hal Hocanın davranışları ve adamlarının baskıncılık ile halkın huzurunu kaçırmaları, Muhammet Emin Bey'i rahatsız etmekte idi. Bu nedenle silahlarını alıp dört ay süreyle esir olarak alıkoyup; tövbe ettirdikten sonra silahını geri iade etti. Hal Hoca ise gerçek yüzünü saklamakta idi. Bu sırada Muhammet Emin Bey ile Şir Mehmet Bey arasındaki mücadele de uzayıp gitmekte idi. O zaman hükümet içinde bulunan milliyetçi gençlerin teklifleri ile hükümet ile iş görüp anlaşmayı uygun gören Muhammet Emin Bey, Bolşevik Hükümeti ile de birkaç madde üzerinde anlaşmış bulunuyordu.⁴⁷⁴

⁴⁷³ Mirza Azmi: a.g.m, 9-10.

⁴⁷⁴ a.g.m, 10-11.

Görüldüğü üzere Korbaşılar arasındaki ihtilaflar genelde kişisel mahiyettedir. Bu durum milli bir cephenin oluşturulmasında bir engel teşkil edecektir. Enver Paşa'nın Türkistan'a gelmesi ve Basmacı hareketinin başına geçmesine kadar ki devrede, mücahit güçlerin birleştirilmesi mümkün olmayacaktır.

4. HİVE (TÜRKMENİSTAN) BÖLGESİNDEKİ BASMACI HAREKETİ VE CÜNEYT HAN

Türkistan mücahitleri içinde Cüneyt Han'ın mümtaz bir yeri vardır. Onun ismi yalnız Türkistan'a değil, Türkistan dışına da taşmış ve yayılmıştır. Bu korku bilmez mücadele kahramanı, eski uruğ teşkilatı temelinde doğma bir yolbaşçı tipi idi.

Cüneyt Han'ın faaliyetleri, vaktiyle Kazak Türklerinin kahramanı Datoğlu Sırım Batır'ın hayat ve faaliyetlerine benzemektedir. Datoğlu Sırım 1783 yılında Rus hakimiyetine giren Kiçi Yüz Hanı Ebulhayr'ın oğlu Nur Ali Han'a karşı isyan etmiş, daha sonra 1792'de Rusya ile savaşa başlamıştır. Sırım Batır'dan yarım asır sonra Cüneyt Han aynı hareketi Türkistan'ın Türkmen kısmında tekrarlamıştır. O önce Rus çarlarının hizmetçisi Hive Hanı Seyit İsfendiyar'a isyan etti. Sırım Batır, Rus Hükümeti (II. Katerina) tarafından Kazak halkının resmi yolbaşçısı olarak tanındığı gibi, Cüneyt Han da Rus Hükümetinden Hive Hanı hakimiyetindeki Türkmen uruğu "mühürdarı" lakabıyla Hive Türkmenlerinin yarı resmi yolbaşçısı unvanını kazandı.⁴⁷⁵

Fakat son derece benzer olan bu hadiselerin birde feci yanı bulunmaktaydı. 18. asırda Sırım Batır tarafından temsil edilen uruğ kuruluşu ile 20. asırda Cüneyt Han'ın dayanmak istediği uruğ zemini aynı değildi. 18. asırda il-uruğ kuruluşu Kazaklarda teşkilatın yegâne temeli idi. Onun içinde her cihetten güçlü idi. 20.

⁴⁷⁵ Canay (Abdolvahap Oktay): "Cüneyt Han", Y.T., 92-93 (1937), 15.

asırda ise il-uruğ kuruluşu tamamen farklı idi. Onun dayandığı şartlar ve ananeler geçerliliğini yitirmiş, halkın iktisadî taleplerine cevap veremez hale gelmiş ve onu kuvvetten düşürmüştü. Yeni nesil ve yaşı geçkinler ise bu durumu anlayamamaktaydı.

Cüneyt Han'ın gerçek ismi "Kurban Mehmet Hacı Bayoğlu" idi. Bedirken avulundandır. Cüneyt "Yamud" uruğu dalalarından birinin ismidir. Kurban Mehmet de bu uruğa mensup olduğu için ismi Cüneyt olmuştur.⁴⁷⁶

Kurban Mehmet 1912 yılında kardeşi Hacı Murat ile bozuşup, o zaman Hive Hanı Seyit İsfendiyar'a karşı mücadele etmekte olan Şamikel'e katıldı. Özbek Kongrat uruğundan olan Hive Hanları, Türkmen ve Özbek uruğlarına ayrı siyaset uygularlardı. Bu suretle Hive Türklerinin ayrı iki kolu olan bu kardeş uruğlar arasında daimi bir anlaşmazlık söz konusuydu. Rus Hükümeti ise Hive Hanlarının bu tutumunu desteklemekteydi.⁴⁷⁷

Bu siyasete ilk karşı çıkan kişi ise Hive Han'ının kayın babası Seyit İslâm Hoca oldu. Seyit İslâm Hoca 1912'de öldürüldü. Bundan sonra hasta ve ruhen zayıf olan İsfendiyar Han, İslâm Hocanın yerine Başvekil olan Mehmet Vefanın tesirinde kaldı. Türkmen ve Özbek tefrika siyaseti ise artmakta idi. Türkmenler ise durumdan gayr-i memnundular. Türkmenlerin başında Kurban Mehmet, Hive Han'ının arkasında ise Rusya bulunmaktaydı. Bu nedenle Hive Han'ına karşı yürütülecek mücadele ağır bir vaziyet almıştı. I. Dünya savaşının çıkmasından faydalanan Kurban Mehmet, Han'a karşı mücadelesini başlattı ve birkaç kışlağı ele geçirerek Hive'nin duvarlarına kadar geldi. Onun bu başarıları, "Yamud"ları galeyana getirdi. Halk onu Cüneyt nesliyle tanıdığı için, bu tarihten itibaren Kurban Mehmet yerine "Cüneyt Han" lakabı kullanılmaya başladı.⁴⁷⁸

⁴⁷⁶ Canay (Abdolvahap Oktay): a.g.m, 16.

⁴⁷⁷ a.g.m, 16.

⁴⁷⁸ a.g.m, 17.

1916 yılında Rusya savaştığı cephelerde mağlubiyete uğrarken, Hive Türkmenleri ise Han'a karşı mücadele etmekteydiler. Bunun üzerine Türkistan Vali-i Umumîliğinin Sırderya Vilayeti Askeri Valisi Galkin komutasında ceza desteleri gönderildi. Mücadele her iki taraf için de zorlu idi. Türkmenler; gerekli silah, mühimmat ve muasır harp bilgisine sahip değillerdi. Ruslar ise, sahra ve çöllerin susuzluğu altında bunalmaktaydılar. Cüneyt Han açık bir muharebeye girişmedi. O Rusları her zaman susuz çöllere çekmeye çalıştı. Fakat Ruslar Türkmenleri şiddetli bir şekilde cezalandırdılar. Cüneyt Han'ın hareketi 1917 inkılâbına kadar devam etti. Yalnız kalan Hive Hanı için Cüneyt Han'ın hareketi korkulu bir hal almaya başladı.⁴⁷⁹

Buhara Emiri gibi Hive Hanı da "tanzimat" sözü vermiş; mücadele bir süre durmuşsa da, Cüneyt Han her zaman harekete hazır beklemekteydi. Bu sırada Hive'de Genç Hiveliler ön plâna çıkmış, ülke yönetimini ele geçirmişlerdi. Cüneyt Han Genç Hivelilere karşı Hive Garnizonu Komutanı Mir Badal ile anlaşmaya çalıştı. Bu sırada Hive Hanı, Genç Hivelileri tutuklatmaya başladı. Genç Hiveliler'in çoğunluğu Hive Garnizonundaki Rus askerlerine sığındılar ve Sovyet topraklarına geçtiler.⁴⁸⁰

Hive'deki Rus askerleri Genç Hivelilere yardım etmeye karar verince Cüneyt Han Amuderya'nın sol yakasında mevzilendi ve Ürgenç-Törtkö, Çarçoy telefon hattını kesti.⁴⁸¹ 30 Eylül'de Cüneyt Han, oğlu İşim Han başkanlığındaki bir heyeti Hive Han'ına gönderdi. İşim Han, Hive Hanı İsfendiyyar Hanı öldürdü.⁴⁸² Yerine amcası Seyit Abdullah, han ilân edildi. Gerçekte ise hanlığı idare eden Cüneyt Han idi.⁴⁸³ Cüneyt Han, Özbeklere karşı baskıcı bir tavır almaya başladı. Bu durum tüm muhaliflerin birleşmesine neden oldu. Durumunu sağlamlaştırmak isteyen Cüneyt Han Ruslarla bir anlaşma imzaladı.⁴⁸⁴

⁴⁷⁹ Canay (Abdulahap Oktay): a.g.m, 18.

⁴⁸⁰ Baymirza Hayit: Türkistan Rusya İle Çin Arasında, (Ankara, 1971), 269.

⁴⁸¹ a.g.e, 269.

⁴⁸² İbrahim Yarkın: "Hive Hanlığının Ortadan Kaldırılarak Harezmi Halk Cumhuriyetinin Kurulması ve Sonunda Sovyetler Birliğine İlhakı", T.K. 99 (Ankara, 1971), 24.

⁴⁸³ Canay (Abdulahap Oktay): a.g.m, 18.

⁴⁸⁴ İbrahim Yarkın: a.g.m, 241.

Cüneyt Han 1 Ekim 1919'da Nukus şehrine saldırınca aradaki anlaşma bozulmuş oldu. Sovyetler Genç Hivelilere yardım etmeye ve Cüneyt Hanı cezalandırmaya karar vermişlerdi. 22 Aralık 1919'da başlayan çarpışmalar sonucu 25 Ocak 1920'de Hive Ruslar'ın eline geçti.⁴⁸⁵ 1919 yılı içinde ise Kızıl Rus Ordusu Hanlığı yıktı ve Hive komünistleri tarafından muvakkat hükümet kuruldu.⁴⁸⁶

Hive'de ki komünist partisi ise gittikçe milliyetçi bir şekil almaya başlamıştı. Sovyetlerin başlıca destekçilerinden olan Koç Mehmet Han öldürülmüştü. Bunun sonucu olarak Cüneyt Han'ın emrindeki Türkmenlerle, iktidardaki Özbekler arasında ciddi problemler doğdu. Hive yetkilileri Başkurt lideri Zeki Velidi'ye Kasım 1920'de iltica hakkı tanıdılar. Bu sırada Safanov Hive'ye geldi. Hiveliler Safanov'u Müslümanlara kötü davranmakla suçlayarak karalamak istediler ise de bir sonuç alamadılar.⁴⁸⁷

Sovyetler Pehlivan Niyaz başkanlığındaki Genç Hivelilerden oluşan hükümeti "burjuva milliyetçileri" olarak suçlayarak tutuklattı. Yerine kurulan Ata Mahdum hükümeti de aynı akıbete uğradı. Hükümet üyeleri hapsedildi ise de bir süre sonra kaçarak Cüneyt Han'ın yanına gelip ona katıldılar. Ruslar şiddet gösterdikçe Basmacı hareketi büyüyordu. 1920 yılı sonlarında Harezmi'nin adeta 4/5'i Cüneyt Han'ın elinde idi. 1921 yılı sonunda Cüneyt Han yeniden kuvvetlendi.⁴⁸⁸ Türkmenistan'ın diğer kısımlarında Çarçoy ile Kerki ve Andkhoy aralarında Mümin Sufi ve arkadaşları tarafından, Merv-Serahs hududunda diğerleri tarafından küçük çeteler teşkil edilmişti.

Türkmenistan'da Cüneyt Han'ın emrinde 80.000'in üzerinde asker vardı. Bunların dışında Oraz Serdar ve Azizi Han kuvvetleri de Ruslarla mücadele ediyorlardı. Oraz Serdar'ın emri altında 1918 yılı ortalarında 3.000 mücahit

⁴⁸⁵ İbrahim Yarkın: a.g.m, 241.

⁴⁸⁶ Canay (Abdulahap Oktay): a.g.m, 19.

⁴⁸⁷ M. Rywkin: *Asya'daki Rusya*, (İstanbul, 1975), 56.

⁴⁸⁸ Z.V. Togan: *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, (İstanbul, 1981), 425.

bulunuyordu.⁴⁸⁹ Ruslar Harezmi bölgesinde Cüneyt Han ile yaptıkları mücadelede ise hayal kırıklığına uğradılar.

Cüneyt Han'ın mücadelesi 1924 yılına kadar devam etti. 1924'de Cüneyt Han I. Türkmen Kurultayına müracaat ederek; affedilmesini ve Türkmenistan'a geçip Karakum'da yerleşmesine izin verilmesini talep etti. Bolşevikler Orta-Kuyu, Peşke-Kuduk ve Çarşılı Kuyuları havzasını Cüneyt Han ve taraftarlarının yerleşmesi için tahsis ettiler.⁴⁹⁰

1924-1925 yıllarında Sovyet Hükümetinin uygulamaya başladığı "milli sınırlar" ve "yer ıslahatı" siyaseti, halk tarafından hoş karşılanmadı. Halk Cüneyt Han'a sığınmaya başladı. Bu durum karşısında Cüneyt Han daha fazla ilgisiz kalamadı. Yakın yoldaşlarından Ahmet Bey, Yahşi Geldi, Şaltay Batır isyan ettiler. Kendisinde 1927 yılında Orta-Kuyu'dan Peşke-Kuduk'a geldi ve Sovyet hükümetine karşı merkezini oluşturmaya başladı. Cüneyt Han'ın bu seferki mücadeleye başlama tarihi 19 Eylül 1927'dir.⁴⁹¹

10 Ocakta Hive önlerine gelen Cüneyt Han kenti kuşattı. RKP Merkez Komitesi daha önceden böyle bir hareket Beklediğinden önemli miktarda kuvvetin Hive'ye yardıma gitmesi emrini vermişti. 4 Şubatta 82. Süvari Alayının gelmesi üzerine Cüneyt Han birlikleri püskürtüldü.⁴⁹² Bu mücadele iki yıl sürdü. Uçaklar ve zehirli gazlar kullanıldı. 1928 yılı ortalarında Cüneyt Han memleketi terk etmeye mecbur kaldı. O önce İran'a ve sonra Afganistan'a geçerek Herat'a yerleşti.⁴⁹³ Cüneyt Han Türkistanlılar'ın yetiştirdiği emsalsiz kahramanlardan ve son dönem Türkistan isyanlarının en dirayetli lideri idi.

⁴⁸⁹ A. Cebeci: "Türkistan'da Basmacılık (Milli Kurtuluş Hareketi)", Töre, 51 (Ankara, 1975), 35.

⁴⁹⁰ Canay (Abdulvahap Oktay): a.g.m, 19.

⁴⁹¹ a.g.m, 19.

⁴⁹² Baymirza Hayit: a.g.e, 273.

⁴⁹³ Canay (Abdulvahap Oktay): a.g.m, 19-20.

5. BUHARA'DA İNKILÂP, BASMACI HAREKETİ VE ENVER PAŞA

Türkistan'ın merkezinde yer alan ve Türkistan medeniyetinin beşiği olan Buhara Emirliğinin, 1920 Eylülünde cumhuriyete dönüşmesi ve Buhara'da bin yıldan beridir devam ede gelen ortaçağ esaslarına dayanan emirlik ve idare şeklinin değiştirilip onun yerine, asrî halkçılık esaslarına dayanan laik cumhuriyetin kurulması Türkistan tarihinde mühim bir dönemeç noktası idi.⁴⁹⁴

Türkiye ve İran inkılâplarının başarıya ulaşmasından sonra, Buhara gençleri arasında da bir isyan, emire karşı hoşnutsuzluk, umumî olarak idareden ve hanlıktaki tertip ve nizâmdan şikayetler gelmeye başladı. Buhara'daki şartlar hükümet için uygundu. Halk ağır vergilerden ve memurların kanunsuz hareketlerinden bezmiş bulunuyordu.⁴⁹⁵

Romanofskiy Buhara inkılâbı öncesi için şunları yazmaktadır: “Türkiye ve İran inkılâplarının akisleri, Buhara halkını heyecanlandırmaktadır. Tedbire ihtiyaç duyulan bir patlamanın ortaya çıkmasını Beklemektense, hadiselerin önünü almak faydalı olur”.⁴⁹⁶ Romanofskiy'nin Çar Hükümetini “Buhara'da isyanın önünün alınmasına” çağırmasından, Buhara halkının durumunu izah etmek kolaydır. Logofet Buhara Emirinin usûl-i idaresi hakkında şunları söylemektedir:

“Buhara'da yaşayan yada bu ülkeyi ziyaret eden Ruslar için Buhara ahalisinin tahammülü mümkün olmayan vaziyeti ve Buhara mahalli idaresinin son derece keyfiliği malumdur... Buhara tebaasının yalnız mal ve mülkleri değil, hatta hayatları dahi güvencede değildir. Buhara Hanlığında hakkaniyet denen şey boş sözden ibarettir...Rüşvet, hatır için iş görme usûlü, para mukabili memuriyetlere tayin, bütün Buhara mahalli idaresinin kan ve etine öyle nüfûz etmiştir ki, hatta o (emir) bu tür olayları ortadan kaldırmaya bile lüzum görmemektedir. Onun içinde en büyük haksızlıklar, kanunsuzluklar ve keyfilikler, Buhara'nın her yerinde hüküm sürmektedir. Yalnız küçük şehir ve kışlaklarda değil, hatta hanlığın pay-i tahtı eski Buhara'da ah-ü figanlar işitilmektedir...Buhara hükümeti son günlerini yaşadığını bildiğinden, mümkün olduğunca varidat toplamaya girişmektedir.”⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ “1920'nci Sentabr Ayının Başında Buhara Cumhuriyetinin Tüzülüşi Münasebetiyle”: Y.T., 22 (1931), 9.

⁴⁹⁵ “1920'nci Yıl Sentabr”, a.g.m, 13.

⁴⁹⁶ Buhara İnkılâbı: Y.T., 22 (1931), 2.

⁴⁹⁷ a.g.m, 3-4.

Bu durumlara halkın neden sessiz kaldığını ise yine Logofet şu şekilde cevap vermektedir:

“Bir zamanlar halk keyfiliğe karşı isyan eder ve devlet adamları ile hesaplaşır idi. Lakin Rus askerlerinin Buhara Hanlığı sınırındaki kaleler ve Çarçoy, Kerki, Tirmiz şehirlerinde aldığı tedbirlerden sonra Buhara mahalli idaresi yardım buldu; çünkü Rus hükümet güçleri Buhara halk hareketlerini engellediler. Bu cihetten Buhara Beyleri de cüretkârane hareketlerine devam ettiler”.⁴⁹⁸

Logofet Buhara Emirliğinin “medeniyet getirici” Rus çarlığı altındaki umumî vaziyeti hakkında ise şunları söylemektedir:

“Buhara’nın umumî siyasi durumu 300-400 yıl önceki durumu ile aynıdır. Türkiye ve İran’da meşrutiyete geçilmesinden sonra, istibdat ile idare edilen yegâne memleket olarak Buhara kalmıştır. Bu memleketin 3 milyon ahalisi üzerine ağır vergiler yüklenmiştir...Ama memleket (Buhara) eski medeniyet dönemlerine ait hatıraları muhafaza ediyor, Türkiye ve İran’da olan yenilik hareketlerine özlemle bakıyor, kendi hayatının da yeni esaslara göre ıslah ediliş zamanını sabırsızlıkla Beyliyor, ama unutulmuş ve hukuksuz bir ülke durumunu da muhafaza ediyordu.”⁴⁹⁹

Buhara’daki mevcut memnuniyetsizlik, terakki eden Türkiye ve İran inkılâplarının İslâm ülkelerinde ortaya çıkardığı benzer hürriyet ve serbestlikler, hürriyet taraftarı olan Müslüman gazete ve neşriyatın yayılması, Buhara’da terakkiperver bir zümrenin teşekkülüne sebep oldu. Bunlar orta asır esaslarına dayanan devlet idaresinin değiştirilmesi lüzumuna inanan kişilerdi. Bunlar Buhara’nın eski mektep ve medreseleri yerine yeni usûlü getirmeyi gaye edinmişlerdi.⁵⁰⁰

Buhara terakkiperverlerinin faaliyeti yalnız halkta Usûl-i Cedit’e merak uyandırmakla kalmamış ahalinin hayatında da önemli fikir değişikliklerine de sebep olmuşlardır. 20. asrın başlarında ortaya çıkan reformist grubun sayısı bundan sonra günden güne artacaktır. Bu sırada “yeni mefkûre mücahitlerine” karşı yürütülen ulema entrikaları, emir memurlarının baskı ve kanunsuz hareketleri, ağır vergiler, emir idaresine karşı bütün unsurların birleşmesine neden oldu.

⁴⁹⁸ a.g.m, 4.

⁴⁹⁹ a.g.m, 4.

⁵⁰⁰ “1920’nci Yıl Sentabr”, a.g.m, 13.

Rus siyasi mümessili Agent Paliteçeskiy tarafından himaye edilen Buhara Hükümetinin tazyiklerine rağmen maarif hareketi Emir Abdülahad'ın son dönemlerine doğru ilerleme kaydedebildi. Avrupa manasında bir maarif usûlünün gerekliliğinin matbuat tarafından propaganda edilmesi, Buhara'da ıslahata sebep oldu. Yeni Emir Seyit Alim Han'ın tahta çıkışı, ıslahat hakkında bir fermanın yayınlanmasıyla başladı. Fakat yeni Emir ıslahat konusundaki vaatlerini yerine getirmedi.⁵⁰¹

Rusya'da çarlığın yıkılması ve yeni idarenin kurulması Buhara'yı da etkilemesi gereken bir hadise idi. Buhara'da da bir ıslahatın yapılması zaruri idi. Bu ıslahatta şeriat ve hanlığın eski hayatı dikkate alınmaktaydı. Islahatın layihasını telif için halk arasından murahhaslar belirlendi. Bununla birlikte bu meselede emir sadece Rusya mümessilini kendisine rehber edindi.

7 Nisan 1917'de Emir Seyit Mir Alim'in ıslahata dair fermanı yayınlandı. Terakkiperverlerin bu hadise münasebetiyle yaptıkları nümayişler neticesinde Buhara'da çıkan karışıklıklar bastırıldı. Ekim İhtilâlinden sonra Genç Buharalılar zor durumda kaldılar. Her yerde kovuşturmayla uğradılar. Bu nedenle bir kısmı Taşkent, Semerkant, Hocent ve Fergana'ya gittiler. Genç Buharalılar bundan sonra çalışmalarına Taşkent'te devam ettiler. Burada Merkez Komiteyi kurarak, Türkistan'ın diğer şehirlerinde ve Buhara Hanlığının muhtelif yerlerinde de şubelerini açtılar. Onlar Emir'in şiddetli takibatı ve zulmüne rağmen Buhara inkılâbı için zemin hazırlamaya çalışmakta idiler.⁵⁰²

1920 yılında Buhara emiri ile Türkistan Sovyet Hükümeti arasında savaş çıktı. Bu fırsattan istifade eden Genç Buharalılar, Buhara üzerine yürüyerek 1 Eylül 1920'de şehri işgal ettiler.⁵⁰³

⁵⁰¹ a.g.m, 18-19.

⁵⁰² a.g.m, 20-22.

⁵⁰³ a.g.m, 22-23.

1920 yılı vakıaları orta asır esaslarına dayanan ve vakti geçen idare şeklini değiştirmek ve Buhara'nın bin yıllık tarihinde yeni bir sayfa açmak imkânı verdi.

1920 yılı Eylülünde, Emir Seyit Mir Alim Han tahtından düşürüldü. Buhara "Halk Şura Cumhuriyeti" ilân edildi. İnkılâp, iktisadî ve siyasî şartların gereği olarak ortaya çıkmıştı.⁵⁰⁴ Buhara ahalisi sebatsız Emirden beyhude ıslahat gözledi. Emir ıslahatı bizzat istemediği gibi, halkın eğitim için kalkıştığı teşebbüsleri de ezdi. Buhara emirleri cömertlik ederek halkın parasını Rus okullarına verdiler.⁵⁰⁵

1917 Şubat ve Mart inkılâbından sonra Emir Seyit Mir Alim Han, kudretli hamisi ve "piri" II. Nikolay'ın tahtı yıkılır yıkılmaz kendisinin de son günlerinin geldiğini anlayarak 17 Mart tarihli fermanını yayınladı. Seyit Mir Alim Han usûl-i idaresinin taraftarları için, bu fermanla: "Buhara-yı Şerifin Münevver Amiri" tarafından birinci mertebe olarak "hanlığın pay-i tahtı eski Buhara'da bir matbaanın açılışına" icazet verdi.⁵⁰⁶ Bununla birlikte Seyit Mir Alim Han ıslahat hakkındaki vaatlerini yerine getirmedi.

Hükümet başına Bolşevikler gelip gayri Rus ülkeler Rusya'dan ayrılmaya çalışırken; Buhara Emiri Rusya'ya sadakatini devam ettirip, 1918 yılı Martında Sovyet hakimiyetini kabul etti.⁵⁰⁷ Emir'in bu tür davranışları yüzünden Buhara'yı Rus askerlerinden korumak mümkün olmadı.

Emir Ekim İnkılâbının birinci günlerinde Buhara'nın istiklâlini ilân etseydi, Buhara meselesi tamamen başka bir şekil alabilirdi.

2 Eylül'de Buhara, Genç Buharalılar ve onlara yardım eden Sovyet askerlerinin eline geçti. Emir kaçtı. Buhara Halk Şura Hükümeti ilân edildi. Buhara Şura Hükümetinin kanunlarına bakılacak olursa, proleterya, kapitalist gibi

⁵⁰⁴ "Buhara İnkılâbı": Y.T., 22 (1931), 1.

⁵⁰⁵ a.g.m, 5.

⁵⁰⁶ a.g.m, 5.

⁵⁰⁷ a.g.m, 6.

mefhûmlardan bahsetmez. “Şura” kelimesi “demokratik” kelimesinin yerine kullanılmıştır.

Kanun önünde bütün halkın birliği, eşit siyasi haklar, vicdan hürriyeti, konuşma hürriyetleri taahhüt edilmektedir. Neticede hakimiyetin Yaş (Genç) Buharalılar elinden Moskova Bolşeviklerinin eline geçmesindeki bütün suç Emirindir.⁵⁰⁸

Sovyet Birlikleri Genç Buharlıların da yardımı ile Buhara Emirliğini yıkınca Emir, Doğu Buhara’ya çekilerek mücadelesine devam etmeye çalıştı. En büyük rakibi Ruslar değil Genç Buharalılardı. Böylece Buhara bölgesinde de Basmacılık Hareketi başlamış oluyordu. 6 Ekim’de Buhara Hükümeti kuruldu. Buhara Halk Cumhuriyeti adını aldı. Buhara Hükümeti kurulduktan sonra Maliye Bakanı Osman Hoca, Şarkî Buhara Muhtar Vekili olarak karışıklıkların önüne geçmek için Duşanbe’ye gönderildi.

Türkistan’da Ruslara karşı mücadele eden Basmacılar, daha ziyade ulemanın ve Özbek burjuvazisinin mutaassıp kısmına dayanıyordu. 1920’de Türk münevverleri artık Sovyetlere karşı dostça duygular beslememeye başlamışlardı. Bu sırada Türkistan’da münevverlerce oluşturulan gizli cemiyet Semerkant, Fergana ve Hive’de ki Basmacılarla ilişki kurmaya çalışıyordu. Burada amaç bu harekete hakiki millî ruh ve asrî intizam vermek, mevcut kıtaları mümkün oldukça münevver adamların eline geçirmek idi.⁵⁰⁹

1920 Eylülünde Şarkî Buhara’da mücadelesine devam etmeye çalışan Emir, kendisine destek olması için Fergana Korbaşlarından yardım istemişti. Şir Mehmet Bey bu istek üzerine önce kardeşini 500 asker ile Emire göndermiş sonra kendisi de gelerek Emirle görüşmüştü. Ferganalılar Baysun’da Ruslarla çarpıştıkları sırada Emir 1 Şubat 1921’de Afganistan’a sığınmak zorunda kaldı. Osman Hoca görevi sırasında Korbaşılarla çeşitli temaslarda bulunarak ilerisi için

⁵⁰⁸ a.g.m, 7.

⁵⁰⁹ Z.V. Togan: a.g.e, 419.

milli birliğin kurulması yönünde önemli bir adım atmıştı. Emir Afganistan'a sığınınca Şir Mehmet bütün kuvvetlerini alarak Fergana'ya geri döndü.

Buhara'da Feyzullah Hoca ve Mirza Abdulkadir Muhiddinoğlu arasındaki iktidar mücadelesi devam ediyordu. Ruslar her iki tarafa da yardım ediyorlardı. 23 Eylül 1921'de toplanan Buhara Halk Temsilcilerinin II. Kongresinde Sovyetlere direnmeye çalışan Muhiddinoğlu görevden alındı. Yerine Osman Hoca seçildi. Feyzullah Hoca ise başbakan oldu. Bu durumdan yararlanan Ruslar Buhara'ya yeniden asker sokmak imkânı bulmuş oldular. Mirza Abdulkadir taraftarı olan polis müdürü Muhiddin Mahdum ise 300 adamı ile Basmacılara katıldı.

Cemal Paşa'nın Buhara'da bıraktığı eski Türk subayları Harbiye Nazırı Abdülhamid Arif'in idaresi altında harbiye kursları açarak gençlere askeri eğitim veriyorlardı. Daha sonra bu gençler Karşı, Şehr-i Sebz, Güzar, Hisar gibi şehirlere yollanarak burada milli bir ordunun kurulmasına çalıştılar.

Buhara Emiri Afganistan'a çekildikten sonra Doğu Buhara'ya, Sovyet birlikleri yerleşti. Emir taraftarları artık çetecilik yani Basmacılık yapmaya başladılar. 1921 yılı Haziranında Duşanbe'de Lakay Kabilesinden İbrahim bey, Kurgan Tepe-Kölap Lakayları arasından Togay Sarı, Dervaz Taciklerinden İşan Sultan adlı şeyh, Karatekin Taciklerinden Fuzeyl Mahdum, Belcivan Taciklerinden Devletment, Karatağ'da Abdurrahman Bey⁵¹⁰ tanınmış Basmacı liderleri idiler.

Osman Hoca Buhara'ya çağrılınca yerine kardeşi Ata Hocayı bıraktı. Ata Hoca, Karî Abdullah, Kölaplı Dömolla Mehmet Rıza, Mustafa Şahkul'dan oluşan heyet ile Kölap taraflarında Devletment Bey ile görüşerek Ruslara karşı ortak mücadele konusunda anlaştılar. Bu anlaşma yazıya geçirildi. Anlaşmaya göre Şarkî Buhara'dan Ruslar çekilirse Basmacılar Buhara Hükümetini tanıyacaktı. Fakat bu sırada İbrahim Lakay milli hükümete karşı Duşanbe bölgesinde

⁵¹⁰ Z.V. Togan: a.g.e, 426.

mücadele ediyordu. Ruslar Ata Hoca'nın yaptığı anlaşmayı kabul etmeyince Basmacı kuvvetleri silaha sarıldılar. Eylülde Ruslar ve Genç Buharalı askerler Kölab'ı terk ederek Feyz-Abad'a ve oradan da Duşanbe'ye vardılar.⁵¹¹

Zerefşan vadisinde Behram Korbaşı, Karakul Bey, Mirza Behram, Açıl Bey ve diğerleri mühim görevler görüyorlardı. Fuzeyl Mahdum 3 Mart 1921'de Darvaz'ı işgal etti. İşan Sultan 3 Ağustos 1921'de Garm kalesine hücum etti ise de sonuç alamadı. Maçe Beyi Abda Hafuz 2 Haziran 1921'de Garm kalesini kuşattı. Fakat 2.500 askerini kaybetti. 25 Haziranda yakalanarak idam edildi. Mart 1920'de ise Maçe ayaklanması önderi Said Ahmet Hoca, Maçe kazasının bağımsızlığını ilân etti. Sovyet birlikleri Maçe'yi ancak 1923'te geri alabildiler.⁵¹²

Buhara'yı terk ederek Hisar bölgesine çekilen Emir Seyit Mir Alım Han burada Buharalı Karatekin aşiretleri, yayla Türkmenleri ve dağlı Tacikleri direnmeye teşvik etmişti. Fazıl-uddin, İbrahim Bey ve diğer Buharalı milliyetçi önderlerin Basmacı kuvvetleri, Bolşeviklerin düzenli saldırıları sonucu Karşı, Güzar, Şehr-i Sebz vilayetlerini terk ederek Baysun, Duşanbe, ve Feyz-Abad bölgelerine çekilmişlerdi.⁵¹³ Bu sırada Buhara Emiri Kabil'den birkaç kilometre uzaklıkta bulunan Galla-i Fatu denen yerde silahsızlandırılmış olarak bulunuyordu. Basmacılar güçlerini artırmak için, Buhara halkının bağımsızlığı için savaştıklarını ve halka vergilerin kaldırılacağını söylüyorlardı. Doğu Buhara'da ki Kulyab, Belcivan, Feyz-Abad, Kafirnigan gibi şehirleri boşaltan Kızıl ordu bu şehirlerde Buhara Hükümet askerlerine güveniyordu. Fakat Ruslar çekilince buralar Basmacı bölgeleri haline geldi.

1921 yılı Eylülünde Buhara Basmacılarının hareket sahası Afgan sınırına ve doğuda Hisar vilayetinin sınırlarına ve Vakş ırmağına doğru uzanıyordu. Hisar bölgesi ve doğusundaki Garm bölgesi en tehlikeli Basmacı merkeziydi. Bu bölgede Devletment'in emrindeki Lakaylar oturuyorlardı. Korbaşı Cabar'ın

⁵¹¹ Z.V. Togan: a.g.e, 427.

⁵¹² Baymirza Hayit: a.g.e, 281.

⁵¹³ J. Castagne: a.g.e, 124.

Basmacıları Batı Buhara'yı işgal etmeye başlamışlardı. Orta Buhara'da başka asi toplulukların faaliyetleri başlamıştı.⁵¹⁴ Böylece Buhara'da Basmacılık hareketi tüm ülkeye yayılmış Ruslar Duşanbe, Buhara, Feyz-Abad, Şehr-i Sebz gibi şehirler dışında Buhara'yı terk etmeye başlamışlardı.

Bu arada bazı Basmacı liderleri, yanlarına gelen milliyetçi aydınları ve Başkurdistan'dan Türkistan'a yardıma gelen bazı Başkurt mücahitlerini Ceditçi oldukları iddiasıyla öldürmüşlerdi.⁵¹⁵

Sadreddin Han Kerimov ve diğerlerinin şahsında "Orta Asya'nın Milli Kurtuluşu İçin Birleşik Cephe" temsilcileri Kulca'daki İngiliz konsolosuna başvurarak İngiltere'nin desteğini talep etmişlerdi.⁵¹⁶ Fakat o sırada İngilizlerin siyaseti "Türkistan Beyaz Ruslar'ın eline geçmeyecekse orada Kızıl Ruslar oturabilir" şeklinde olduğundan istenen yardım sağlanamadı. Hareket belirli derecede başarı gösterince İngiltere'nin Kulca konsolosu, Hintli Azam Hanı Türkistan'a göndermişti. Azam Han Fergana'da Şir Mehmet Bey ile de görüşmüştü.⁵¹⁷

Buhara'da en güçlü Basmacı liderleri Devletment ile İbrahim Lakay idi. Devletment bağımsızlık uğruna eski düşmanlarıyla bile anlaşırken İbrahim Lakay, kendi üstünlüğünün devam etmesine ve düşmanlarını ortadan kaldırmaya daha çok önem veriyordu.⁵¹⁸ İbrahim Bey Lakaylı, Türkistan isyancı liderleri içinde Şir Mehmet Bey ve Cüneyt Han gibi enerjik ve gayretli liderlerdendi. İbrahim Bey önce Buhara Emiri Seyit Mir Alim taraftarı olup, kendi kumandası altındaki yiğitleriyle on yıldır Şarkî Buhara'da (Tacikistan'da) Sovyet hükümetine karşı mücadele etmekte idi. Enver Paşa Buhara'ya gelip Türkistan Korbaşlarının başına geçtiğinde, Emir Seyit Mir Alim Paşa'yı takip etmekle görevlendirmişti.

⁵¹⁴ J. Castagne: a.g.e, 127.

⁵¹⁵ Z.V. Togan: Hatıralar, a.g.e, 405.

⁵¹⁶ E.B. Özbilen: "Türkistan'da Basmacılık Hareketi", Türkistan, 5 (İstanbul, 1988), 17.

⁵¹⁷ Z.V. Togan: Bugünkü Türkili, a.g.e, 423.

⁵¹⁸ A. Cebeci: a.g.e, 18.

Çünkü Enver Paşa “ittihatçı” olduğundan, Emir onu kendisi için tehlikeli bulmakta idi.⁵¹⁹

Afgan kralı Amanallah Han’a karşı Beçe-Saka komutasında isyan başladığında İbrahim Bey, Seyit Mir Alimin emriyle Beçe-Saka’ya destek verip; Afgan halkının iç mücadelelerine de karışmıştı. Fakat Beçe-Saka yenilip, Afgan tahtına Nadir Şah geçince, İbrahim Bey huzur bulamamıştır.⁵²⁰

Afgan sefiri Sultan Ahmet Han’ın Milliyet Gazetesinin 15 Eylül (1931) tarihli numarasında Afganistan hakkında bir beyanatı yazılmıştır. Bu beyanatın Milli Türkistan’a ait kısmında gazetede şu ifadeler geçmektedir: “Sefir Hazretleri bir aralık müstakil Türkistan hükümeti teşkili ile uğraştığı söylenen İbrahim Beyin milli kahraman olmadığı ve kendisinin sadece bir haydut” olduğunu söyleyerek şunları ilave etmiştir:

“...Biz bu konuda Türkistan gençleri namına şunları söyleyebiliriz:

- 1- İbrahim Bey Lakaylı hiçbir zaman “Milli Türkistan Hükümeti” teşkili ile uğraşmamıştır,
- 2- Sabık Buhara Emiri -Rus Generali- Seyit Mir Alim Han’ın en itimatlı adamı olan İbrahim Bey, Milli Türkistan fikrinden çok uzak idi. Çünkü General Seyit Mir Alim Han’ın “Beş vakit namazında Tanrıya müracaat edip rüyasında gördüğü şey büyük Rusya İmparatorluğunun yeniden tesis edilmesidir”. Rusya İmparatorluğu, Rus çarı olmasaydı, General Mir Alim Han, Buhara emiri olmayacak idi,
- 3- Bolşevik matbuatlarında da İbrahim Bey Milli Türkistan için mücadele eden diğer Korbaşılardan ayrılmakta; “Buhara Emirinin vekili” olarak gösterilmektedir”.⁵²¹

⁵¹⁹ M: “İbrahim Bey Lakaylı”, Y.T., 20 (1931), 27.

⁵²⁰ a.g.m, 27.

⁵²¹ Yaş Türkistan: “Afganistan ve Milli Türkistan”, Y.T., 23 (1931), 21-23.

Son zamanlara kadar İbrahim Bey Tacikistan'da görünüp Bolşeviklere karşı mücadelesine devam etmiştir. 1931'de ise Çakabayoğlu İbrahim Bey Lakaylı yakalanmıştır. Taşkent'e getirildikten sonra muhakeme edileceği ve beynelmilel emperyalistler, yurt içindeki ve muhaceratta ki Türkistan milliyetçilerinden kimlerle münasebette olduğu açıklanacak idi. Fakat Bolşevikler onu Taşkent'te öldürmüşlerdir.⁵²²

Türkistan isyan hareketlerine hasredilen Bolşevik edebiyatında İbrahim Bey Lakaylı'ya ayrı bir önem verilmektedir. Onunla ilgili verilen bilgilerin bir kısmı doğru bir kısmı ise yanlıştır. İbrahim Bey'i yakalayan kişi Tacikistan pamukçuları vekili Mukim Sultanoğludur.⁵²³ Sultanoğlu bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“Benim hayatımda iki bahtlı günüm oldu. Bu bahtlı günlerimden birincisi Tacik halkının barışmaz düşmanı İbrahim Bey'i yakalayıp teslim ettiğim gündür.⁵²⁴ İbrahim Beyin Tacikistan sınırını geçtiği ve benim kışlağım olan İsenbay'a geldiği zaman hasat zamanı idi. İbrahim Bey askeri güçleri ile öncesinde de defalarca karşılaşmıştım. Ben eski çetecilerden olup, inkılâbın ilk yıllarına kadar vaktimi Şarkî Buhara'da kendi kışlakdaşlarım ve yoksullar ile birlikte yurdu mu Basmacılar dan temizlemek için geçirdim.

İbrahim Beyin sınırı geçtiğini haber alır almaz onun daha önce akrabaları tarafından işgal edilen ve orada yaşamakta olan Köktaş bölgesine sokulacağını anladım. İsenbay Köktaş'a yakındır. Ben eski mücadele arkadaşlarımdan kolhozcu İgembirdi Yoldaş, Kerim Ali Merdanoğlu, Abdurrahman, Karahan Serdaroğlu, Çuta Köçeroğlu, Gel Hoca Neziroğlu, Mehmet Recep ve Yar Mehmetoğlunu topladım.

23 Temmuz 1931 gecesi Kefran Han nehrine gelen İbrahim Bey, kayıkçıları ölümle tehdit ederek kendisini karşıya geçirmelerini emretti.

Bu haberi bana İgembirdi yoldaş ve Kerim Ali Merdanoğlu getirdi. Ben Gel Hoca Nezir'e derhal kayıkçı kıyafetleri giymesini ve İbrahim Bey'i karşıya geçirmesini buyurdum. İbrahim Bey, Basmacılar kumandanı Sahip ve Katibi ile birlikte nehri geçti. Gel Hoca önceden nehrin şiddetli akıntısını bahane ederek onların tüfek ve tabancalarını Gopsara bağlatmıştı (yerlerine koydurmuştu).

⁵²² Canay (Abdolvahap Oktay): “İbrahim Bey Lakaylı Kalay Tutulgan İdi?”, Y.T., 74 (1936), 22.

⁵²³ a.g.m, 23.

⁵²⁴ Mukim'in ömründe geçirdiği ikinci bahtlı gün ise Moskova'ya geldiği gün imiş. Bkz. Canay (Abdolvahap Oktay): a.g.m, 24.

İbrahim Bey sahile çıkınca bende gizlendiğim yerden çıkarak tüfeğimi göğsüne dayadım ve ona: - İbrahim Bey şimdi senin ecelin geldi. Arkana dön. Ellerini bağlayacağım”⁵²⁵ dedim.

Mukim’in verdiği bilgilere göre; İbrahim Bey’i yakalamada emeği geçen yoldaşları önemli görevlere getirilmişlerdir. Buna göre: “Abdurrahman; Köktaş rayon reisliğine, Karahan; rayon Milis Başkanlığına, Çuta Köçeroğlu; Kahraman Kolhoz Reisliğine, Gel Hoca Ziraat Uzmanlığına, Mehmet Recep; Kızıl Bayrak Kolhozu Reisliğine, Kerim Ali Merdanoğlu; Köktaş’daki 41. Atıcılık Savhoz Başkan Yardımcılığına”⁵²⁶ atanmışlardı.

İbrahim Bey Lakaylı, Türkistan’ın müstakil devlet olmasını isteyenlerden ve Türkistan milli mefkûrecilerinden değildi. O “Ceditçilerle mücadeleyle, Bolşeviklere karşı verilecek mücadeleden daha ehemmiyetli görmekte”⁵²⁷ idi.

İbrahim Lakay, Ruslara karşı bütün Türkistan Türklerinin milli birliğini sağlamak gayesiyle yanına gelen Enver Paşa’yı tam üç ay süreyle tutsak etmiş ve hatta öldürmek fikrine dahi girmişti. Böylece Enver Paşa’nın ve Türkistan ordusunun Ruslara karşı hazırlığını tam üç ay aksatmış ve Ruslara büyük çapta yardımda bulunmuştu.⁵²⁸

Enver Paşa 1920’de Bakü konferansına katıldı. Paşa’nın “Marekeş, Cezayir, Tunus, Trablus, Mısır, Arabistan ve Hindistan inkılâpçı teşkilatları namına” görevlendirmesini Zinovyev ve Stalin yaptı.⁵²⁹

O zaman Enver Paşa Türkistan’da Bolşevik siyasetinin hakiki yüzünü bilmiyordu. Kurultayda Türkistan vekili Taşpolat Bey ve Narbote beyin

⁵²⁵ Mukim Sultanoğlu: İzvestiya, 277 (Kasım, 1935)’den naklen Canay (Abdulahap Oktay): a.g.m, 24. İbrahim Bey Lakaylı’nın yakalanması ile ilgili olarak ayrıca Bkz. “Türkistan Haberleri (İbrahim Bey ve yardımcılarının Uşlenişi: Y.T., 21 (1931), 40; “Tışkı Haberler”: Y.T., 11 (1930), 25-26.

⁵²⁶ M. Sultanoğlu: İzvestiya, 277 (Kasım, 1935)’den naklen Canay (Abdulahap Oktay): a.g.m, 24.

⁵²⁷ Nikolay Yorgin: Krasnaya Now, No: 4’den naklen Canay (Abdulahap Oktay): a.g.m, 25.

⁵²⁸ A. Cebeci: a.g.e, 18.

⁵²⁹ M.Ç: “Sadullah Kasım Muhakemesi”, Y.T., 7-8 (1930), 16.

konuşmaları Paşada büyük bir tesir uyandırmıştı.⁵³⁰ Müslüman delegeler tarafından Jön Türklerin lideri olarak ayakta alkışlanan Paşa, kendisini Bolşeviklerin arasında bulmuş ve yerinin orası olmadığını daha sonra fark etmişti.⁵³¹ Bilahare 1921 yılı sonbaharında Paşa birden Buhara'ya gelecektir.

6. ENVER PAŞA'NIN BASMACILIK HAREKETİNİN BAŞINA GEÇMESİ VE MÜCADELESİ

Enver Paşa Türkistan'a gitmeye ve Türkistan isyancılarının başına geçmeye karar verdiği zaman; Türkistan'ı yeterince tanııyordu. Türkistanlılar ise Enver Paşa'nın yapacağı hamleye hazır değillerdi. Bununla birlikte ne Türkistanlılar Enver Paşa kıymetinde başka bir rehber bulabilirler, ne de Türkiye'nin uğradığı felaket yüzünden kendi yurdunu terk etmeye mecbur kalan Enver Paşa da, Türkistan'dan daha başka ismi ve şanına yakışır bir yer bulamazdı.

Enver Paşa'nın 1921 yılı sonbaharında Buhara'ya gelmesi Türkistanlılarda, düşmanlarına karşı mücadelede bir ümit kaynağı olmuştur. Askeri tecrübe ve şahsi cazibe, Türkistan isyancılarını kendi etrafında ve rehberliği altında birleştirmek için son derece önemli olan bu sıfatlar Enver Paşada fazlasıyla bulunmakta idi. Her şeyden önce o bir Türk idi. Her bir Türkiyeli Türk için Türkistan'daki yerli halkın itimadı temin edilmişti.⁵³² İkinci olarak; Türkistan'da halife-sultanın adını bilenlerin sayısı az olmasına rağmen, Enver Paşa'nın ismini ve kim olduğunu herkes bilmekteydi. Enver Paşa'nın popülerliği, masal derecesinde idi.⁵³³

Enver Paşa'nın Türkistan'a gelmesi boş yere Ruslar arasında ve Avrupa'da heyecan doğurmamıştı. Onun hazırladığı plânın muvaffakiyetinden hiç kimsenin şüphesi yoktu. Vaktinden önce her tarafta duyulan ve bilinen bu plânı Ruslar ve

⁵³⁰ Mustafa Çokayoğlu: "Merhum Enver Paşa Hakkında Hatıra Parçaları", 33 (1932), 9.

⁵³¹ E.B. Özbilen: a.g.e, 17.

⁵³² M.Ç: "Türkistannın Bahtsızlığı ve Ondak Kurtuluş Yolu", Y.T, 27 (1932), 15.

⁵³³ Mustafa Çokayoğlu: "Merhum Enver Paşa", a.g.m, 5-8.

Avrupalılar: “Türkiye dışındaki bütün Türkleri içine alacak büyük bir Türkistan devleti kurma” şeklinde değerlendiriyorlardı.⁵³⁴

1922 ilkbaharında Afganistan işleriyle ilgili olarak Paris’e gelen Cemal Paşa’nın bu gelişi, Rusya ve Avrupa’da: “Enver Paşa’nın, Mustafa Kemal Paşa ile Akdeniz’den Altaylara, İdil’den-Hindistan’a kadar uzanan büyük bir Türk devleti kurma”⁵³⁵ gayretleri olarak algılanacaktır.

Hakikatte ise durum oldukça sade idi. Enver Paşa Bolşeviklerin Kızıl Orduyu Türkistan’dan çıkarıp, Türkistan’a kendi mukadderatını tayin etme hakkını ve buna mukabil müstakbel müstakil Türkistan tarafından Sovyet Rusya ile ittifakta bulunmayı vaat etti. Gerçekte Enver Paşa’nın zihninde Avrupalıların zannettiği gibi “büyük bir devlet kurma” plânı ve bununla ilgili olarak herhangi bir anlaşma ve müzakere söz konusu değildi.⁵³⁶ Zaten Türkistan’da Enver Paşa’nın bu mütevazi plânını gerçekleştirecek mevcut bir hazırlıkta bulunmamakta idi.

Enver Paşa Türkistan’a geldiğinde isyanın merkezi, Şarkî Buhara’ya (Tacikistan) kaymış bulunuyordu. Bolşevikler için tehlikeli bir durum arz eden Fergana bölgesindeki isyanlar yatışmış durumdaydı. Faaliyette bulunan küçük isyancı gruplar, Sovyet Hükümetini rahatsız etmekten öte geçmiyordu. Şarkî Buhara’da ki isyancıların büyük bir kısmını İbrahim Bey Lakaylı idare etmekteydi. Emir Seyit Mir Alim Han ise Enver Paşa’yı korkunç bir inkılâpçı ve Bolşeviklerle ittifak içinde olan Genç Buharlıların manevi lideri olarak tanımaktaydı.

Enver Paşa ise bu durumda kendisini, Buhara Emiri silahlı kuvvetlerinin genç kumandanı olarak ilân etmek zorunda kalmıştı.⁵³⁷

⁵³⁴ “Enver Paşa (Ölümünün 16. Yılı Münasebetiyle)”, Y.T., 104-105 (1938), 3.

⁵³⁵ a.g.m, 3.

⁵³⁶ a.g.m, 3.

⁵³⁷ a.g.m, 4.

Gerçekte ise Buhara Emiri Türkistan milli mücadelesinde menfi roller oynamıştır. Lakin Enver Paşa'nın, Türkistan milli mücadelesi için samimi ve kahramanca mücadele etmesi, onun emir adına hareket etmesi mesuliyetinden kurtarmaktadır.⁵³⁸

Enver Paşa Eylül ayında Bakü'den ayrılarak Hazar yoluyla Hive topraklarına ve oradan da 8 Kasım 1921'de Buhara'ya geldi. Enver Paşa'nın Türkistan'a geliş haberi halk arasında coşkuyla karşılandı. Enver Paşa Buhara'da 23 gün kaldı. Ve her gün ziyaretçi akınına uğradı.⁵³⁹ Bu ziyaretçilerden en önemlisi ise Zeki Velidi idi. Zeki Velidi Bey, Enver Paşa'nın Basmacılara katılmasını istemediğini belirterek, ona şunları söyledi:

“...Gizli teşkilat, Bolşevik düşmanı muhtelif Rus kuvvetleri ve partileriyle anlaşıp iş görmemiz, hatta icap ederse Sovyetlerle tekrar barışma imkânlarımız var. Siz karışınca ve Cemal Paşa'nın yaptığı gibi Hindistan ahrar hareketi ile bağlanınca bu bir milletlerarası mesele şeklini alır. Sovyetler bu hususta samimi olmadıklarından bu da Rusya aleyhtarı bir hareket şeklini alır. Eğer Paşa böyle bir hareket yaparsa...Beyaz Rus zümreleri toptan bizden kaçar. Alenen Basmacılar hareketine iltihak etmemiz icap edecek. Sovyet cephesinde ve partide çalışmak zorunda olan yüzlerce arkadaşımız bize bugüne kadar Rusya'nın bir iç meselesi ile uğraşıyoruz diye bakıyorlar ve bize yardım ediyorlardı. Onlar dış memleketlerle anlaşmaları macera sayıyor, teminatı olmadığı içinde ona yanaşmıyorlar”.⁵⁴⁰

Enver Paşa ise cevaben:

“...Bütün bunlardan haberdarım. Bu havalide Buhara kuvvetlerini bir teşkilat içinde toplamanın, hemen imkânsız olduğunu da biliyorum. Buna belki uzun bir gayret neticesinde muvaffak olunabilirse de , şimdiki halde Beyleyecek vaktimiz yoktur. Zira, bu arada bir çok fırsatlar kaybedebiliriz. Halbuki bizim en büyük kuvvetimiz bu fırsatlardır. Bu sebeple ben vakit geçirmeden, Şarkî Buhara'ya ve oradan Fergana'ya geçerek bütün Basmacı hareketinin başına geçmek istiyorum”⁵⁴¹ dedi.

Oysa Zeki Velidi, Enver Paşa'nın bu hareketin başına geçmesini istemiyordu. Fakat konuşmasında: “Madem bir defa Buhara'ya kadar gelmişsiniz bundan Türkistan istiklâl mücadelesine faydası dokunacak şekilde istifade etmemiz lazım” diyerek ona cesaret vermişti. Zeki Velidi bundan sonra Basmacı

⁵³⁸ a.g.m, 4: “Aslında bu hatanın mesuliyeti Enver Paşa'yı sabık Buhara Emiri Seyyit Mir Alim Han'ın Türkistan milli hayatında oynamış olduğu menfi rol ve onun siyasi kişiliği hakkında onu ikâz etmeyenlere düşmektedir”.

⁵³⁹ T. Erer: Enver Paşa'nın Türkistan Kurtuluş Savaşı, (İstanbul, 1971), 67.

⁵⁴⁰ Z.V. Togan: a.g.e, 387.

⁵⁴¹ Aydemir: Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa (1914-1922), III, (İstanbul, 1972), 631.

hareketine katılması konusundaki mahzurları 14 madde halinde yazarak kendisine verdi ve Paşa ile üç kez daha görüştü. Paşa için çeşitli alternatifler vardı. Afganistan'a geçerek milli hareketi organize etmeye ve emirle Genç Buharlıların barışmasına yardımcı olabilir, Basmacı hareketine katılabilir, Moskova'ya dönebilir veya Berlin'e eşinin yanına gidebilirdi. Hacı Sami Bey ise sürekli olarak onun Basmacı hareketinin Başına geçmesi için teşvik ediyordu.⁵⁴²

Enver Paşa, Zeki Velidi'ye: "Şarkî Buhara'ya geçmeye karar verdim. Kazanırsak gazi, kazanamazsak şehit olacağız..."⁵⁴³ diye bir mesaj gönderir. Rusya ise 1921 yılı Kasım ayında Enver Paşa'nın Türkistan'a gitmesine muvafakat ederken, aynı zamanda çoktandır takip edilmekte olan bir siyasetinde gerçekleşmesinin kolaylaşacağını düşünmekte idi. Rusya böylece uzun zamandır vesile ve fırsat kolladığı Afganistan'ın şimali kısmıyla, Şarkî Türkistan'ı Enver Paşa'nın nüfûzu ve enerjisinden faydalanarak istilâ edebileceğini ümit ediyordu. Fakat Enver Paşa'nın Basmacılara katılıp onların liderliğini üstlenmesi Rus plânlarını bozmuştur.⁵⁴⁴

Başta Osman Bey (Kocaoğlu) olmak üzere Buhara Halk Cumhuriyeti Hükümeti; Enver Paşa'nın nüfûzundan ve onun Moskova ile olan rabitasından, Buhara'da ki Bolşevik rezaletlerine son vermek ve Moskova tarafından Buhara Cumhuriyetinin istiklâli hakkındaki muahedeye riyeti hususunda istifade etmeye karar verdi. Enver Paşa bu görevi kabul etti. Enver Paşa'nın başkanlığında gizli bir toplantı yapıldı. Toplantıda mücahitlerle beraber Ruslara karşı bir milis ordusu kurulması ve derhal hazırlıklara girişilmesi kararlaştırıldı.⁵⁴⁵ Fergana ve Semerkant mücahitleri yeniden canlandırıldı. Önceki Harezmi Cumhuriyeti ve Türkistan'ın güney-doğusundan gelen vekiller Enver Paşa'nın çevresinde toplandılar. Müteşekkil ve şuurlu bir şekilde başlayan milli hareket; Türkistan'ın kurtuluşu yolunda atılan kat'î adımlardan biri idi. Mühim tesirler uyandıran bu

⁵⁴² a.g.e, 633.

⁵⁴³ Z.V. Togan: a.g.e, 395.

⁵⁴⁴ Oktay: "Bir Alman Profesörün Eseri", Y.T, 63 (1935), 30.

⁵⁴⁵ T. Erer: a.g.e, 71.

milli harekete komşu devletler de yabancı değillerdi. Hindistan Müslümanları yardımda bulunmak niyetiyle bir heyet göndermişler; bu heyet Kabil’de Türkistan murahhas heyetiyle görüşmüştü.⁵⁴⁶

Bu sırada Paşa, Moskova hükümetine bir müracaatta bulundu. Bu müracaatında Enver Paşa şu taleplerde bulunuyordu:

“Müstakil Buhara yardımıyla biz, dost Sovyet Rusya’sının inkılâbî rehberliği altında İslâm Asya’sını Britanya emperyalizminden kurtarma vazifesini muvaffakiyetle bitirdik. Moskova Halk Komiserler Şurasından, Buhara hududundan, burada aynıyla istilâ edilen bir ülkedeki düşman ordusu gibi hareket etmekte olan kızıl askerlerini geri çağırmasını talep ediyorum. Kızıl askerlerin Buhara’da kalmaları, açlığa maruz bırakılan Müslüman ahalinin son lokma ekmeğinin de alınmasına ve ahalide Sovyet Rusya’sına karşı günden güne şikayetlerin artmasına sebep olmaktadır. Ülkenin erzak levazımının ve kıymetli mallarının haczedilip dışarıya çıkarılmasının durdurulması lazımdır. Şarkî Buhara’da isyan hareketi başlamaktadır. Bu isyanın cumhuriyetin başka kısımlarına da yayılması mümkündür. Hükümet başındaki Buharalı komiserler, çekistler ve Rus askerleri tarafından baskı altında tutulmakta ve serbest hareket etmekten mahrum edilmektedirler. Moskova’ya karşı inkılâp hareketi, inkılâpçı Yaş Buharalılar arasında da büyümektedir. Sovyet hükümetini Şarkî Buhara’da tehlikenin artmakta olduğuna dair uyarıyorum. Buhara halkına kendi mukadderatını kendisinin belirlemesi hakkının verilmesi lazımdır. Buhara halkının teklifi üzerine ben, Sovyet Hükümeti ile Buhara Cumhuriyeti arasında vaki olacak müzakerede Buhara halkını temsil etme hakkını üzerime alıyorum. Bu müracaatıma acele olarak cevap verilmesini, müzakere için vekiller tayin edilmesini ve mülakat için yer ve zamanın belirlenmesini rica ediyorum. Ben aralık ayı sonunu (1921) ve Buhara şehrini teklif etmekteyim”.⁵⁴⁷

Sovyet Hükümeti Paşa’nın müracaatına karşı, onun “Britanya emperyalizmi ajanı” olduğu yönünde suçlayıcı bir cevap verdi. Bundan sonra Bolşevikler Enver Paşa’ya karşı çeşitli casus teşkilatları ve askeri birlikler kurdular. Hatta önceki Buhara Emiri ile gizli müzakerelere dahi giriştiler.⁵⁴⁸ Türkistan milliyetçilerini ve aydınlarını Enver Paşa’nın ajanı olarak damgalamaya başladılar.⁵⁴⁹

9 Aralık 1921’de Enver Paşa ve heyeti, İşan Han’ın misafiri oldular. 10 Aralıkta anayoldan ayrılan heyet dağ yoluna saptı. 11 Aralık günü Osman Hoca (Kocaoğlu), Petek-Keser (Tirmiz) Garnizonu Komutanı Osman Efendi

⁵⁴⁶ “Enver Paşa’nın Şahadeti”: Y.T., 16 (1931), 30.

⁵⁴⁷ “Enver Paşa (Ölümünün 16. Yılı Münasebetiyle)”: Y.T., 104-105 (1938), 9-11.

⁵⁴⁸ a.g.m, 11.

⁵⁴⁹ a.g.m, 8.

Basmacıların karargahı olan Çilligöl'e gönderdi. Osman Efendi buradaki beylere Enver Paşa'nın geldiğini haber verdi.

Paşa Başcarbağ köyünde karşılandıktan sonra Vahs nehri geçilerek Çilligöl'de Abdulhakim Toksaba'nın evinde misafir edildi. Paşa ertesi günü halka ilk nutkunu verdi. Enver Paşa nutkunda:

“Arkadaşlar, Türkistan'ın mukaddes davası uğrunda yapılan mücadeleye bende katılmaya karar verdim. İçinizde bizimle beraber çalışmak isteyen varsa teklif edeceğim yemini kabul etsin. Fakat yine içinde çocuk-çocuğu Ruslar'ın eli altında olduğunu düşünerek endişe ve tereddüt gösterenler varsa, onlarda açıkça söylesinler. Emrediyorum, ellerindeki silahları bize bırakmak şartıyla istedikleri gibi hareket etmekte serbesttirler”.

Orada bulunanlar mücadeleye hazır bulundukları için hepsi Paşa'nın teklifini kabul ettiler. Kimseden bir itiraz sesi duyulmadı. Bu defa Enver Paşa: “Arkadaşlar, demek ki mücadeleyi kabul ediyorsunuz. O halde Türkistan'ın hürriyeti ve halâsı için bugünden itibaren ölünceye dek birbirimize sadık kalacağımıza Allah'ımız ve namusumuz üzerine yemin edelim”⁵⁵⁰ dedi. Orada bulunanların hepsi bir ağızdan yemin ettiler. Yemin kararından sonra Basmacılara ve Afganistan'a durumu bildiren mektuplar yazılmaya karar verildi.

Çilligöl'de kalınan süre içinde çeşitli müzakereler yapıldı. Hiç kimse İbrahim Lakay'ın yanına gitmeyi uygun görmemekte idi. Fakat Hacı Sami Bey 20.000 adamı olan İbrahim Beyi elde etmenin gerektiğini söyleyerek Paşa'yı ikna etti. Paşa ve maiyeti 160 askerle birlikte Kurgan-Tepe'de Lakay İbrahim'in dostlarından 80 yaşındaki, 2.500 askere komuta eden Lakay Togay Sarı ile görüştüler. Enver Paşa Buhara Milli Hükümetine; Emir taraflılığı güderek engel olan bu çetecilerle Buhara Milli Hükümeti lehine anlaşmak istediğini bildirdi. Verilen ziyafet esnasında Enver Paşa'nın, “Emir Alim Han'ın Buhara'yı İngiliz boyunduruğu altına sokacağını” açıkça anlatarak Emir'in aleyhinde bulunması, Emir taraftarı olan halkı gücendirdi. Halk Enver Paşa'ya Ceditçi damgasını vurdu. Bu suretle Paşa 20.000 nüfusun reisi ve emir taraftarı İbrahim Lakay'ın itimadını

⁵⁵⁰ T. Erer: a.g.e, 71.

kaybetmiş oldu.⁵⁵¹ Paşa buradan İbrahim Lakay'ın köyü olan Karamendi'ye geldi. Abdurrahman Toksaba'nın evinde misafir edildi. Fakat o gün İbrahim lakay gelmedi.

Ertesi günü uyandıklarında Enver Paşa'nın kaldığı evin çevresi Lakay'ın askerlerince çevrilmişti. Biraz sonra İbrahim Lakay geldi ve Enver Paşa ile sohbet etti. Paşa, Ruslara karşı bütün Türkistanlılar'ın birleşmesi gerektiğini, zaten bu ayrılık ve kardeş kavgasını Ruslar'ın körüklediğini, bu ikilikten onların faydalanacağını anlattı. Sonra Lakay: "Artık benim yanımda kalacaksınız ve benim misafirim olacaksınız" diyerek adamlarıyla birlikte gitti.⁵⁵² Biraz sonra Molla Ziyaeddin Mahdum, Alimcan Toksaba, Abdulkayyum Toksaba, Molla Egemberdi ve Yar Muhammet Beylerden kurulu bir heyet gelerek silahlarını teslim etmelerini Enver Paşadan istedi. Enver Paşa, Hasan ve Hacı Sami Beyler dışındakilerin silahları teslim edildi. Silahları alındıktan sonra Paşa ve adamları Göktaş'a doğru yola çıkarıldı. İhsaniye köyüne gelindiğinde İbrahim Lakay, Paşadan ayrılarak merkezine gitti. Paşa Göktaş'da, İbrahim Lakay'ın evinin yakınındaki bir evde gözaltına alındı. Adamları ise çeşitli köylere dağıtıldı. Böylece Paşa'nın üç ay süren esirlik hayatı başlamış oldu.⁵⁵³

Enver Paşa'nın esir düştüğünü öğrenen Buhara Cumhurbaşkanı Osman Hoca, Ali Rıza ve Danyal Beyi Lakay'ın yanına göndererek fikrini öğrenmek istedi. Bu sırada Paşa'yı kurtarmak için bir askeri harekâta girişmenin, Paşa'nın hayatına mal olabileceği düşünülerek vazgeçildi. Hal Hoca'nın vasıtasıyla Enver Paşa ile görüşen Ali Rıza Bey sonrasında İbrahim Lakay ile de görüştü. Lakay burada ortak düşmana karşı savaşacağına dair söz verdi.

Osman Hoca 10 Aralık 1921'de Duşanbe'de bir kokteyl verdi. Rus askerlerinin silahlarını ve cephanelerini teslim etmeleri hakkındaki belgeleri imzalattı. Gece yarısı Rus askerlerinin bulunduğu Duşanbe'deki eski maarif binası

⁵⁵¹ A.R. Baysun: Türkistan Milli Hareketleri, (İstanbul,1943), 59

⁵⁵² A. Cebeci: a.g.e, 41

⁵⁵³ A.R. Baysun: a.g.e, 64

kuşatılarak askerlere komutanlarının imzaladığı emir gösterilerek silah ve cephaneleri teslim alındı. Fakat eski hastane binasına yerleşmiş olan 1.000 kadar Rus askeri durumu öğrenince Duşanbe’de silahlı çatışma başladı. Zor duruma düşen Türk kuvvetlerine yardım temin etmek için Osman Hoca bir emirname neşretti.⁵⁵⁴

Her taraftan Duşanbe’ye yardım gelmeye başladı. Osman Hoca, İbrahim Lakay’dan Enver Paşa ile birlikte kendisine yardıma gelmesini istedi. Lakay söz verdiği halde gelmedi. Ertesi gün Paşa ile birlikte gelen 160 askeri ve kendisine bağlı 200 askeri silahsız olarak Duşanbe’ye gönderir. Duşanbe’den gelenler silahlandırılır.

Silahlanan Lakay kuvvetleri savaş meydanını terk ederek, kenti yağmalarlar ve İbrahim Lakay’ın yanına giderler. Üstün düşman kuvvetlerinin şehre yaklaştığını duyan Osman Hoca, Duşanbe’yi terk eder. Bir taraftan Rus, diğer taraftan Lakay kuvvetlerinin takibine uğrayan Hoca, Enver Paşa’yı almak ümidiyle GökTaş’a doğru ilerler. Fakat burada kardeş kanı akıtılmasını önlemek için yolunu değiştirerek Tal köyüne gelerek karargahını kurar. Burada kendisine yeni kuvvetler katılır. Semerkantlı mücahitlerden T.M.B’e mensup olan Basmacı liderleri Zeki Velidi Bey ile Osman Hocaya katılırlar.

Zeki Velidi ve Milli Birlik azaları, Enver Paşa’nın Basmacılara katıldığını öğrenir öğrenmez Semerkant yakınında Kan-i Gül adlı yerde toplanarak Paşa’nın hareketine katılmaya ve her tarafta cemiyet namına çalışan ve gizlenen azaların Basmacılara iltihak etmesine ve Paşa’nın Şarkî Buhara’da toplamak istediği kongreye katılma kararı verdiler.⁵⁵⁵

Duşanbe’deki savaş sırasında İbrahim Lakay’ın yanına gelen Afganlı Nurullah Han dönüşte Kralı Amanullah Han’a Enver Paşa’nın tutsak olduğunu bildirdi. Amanullah Han eski Buhara Emiri Mir Alim Handan, Enver Paşa’nın

⁵⁵⁴ A.R. Baysun: a.g.e, 64-65.

⁵⁵⁵ Z.V. Togan: a.g.e, 390.

serbest bırakılması konusunda bir mektup yazmasını istedi. Alim Han'ın mektubunu alan İbrahim Lakay bunun sahte olabileceğini düşünerek hareketine devam etti. Afganistan'a Paşa'nın esirliğinin devam ettiği ulaşınca, Alim Han kesin ve şiddetli bir mektup yazarak Enver Paşa'nın serbest bırakılmasını İbrahim Lakay'dan istedi.⁵⁵⁶

Bu mektup üzerine yumuşayan İbrahim Lakay, Paşa'nın muhtelif mücahit komutanlarına mektup yazmasına izin verdi. Karatekin mücahit komutanı Şir Mehmet Bey, Belcivan mücahit komutanı Devletment Bey, Darvaz mücahit komutanı İşan Sultan Han'a mektup yazıldı. İşan Sultan Narin Köyünde Gaşa ile görüştü. Fergana mücahitlerin komutanı Şir Mehmet Bey'de Paşa'ya hediyeler gönderdi. İşan Sultan Paşa'nın emrine bir grup asker verdi. Lakay buna itiraz edemedi. Bir süre sonra Enver Paşa'yı serbest bıraktı. Esaretten kurtulan Enver Paşa, İşan Sultanın yanına giderek teşkilatlanma işine başladı. Muin kışlasında bütün mücahit komutanlarına şu beyanatı gönderdi:

“Türkistan'ın büyük Türk Mücahitleri,

Küffarın barışmaz düşmanı olan ben, siz muhafaza-i din ve vatan için mücadele edenlere selam ve bundan sonrada bilirim ki; bu andan itibaren Buhara'yı şerif, Hive ve bütün Türkistan'ı istilâ eden Ruslardan kurtarmak üzere, Ruslara ilân-ı cihat ile bütün İslâm kuvvetlerinin komutasını biiznillahi Teala deruhte ettim. Fergana ve Hive ve bütün mücahitleriyle bütün taraflardaki İslâm alaylarına bildiririm ki, Buhara'da ki bütün kuvvetlere ve sizlere hali muharebeden ferig olarak Liva-yı Muhammedi'nin Ruslara karşı çalışmak emrini verdim. Bunun için size de malum olmak ve öz Müslüman kardeşler arasında kan dökülmesine nihayet vermenizi talep eder emin bir adamınızı hemen bu kağıdın vusûlüyle beraber bana göndermenizi isterim”.⁵⁵⁷

Paşa emrindeki bütün kuvvetlerle 28 Ocak 1922 sabahı 2.000 nüfuslu Duşanbe'ye saldırır. Ruslar şehri terk etmek için izin istedilerse de Paşa teslim olmaları konusunda direndi. Mücadeleye devam eden Ruslar şehri terk ederek, kaçmaya başladılar. Bu sırada Paşa'ya 450-500 kişilik bir grup daha katıldı. Mintepe'de Ruslar'ın yolunu kesen Enver Paşa, Rusları ağır bir şekilde yendi. Kaçan Rus birlikleri Seri-Asya'ya ulaştılar. Buradaki Rus kuvvetleri ile birleşen

⁵⁵⁶ T. Erer: a.g.e, 98.

⁵⁵⁷ a.g.e, 98.

Rus kuvvetleri yeniden Enver Paşa'nın karşısına çıktılar. Seri-Asya Enver Paşa'nın eline geçince Ruslar Baysun'a çekildiler. Enver Paşa'nın 1.500 kişilik bir kuvvetle Ruslar'ın 7-8.000 kişilik kuvvetlerine galebe çalması, bir anda şöhretinin yayılmasını sağladı. Duşanbe harekâtından sonra Enver Paşa Hasan Beyi cephane ve ilaç temini için Afganistan'a gönderdi. Enver Paşa, merkezinin düşman saldırısı için uygun bir yerde olması gerektiğini düşünerek Puluhkiyan'a nakletti.⁵⁵⁸

Ruslar Osman Hocanın uzlaşmaz tutumu üzerine 1 Şubat 1922 günü Buhara'yı işgal ederek, Buhara Milli Hükümeti üyelerini tutuklayarak kendisine bağlı kukla bir rejim kurdutturdu. Sürekli Ruslarca takip edilen Osman Hoca ve maiyeti Afganistan'a geçerek Kabil'e yerleşti. Enver Paşa'nın galibiyeti üzerine Afgan kralı Amanullah Han kendisine 27 deve yükü silah gönderdi. Enver Paşa Duşanbe'ye saldırmadan önce, Duşanbe'deki Sovyet konsolosu Nagorni ile mektuplaşmıştı. Nagorni'ye verdiği cevapta Paşa: "Rusları beklemekte olan büyük bir felaketten mağdur olmamasını istiyorsanız, işgal edilmiş toprakları boşaltmanızı ve Türkistanlılarla Buharalılara kendi işlerini düzenlemeleri için fırsat vermenizi tavsiye ederim"⁵⁵⁹ demişti.

Bu sırada Ruslarda boş durmuyordu. Buhara'yı terk ettikten sonra Buhara'da komünist teşkilatı idareye sahip çıkmıştı. RKP Merkez Bürosu Enver Paşa daha İbrahim Lakay'ın elinde esirken tedbir almaya başlamıştı. Polit Büro 1 Mart 1922'de: Başkomutanlık ve Doğu Buhara'da özel tümenler teşkil edilmesini, Buhara parti teşkilatının askeri birliklerle işbirliği için gerekli tedbirleri almasını ve istenilen iase ve malzeme ihtiyacını hazır bulundurması kararını aldı.

Mahalli Türk Büro ve Merkez Teşkilatı kararıyla 2 Ocak 1922'de diktatörlük yetkileriyle fevkalade komisyon kuruldu. 31 Martta bu komisyon Doğu Buhara diktatörlük komitesi şeklini aldı. Polit Büro 20 Nisandaki oturumda Buhara'ya Orjenikidze'nin gönderilmesine karar verdi. Ordu komutanı

⁵⁵⁸ Baymirza Hayit: a.g.e, 283.

⁵⁵⁹ a.g.e, 283.

Kamanev Türkistan Cephesi Komutanlığına fiilen başladı. Orjenikidze, hazırladığı raporu 5 Mayıs'ta Moskova'ya gönderdi. Buhara Cumhuriyetinin Başkomutanı ilân edilen Kamanev, Enver Paşa'ya karşı genel askeri yönetimi eline aldı.⁵⁶⁰

Şubat ayı içinde Enver Paşa birliklerini düzenlemeye çalışırken, Molla Abdulkahhar, emrindeki büyük Basmacı kuvvetleriyle Buhara yakınlarında ayaklandı. İsyan şehrin güvenliğini tehdit etmeye başladı. Doğu Buhara'da özel bir anti Basmacı güç meydana getirildi. Bir piyade ve iki süvari tugayı, üç piyade ve bir süvari alayına Buhara Halk Cumhuriyetinin yedek ve muvazzaf güçleri de katılmıştı.⁵⁶¹ Bu sırada bütün Basmacı güçleri 7.465 ile 12.400 arasında değişiyordu. Basmacıların sayısı Baysun'da bile 4.000-6.000'i aşmamıştı.⁵⁶²

Enver Paşa'ya Mart ayı sonunda Buhara Emirinden mektup geldi. Emir mektubunda Enver Paşa'yı bütün kuvvetlerinin başı olarak atadığını bildirdi. Fakat Enver Bey Emire yazdığı mektubunda: "...ya bütün salâhiyeti niyâbeten icra etmesini ya da her şeyi İbrahim Bey'e bırakıp gideceğini..." bildirir. Bu arada Ruslar Tal Köyünü almak için harekete geçtiler de yenildiler. Buhara Harbiye Nazırı Abdülhamit Arifoğlu, Ruslar'ın büyük kuvvetlerle yeniden saldıracaklarını bildirince, Tal Köyünü boşaltan 1880 mücahit yolda bir Rus müfrezesini yendikten sonra Enver Paşa kuvvetlerine katıldılar. Bir müddet sonra Buhara Savunma Bakanı olan Abdülhamit Arif de 600 adamı ile Paşa'ya iltihak etti.

Behbudî vilayetinden Boribetaş ve Şerif Beyler 800, Buhara Tümenlerinden Hamit Bey 200, Çilligöl'den Nazar Pehlivan 150, Deztan Toksaba 180, Duşanbe'den Rahman Nighbaşı, Molla Niyaz Toksaba ve Kerki'den Abdurrahman Toksaba 300, Birabad'dan Mehmet Ali Bey 400 kişilik kuvvetlerle Enver Paşa'nın karargahına geldiler. Bunları diğer Basmacı kuvvetleri izledi. Afganistan Kralı Amanullah Han 300, Fergana Mücahitleri Komutanı Şir Mehmet Bey, Ruz Muhammet Bey komutasında 100 kişilik kuvvet gönderdi. Karatekin

⁵⁶⁰ Ş.S. Aydemir: a.g.e, 663.

⁵⁶¹ M. Rywkin: a.g.e, 61.

⁵⁶² Ş.S. Aydemir: a.g.e, 664 .

Mücahitleri Komutanı Fuzeyl Mahdum Bey Kafrun'a 1.500 kişilik muntazam ve silahlı kuvvetleriyle geldi.⁵⁶³

Büyük bir ordugah haline gelen Kafrun'a gelen İbrahim Lakaylı'yı iyi bir şekilde karşılayan Enver Paşa, büyük bir kongre toplamaya karar verdi.⁵⁶⁴ Bu toplantıya Emir Alim Handa bir temsilci göndermişti. Kongrede şu kararlar alındı:

1. Bütün Türkistan düşman istilâsından kurtuluncaya kadar mücadeleye devam edilecek,
2. Düşmandan kurtulacak yerlerde, düzenli askeri teşkilatlar kurulacak, buraların idaresi sivil makamlara bırakılacak,
3. Henüz milli mücadeleye katılmamış olan yerlere seyyar kuvvetler gönderilerek onlarında mücadeleye katılmaları sağlanacak,
4. Her vilayette ihtilâl hareketini idare etmek üzere bir komutan tayin edilecek,
5. Askeri kuvvetlerin iâşesi için zekat ve haraç yetmediği takdirde, halktan servetine göre vergi alınacaktı,
6. Para işleri için bir zekatçı tayin edilecekti,
7. Askeri teşkilat tamamlanıncaya kadar, düşmana baskınlar yapılarak vakit kazanılacaktı,
8. Bütün askeri ve siyasi hareketin idaresi Enver Paşa'ya bırakılmıştır,
9. Her nerede görülürse düşmanın muharebe hatları (telefon ve telgraf) kesilecekti,
10. Düşmanın casus teşkilatına karşı çok şiddetli davranılacak ve bunlar cezalandırılacaktı,
11. Alınacak esirler Türk asaletine uygun olarak iyi muamele görecekti,
12. Resmi işlerde "Damat Halifetü'l Müslim'in Emir-i Leşker-i İslâm Seyit Enver" imzalı mühür kullanılacaktı".⁵⁶⁵

⁵⁶³ A. Cebeci, a.g.m, 38.

⁵⁶⁴ Cemal Kutay: Anavatanında Son Beş Osmanlı Türkü, (İstanbul, 1962), 190.

⁵⁶⁵ T. Erer: a.g.e, 111-112.

Ruslar, Enver Paşa hadisesinin tahminlerinde üzerinde büyük bir şekil almasından sonra tedbir alma lüzumu duydular. Feyzullah Hoca Moskova'ya çağrılarak görüş alış verinde bulunuldu. Buna göre kurulan bir heyet Baysun'a geldi. Bu heyet azalarından olan Osman Ake Bey temsilci olarak seçilerek Enver Paşa'nın bulunduğu Kafrun'a gönderildi. Osman Ake, Sovyetlerin tekliflerini Enver Paşa'ya bildirdi. Bu tekliflere göre; "Enver Paşa'nın Darvaz, Karatekin, Kölap, Duşanbe ve Hisar'da devlet kurması"⁵⁶⁶ teklif ediliyordu. Bu teklife Enver Paşa: "Sulh ancak Türkistan topraklarındaki bütün Rus askerleri çekildikten sonra söz konusu olabilir"⁵⁶⁷ cevabını verdi. Ayrıca "Türkistan'da ki Rus askerlerinin çekilmeleri için 15 günlük bir süre verdi".⁵⁶⁸ Bu arada Alim Han, gönderdiği bir mesajda "Paşa'nın karargahına gelmek istediğini" bildirdi. Bu isteğe Enver Paşa: "Alim Han'a söyleyiniz, önce memleketi kurtaralım, sonra kendisini davet ederiz"⁵⁶⁹ cevabını verdi.

Artık 1922 Mayısında Karatiğin, Darvaz, Fiz-Abad, Kölap, Belcivan, Kurgan-Tepe, Duşanbe, Serasya, Hisar, Denav Türkistan istiklâl mücahitlerinin eline geçmiş bulunuyordu.⁵⁷⁰

Haziran ayında Basmacılar saldırılarına hız verdiler. Rus kuvvetlerini dağıtmak ve güçsüz düşürmek için bir çok cephede savaş açılmıştı. Hive'de Cüneyt Han, Fergana'da Şir Mehmet Bey, Semerkant'ta Açıl Bey, Afganistan sınırında Osman Hoca, Ali Rıza Bey komutasındaki saldırılar devam ediyordu. Bolşevik ordularındaki askerlerin çoğu Tatar ve Başkurt askerleri idi. Bir grup Başkurt askeri eski liderleri Zeki Velidi'ye müracaat ederek Basmacılar saflarına geçmek istediklerini bildirdiler. Zeki Velidi onlardan Beylemelerini ister. Bu haberi öğrenen Enver Paşa Mirza Abdülkadir'i Zeki Velidi'ye göndererek Başkurt

⁵⁶⁶ Baymirza Hayit: Türkistan'da Basmacılık (Milli mücadele) Tarihinin Ana hatları (V. Milletlerarası Türkoloji Kongreleri Tebliğleri), I, (İstanbul, 1986), 277.

⁵⁶⁷ T. Erer: a.g.e, 121.

⁵⁶⁸ Cemal Kutay: a.g.e, 194.

⁵⁶⁹ T. Erer: a.g.e, 122.

⁵⁷⁰ "Enver Paşa'nın Şahadeti": Y.T, 16 (1931), 30.

Alaylarının Basmacılara katılmasını ister. Fakat Zeki Velidi bu isteğe olumlu cevap vermez.⁵⁷¹

Paşa'nın en güçlü olduğu bir dönemde TMB Komitesi Enver Paşa'ya Kamanev komutasındaki büyük bir Sovyet ordusunun Türkistan'a gönderileceği ve Afganistan'a geçmesi bildirildi. Fakat Paşa adamlarının morallerini bozmamak için bu haberi kimseye duyurmaz. Haziran 1922'de Şarkî Buhara'nın mühim merkezlerinden Baysun'a taarruza geçerek Rus garnizonunu aldı. Şehir sükut etmek üzere iken, Bodinof'un iki atlık fırkasıyla yardıma gelmesi Enver Paşa'nın Bolhakin'den Porça'ya çekilmesine neden oldu. Bu sırada Buhara emiri taraftarlarından İbrahim Lakaylı ve yanındakiler bu ağır durum karşısında yardım edecek yerde, Ruslar'ın müttefikiymiş gibi mücahitlerin at ve nakliyatlarını yağma ettirmek suretiyle Ruslara yardım etmiş oldular. Enver Paşa Hisar'a çekildi.⁵⁷²

Fuzely Mahdum, Paşa'nın onayını alarak bu işlerin ele başçısı olan İbrahim Lakay üzerine 1.200 kişilik bir kuvvetle yürür. Fakat tuzağa düşürülerek esir alınır. İbrahim Lakay, çok sayıdaki mücahidi katleder. Devletment Bey bu durum karşısında Paşadan yardım ister. Enver Paşa Hasan Beyi, Lakay üzerine gönderir. Hasan Bey İbrahim Beyin çetelerini sindirdikten sonra gizlice şahsi sebepler ileri sürerek Afganistan'a geçer. Bu sırada Ruslar'ın Bodinof komutasında 50.000 kişilik bir kuvvetle Kafrun'a doğru ilerledikleri haberi gelir.⁵⁷³

Enver Paşa Allah-Kulu ve Cebbar Beyleri bir cephe kurmaları için Şehr-i Sebz bölgesine gönderir. Ruslar'ın kendisini kuşatmaya hazırlandıklarını öğrenince Kafrun karargahını terk eder. Yurçi Köyünde Ruslarla mücadele bir hafta kadar sürer. Geri çekilen Enver Paşa önce terkedilmiş bir köye sonra ise Duşanbe'ye geldi. Bu sırada Rus saldırılarından oldukça bunalan Fergana bölgesindeki Şir Mehmet Beye, Mehmet Bey komutasında 1.000 kişilik bir kuvvet

⁵⁷¹ Z. V. Togan: a.g.e, 411.

⁵⁷² a.g.m, 31.

⁵⁷³ T. Erer: a.g.e, 129.

yolladı. 11 Temmuz günü Duşanbe’de komutanları ile görüşen Enver Paşa, Duşanbe’yi terk etmeye karar verdi. Yolda İşan Sultan ve Efdalettin Han, Paşadan izin alarak memleketlerine döndüler. Bu durum Paşa’nın adamlarının morallerini bozacaktır.⁵⁷⁴

Artık Paşa için geri dönmekten başka çare kalmamıştı. Nihayet 1922 yılı Temmuz sonlarında Belcivan’a geldi. O sırada Kafrun, Duşanbe, Tutkavol etrafındaki Emir taraftarları karşlarına çıkan milliyetçi ve ceditçileri öldürmeye başlamışlardı. O cümleden Hokant Milli Şura Reisi Mir Adil ve Nazar gibi kıymetli münevverleri şehit ettiler. Duşanbe’yi işgal eden Rus kuvvetleri emir taraftarlarıyla bir işlerinin olmadığını, milliyetçi gençler ile Enver Paşa’yı takip ettiklerini söyleyerek İbrahim Lakay’ı kandırdılar. Lakay’dan at ve iâşe temin ettiler. Paşa maiyetiyle birlikte Belcivan’a çekildiği sırada Afganistan Dışişleri Nazırı Mahmut Veli Han Paşa’yı Afganistan’a davet ettiysede Paşa gitmedi. O sırada Paşa’nın yanında Devletment Bey, Aşur Bey, İşan Sultan, Karşı ve Şehr-i Sebz askerlerinin başbuğu Danyal Bey ve diğer şahıslar vardı.⁵⁷⁵

Belcivan yakınında Perkemci köyünde Devletment Bey kuvvetleri ile birleşildi. Ruslarla kısmî çarpışmalar bu sırada şiddetlenmeye başlamıştı. 4 Mayıs Kurban Bayramı olduğundan Devletment Bey Paşa’yı bayram namazı kılması için Havalin civarındaki karargahına davet etti. Karargaha gelen Abdürresul, İbrahim Lakaylı Rus komutanı Bodenko ile anlaşarak Paşa’ya yardım gelebilecek yerleri söyleyerek tertibat aldirttırdı. Bu habere Enver Paşa çok üzüldü.⁵⁷⁶ Paşa emrindeki kuvvetlerden Ruslar gelmeden memleketlerine gitmelerini ve çete muharebelerine devam etmelerini istedi. Fakat mücahitler Paşa’yı bırakmadılar.

Bu sırada Ruslar, Kurban Bayramından yararlanarak Paşa’nın karargahına saldırdı. Çarpışmalar devam ederken Enver Paşa yanında kalan çok az sayıdaki kuvvetlerle Çeğen Tepesine saldırdığı esnada şehit düştü. Bir süre sonra

⁵⁷⁴ Cemal Kutay: a.g.e, 222.

⁵⁷⁵ “Enver Paşa’nın Şahadet”: Y.T., 16 (1931), 32.

⁵⁷⁶ a.g.e, 222.

Devletment Bey öldü. İki değerli komutanlarını kaybeden Türkistanlılar çatışmaya son verdiler. Enver Beyin yerine Danyal Bey geçti. Devletment Beyin kuvvetlerinin başına ise Abdürrahim Bey geçti.⁵⁷⁷ Çeğen'de 30.000 kişinin katıldığı bir cenaze töreninden sonra Enver ve Devletment Beyler bir ağacın dibine gömüldüler.

Enver Paşa'nın şehit düşmesi ile ilgili olarak, Bolşevik kaynaklarında farklı bilgilere rastlanılmaktadır. Bu kaynaklardan belki de en ilginç Rus Çekasından Agabekov⁵⁷⁸,un hatıratıdır. Agabekov, Enver Paşa'nın yakalanması ve öldürülmesi olayını şu şekilde anlatır:

“...Enver Paşa Buhara'yı almak için yaptığı başarısız taarruzdan sonra, erkânı ile birlikte çekilerek Tacikistan'a yerleşmişti. Enver'i tutmanın ve onun grubunu yok etmenin imkânı yoktu. Kızıl ordu kumandanlığı Enver'i yok etmeyince Basmacıları bitirmenin mümkün olmayacağı kanaatine vardı. Fakat Paşa sık sık yer değiştirdiğinden onu yakalamak zordu. Onun için, iç bölgelere kadar girip onun yerini tespit etmek gerekiyordu...Benim attar sıfatıyla Basmacılar arasına girmem uygun görüldü. Talimatı ve gerekli parayı aldıktan sonra, istihbarat memuru Osipof ile yola çıktık. Benim tüccar Resulef adına düzenlenmiş pasaportum vardı. Osipof ise kendi ismini kullanmaktaydı. Buhara'dan bazı mallar satın aldıktan sonra Karşı şehrine gittik. Demiryolları bozulmuş olduğundan iki eşek satın alıp Güzar'a hareket ettik. Beş gün yol yürüdük. Sahralardaki çayhanelerde cepheden gelen askerlere rastladık.

Bir zamanlar çiçeklerle filizlenen Buhara bir harabeye dönmüştü. Ahalinin bir kısmı Basmacılar katılmış bir kısmı ise Afganistan'a kaçmıştı. Güzar'da bir çayhaneye uğradık. Şehir ahalisiyle tanıştık. Şehir viraneye dönmüştü. Aileler şehri terk ettiğinden şehir boştu. Bozulmadan kalan evlerde hastalar ve askerler vardı.

Güzar'daki tüccarlardan Denav'a gitmek için tavsiye mektupları almaya muvaffak olduktan sonra, Abdurrahman isminde mahir bir yerliyi de yanımıza yardımcı olarak aldık. Abdurrahman bizi Denav'da dürüst tüccarlar olarak tanıttığı gibi, bize faydalı ilgilerde verdi.

Denav garnizonu 1 bölük piyade ve 1 alay mitralyözlü atlı kızıl askerden ibaretti. Şehirde hayat tamamen bitmiş gibiydi.

Biz Denav'da garnizon lideri ile irtibat kurmaya çalışırken Abdurrahman Enver Paşa'nın yerini öğrenmeye muvaffak oldu. O gece Denav'dan ayrılarak Basmacıların bulunduğu yöne hareket ettik. Enver Paşa'nın oturduğu köye geldik. Burada Basmacıların yiyip-içtikleri ve yatıkları bir çayhaneye geldik. Burası Basmacıların sohbet ettikleri bir yerdi. Üç gün içinde gereken bütün bilgileri öğrendik.

⁵⁷⁷ T. Erer: a.g.e, 142.

⁵⁷⁸ Agabekov'un asıl adı Arutunof'tur. Bkz. Yaş Türkistan: “Burungı Çekist Agabekov Hatıralarından”, Y.T., 11 (1930), 20.

Enver Paşa yaveri olan bir Türk zabitiyle ayrı bir evde oturmakta; ara sıra köy etrafında gezintiye çıkmakta idi. O her zaman Türk üniformasıyla gezer, kalpağının üzerine sarık sarardı. Enver burada kendisini rahat hissedirdi. Onun burada uzun zaman kalacağını anladım.

Osipof ile Abdurrahman'ı Enver hakkında toplanan malumatları ulaştırmak için Denav'a gönderdim. Ben ise 5 gün Basmacılar arasında kaldım. Beş gün sonra Abdurrahman geldi. Enver'i yakalamak için Denav'a atlı divizyon birliklerinin çağrıldığını söyledi. Biz Basmacılar arasında Abdurrahman'ın getirdiği malları satarken Osipof geldi. Divizyonun Denav'a geldiğini, Enver'i ve erkân-ı harbiyesini yakalamak için gece harekete geçileceğini bildirdi. O gün geç vakit Denav'a hareket ettik. Basmacılardan 20 çakrım mesafede divizyon ile karşılaştık. Divizyon başkanı ve komisere gereken bilgileri verdikten sonra biz yolumuza devam ettik.

Ertesi günü Enver Paşa'nın öldürüldüğü haberi geldi. Divizyon ihtiyatlı bir şekilde gösterilen istikamette ilerlemiş, tan vakti Enver Paşa'nın bulunduğu karargaha gelmişti. Yolunu çevirmek için bir bölük atlı köyün arkasına gönderilmiş, fakat onlara birden bire baskın yapmak mümkün olmamıştı. Çünkü onlar gayr-i muntazam bir halde değillerdi. Daha sonra vuruşma başlamış, Basmacılar mitrilyöz atışı karşısında tutunamayarak geri çekilmişlerdi. Enver vaziyetin ciddiliğini anlayarak adamlarına, erkân-ı harbiyesiyle birlikte dağlara çekilinceye kadar mukavemet etmelerini emretti. Enver 30 adamıyla köyden çıkmak isterken önceden gönderdiğimiz bölük ile çarpıştı.

Kısa bir müddet sonra Enver Paşa'nın erkânı kılıçtan geçirildi. Onlardan yalnız iki kişi kaçıp kurtuldu. Kızıl askerler kimler ile çarpıştıklarını bilmiyorlardı. Daha sonra ölümler arasında Enver Paşa'nın da bulunduğu anlaşıldı. Kılıç darbesi ile Enver Paşa'nın başı ile omzunun bir kısmı kesilip düşürülmüştü. Cesedinin yanında bir Kuran vardı. İhtimal Enver Paşa hücum ederken Kuran okumakta idi. Bu Kuran Taşkent G.P.U'suna gönderildi. Enver Paşa'nın ölümünden sonra başsız kalan Basmacılar dağıldılar. Bir kısmı ise Afganistan'a kaçtı"⁵⁷⁹

Agabekov'un hatıralarında bir takım yanlışlıkların olduğu muhakkaktır. Birinci olarak; Agabekov'un gezdiği mahallerde ne bir çayhane nede bir dükkan bulmak mümkün değildir. Bu yerler önceki emir ve sonrasında Ruslar ile milli güçler arasındaki mücadeleler esnasında harabeye dönmüş, tenhalaşmış umumî bir hayat başlamıştı. O mintikalarda gezmek insana adeta dehşet ve korku telkin ederdi. Hatta oturacak kapalı bir yer olmadığından merhum Paşa, bir bağda ikamet etmekteydi⁵⁸⁰

İkinci olarak; yine Agabekov'un, Resulof ve Osipof'un kendi ismini kullanması da çok gariptir. Agabekov her ne kadar Özbekçe bilse de, o yerlerin şivesine hakim değildir. Ayrıca yabancı olması, bilgili ve yanında Rus ismiyle

⁵⁷⁹ "Burungı Çekist Agabekov Hatıralarından": Y.T., 13 (1930), 31-35.

⁵⁸⁰ Muhyiddin: "Burungı Çekist Agabekov Hatıraları Tivereğinde", Y.T., 15 (1931), 32.

birisinin varlığını göz önünde tutmak gerekir. Üstelik bu yerlerde ticaret ve seyyar satıcılıktan vaz geçilmiştir. Bu bölgedeki ahalinin bir kısmı Afganistan'a göç etmiş, bir kısmı isyan ve kurtuluş hareketlerine iştirak etmiş, kalanları ise; o mıntıkanın yerlisi, İbrahim Lakay ve adamları idi. Bunlar kendilerine yabancı, bir parça şüpheli birisini görseler derhal mahvederlerdi. Hal böyle iken Resulef ve Osipof satıcı sıfatıyla çayhanelere uğrayarak rahatça gezmehteler ve Güzar'a uğrayarak ticaret yapmaktadırlar.⁵⁸¹

Enver Paşa'nın sürekli sarık sardığı da uydurmadır. Merhum Paşa Şarkî Buhara'da iken bir saat kadar sarık giymiştir ki oda, şehit olmadan bir gün önce perşembe günü Kurban Bayramı namazı için. Başka zaman sürekli kalpaklı gezerdi. En mutaassıp kabile reisleri de sarık sarmaz kalpak giyerlerdi.⁵⁸²

Denav'a dağlar aşarak iki gün sonra Enver Paşa'nın bulunduğu kışlağa geldiğini ve burada gerekli malumatı topladıktan sonra Denav'a tekrar yola çıktıktan 20 km sonra atlı kızıl birliklere rastladıklarını daha önce Agabekov anlatmıştı. Bu sırada Paşa Belcivan'da idi. Belcivan Denav'ın doğusunda olup; 150 km uzaklıktadır. Paşa'nın Agabekov'un dediği gibi Denav'a 40-50 km mesafede olduğu da doğru değildir.⁵⁸³

Gerçekte ise hadise şu şekilde cereyan etmişti. Paşa 1922 yılı Ağustosunda başlarında Kurban Bayramını geçirmek üzere Belcivan'ın 7-8 km doğusundaki Devletment Beyin karargahı olan Çeğen kışlağına gelmişti. Enver Paşa 4 Ağustos (1340 Hicri 10 Zilhicce) cuma günü Bayram Namazından sonra reis ve askerlerini kutlamakla meşguldü. Paşa nedense o gün düşünceli ve kaygılı bir vaziyette idi. Saat 08:⁰⁰'e yakın, Rus alayından 300 kadar atlı askerin Çeğen'in garbındaki Abdere Kışlağı yakınındaki tepeye yaklaşmakta olduğu haberi geldi. Paşa askerlerinin toplanmasını beklemeden, yanındaki daimi 25-30 askeriyle⁵⁸⁴

⁵⁸¹ "Enver Paşa'nın Şahadeti": Y.T., 16 (1931), 33.

⁵⁸² Muhyiddin: a.g.m, 32.

⁵⁸³ "Enver Paşa'nın Şahadeti:" a.g.m, 34.

⁵⁸⁴ Muhyiddin'e göre; Paşa'nın yanında 10-15 nefer asker bulunmaktaydı. Bkz. a.g.m, 33

birlikte düşman üzerine yürüdü. Bu sırada Ruslar üç kola ayrılmış, yürümekteydiler. Paşa ani bir taarruzla karşısına çıkan Rus atlı askeri birliklerini bozarak, silahlarını aldı. Bu vuruşmada Paşa'nın yanında 5 kişi kalmış diğerleri şehit düşmüştü.⁵⁸⁵ Bu kanlı sahne Rusları şaşırtmış, kimle vuruştuklarını anlayamamışlardı. Arkadan askerler yardıma geldiklerinde; Paşa makineli tüfek kurşunlarından birine hedef olarak yüreğinden vurulmuştu. Yardıma gelen Devletment Beyin teşebbüsü neticesiz kalmış, o da şehit düşmüştü.⁵⁸⁶ Paşa'nın başı ve omzunda kılıç darbesi değil, çakı darbesi dahi yoktu. Çarpışmada Danyal ve Karun Beyler 14 Rus'u esir almıştı.⁵⁸⁷

Ruslar mücadele ettikleri askerler arasında Paşa'nın varlığını bilmiyorlardı. Onlar başsız kalan askerleri bir süre takip ettikten sonra geri çekilmişlerdi. Kışlak ahalisi Paşa ve Devletment Beyin cesedinî ilk gün saklamışlar; ikinci günü Abdere Kışlağındaki cesedinî Çeğen kışlağına getirerek defnetmişlerdir. Cenaze merasimine bütün Buhara ahalisi katılmıştır. Yine Türkiye, İran ve Afganistan'da olan mücahitler merhum Paşa ve Devletment Beyin defin merasiminde hazır bulunmuşlardır.⁵⁸⁸ Paşa'nın yerini Danyal Bey, Devletment Beyin yerini Abdülkadir Beyler işgal etmişlerdir.⁵⁸⁹

Eğer Ruslar Enver Paşa'nın cesedinî tanısalardı, şüphesiz orada bırakmazlardı. Paşa'nın hiçbir şeyi Ruslar'ın eline geçmemiştir. Onun eşya-i zatiyyesi Türkiye'ye götürülerek Naciye Sultana teslim edilmiştir.⁵⁹⁰

Gariptir ki o tarihlerde merkez Kızıl Rus matbuatı (İzvestiya ve Pravda) Paşa'nın şahadetine inanmamış; bu büyük şehidin kafasını görmeyince bu habere

⁵⁸⁵ Muhyiddin'e göre: Paşa'nın maiyet-i erkanından kimse şehit düşmemişti. Yerli ahaliden yaralananlar vardı. Bkz. a.g.m, 33.

⁵⁸⁶ "Enver Paşa'nın Şahadeti": a.g.m, 34-35.

⁵⁸⁷ Muhyiddin: a.g.m, 33.

⁵⁸⁸ a.g.m, 33.

⁵⁸⁹ "Enver Paşa'nın Şahadeti": a.g.m, 35.

⁵⁹⁰ Muhyiddin: a.g.m, 34.

inanmanın mümkün olmayacağını yazmışlardır.⁵⁹¹ Eğer G.P.U'nun elinde bir delil olsaydı merkez Rus matbuatı bu iddialarda bulunmazlardı.

Enver Paşa'nın başa geçmesiyle hız kazanan Basmacılık hareketinin başarıya ulaşamamasının şüphesiz türlü sebepleri bulunmaktadır.

7. BASMACILIK HAREKETİNİN BAŞARIYA ULAŞAMAMASININ SEBEPLERİ

Enver Paşa'nın şehit düşmesi ile birlikte fasılalarla devam eden milli hareket hız kesmiştir. Türkistanlılar için Enver Paşa, kurtuluş yolunda büyük bir ümit kaynağı olmuştu. Türkistanlılar ona güveniyorlardı. Fakat Milli Hareket başarılı olamadı.

Hakikatte Enver Paşa Türkistan'a henüz ülkenin büyük kısımlarının daha Sovyet işgali altına girmediği ve Sovyet idaresinin hüküm sürdüğü kısımlarda da halk isyanlarının devam ettiği 1918 ve 1919 yıllarında gelmiş olsaydı, Türkistan'da akıbet başka türlü olabilirdi. Çünkü 1918-1919 yıllarında alınan mağlubiyetler Bolşeviklerin silahlı gücünden ziyade, Türkistan Milli Mücadelesinin müteşekkil bir surette devam ettirilemeyişinden kaynaklanmaktaydı.⁵⁹²

Gerçekte Türkistan Milli Mücadelesi önünde iki mania, harekâtın başlangıcından önce kendisini göstermekteydi. Bunlardan birincisi; Türkistan milli mücadelesi önündeki düşmanlar (Ruslar), ikinci ise; Türkistanlılar'ın geri kalmışlığı ve müteşekkil hareket yolundaki tecrübe eksiklikleri⁵⁹³ idi. Bu iki engelin belki de en önemlisi ve korkulusu ise ikincisi idi.

⁵⁹¹ "Enver Paşa'nın Şahadeti": a.g.m, 34-35.

⁵⁹² Mustafa Çokayoğlu: "Merhum Enver Paşa Hakkında Hatıra Parçaları", Y.T., 33 (1932), 5.

⁵⁹³ Mustafa (Mustafa Çokayoğlu): "1917'nci Yıl Hatıra Parçaları", Y.T., 82 (1936), 20.

Her şeyden önce askeri bir harekâtın başarılabilmesi için gerekli olan güçlerin başında gelen ordu ve cephane Türkistan'da mevcut değildi. Harp işlerinden anlayan subay ve asker bulunmuyordu.⁵⁹⁴ Gerek Çarlık Rusya'sı, gerekse Sovyet Rusya'sı dönemlerinde ise Türkistanlılar askere alınmamışlardı.⁵⁹⁵ Yine silah yokluğu ve silah tedarik etme imkânlarının bulunmaması Basmacı güçlerin eksikliklerindendi.⁵⁹⁶

Ayrıca bütün nakliyat ve muhacerat vasıtalarının (demiryolları, vapurlar, telgraf, telefon) tamamen Ruslar elinde bulunması; Türkistanlılar'ın nakliyat hizmetlerinden faydalanmasını engellerken, Ruslar süratle hareket edebilme, askeri kuvvetleri vaktinde cephelere ulaştırabilme ve münasip surette kullanabilme imkânlarına sahiptiler. Bolşeviklerin Türkistanlılara uyguladığı açlık siyaseti,⁵⁹⁷ Türkistan haricindeki Bolşeviklere karşı mücadeleden kopulması, Orenburg cephesinin yardımının sağlanamamış olması,⁵⁹⁸ Basmacılık hareketinin başarısızlığa uğramasının belki dış sebepleri olarak görülebilir.

İkinci olarak Türkistan Türkleri, asrî siyasî kuruluş yönünden kendilerini yenileyememişler, müteşekkil hareket edebilme açısından tecrübe kazanamamışlardı. Türkistanlılar kendilerinden ileride bulunan büyük bir devletin esaretine düşmüşlerdi. Bu düşman daha zengin, daha güçlü teşkilatlar kurabilmiş ve her cihetten Türkistanlılar'dan daha fazla silahlanabilmişti. Bu güçlü düşmanın elinden kurtulmak ve "Türkistan Milli Mücadelesi"nin başarılı olabilmesi için, Türkistanlılar'ın asrî siyasî hazırlık seviyelerinin 1917 İnkılâbı ile ortaya çıkan yeni durumdan daha fazla olması gerekiyordu. Bu hazırlık dönemleri ise

⁵⁹⁴ "Kemçiliğimizi Bitirmek Galibiyet Yolına Tüşmek Dimektir": Y.T., 40 (1933), 4.

⁵⁹⁵ Türkistanlılar 1931 yılından itibaren kızıl ordu saflarına alınmaya başlanılacaklardır. Bkz. "Türkistanlılar Askerlikte": Y.T., 23 (1931), 1.

⁵⁹⁶ Mesela, Hokant Hükümetinin Kafkas Cephesinden dönen Kazaçi askerlerinden silah satın alma projesi gerçekleşmemiştir. Bkz. "Kemçiliğimizi Bitirmek", a.g.m, 4.

⁵⁹⁷ Türkistan Cumhuriyet Halk Komiserleri Şurası yardımcısı Patkutskiy 1923 yılında Fergana'yı açlığa mahkum ederek binlerce halkın ölümüne sebep olmuştu. Moskova Patkutskiy'nin bu işte suçlu olduğunu bildiği halde onu Orta Asya İktisadi Şura Reisliğine atadı. Bkz. "Kızıl Şovinizm Tolkını": Y.T., 30 (1932), 2.

⁵⁹⁸ 1918-1919 kışında Orenburg askeri güçlerini, Orenburg Kazaçıları kumanda heyetinde yapılacak bir inkılâp ile Türkistanlılar safına katma projesinin akim kalmıştı. Bkz. "Kemçiliğimizi Bitirmek": a.g.m, 4-5.

Türkistanlılar için ağır bir esaret ve zulüm devri olarak geçti. İnkılâp ile birlikte milli hazırlık dönemi önündeki manialar bitti. Hazırlıklara başlanacak iken bu seferde önceki devrin ağır neticeleri sezilmeye başladı. Türkistanlılar inkılâbın getirdiği imkânları milli menfaatleri için kullanamadılar.⁵⁹⁹

Milli merkezin kurulmasından sonra zaafırlar ve eksiklikler daha açık sezilmeye başladı. Milli merkeze gelmeye başlayan materyallerden sonra yeni durumu anlama ve ona göre hareket geliştirmedeki tertipsizlik kendisini gösterdi. Türkistan'ın Dala daireleri tamamen Rus işçi ve askerleri hakimiyetine geçmişti. Milli teşkilatların “kabile teşkilatı” temelinde kurulup genelde birbiriyle anlaşamamaları, Rus İşçi ve Asker Şuralarının faaliyetlerini kolaylaştırdı. Türkistan şehirleri, özellikle kırsal teşkilatları İşçi ve Askerler Şurasının tesirinden azda olsa uzaktılar. Buna karşı buralarda “ceditçilik” ve “kadimcilik” mücadelesi şiddetli idi.

Çıkması tabii belki de mecburi olan bu mücadele, mevcut ortamda korkulu bir hal aldı. Türkistan'da ise bu iç mücadele, Kazak-Kırgızlar arasındakinden daha fazla olarak kabilecilik karakterinde idi. Bunun üzerine Türkmenler umum Türkistan milli hareketinden uzak durdular ve temsilcilerini milli merkeze göndermediler.⁶⁰⁰ Yine milli merkezin kurulmasından sonra daha ziyade kendi şöhretleri için çalışan bazı heveskârlar, isyancılara milli birliği telkin etmek yerine kendilerinin de anlamadıkları Sosyalizm ve Bolşevizm ile meşgul oldular. Bolşevikler milli merkezde iki türlü milliyetçi akımın (Basmacılar ve milli komünistler) varlığını anlayarak; buna göre serbest bir şekilde siyasi manevralar yapma imkânı buldular.⁶⁰¹

Diğer yandan mücadele Hokant şehrinde yürütüldüğü müddetçe bir hedefi vardı. İsyancılar Hokant Hükümeti için mücadele etmekte idiler. Hükümetin yıkılması ve Hokant şehrinin Ruslar tarafından zapt edilmesinden sonra bu hedef

⁵⁹⁹ Mustafa: a.g.m, 19.

⁶⁰⁰ a.g.m, 20.

⁶⁰¹ M.Ç: “Türkistannın Bahtsızlığı ve Ondak Kurtuluş Yolu”, Y.T., 27 (1932), 14.

yok oldu. Hükümeti yeniden kurma imkânı da bulunmuyordu. Bolşeviklere karşı yürütülen umum halk isyanının hedefini muhtariyet ile sınırlamakta doğru değildi. İsyân eden halkın başında bulunan rehberler milli mücadelenin hedefini tam olarak anlamış değillerdi.⁶⁰²

Bir halk hareketi olarak başlayan bu isyanı idare ediciler; siyasi bir hazırlık görmeyen, becerikliliklerini milli evsaf, millî hamiyet ve fikrî kabiliyetlerine borçlu olan şahıslar idiler. Türkistan halkı içinde hareketin ilk devresinde mücahit Korbaşılar arasında etkin rol oynayan güç, ulema sınıfı idi. Eskiden Türkistan Kültürü ve onun inkişafında olumlu roller oynayan bu sınıf, son esaret devresinde bilerek yada bilmeyerek halk menfaatlerine karşı bir tavır almıştı. Her şeyden önce mücahitler arasındaki nüfuzlarını taktir eden ulemalar “Ceditçilere” karşı bir düşmanlığın doğması için çaba gösterdiler. Böylece Fergana mücahitleri arasında ceditçilik aleyhtarlığı vahim bir hal alacaktır. Aydın kesimin bu şekilde ceditçiliğe temayül göstermemesinden sonra Basmacılık hareketi siyasi rehberden yoksun olarak devam edecektir.⁶⁰³

Bolşeviklere karşı son derece gazaplanan halk ise, sağlam bir siyasi yol belirlemeden bu liderlerin arkasından gitmekte idi. Milli şuur siyasi nokta-i nazardan güçsüzdü. Başarısızlığın diğer sebeplerinin kaynağı da bu eksiklikti⁶⁰⁴. Öncesinde Çarlık Rusya’sının Türkistan içlerine ilerleyişinde onlara yardım eden Kazak uruğları görülmüştür. Hüdayar Han, Rus ordularının Buhara ordusunu yenmelerini sevinçle karşılamış, hatta Ora-tepe ve Cezah’ın Rus güçleri tarafından işgalini mektup ile kutlamıştır. Buhara Emiri ise, kendisi yenildikten sonra, Hive harekâtına yardım etmiştir. Sadık Töre Kenasarioğlu, Molla Alim kul, Abdurrahman Aftabaçı, İysi Dat Hevah, Tıkma Serdar gibi durumu değerlendirebilen kişiler ise çöl ortasında tepe gibi kalmışlardır.⁶⁰⁵

⁶⁰² “Kemçiliğimizi Bitirmek”, a.g.m, 5.

⁶⁰³ Temuroğlu (Tahir Çağatay): “Türkistanda İnkılâp Devri II”, Y.T., 29 (1932), 19.

⁶⁰⁴ “Türkistan ve Buharamı Yoksa Toğrıdan Toğrı Türkistan”: Y.T. 8 (1932), 2.

⁶⁰⁵ “1917-1924-1934”: Y.T., 60 (1934), 4.

Sovyet Rusya devrinde de durum aynıdır. Ahalide Türkistanlılık duygusu mevcut değildi. Hokant, Buhara, Hive, Karatigin, Şehr-i Sebz, Türkmen, Kazak, Kırgız kabileleri ve ayrı ayrı güçleri yerine Türkistan vatanperverliği mevcut olsa idi; Türkistan istiklâlinin muhafazası ve ecnebi tazyikinden kurtulmak mümkün olabilirdi. Rusya, halk arasındaki kabilecilik anlayışının devamını, kendi hakimiyetini sağlamak adına körüklemeye devam etti. Türkistan Muhtariyeti programını Kazak, Kırgız, Özbek ve Türkmenler kendi anlayışları ve usûlleri dairesinde müdafaaya devam ettiler.⁶⁰⁶ Böylece tarihî, coğrafi, millî, iktisadî ve her cihetten bir bütün olan Türkistan için başka bir dönem; bir milletin mevcut parçalarının “milli devlet” halinde ortaya çıkma devri başlamış oluyordu.

Mücadele neticesinde Sovyet Hükümeti; mahkemelerde şariat gereğince işlem yapılmasına, vakıfların Müslüman din adamlarına verilmesine, nüfûzlu kişilerin hükümet işlerine katılmalarına izin vermiş, yer (toprak) ıslahatından vazgeçmiş ise de bu durum; halk iradesince memleketi yabancı boyunduruğundan tamamen kurtarmaktan ibaret olan mücadele hedefinin; Muhammet Emin ve İrgiş gibi Korbaşların siyasi hamilikleriyle halkın istemediği bazı inkılâbî ıslahat fikirlerinden Rusları vaz geçirmekle sınırlı kalmasına sebep olmuştur.⁶⁰⁷

Fergana’da göze çarpan bu dağınıklık, Türkistan genelinde mevcuttu. Buhara, Hive, Türkmen ve başka mıntikalardaki mücahitler arasında da rabıta yoktu. Türkistan’ın birliği konusunda halk, yeterli derecede sağlam şuura ulaşamamıştı. Farklı bölgelerin kahraman mücahitleri kendi mıntikaları için mücadele etmişlerdi. Onlar kendi fikir sahalarında milli bir Türkistan tasvir etmemekteydiler. Bu şuur 1922’de ortaya çıkacaktır.⁶⁰⁸

⁶⁰⁶ “Türkistan ve Buharamı”, a.g.m, 2.

⁶⁰⁷ “Kemçiliğimizi Bitirmek Galibiyet Yoluğa Tüşmek Dimektir”: Y.T., 40 (1933), 6.

⁶⁰⁸ a.g.m, 7.

VII. BÖLÜM

SOVYET RUSYA'NIN TÜRKİSTAN'DAKİ EMPERYALİST FAALİYETLERİ

1. TÜRKİSTAN'DA YENİ İDARİ SİSTEMİN OLUŞTURULMASI

Sovyet Hükümetine tabii yerler 30.12.1922 yılında “Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Federasyonu” olarak adlandırılıp; bu federasyona Rusya Federasyonu, Ukrayna, Belerussia, ve Maveray-yı Kafkas Federasyonundan (Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan) mürekkep 4 ittifak cumhuriyeti, 10 muhtar cumhuriyet ve 16 muhtar ülke dahil idi.⁶⁰⁹

“Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Federasyonu” birkaç merhale geçirmiştir. İlk aşamada Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Belerussia’yı kendi içine almıştır (1.6.1919). 20.05.1920’de “tam istiklâlimizi muhafaza etmek şartıyla Rusya Federasyonu azalığını kabul edebiliriz” diyen Ukrayna; 29 Aralık 1920 tarihinde Rusya ile yaptığı muahede ile harbî ve iktisadî ittifak ve 5 nezaret birliğini kabul etmek mecburiyetinde kaldı.⁶¹⁰ Böylece Ukrayna istiklâli görünüşten ibaret kaldı.

Nisan 1920’de Sovyetleştirilen Azerbaycan, 30 Eylül 1920’de Moskova Hükümeti ile yaptığı muahede gereği; askeri teşkilat, harici ticaret, demir ve su yolları, maliye, posta-telgraf vasıtalarını Rusya Federasyonuna devretti. Azerbaycan petrol yataklarının Sovyetler eline geçmesiyle birlikte siyasi durum Sovyet Hükümeti lehine inkişaf etmeye başladı.

1922’de Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan birleştirilip “Maveray-yı Kafkas Federasyonu” kuruldu. 30 Aralık 1922’de ise Rusya Federasyonu; Ukrayna, Belerussia ve Maveray-yı Kafkas Federasyonu birleşip “Rusya Sosyalist Cumhuriyetleri İttifakına” dönüştürüldü.

⁶⁰⁹ Y.: “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İttifakı (1922-30 Aralık 1937)”, Y.T., 99 (1938 (1938), 8.

⁶¹⁰ a.g.m, 8.

Kısaca Sovyetler İttifakı olarak adlandırılan “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İttifakı”nın I. Kanun-i Esasisi, İttifak İcra Komitesi tarafından 6.07.1923 tarihinde kabul edilip; Umum İttifak Sovyetler (Şûraları) Kurultayı tarafından 31.01.1924 tarihinde tasdik edildi.⁶¹¹

1924 tarihinde ise Bolşevikler Türkistan’ı kabile cumhuriyetlerine bölmeye başladılar. Özbekistan ve Türkmenistan’a “İttifak Cumhuriyeti” unvanı verilip, tam hukuklu aza olarak “Sovyetler İttifakı”na alındı. Özbekistan içerisinde muhtar cumhuriyet olarak yer alan Tacikistan, 1929 tarihinde “İttifak Cumhuriyeti” olarak Sovyetler İttifakına alındı.

1936 tarihinde “Stalin Kanun-i Esasisi”nce Sovyetler İttifakı 7 azadan (Rusya, Ukrayna, Belerussia, Maveray-ı Kafkas, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan) ibaret olup; daha sonra Stalin Kanun-i Esasisi, Maveray-ı Kafkas Federasyonunu dağıtıp, onu teşkil eden Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan’ı ayrıca; Türkistan’ın Muhtar Cumhuriyetlerinden Kazakistan’ı “İttifak Cumhuriyeti” olarak ilân etti. Hal-i hazırda Sovyetler İttifakı 11 İttifak Cumhuriyetinden oluşmakta ve bunların 5’i Türkistan’da bulunmaktadır.

Her bir İttifak Cumhuriyeti Hükümeti 27 azadan mürekkep olup bunlar: 1) Hükümet Reisi, 2) Reis Yardımcısı, 3) Devlet Plân Komisyon Reisi, 4-18) Halk komiseri⁶¹², 18) Sovyetler İttifakı Ürün Toplama Komitesi Vekili, 19) Sanat İşleri İdaresi Başkanı, 20-27) Bütün İttifak Cumhuriyetleri için bir olan 8 komiserlik (müdafaa, hariciye, dış ticaret, yollar, posta-telgraf, su yolları, ağır sanayii ve müdafaa sanayii). Bunlardan maarif, mahalli sanayii, şehir işletmeleri ve içtimai teminat işleri komiserleri serbest olarak oturmakta, geri kalanlar resmen Moskova’ya bağlı bulunmaktadır.⁶¹³

⁶¹¹ a.g.m, 8-9.

⁶¹² Azerbaycan ve Türkmenistan gibi Orman işletmesi olmayan Cumhuriyetlerde bu sayı 13 tür. Bkz. a.g.m, 10.

⁶¹³ a.g.m, 10-11.

Sovyet rejiminde siyasi hakimiyet tamamen Moskova'daki Fırka (RKP) Merkez Komitesi ve o Fırkanın gayri Rus ülkelerdeki Milli Fırka Komitesi adını taşıyan şubelerinin elindedir. Hükümet dairelerinin kendilerine ait hakimiyet ve siyasetleri düşünülemez. Bütün işler fırka komiteleri kontrolünde yürütülür. Ayrıca milli cumhuriyetlerde idare işlerini ve huzuru muhafaza etmekle görevli “İçişleri Komiserliği” bulunmaktadır.⁶¹⁴

Türkistan'ın Sovyetleştirilmesinden sonra ortaya çıkan idarî yapılanma ise şu şekilde olmuştur:

Kazakistan: Bütün Rusya Merkezi İcra Komitesi ve Komiserler Şûrasının 26.08.1920 tarihli kararı ile, eskiden “Dala Umumî Valiliği” içinde toplanmış olan Semey, Ak-Mola, Turgay ve Ural Vilayetlerinden ibaret bölgede “Kırgız Muhtar Sovyet Cumhuriyeti” teşkil edilmiştir.

1924 yılı sonlarında Türkistan'da “milli sınırların belirlenmesi” siyaseti uygulamaya konuldu. Eskiden Türkistan Vali-i Umumîliği bölgesinde teşkil edilmiş olan Türkistan Muhtar Cumhuriyetine dahil Sırderya ve Yedi-Su vilayetlerinin birer kısımları “Kırgızistan Cumhuriyeti”ne devredilip, bütün Rusya Merkezi İcra Komitesinin 15.06.1925 tarihli kararı ile, “Kazakistan Muhtar Cumhuriyeti” kurulmuştur. Kazakistan içinde; Karagandi, Şarkî Kazakistan, Alma-Ata, Ak-Tube, Garbî Kazakistan, Cenubî Kazakistan'dan ibaret olan 6 vilayet (Oblast) ve Karkaralı adlı bir daire (Okruğ) bulunmaktadır. Bu vilayet ve daireler 157 rayona bölünmüştür.⁶¹⁵

Merkez Sovyet Hükümetinin 29.07.1936 tarihli kararı gereğince Kazakistan'ın idarî yapısında ise şu değişiklikler yapılmıştır. Karagandi sancağı (Oblast) Karagandi şehri ve Şimali Kazakistan sancağına bölünmüş; Karagandi sancağının merkezi Karagandi, Şimali Kazakistan sancağının merkezi ise, Kızılcay

⁶¹⁴ “Milli Küreş Yolında”: Y.T., 15 (1931), 1-2.

⁶¹⁵ “Buküingi Türkistan Cumhuriyetlerinde İdarî Bölünüşler”: Y.T., 64 (1935), 40-41.

olmuştur. Karagandi sancağına Şimali Kazakistan sancağına ait Karsakbay rayonu da dahil edilmiştir.⁶¹⁶

Muhtar Kazakistan Cumhuriyetine bağlı “Kara-Kırgız Muhtar Vilayeti”, bütün Rusya İcra komitesinin 25.05.1925 tarihli kararı ile Kazakistan’dan ayrılıp “Muhtar Kırgızistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti” ne dönüştürüldü. Merkezi Pişpek (Frunze) şehridir. 24 rayonu bulunmaktadır.⁶¹⁷

Karakalpakistan: Eski idarî sisteme göre Amuderya olarak adlandırılan bu daire, 1924 yılında düzenlenen “milli sınırlara ayırma” siyaseti neticesinde Kazakistan içinde “Muhtar Karakalpak Vilayeti” halinde yeniden kuruldu. 20.03.1932 tarihli Umum Rusya İcra Komitesi kararı ile Muhtariyetli Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine dönüştürüldü. Karakalpakistan’ın bugünkü merkezi Dört Göl şehridir. Gelecekte Cumhuriyetin merkezi Nuhos şehrine taşınacaktır.

Karakalpakistan: 1- Kara Evzek, 2- Kegeyli, 3- Kıpçak, 4- Konrat, 5- Muynak 6- Tamdi, 7- Tahta Köprü, 8- Tört Kol, 9- Hoceyli, 10- Çimbay, 11- Şehbaz adlı rayonlara bölünmüştür.⁶¹⁸

26 Mayıs 1932’de Dört Göl’de Karakalpak Sovyetlerinin I. Meclis-i Müessesasının toplanmasıyla birlikte, Karakalpakistan resmen “Muhtar Vilayet”ten “Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti” ne dönüştürülmüştür.⁶¹⁹

Özbekistan: Özbek Sovyet Kurultayı tarafından çıkarılan 17.02.1925 tarihli beyannâme ile eski Türkistan, Buhara ve Hive Cumhuriyetlerinin Özbeklerin çoğunlukta bulunduğu bölgelerinde “Özbekistan Sovyet Cumhuriyeti” nin kurulması kararlaştırılmıştır.

⁶¹⁶ “Türkistan Haberleri (Kazakistan İdarî Bölünüşünde Özgeriş)”: Y.T, 84 (1936), 40.

⁶¹⁷ “Buküangi Türkistan”, a.g.m, 41

⁶¹⁸ a.g.m, 41.

⁶¹⁹ M.: “Sovyetler İttifakının Siyasi Coğrafyası”, Y.T, 33 (1932), 31.

Taşkent, Semerkant, Fergana, Kaşka-Derya, Zerefşan, Surhan-Derya namlarıyla 5 vilayete bölünen Özbekistan'ın başşehri Taşkent'tir. Tacikistan, muhtar vilayet olarak Özbekistan'a bağlı bulunmaktadır.

1935 yılı itibariyle Özbekistan'da; Harzem, Surhan-Derya ve Kaşka-Derya adlı 3 daire (Okruğ) bulunmaktadır. Harzem okruğunda 7 rayon bulunmaktadır. Bu dairenin merkezi Ürgenç şehridir. Bu rayonlar ise şunlardır: Gürlen, Mangıt, Ürgenç, Hezar-Esb, Hanki, Hive, Şavat. Yeni kurulan Surhan-Derya dairesine; Tirmiz, Şir-Abad, Baysun, Denav, Sarı-Asya, Şurçi, Car-Kurgan rayonları bağlıdır. Kaşka-Derya dairesine ise; Behbudî, Bişt-Kint, Güzar, Dihkan-Abad, Şehr-i Sebz, Kitab, Yekke-Bağ, Kesan rayonları girmektedir.⁶²⁰

Tacikistan: 19.10.1929'da toplanan Tacik Sovyet Kurultayı, Tacikistan Muhtar Cumhuriyetini Özbekistan'dan ayırıp Tacik Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak Sovyetler İttifakına almayı kararlaştırdı. Beyannâme gereğince; Hocend, Ora-Tepe, Hisar, Geram, Kurgan-Tepe, Kölap ve Penç-Kent daireleri ile, Dağlık Bedehşan vilayeti Tacikistan'a bırakılmıştır. Tacikistan Cumhuriyetinin merkezi, Stalin-Abad (Duşanbe) şehridir.

1935 idarî taksimatına göre; Tacikistan'da Bedehşan Muhtar Vilayetinden başka 40 rayon bulunmaktadır. Bedehşan Muhtar Vilayetinin merkezi Oruğ şehridir. Muhtar Vilayet; Birteng, Bahan (Tenger), İşkaşm, Mirgap-Pamir, Ruşin, Şuğnan adlı 6 rayona ayrılmaktadır.⁶²¹

Türkmenistan: Türkmen Sovyet Kurultayı tarafından çıkarılan 24.02.1925 tarihli beyannâme ile Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Aşk-Abad, Merv, Kerki, Çarcoy, Taş-Havz daireleri Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine bağlıdır. Merkezi Aşk-Abad'dır. Türkmenistan 35 rayona bölünmüştür. Kerki'ye ait 7, Taş-Havz'a ait 5 rayon bulunmaktadır.

⁶²⁰ "Bukünge Türkistanda İdarî Bölünüşler": Y.T., 65 (1935), 34.

⁶²¹ a.g.m, 35.

1932 yılı itibariyle Sovyetler İttifakının siyasi coğrafyası ise şu şekilde idi⁶²²:

I- Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İttifakı Heyetine 7 cumhuriyet girmektedir; bunlar: 1- Sovyet Rusya Federatif Cumhuriyeti, 2- Ukrayna, 3- Maveraya-yı Kafkas Sovyet Sosyalist Federasyonu, 4- Belerussia, 5- Özbekistan, 6- Türkmenistan, 7- Tacikistan.

II- Rusya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti aşağıdaki 12 Muhtar Cumhuriyet ve 14 Muhtar Vilayetten müteşekkildir:

Muhtar Cumhuriyetler⁶²³: 1- Başkurdistan, 2- Tataristan, 3- Kazakistan, 4- Kırgızistan, 5- Karakalpak, 6- Kırım, 7- Çuvaş, 8- Dağıstan, 9- Yakut, 10- Buryat-Moğol, 11- Karelya, 12- İdil-Boyu Almanları Cumhuriyeti.

Muhtar Vilayetler⁶²⁴: 1- Adigey, 2- Kabarda-Balkar, 3- İnguş, 4- Çeçen, 6- Karaçay, 7- Şimali Osetya, 8- Vutyek, 9- Kömi-Ziren, 10- Mari, 11- Mardeva, 12- Kalmuk, 13- Oyrat, 14- Hakas.

Bunlardan başka; 1- Nency-Samoyet, 2- Kömi-Permyek, 3- Osetyek ve Tunguzlardan mürekkep Tim Milli dairesi.

III- Maveraya-yı Kafkas Sovyet Sosyalist Federasyonu: 1- Azerbaycan, 2- Gürcistan, 3- Ermenistan'dan oluşmaktadır.

Azerbaycan: 1- Nahcivan Muhtar Cumhuriyeti ve 2- Dağlık Karabağ Muhtar Vilayetinden oluşur;

⁶²² M.: "Sovyetler İttifakının", a.g.m, 31-32.

⁶²³ 1936 yılındaki yeni düzenlemelerde Muhtar Cumhuriyetlerin sayısı 15 olacaktır. Mordova, Vutyek ve Kalmuk Muhtar Cumhuriyet yapılacaktır. Bkz. "Buküingi Türkistan Cumhuriyetlerinde İdarî Bölünüşler": Y.T, 64 (1935), 38.

⁶²⁴ 1936 yılındaki yeni düzenlemelerde Çeçen ve İnguşlar Çeçen-İnguş olarak birleştirilmiş, Yehudi Muhtar Vilayet olmuştur. Bkz. "Buküingi Türkistan Cumhuriyetlerinde": a.g.m, 38.

Gürcistan'a: 1- Abhazya, 2- Acaristan Muhtar Cumhuriyetleri ve 3- Cenubî Osetya Muhtar Vilayeti dahildir.

Ukrayna'ya; Moldavya Muhtar Cumhuriyeti ve Tacikistan'a; Dağlık Bedehşan Muhtar Vilayeti dahildir”.

Türk İllerine ait bazı nüfus bilgileri ise şu şekildedir⁶²⁵:

Başkurdistan: Merkezi Ufa şehri olup, yüzölçümü 145.100 km² dir. 1.01.1931 tarihli nüfus sayımına göre nüfusu; 2.889.900 dir. Başkurt nüfus % 24 oranındadır,

Tataristan: Merkezi Kazan. Yüzölçümü 67.100 km² olup 1.01.1931 tarihli nüfus sayımına göre, 2.784.900 nüfusu bulunmaktadır,

Kazakistan: Merkezi Alma-Ata şehri, yüzölçümü 2.883.300 km² olup; nüfusu 1.01.1933 tarihli nüfus sayımına göre nüfusu; 6.796.600 dir.

Kırgızistan: Merkezi Pişpek. Yüzölçümü 196.700 km² olup; 1.01.1933 tarihli nüfus sayımına göre; 1.302.100 nüfusa sahip,

Karakalpakistan: Merkezi Dört Göl şehridir. Yüzölçümü; 125.700 km² olup; 1.01.1933 tarihli nüfus sayımına göre nüfusu; 375.500 dir.

Özbekistan: Merkezi Taşkent. Yüzölçümü; 172.000 km², 1.01.1933 tarihli nüfus sayımına göre nüfusu; 5.044.300,

Türkmenistan: Merkezi Aşk-Abad olup, yüzölçümü; 443.649 km² dir. 1.01.1933 tarihli nüfus sayımına göre; 1.268.900 nüfusa sahip,

⁶²⁵ İnkılâp ve Milletler Mecmuası, 2 (1936)'dan naklen “Buküngi Türkistan Cumhuriyetlerinde İdarî Bölünüşler”: Y.T., 64 (1935), 38-39.

Tacikistan: Merkezi Duşanbe. Yüzölçümü; 143.900 km² olup; 1.01.1933 tarihli nüfus sayımına göre; 1.332.700 nüfusu var.

Bu bilgilere göre; 6 Milli Cumhuriyete bölünmüş olan Türkistan'ın genel yüzölçümü 3.935.249 km² ve 1.01.1933 tarihli sayıma göre, genel nüfusu ise 16.118.100 olmaktadır.

Kırım: Merkezi Simferepol. Yüzölçümü, 26.000 km² olup; 1.01.1933 tarihli sayıma göre 791.000 olan nüfusunun % 25'i Kırım Türklerine aittir,

Azerbaycan: Merkezi Bakü. Yüzölçümü, 21.153.600 km² olup; 1.01.1933 tarihli genel sayıma göre nüfusu 2.897.000 dur.

Bütün Sovyetler İttifakının yüzölçümü; 21.153.600 km² ve 1.01.1933 tarihli ittifak nüfus sayımına göre nüfus; 165.748.400 dür.

Rusya Hükümetlerinin siyasi endişeler ile hakimiyeti altında tuttuğu milletlerin nüfuslarını az gösterdiği bilinmektedir. Özellikle bu uygulama Türk-İslâm ahalisi için sürekli olarak uygulana gelen bir usûl olmuştur.

Daha 1897 yılında düzenlenen nüfus sayımına göre ülkedeki Türk-İslâmların sayısı 13.900.000 gösterilmiştir. Gerçekte bu tarihlerde Türk-İslâm nüfus 19-20 milyon olarak tahmin edilmektedir.⁶²⁶

Rusya'nın Japonya'ya yenilmesi ve 1905 inkılâbından sonra Türk-İslâm ahali arasındaki milli ve siyasi hareketlerin artması; Kırım, İdil-Ural, Türkistan ve Kafkasya'daki oluşan yeni hava, Rusların Müslümanlar hakkındaki siyasi endişelerinin ve Türk-İslâm ahalinin sayısını az gösterme temayülünün de artmasına sebep olmuştur.

⁶²⁶ A. İshakoğlu: Rusya Esaretindeği Türkler Nüfusu Hakkında, Sovyet İstatistik hataları, Y.T., 79 (1936), 2.

I. Dünya Savaşı yıllarında Rus Ordusuna Kırım ve İdil-Boyu ile Rusya Tatarları'ndan da asker alınması; Rus menbaalarınca, şimdiye kadar o bölgedeki ahalinin sayısının yanlış gösterilmesine de sebep olmuştur.⁶²⁷

Ayrıca İç Rusya, Finlandiya, Şarkî Lehistan, Baltık Ülkeleri, Ukrayna, Kırım ve İdil boylarında düzenlenen nüfus sayımı ile Sibirya, Kafkasya ve Türkistan'da tatbik edilen sayım usûlünde de farklılıklar göze çarpar. Halk sayımının Rusya'nın Avrupa kısmında doğru yapıldığı kabul edilse bile, aynı semtlerdeki Türk-İslâmlar için "ihtiyari yanlışlıklar" yapıldığı Rus hükümetlerince defalarca ifşa edilmiştir.

1897 sayımına göre; Rusya 55.600.000, Ukrayna 22.300.300, Lehler 7.900.000, Finler 3.000.000, Kafkasya Dağlıları 1.091.000, Gürcüler 823.000, Türk-İslâmlar 13.900.000 idiler. Türk-İslâm nüfusa kadınlar dahil edilmemiştir.⁶²⁸

Rusya'da yapılan 1897'de yapılan nüfus sayımı sonuçları 1905'de ilân edilmiş ve bir daha genel seçim yapılmamış; bundan sonraki istatistik bilgiler 1905'de neşredilen sonuçlar temel alınarak gösterilmiştir.

1916 yılı sonlarında Rusya resmi menbaaları özellikle Türk-İslâm ahalinin nüfusunu 1897 yılı istatistiklerini temel alarak 19 milyon olarak göstermişlerdir. Muarızlara göre ise; Türk-İslâm ahali 1916'da takriben 30 milyon idi.⁶²⁹

2.YERLİLEŞTİRME-MİLLİLEŞTİRME MESELESİ

Sovyetlerin "Milli Cumhuriyetler"deki siyaseti göz önüne alındığında devlet idarelerinin "millileştirilmesi" ve "yerlileştirilmesi" konularında sıkça yazıların

⁶²⁷ Ufa'daki Diniyye Nezareti membaalarına göre; İdil-Ural bölgesindeki Türk-İslâm ahalinin sayısı 3.000.000 ve Ortodoks Kilisesine bağlı Türkler (Çuvaş ve Kreşin) 1.500.000 idiler. 1926 yılı sonuçları aynı nezaretin sayıları ile karşılaştırıldığında bundan (1926) 10 yıl önceki hesapla, İdil-Ural'da 7.848.000 Türk olmalı idi. Bkz. A. İshakoğlu: a.g.m, 3.

⁶²⁸ A. İshakoğlu: a.g.m, 4.

⁶²⁹ a.g.m, 5

yazıldığı ve söylendiği görülür. Mesela Özbekistan Fırka Merkezi 4 Ocak 1932’de çıkardığı bir kararında; “bütün Sovyet idarelerinin bu yoldaki başarısızlıkları” tenkit edilmektedir. Kazakistan Merkez Şûrasının 11 Nisan 1932 tarihli kararında ise; “yerlileştiriş plânının aynı yıl içinde katî surette uygulanmadığı” belirtilmektedir.⁶³⁰

“Yerlileştiriş”; hükümet idarelerini Türkistan yerli halkına yakınlaştırma işidir.⁶³¹ Hükümet idarelerini yerli halka açma şeklinde belirlenen “millileştirme” siyasetini Sovyet Hükümeti daha sonra; Sovyet idaresini yerli halka yakınlaştırma ve daha sonra her cumhuriyetteki Sovyet işçilerinin yerli dili öğrenmeleri gerekliliği şeklinde değiştirmiştir.⁶³² Bu siyaset aynı zamanda Ruslaştırma siyasetinin başka bir şekli; Lenin’in Sosyalizm, enternasyonalizm esaslarına dayandırmak suretiyle ortaya koyduğu “dış görünüşü ile milli, mahiyet itibariyle proleterce kültür formülü” olmaktadır.⁶³³

Bolşevikler iş başına geldikleri zaman (17.11.1917) bütün Rusya Müslümanlar’ı ve Türkistanlılar’a kendilerini idare etme hakkını vaat ettiler. Fakat bu sözler proleter diktatörlüğü olarak ortaya çıktı.

Rus Komünist Fırkası azalarına göre; “Türkistan’da tesis edilen Sovyet hakimiyeti, Rus müstemlekeçilerinin hakimiyetinden başka hiçbir şey değildi”. Rus kızıl propagandacıları “Rus proleter diktatörlüğünü” Türkistan’ın milli taleplerine en uygun şekil olarak görmekteydiler. Bundan sonra Türkistanlılar’dan kendi kendilerini idare etmeleri istendi. Rus proleter diktatörlüğünün ikinci yılında Lenin ve Rus Komünist Fırkası Merkez Komitesi, Rus müstemlekeçilerine; “Türkistan yerli halkını hükümet işlerine, sayılarına mütenasip iştirak ettirmeyi”⁶³⁴ teklif ettiler. Bu teklif gereği olarak yerlilerin

⁶³⁰ Temuroğlu (Tahir Çağatay): “Yirlileştiriş İşinin Akibeti”, Y.T., 62 (1935), 14.

⁶³¹ Canay (Abdulahap Oktay): “Türkistanda Yirlileşdiriş Nimesden İbare?”, Y.T., 2 (1930), 5.

⁶³² Temuroğlu (Tahir Çağatay): a.g.m, 14.

⁶³³ Çokayoğlu (Mustafa Çokayoğlu) : “Ak-Kızıl”, Y.T., 15 (1931), 5.

⁶³⁴ Canay (Abdulahap Oktay): a.g.m, 6.

Komünist Fırkasına uygunluğu şart değildi. Adayların Müslüman İşçi Birlikleri tarafından gösterilmesi yeterli idi.

Komünist Fırkasının bu teklifi, Türkistan'daki yerli ve Rus ahalinin nüfus oranlarını göz önüne almayı gerektirmektedir. Çünkü Türkistan'daki Rus ahalinin sayısı bütün ahalinin % 5'ini teşkil etmektedir. Memleketin idare işlerine sayıya göre vekil tayin etmek demek; Türkistan'da milli idareyi zaten kurmak demektir.

Mahalli Rus Bolşevikleri bu konuda Sovyet Merkezine itaat etmediler. Hatta o zaman Sovyet idaresinin önde gelenlerinden Kazakov: "Beynelmilelci Bolşevikler için Türkistan'da hiçbir türlü milli meselenin olmadığını"⁶³⁵ açıkça söylemekteydi.

Lenin tarafından idare edilen Komünist Fırkası Merkez Komitesi ve Sovyet Hükümeti ise; müstemleke siyasetlerinin mahalli Bolşevikler tarafından uygulamaya koyulmasını takdirle karşılayıp onlara ruh verdiler. "Türkistanlılar"ın devlet işlerine sayılarına nispeten katılmaları" hakkındaki sözleri destekleyenleri de karşı-devrimci (aksü'l-inkılâpçı) ilân ettiler. Türkistan'da % 94 yerli Türk olmasına rağmen, bu halka, müstakil idareyi menettiler.

Türkistanlılar'ın devletin idarî işlerine katılabilmelerinin sağlanması işi, "yerlileştirme" siyasetine bağlanmıştır. Rusya Komünist Fırkası Orta Asya Bürosu⁶³⁶ nun Başkanı Zeliniskiy bu konuda; "Bir çok yoldaş, yerlileştiriş denince bütün işlere yerli halkın görevlendirilmesi şeklinde anlamaktadırlar. Bu doğru değildir. Böyle bir mana vermek milli şovenizmin gerçekleşmesi demektir.

⁶³⁵ a.g.m, 7.

⁶³⁶ "Orta Asya Bürosu; Rus proleterleri diktatörlüğünün Türkistan'daki en yüksek idaresi olup, umum Rusya Komünist Fırkasının Merkez Komitesi tarafından o yerdeki "Müstakil Şûra Cumhuriyetleri'nin, Milli Komünist Fırkaları Merkez Komitelerinin ve Hükümetlerinin faaliyetlerine nezaret etmek, siyasetlerini idare etmek için kurulmuştur....Büronun bütün heyeti Moskova tarafından belirlenir. Onun bütün önemli yerleri (birinci ve ikinci katipleri, teşvikat ve terğibat bölümlerinin müdürü, Türkistan'da en büyük gazetenin başmuharriri, iktisadi hayatın şube müdürleri) Türkistan ile hiç alâkası olmayan, tayin olunmadan önce Türkistan'a hiç ayak basmamış kişilerce doldurulmaktadır...". Ayrıntılı bilgi için Bkz. Hakanlı: "Orta Asya Bivrosı", Y.T., 19 (1931), 10-11.

Yerlileştiriş hükümet mekanizmasının yerli halk menfaatine yakınlaşmasıdır. Bu yakınlaşma, Rusların yerli halk dilini öğrenmesiyle mümkündür”⁶³⁷ demektedir.

“Millileştirme” meselesinin müzakeresi için Taşkent’in Lenin mahallesinde 15 müesseseden sadece 5 temsilcinin katıldığı toplantıda, Yollar Müessesesinin Vekili Vostrof, yerli dili öğrenme konusunda: “ Yerli dili öğrenmek gereksizdir. Bunun için tercümanlar yeterlidir. Rus işçilerinin yerli dili öğrenmeleri için zaten gerekli para da ayrılmış değildir”⁶³⁸ demekte idi.

Mahalli Rus Komünistleri, Hükümet Merkezi tarafından istenilen talepleri yerine getirmedikleri gibi; “biz yerli dili öğrenmiyoruz. Becere biliyorsanız bizi buradan gönderin. Zaten bu diller yakında yok olacak ve beynelmilel Rus dili ortak dil olacak”⁶³⁹ şeklinde cesurane cevaplar vermekte idiler. Ne Komünist Fırkası ne de hükümet, bu karşı çıkışlara seslerini yükseltmemekte idiler.

1933 yılında bu konuya temas eden Kazakistan Başkatibi Mirzoyan: “Bu mesele Kazakistan’da tamamen çözülemedi...Türk-Sib (Türkistan-Sibirya demiryolu) ve Samarra-Zlatavst (Orenburg-Taşkent demiryolu) ve başka Kazakistan topraklarından geçen demiryollarını, bütün posta, telgraf idarelerini araştırırsanız, o yerlere gelen bir Kazağın derdini anlatmaya vasıta edecek Kazakça bilen bir Rus’a rastlayamazsınız”⁶⁴⁰ demektedir.

Yerlileştirme siyaseti Ruslarca, Türkistan’da Sovyet hakimiyetinin bir aracı olarak sistemli bir şekilde uygulanmasına rağmen; Ruslar, Türkistan idarî sistemlerini tam olarak ele geçirememekten şikayetçidirler. Sovyetskaya Step’e göre; “Alma-Ata, Kızılcar (Petropol), Kızıl-Orda ve Ak-Tube dairelerinde yerlileştirme plânları becerilememiştir”⁶⁴¹. Alma-Ata Posta Şubesindeki 43 bölümden hiç birisinde Kazak çalıştırılmamaktadır. Hükümet ambarı, savcılık

⁶³⁷ Canay (Abdulahap Oktay): a.g.m, 8.

⁶³⁸ İlder (Abdulahap Oktay): “Türkistan’da Millileştiriş Meselesi”, Y.T., 23 (1931), 27.

⁶³⁹ Temuroğlu (Tahir Çağatay): a.g.m, 14.

⁶⁴⁰ Kazakistanskaya Pravda, 4.03.1933’dan naklen Temuroğlu (Tahir Çağatay): a.g.m, 15.

⁶⁴¹ Sovyetskaya Step, 10.XII.1929’dan naklen Canay (Abdulahap Oktay): a.g.m, 8.

makamı, istatistik şubesi gibi memuriyetlere umumîyetle Kazaklar kabul edilmemektedir. Bütün daire genelinde ki memuriyetlerde ise işler Rus dilinde yapılmaktadır.⁶⁴²

Tacikistan'da yerlileştirme, ülke merkezi olan Duşanbe'nin Stalin-Abad olarak değiştirilmesi ve Moskova'dan Lukerya Krilova'nın Tacikistan Hükümet azası olarak gönderilmesi ile başlamıştır.

Özbekistan'da da durum aynıdır. Pravda Vostoka'nın verdiği habere göre; “yerlileştirme siyaseti tam olarak yerine getirilememiştir. Taşkent demiryolunun 220 kondüktörü arasında sadece 6 Özbek vardır. Özbekler işlerini güzelce yaptıkları halde, hiç kimse Özbeklerin sayısının artırılmasını istememektedir.”⁶⁴³

Yaş Türkistan'ın 5-6. sayısında “Başkarmadan” başlıklı yazıda Türkistan'daki devlet dairelerinde Ruslar'ın sözü geçtiği, yerli halktan biri bir göreve getirildiğinde ise arkasında muhakkak bir Rus'un bulunduğu işaret edilir.⁶⁴⁴

Yerlileştirme siyasetinin başarısız olmasından sonra bu siyaseti destekler mahiyette “proleteri olmayan Türkistan'da bir proleter sınıfının teşekkülüne gidildi”. Türkistan'da Proleter sınıfının olmadığını İnam'dan Ekramoğluna, İvan'dan Elyava'ya kadar her komünist itiraf etmekte idi.⁶⁴⁵ Marks'ın nazariyesine de uygun olan bu yeni siyasetin gerçekleştirilmesi için Türkistan'da fabrikalar açıldı. Yetiyecek proleter kitlesini “terbiye etmek için”

⁶⁴² Canay (Abdolvahap Oktay): a.g.m, 9.

⁶⁴³ Pravda Vostoka, 21.X.1929'dan naklen Canay (Abdolvahap Oktay): a.g.m, 10.

⁶⁴⁴ “Kazakistan İcra Komitesi Reisi Nusretallah Mahdum'un urunbasarı (yardımcısı) Bukiyef; Komiserler Şûrası Reisi Hacıbayef, onun urunbasarı Rus İspançak; Maarif Komiseri Mehmet Saidof, onun urunbasarı Malçanskiy; Sağlık Komiseri Şemseddinof, onun urunbasarı Slabatskoy...” Bkz. “Başkarmadan”: Y.T., 5-6 (1930), 20.

⁶⁴⁵ Gerçekte ise Bolşevikler, Türkistan'da teneke damlı evlerde yaşayanlara (Ruslar Müstesna); “mühti-milyoner”, bogat damlı evlerde oturanlara “milyoner”, attarlık ile ufak tefek şeyler satanlara; “sermayedar”, buz ve iştanbağ satıp 15-20 nüfuslu ailesini ancak doyurabilenlere ; “kapitalist”, yazın ve kışın çocuklarına ve iş hayvanlarına ancak bakabilen Türkistan dihkânına ise “muştumzor” diyerek; Türkistanlıları öncesinde burjuva olarak ilân etmişlerdi. Bkz. Yaş Türkistanlı: “Milli Ziyalı Meselesi Etrafında”, Y.T., 21 (1931), 14.

Rusya'dan "üstatlar" getirildi. Sovyet gazeteleri ise Rus proleteri ile Türkistan proleteriyatının "el sıkışıp" şarkta inkılâp yapacağından İngilizler'i Hindistan'dan, Hitay'dan Amerika ve Japonları çıkaracaklarını yazmaktaydılar.⁶⁴⁶

Türkistan'da bir proleter sınıfının yaratılması tabii ki mümkün olmadı. Bu konuda Rusya'nın teşebbüsleri başarılı olmadığı gibi hatta milli komünistlerin kasap, dokumacı, yamakçı vb.lerini "proleter" olarak adlandırmaya çalışmaları da fayda getirmedi. Rus mühendis ve işçileri yerli işçilere sövmeye ve dövmeye, onları hayvan isimleriyle çağırmaya devam ettiler. Sovyet bayrağı altında el sıkışmak da mümkün olmadı.

Böylece anlaşılıyor ki millileştirme meselesinin tatbiki, iş başına Türkleri getirme değil, Rusların yerli dili öğrenerek devlet müesseselerine Rusların yerleşmesi demek olmaktadır.

Nazariyede, hususen propagandada "yerlileştirmeden" dem vuran Sovyet Hükümetleri uygulamada ise Ruslaştırma ile meşgul olmaktadırlar. Müstakil ve muhtar cumhuriyetlerde o ülkenin hakiki sahibi olan yerli halkın büyük çoğunluğu at bakıcılığı, ev temizliği işlerinde çalışmakta; Ruslar ise onların amiri durumunda bulunmaktadır. Yerlileştirme ve millileştirme meselesi yerlilerin devlet mekanizmalarında görevlendirilmelerinden ziyade; bir Rusçuluk temayülü ve Rus Patriotizmi olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. SOVYET PATRİOTİZMİ VE SOVYET RUSYA EMPERYALİZMİNİN ŞEKİLLENMESİ

Moskova III. Roma nazariyesi ve Çar I. Petro'nun (deli) vasiyeti ile şekillenen Çarlık Rusya'sı müstemleke siyaseti, Sovyet Rusya'sı döneminde "Sovyet Patriotizmine ve Rus milliyetçiliğine" dönüşecektir.

⁶⁴⁶ Toktamışoğlu (Abdolvahab Oktay): "Sınıfı Küreşden Milli Cephege". Y.T., 19 (1931), 24

Latince “Patriotizm” sözü; Pater= Ata ve Patria= Ata yurt sözlerinden yurduna bağlılık ve yurt sevgisini ifade etmekte kullanılır.⁶⁴⁷ Bu nedenle Patriotizm (vatanperverlik) muin bir yurt ve halk ile bağlantılı bir mefhûmdur.

Gerçekte Sovyet kamus ve lügatlerine baktığımızda bu mefhûmları görmek mümkün değildir. Ülke ve vatan sınırı tanımayan Marksizm; “atayurt” ve “Vatanperverlik” mefhûmlarına da düşman gözü ile bakmaktadır. “Patriotizm” hakkında da “Proleter mefkûresi ile uyuşmayan”, burjuva görüşü ifadesi lügatlerde yer alır.

Sovyet siyasetinin Türkistan’daki rehberi Kazakov, Türkistan’daki Bolşevik siyasetini; “Bolşeviklerin Bolşevik olarak hiçbir türlü milliyet ve hiçbir türlü milli mesele tanımamak” şeklinde ifade ettiği Sovyet siyaseti,⁶⁴⁸ siyasi şartların değişmesi ile Sovyet “Vatanperverliği”ne yönelmiştir.

Sovyet Rusya, Sovyet kamuslarında reddedilen yurt, il vb. mefhûmları yeniden gündeme getirerek; “mahalli Sovyet Patriotizmi” şîarını ortaya attı. Fakat bunların hiç birisi Bolşevik nazariyelerinin esasını değiştirmemiştir. Sovyet Hükümetleri önceden olduğu gibi “dünya inkılâbı erkân-ı harbiyesi” ve “dünya proleter ve çalışanlarının vatani” olmaya devam etmiştir. Bugünkü “Sovyet Patriotizmi” ise; “proleter vatani” Sovyet Rusya’ya yönelen tehditlere karşı dünya proleterlerini Sovyet Rusya’yı korumaya yönelik bir davetiyeden ibarettir.⁶⁴⁹

Rus Patriotizminin diğer boyutu; “dünya milli kurtuluşu inkılâbı” şîarı ile “mahalli milliyetçilik ve “yerli patriotizmi” unutturmaktır. 1919 ve 1920 yıllarında Türkistan’a gelen propagandacılar (bu propagandacılar arasında kandırılan İslâm Uleması da vardır) Hindistan ve başka ezilen ülkeler halklarını kurtarmak gibi mukaddes bir şîar için Türkistan’ı şark ülkelerinin milli kurtuluş

⁶⁴⁷ “Sovyet Vatanseverliği”: Y.T, 66 (1935), 2.

⁶⁴⁸ “Kızıl Şovinizm Tolkını”: Y.T, 30 (1932), 2.

⁶⁴⁹ “Sovyet Vatanseverliği”: a.g.m, 3-4.

inkılâbı merkezi gösterip, Türkistan halkını kendi menfaatlerinden uzaklaştırmaya çalışmışlardır.

Sovyet Hükümetleri daha sonra “Sovyet Patriotizmi”nden açıkça “Rus milliyetçiliği”ne geçti. İlk aşamada Sovyet tarihçilik anlayışında değişmeler yapıldı. Bolşevikler şimdiye kadar Karl Marks ve Frederich Engels’in vasiyetlerine dayanarak “Rusya Tarihi”ni “kesintisiz bir istilâ ve talan” devresi olarak görmüşler; Rusya’yı ise Engels’in tabirince “büyük milletler zindanı” olarak adlandırmışlardı. Büyük Rus tarihçilerinden Pokrovskiy de orta ve yüksek Rus mekteplerinde okutulmak üzere “Marksizm-Leninizm” sınıf nazariyesine dayanan ders kitaplarını bu görüş ile yazmıştı.⁶⁵⁰

Stalin’e göre ise: Rusya Tarihini “istilâlar devri” olarak görmek doğru değildir. Ona göre: “Rusya İmperyumu, komşu devletlerin tarihî ve coğrafi vaziyetleri icabı birbirlerine yaklaşmaları nedeniyle tabii bir surette ortaya çıkmıştı”.⁶⁵¹ Böylece yeni görüşe göre; Rusya ne Türkistan’ı, ne Kafkasya’yı ve ne de başka bir gayr-i rus ülkeyi istilâ etmemiş oluyordu. Bu ülkelerin tamamı coğrafi vaziyetleri, tarihî inkişafı ile tabii surette Rusya ile birleşmişlerdi.

Bu yeni Rus nazariyesi Pravda ve İzvestiya gibi Rus gazetelerinde fazlasıyla işlendi. Pravda’ya göre; “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği”nde büyüklüğü itibariyle birinciliği Rusya Federatif Cumhuriyeti almaktadır. Bütün Sovyetler İttifakı halkları kendi faaliyetleri ile gururlanabileceklerdir. En küçüğünden en büyüğüne kadar onların hepsi eşit hukuklu Sovyet Patriotları (vatani) dir. Bununla birlikte bu eşit hukuklular arasında birincilik Rus halkına, Rus işçisine ve Rus çalışanına düşmektedir. Çünkü inkılâbın birinci günlerinden bugünkü parlak devreye kadar ki işlerde onların rolü muazzamdır”.⁶⁵²

⁶⁵⁰ “Sovyet Patriotizminden Rus Milliyetçiliğine”: Y.T., 76 (1936), 3.

⁶⁵¹ a.g.m, 4.

⁶⁵² Pravda, 1.02.1936’dan naklen “Sovyet Vatanseverliği”: a.g.m, 5.

Burada General Kurapatkin'in 1916 isyanının en kızgın devresinde söylemiş olduğu şu sözleri yeniden zikretmek gerekir: "Biz Ruslar ve siz Türkistanlılar kardeşiz. Ancak biz Ruslar ağa, sizler ise inilersiniz (küçük kardeş). Sizin adetinizde ağanın küçük kardeşini hoş olmayan davranışlarından dolayı cezalandırma hakkı var. Şimdiki cezalandırmaları da büyük kardeşin (Rusların) küçük kardeşini cezalandırması olarak görmek gerekir"⁶⁵³.

4. SOVYET RUSYA MUHACERAT SİYASETİ

Sovyet Hükümetinin Türkistan'da yürüttüğü müstemleke siyasetinin mühim bir kolunu "muhacerat siyaseti" teşkil eder. Milli Türkistan için büyük bir felaket olan muhacerat siyasetinin özünü; Rusya'dan getirilen Rus Mujiklerini Türkistan'ın ekime ve dikime elverişli yerlerine yerleştirmek ve Rusya'da mevcut zararlı unsurları⁶⁵⁴ Türkistan'a göndererek onları devlet müesseselerine yerleştirmek ve bu suretle Türkistan'da Rus hakimiyetinin geleceğini temin etmek oluşturmaktadır.⁶⁵⁵

Türkistan'da Basmacılık hareketi bastırıldıktan sonra plâni ve tatbikatı çarlık döneminden başlayan "muhacerat siyaseti" Sovyet Rusya tarafından uygulamaya konuldu. Sovyet hükümetlerinin maddî ve idarî yardımlarıyla Rus muhacirlerini yerleştirme işi ilk olarak Türkistan'ın Kazakistan bölümünde başladı.

Daha XVI. asırda Kazakistan bozkırlarında Ruslar'ın yerleşmesi başlamıştı. Bolşevikler idareyi devraldıktan sonra ilk aşamada Milli İşler Komiserliği yanında Kazak Şubesini kurup bu şubenin başına eski Turgay Vilayeti Valisi Tercümanı Muhammedyar Tungaçin'i geçirdiler. Sonradan bütün Kazak Vilayetleri

⁶⁵³ a.g.m, 6.

⁶⁵⁴ M.N: "Kızıl Taşkıntılı Efendiler", Y.T., 3-4 (1930), 20: "Türkistan için aşağılayıcı olan bir durum da; Türkistan'ın yaramaz unsurların gönderildiği bir sürgün yeri olarak kullanılmasıdır. O zamanlar Rusya'da dolandırıcılık ile rüsva olmuş ve işten çıkarılmış herkes bahtını Türkistan'da aramakta idi. Herman Vambery'e göre: zengin olma, hayatını temin etme Türkistan'a gelen Rusların ekseriyetinin ideali idi".

⁶⁵⁵ Yaş Türkistanlı: "Rus Muhacerat Siyaseti Tehlikesi", Y.T., 43 (1933), 8.

Fevkalade Komiserliği teşkil edildi. Bu göreve ise misyoner, Hristiyanlığı kabul etmiş Kazak Stepenof (Ali Cangeldin) getirildi. Bütün Türkistan'da meşhur suçlu Kulbay Tugosof da Stepenof'un yardımcısı tayin edildi. Provokatör Tungaçin, misyoner Stepenof ve suçlu Tugosof'dan sonra Sovyet Hükümeti Çar Bakanlarından Stolipin ve Krivoşeyn'in muhacerat siyasetlerine hizmet eden Bahtcan Karatayof'u da bu işle görevlendirdi.

10 Temmuz 1919'da Kazak Vilayetini idare etmek için İnkılâp Komitesi kurma ve 26 Ağustos 1920'de de "Muhtar Kazakistan Sosyalist Sovyet" kararnamesi çıktı. Bu Cumhuriyete Semey, Ak-Mola, Turgay, Ural vilayetleri, Astırhan vilayetinin bir kısmı, Maveray-yı Kaspı Vilayetinin Mangışlak kazası ile Orenburg vilayetinin bir kısmı girmekte idi. Orenburg şehri de Kazakistan'ın merkezi olarak kabul edildi. Yukarıda zikredilen yerlerden başka Sırderya, Yedi-Su ve Amuderya vilayetlerinin Kazaklar ile meskun yerleri de Kazakistan'a katıldı. Merkez, Ak-Mescit'e (Kızıl-Orda) alındı. Bu şekliyle Kazakistan'ın yüzölçümü 2.960.000 km² ve nüfusu 6.503.000 idi.⁶⁵⁶

Bu miktarın tahminen % 30'u Rus ve Ukraynalı muhacirlerdir. Rus çiftçi muhacirleri, ülkenin en verimli yerlerine yerleştirilmiştir. Çoğunluğu Kostanay, Ak-Mola, Semey, Yedi-Su ve Sırderya'nın sulanan kısımlarındadır.

1924 yılında Sovyetler İttifakı Merkez Komitesi, Kazakistan'ın için yer ıslahatı kanununu kabul etti. Bu kanunun 14. maddesinde; "göçebe ve yarı göçebe rayonlarda yerlilere yer verme işi bitince ne muhacirlere ne de yabancılara yer verilmeyeceği" belirtilmekteydi. Mihnet ve Müdafaa Şurasının 17 Ekim 1914 tarihli kararında ise; "Sovyet Hükümeti'nin kolonizasyon esasları, inkılâptan sonra ortaya çıkan Rus muhacerat

⁶⁵⁶ "Kazagistannın On Yıllığı", Y.T, 11 (1930), 1-2.

siyasetinin tamamen dışındadır. Yerli halka yer temin edilip bitince, hiçbir yere muhacir yerleştirilmesine müsaade edilmeyecektir”⁶⁵⁷ denilmekte idi.

Kazakistan İcra Komitesi bu kanuna dayanarak 1925’de yeni bir karar çıkardı. Bu kararda Kazakistan toprağına kendi isteğı ile gelen muhacirler yer alma hakkından mahrum edilmekteydi.⁶⁵⁸ Fakat bu karar Moskova temsilcisi Galaşçukin’in talebi ile reddedildi.

18 Ocak 1928 yılında ise İttifak İcra Komitesi, Muhacerat İşleri Komitesine Kazakistan muhacerat fonu için yer ayırma ve yapılmakta olan Türk-Sib. (Türkistan-Sibirya Demiryolu) yolu etrafındaki sulanan ve sulanmayan ekin yerlerinin işgal edilmesi görevini verdi. Aynı yılın 28 Şubatında Muhacerat Komitesi “beş yıllık muhacerat plânına” (1928-1933) Sovyet Kazakistanı’nın şimal kısmına (Kostanay, Kökçetav ve Ak-mola) hariçten getirilen 400.000 muhacirin yerleştirilmesi meselesini de soktu. Bu siyaset neticesinde Kazakistan’da oluşturulan hocalıkların sayısı 180.000’e ulaşmış; Pamir derelerine kadar yerleşen Ruslardan başka, 400.000 Rus muhaciri Türk-Sib etrafına yerleştirilmiştir.⁶⁵⁹

Bundan sonra Rus muhaciri yerleştirme işi hız kazanacaktır. Kömür yataklarıyla meşhur Karagandi’de 1930 yılında 5.000 ahali var iken 1933 yılında bu sayı 100.000’e; Alma-Ata’da 1929’da 50.000 ahali yaşamakta iken 1931’de bu sayı 150.000’e çıkmıştır. Bütün Türkistan’ın merkezi sayılan Taşkent’in 1926 yılı nüfus sayımında 323.000 ahalisi varken; bu sayı 1930’da 430.000’e ulaşmıştır.⁶⁶⁰

Sovyet Hükümetinin eski Çarlık devri müstemleke ve muhacerat siyasetini aynen benimsediğı ve onu, inkılâbî bir şiddet ve sürat ile tatbik etmeye devam ettiğı bilinen bir gerçektir. Gayri Rus ülkeleri Ruslaştırmaktan ibaret olan

⁶⁵⁷ a.g.m, 4.

⁶⁵⁸ a.g.m, 5.

⁶⁵⁹ “Kazagistannın 15. yıllığı Münasebetiyle”: Y.T., 73 (1935), 9.

⁶⁶⁰ Yaş Türkistanlı: “Rus Muhacerat Siyaseti Tehlikesi”, Y.T., 43 (1933), 10.

muhacerat siyasetini güçlendirme ve artırma yolunda Rus hükümetleri servetlerini bu işe dökmekten çekinmediler.

Von Mende'ye göre⁶⁶¹; “ Çarlık Rusya’sı daha 1896-1906 yılları arasında bu işe ortalama 2,5-3 milyon altın som sarf etmiş, bu miktar 1907’de 13 milyona çıkmış, 1912 yılında ise 26.481.000’a yükselmişti”. Yedi-Su ve Türkistan’ın diğer bölgelerinde; Yenisey, Trans-Baykal ve Uzak Şarkta muhacir yerleştirmek siyasî cihetten mutlaka lüzumlu görülmüş; bu maksatla muhacirlere belirlenen miktarın yarısını ödemek şartıyla krediler verilmiştir.

Bolşevikler ise 17 Kasım 1937’de yeni bir plân ortaya koydular. Bu plânın uygulanması, İçişleri Komiserliği yanında oluşturulan mahsus idareye devredildi. Bu plân ile mecburî iş şeklinde Şimal ve İdil-Moskova maden yataklarının kazdırılması Sovyet teşebbüslerinden bildiğimiz, mecburî kitle sürgünleri ve bundan başka Mujiklerin ilgilerini çekmek için türlü yardımcı tedbirler düşünülmüştür. Bu yardımları şu şekilde izah etmek mümkündür:

Göçmek isteyen çiftçilere yapılacak yardım; Göçmek isteyen çiftçilerin borçları affedilecek, ihtiyat için sakladığı ürünü, hayvanı ve başka mallarını o bölgenin muhacerat idaresine devredip kabz (borç) alacak; gittiği yerin aynı idaresinden bu kabzın mukabilinde aynı kıymette aynı cinsten mallar alabilecekti. Grup halinde göçecek muhacirler için demiryolu kullanılacak; ayrı ayrı gidecekler için ise büyük indirimler yapılacak ve muhacirlerin eşyaları da kiradan azat olacak idi.

Ev kredisi; Muhacirlere mümkün olduğu kadar gittiği yerdeki, sürülen çiftçilerin evleri ve kurganları verilecekti. Gerekli tamir işlerini muhacir kendisi görecekti; bunun için kendisine 5 yıllık borç verilecekti. Uzak-Şarkta yerleşecek kızıl asker ailelerinin bu tür masraflarının yarısını da devlet karşılayacaktı. Eğer muhacir yeni bina yapmak mecburiyetinde ise, özellikle Uzak-Şark ve Rusya’nın

⁶⁶¹ Yaş Türkistanlı: “Sovyet Muhacerat Siyasetine Bir Kuş Bakışı”, Y.T., 53 (1934), 16.

şimal sahaları gibi uzak yerler için muhacirlere 15 yıllık borç verilecek ve bina masrafının yarısı devlet tarafından ödenecekti. Yine Şarkî Sibirya ve Kazakistan için muhacir yerleşmelerinde 10 yıl müddetle kredi sağlanacak ve bina masrafının % 35'ini devlet karşılayacaktı. Sovyetler İttifakının başka yerleri içinde 8 yıl müddetle borç verilecekti. Borçların ödenmesi Uzak-Şarkta 4, başka yerlerde 3. yıldan başlayacaktı. 5. yıldan sonra bina muhacirin kendi mülkü olacaktı. Bina yapımı için gerekli malzemeler ise mahalli idareler tarafından tespit edilen yerlerden temin edilecekti.

İşletmeler için kredi; sağlamlık sığırı olmayan muhacir, sığır tedariki için 5 yıl müddetle kredi alabilecekti. Kızıl asker ailesinden olanlar için bu tür masrafın yarısı devlet tarafından ödenecek. Bundan başka aile başına 6 tisentnerden ürün borç verilecek; işletmelerin yeniden düzenlenmesi için ise 3 yıl müddetle 300 som nakit borç verilecekti. Uzak-Şark ve Şarkî Sibirya'da bu miktar 400 soma çıkarılacak, kızıl asker aileleri için ise bu yardım 500 som olacaktır. Bunlardan başka işletmeler için ayrı borçlar düzenlenecek, tarımsal yerlerin hazırlanması, sulama masrafları devlet tarafından ödenecektir.

Muhacirlerin vergilerden muaf tutulmaları; Muhacirler vergi ve resmi masraflardan muaf tutulacaklardı. Bu muafiyet Uzak-Şark ve kuzeyin uzak, askeri cihetten önemli kısımlarında 10 yıl süreyle devam edecekti. Bu kısımdaki muafiyet her cins vergi ve masrafa şamil olacaktı. Çite, Buryat-Moğol bölgelerinde muhacirlerin vergiden muafiyet müddeti 6 yıl, Türkistan'ın Tacikistan kısmında 5 yıl, İrkotsk bölgesinde 3 yıl, Sovyetler ittifakının başka kısımlarında 2 yıl devam edecekti. Bütün bu yardımlar için hükümetin koyduğu şart ise; bütün işlerin plânlanan şekliyle yürütülmesi yani muhacirin hükümet tarafından gösterilen yere gitmesidir.⁶⁶²

Görüldüğü üzere Sovyet hükümeti selefi gibi muhacerat siyasetini temsil ettiği askerî ve millî-siyasî hedefleri bakımından aynıyla yürütmektedir. Bir

⁶⁶² Temuroğlu (Tahir Çağatay): "Sovyet Rusya Muhacerat Siyaseti", Y.T., 103 (1938), 36-38.

tafaftan gayr-i rus ölkeler Rus unsurlarla doldurulmakta, diğler tafaftan yerli çiftçi türlü bahanelerle başka tafaflara dağıtılmaktadır. Bu suretle Rus muhacirine hazır yer bulunacağı gibi, yerinden yurdundan ayrılmak mecburiyetinde kalan gayr-i rus anasııda ya gittiğı yerin tabii şartları ve bu sürgünlerin getireceğı sefalet içinde kırılıp gidecek ya da milli muhitinden ayrılan bu unsurların milli ruhunun Ruslaştırılması kolaylaşacaktı.

Muhacerat siyasetinin Türkistan'daki diğler bir boyutu "Otraklaştırı" meselesidir. Bir tafaftan yerleşik hayata geçiş imkânlarını bitirmek, diğler tafaftan yerleşik hayata geçmeyi zorlaştırmak Bolşevik hükümetlerinin tatbik ettikleri metotlardan idi.

Çarlık Rusya'sında Stolipin ve Krivoşeyn hükümetleri dönemlerinde çöllerdeki yerleşik hayat ve ziraat hocalığına müsait yerler, Rus muhacirlerine verilmiş; hatta Yedi-Su'da yüz binlerce yerleşik hayat ve intensiv hocalık sistemine çoktan geçmiş olan Kazakların yer ve mülkleri ellerinden alınarak Rus Kazaçi ve Mujiklerine paylaşılıp, Kırgız-Kazakları ekincilik yapmaya müsait olmayan yerlere yerleşmeye mecbur edilmişlerdi.⁶⁶³

Sovyetler İttifakı Merkez İcra Komitesinin Eylül 1935 sonlarıındaki toplantısından çıkan neticeye göre; " Çarlık Rusya'sı döneminde 10 milyondan fazla olan göçebe sayısı, 3 milyonun altına düşmüş ve 7 milyondan fazla göçebe halk yerleşik hayata geçirilmişti".⁶⁶⁴ Bolşevik Rus hükümetlerince başarı ile uygulanan "yerleşik hayata geçirme siyaseti"nin hangi şartlarda gerçekleştirildiğine bakmak gerekir.

1927 yılında "Türk-Sib." demiryolu etrafındaki bölgede 28.883.480 baş mal olup, bunun % 63'ü Kazakların ve % 14.4'ü Kırgızların hissesine düşmekte idi.

⁶⁶³ Temuroğlu (Tahir Çağatay): "Otraklaştırı Etrafında", Y.T., 39 (1933), 8.

⁶⁶⁴ Kızıl Özbekistan, 26.09.1935'den naklen Oktay (Abdulvahap Oktay): "Otraklaştırı Siyaseti Neticesi", Y.T., 73 (1935), 10.

Bu, bütün miktarın 3/4'ünün fazlası olup 22.000.000 kadar idi.⁶⁶⁵

Ocak 1934'de ise Kazakistan'da 5.012.000 baş mal kalmıştı. 1935 yılındaki Sovyet neşriyatlarına göre ise, Kazakistan'da 6.800.000 ahali bulunmaktaydı.⁶⁶⁶ Demek kişi başına bir baş maldan daha az. Halbuki 1900 yılında Kazakistan'ın önceki dört vilayetinde (Semey, Ak-Mola, Turgay ve Ural) 11.477.002 baş mal bulunmaktaydı. Bu dört vilayetin toplam nüfusu ise 2.643.250 idi. Önceki idarî tanzime göre Türkistan'ın Fergana, Sırderya, Semerkant, Yedi-Su, Maveray-yı Kaspı Vilayetlerinde 22.050.506 baş mal bulunmaktaydı. 1917 yılında Türkistan'ın göçebe ve yarı göçebe Kazak-Kırgızlarının elinde bulunan mal sayısı ise 50.000.000 idi. Aynı yıl Kazak-Kırgızların sayısı ise 7.000.000 idi.⁶⁶⁷ Hükümetin resmi rakamlarına göre Kazakistan'da hayvancılık 1930-33 yılları arasında 24.000.000 baş hayvandan sığır, at, koyun, deve) 2.400.000'e düşmüştür.⁶⁶⁸ Malının 9/10'unu kaybeden Kazak için ise açlıktan ölmekten başka çare kalmamıştır.

5. TÜRKİSTAN'DA YER İSİMLERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ

Rus müstemleke siyaseti çerçevesinde Ruslaştırma faaliyetleri Türkistanlılar için hayatın her sahasında devam etmiştir. Bunlardan biri de Türkistan'daki her biri için tarihi misyonu kendisine göre önem arz eden şehir adlarının değiştirilmesidir.

Sovyet İttifakı Merkezi İcra Komitesinin 9.01.1936 tarihli kararı ile Hocent şehri ve rayonu; "Lenin-Abad", 10.01.1936 tarihli toplantı kararı ile Evliya-Ata şehri ve rayonu; "Mirzoyan" olarak değiştirilmiştir. Yine Bolşevik Hükümetleri siyasetlerine uygun olarak

⁶⁶⁵ Oktay (Abdulahap Oktay): a.g.m, 11.

⁶⁶⁶ Ost-Europa, Heft 11-12 (August-September 1935), 724'den naklen Oktay (Abdulahap Oktay): a.g.m.11.

⁶⁶⁷ a.g.m, 11-12.

⁶⁶⁸ "Münchener Neueste Nachrichten": Etnomadisierung, 24.XI.1935'den naklen Oktay (A. Oktay): a.g.m, 12.

Ak-Mescit şehrini; “Pervoskiy”, Yeni Mergilan Şehrini; “Skobelek”, Çim-Kent şehrini; “Çerniyev” olarak değiştirmiştir. Yeni kurulan demiryolu istasyonlarına ise, Türkistan’ın işgalinde emeği geçen! kişilerin isimleri verildi. Taşkent’ten Fergana-Semerkant istikametindeki birinci istasyona “Kaufman”; Semerkant ve Fergana yollarının ayrıldığı noktadaki istasyona ise “Çerniyev” ismi verildi.⁶⁶⁹

Türkistan halkı ise bu isimleri asla kabul etmedi. İnkılâptan sonra Türkistanlılar “Skobelev” yerine Fergana, “Pervoskiy” ve “Çerniyev” yerine Ak-Mescit ve Çim-kent’i kullanmaya devam ettiler. “Karşı” şehri yerine ise Müftü Mahmut Hoca Behbudî Efendiye izafeten “Behbudî” dediler. Böylece türlü şehir, mahalle, sokak, mektep, kütüphane ve tiyatro gibi müesseselere milli isimler verme işi devam etti. “Turan Kütüphanesi”, “Turan Tiyatrosu”, “Çolpan Mahallesi”, “Tukay Sokağı”, “Namık Kemal”, “Halide Edip”, “Uluğ Bek”, “İbn-i Sina” Mektepleri bu cereyanın mahsulü idi.⁶⁷⁰

⁶⁶⁹ Baltabay: “Ruslaştırma Siyaseti Devam İtedir”, Y.T., 75 (1936), 20-21.

⁶⁷⁰ Baltabay: a.g.m, 21.

SONUÇ

Yakın dönem fikir, edebiyat ve siyasî tarihimizin ana kaynakları arasında “mecnualar” çok önemli bir yere sahip olmaya başlamıştır. 1929-1939 yılları arasında yayımlanan “Yaş Türkistan” dergisi, dönemin Avrupa ve Türkistan olaylarını içine almaktadır. Bu nedenle rahatlıkla söyleyebiliriz ki bu yılların, özellikle Türkistan’ın yakın tarihi açısından en önemli siyasî ve fikir mecnualarından biridir.

Dergi, Rus emperyalizminin ve Rusçuluk akımlarının devam ettiği, Türkistanlılar arasında ise milli komünizmin, İslamcılık ve Türkçülük akımlarının görüldüğü bir devrede meselelere Türkçü bir anlayışla yaklaşmıştır. “Yaş Türkistan”, Türkistanlıların teknik ve medeniyet bakımından sürekli olarak gelişmelerini, yükselmelerini istemiştir.

“Yaş Türkistan”, yazar kadrosunun Ceditçi görüşüne uygun olarak; Türkistanlıların milli gelenekleriyle İslamiyet’i ve modernizmi bir arada birleştirerek kalkınabileceğini ve bağımsız Türkistan’ın eğitim, kültür, medeni, iktisadi ve siyasi sahada çağın gereklerine göre yapılanmasıyla mümkün olabileceğini belirtmiştir. Bu çerçevede Türkistan’da yer alan Ceditçi-Kadimci ve Şura-yı İslamiyye ile Ulema Cemiyeti arasındaki mücadelelere değinen dergi, Ceditçi bir yaklaşımla hareket etmesine rağmen, bu tür bir rekabetin Türkistan milli mücadelesine zarar verdiğini de belirtir.

Ceditçiler ve Kadimciler arasındaki en büyük mücadele özellikle eğitim sahasında görülür. Bu rekabet daha sonra, siyasi sahaya da yayılacaktır. “Yaş Türkistan”, eğitim konusunda İsmail Gaspıralı’nın “Usul-i Cedit” programını destekler. Ortaçağ esaslarına dayanan siyasi bir yapı ve eğitim sistemiyle Türkistan’ın müstakil olabileceğini düşünen Kadimcileri, kara ulema (cahil ulema) olarak görür. Kadimciler ise “Usul-i Cedit’e dayanan yeni tip okulları ve burada verilen eğitimi şiddetle eleştirir. Usul-i Cedit

mekteplerini “kafirler ocağı” olarak adlandırır ve bu okullarda verilen eğitimi şeriata aykırı bulur; çıkarttırılan fetvalar ile Usul-i Cedit mektepleri kapattırılır.

Ceditçileri temsil eden “Şura-yı İslamiyye Cemiyeti” ile Kadimciler’in siyasi organı olan “Ulema Cemiyeti” ise, genelde siyasi arenada rekabet etmişlerdir. Türkistan’ın geleceği konusunda söz sahibi olmak isteyen bu iki cemiyet kıyasıya bir mücadeleye girerler. Gerçekte ise Ceditçi ve Kadimciler arasındaki bu mücadele, Türkistan mili mücadelesini zayıflatmakta idi. Bu rekabet Türkmenistan’da Kazak-Kırgızlar arasındakinden farklı olarak kabilecilik karakterinde idi.

“Yaş Türkistan”, Mustafa Çokayoğlu’nun görüşlerinden hareketle iki cemiyet arasındaki mücadeleyi şu şekilde izah eder: Münevver Kari başkanlığında bulunan “Şura-yı İslamiyye” Türkistan’ın istila altındaki yeni durumu göz önüne alarak yeni bir ıslahat programı ortaya koymuş ve Türkiye, İran, Mısır ve başka Arap ülkeleri gibi hür, müstakil ve yarı müstakil İslam memleketlerinde geçirilen ve geçirilmekte olan yenilik hareketlerini örnek alarak, “Türkistan Milli Hareketi”nin yeni istikametini belirlemişti. Eski neslin fazlasıyla hücum ettiği “Ceditçilik” hareketinin yolu bundan ibaretti.

Başında Şir Ali Lapin’in bulunduğu “Ulema Cemiyeti” ise; Rus inkılabını, Hz. Osman zamanından beri Müslümanlar’ın tarihinde görülmeyen “Hülafa-i Raşidin” devletçilik anlayışının geri getirilmesi fırsatı olarak görmekte idi. Şir Ali Lapin’in projesine göre: Türkistan’da “Mahkeme-i Şer’iyye” ismiyle bir kuvve-i teşri’ye kurulacak, Rusya parlamentosu tarafından Türkistan’a dair çıkarılacak kanunlar bu mahkemenin tasdikinden geçecekti.

“Yaş Türkistan”, iki cemiyet arasındaki bu rekabetin bitmesini, her iki cemiyetin birleşmesini Türkistan milli menfaatleri açısından lüzumlu görmektedir. Bununla birlikte “Şura-yı İslamiyye” ile “Ulema Cemiyeti” ni anlaştırma yolundaki gayretler bir netice vermemiştir. Bu maksatla Şihavnt Tahur Mescidinde Türkistan vekillerinin de hazır

bulunduğu toplantıdan olumlu bir sonuç alınamamıştır. İki cemiyet arasındaki mücadele özellikle Taşkent'te korkulu bir hal almıştı. "Ulema Cemiyeti" halk kitlesinin nüfuzundan faydalanmaktaydı. "Yaş Türkistan", "Ulema cemiyeti"nin programını sert bir şekilde tenkit eder. Dergiye göre: "Ulema Cemiyeti"nin siyasi programı milli hareketin düşmanlarına (Ruslar) koz vermektedir. Aynı zamanda Cemiyetin, muvakkat Hükümetin "Türkistan Muhtariyeti"ni açıkça kabul etmesi gerektiğini söyleyerek kendi programına geçirmesi, milli harekete olan sempatiyi azaltmaktaydı. Çünkü dünyanın hiçbir yerinde hiçbir devlet "Ulema Cemiyeti"nin talep ettiği gibi "devlet tarafından çıkarılan kanunun, mahalli teşrii müessesesinin tasvibine tabii tutulmasını" kabul etmezdi.

Kadimciler'in Türkistan istiklalini unutarak, sırf "Şura-yı İslamiye Cemiyeti" ile ortak hareket etmemek adına Ruslar ile birlik olmaları da dergi tarafından şiddetle eleştirilir. Bu tür bir olay Taşkent belediye seçimlerinde cereyan etmiştir. "Ulema Cemiyeti"nin seçimlerde, Cezah şehrinin tahribinde sorumlu Semerkant Askeri Valisi General Likoşin'i kendi listesinden aday gösterilmesi, bu iki cemiyet arasındaki rekabetin hangi boyutlarda olduğunu göstermektedir. "Yaş Türkistan"a göre: "Ulema Cemiyeti", Türkistanlıları kana boyayan bu Rus monarşistini Taşkent belediyesinin başına getirmekle, Taşkent'te "Türkistan Muhtariyeti"ni bir Rus monarşistinin eline bırakmış oluyordu.

"Yaş Türkistan"ın, Türkistan'ın istiklali konusundaki görüşleri de açıktır. Buna göre: Türkistan'ın kendisine mahsus teşri ve icra müesseseleri yani kanun çıkaracak parlamentosu ve uygulayıcı hükümeti bulunacak; dış siyaset, maliye, ulaşım ve harbiye umum Rusya federasyonunun inisiyatifine bırakılacaktı. Buradan "Yaş Türkistan"ın Türkistan'ın tam istiklali yerine, muhtariyetten yana olduğunu söylemek mümkündür.

Bu durumun sebebi açıktır. O dönemde Türkistan'da birden bire Rusya'dan tamamen ayrılmak fikrini kabul edecek ahval-i ruhiye hazırlığı yoktu. Her şeyden önce

Rus hakimiyeti söz konusu olup; hedeflere ulaşacak milli kadrolarda az ve güçsüzdü. Bu sebeple Türkistanlılar olabilecek bir inkılâbı, kendileri için kurtuluş olarak görmekteydiler. Mustafa Çokayoğlu, Yaş Türkistan'ın 43. sayısındaki "Türkistanın İnkılâb Aldındağı Vaziyeti" adlı makalesinde: "Rusya'da bir inkılâp olmasını candan istediğimizi ben gizlemiyorum. O memlekette tebaasını yüksek ve alçak, birinci ve ikinci derece şeklinde ayırmayan demokrat bir rejimin kurulmasını yürekten istemekteydik. Lakin böyle bir rejime normal bir tekamül yoluyla geçiş imkânına da ümit kalmamıştı" der.

Bununla birlikte Türkistanlılar her ne kadar bir inkılâbın gerçekleşmesini istiyorlar ise de, inkılâba bir katkıları olmamış (tarafsız kalmış) ve hatta Kerenski geçici hükümeti desteklenmiş, Türkistan'da Kurapatkin hükümrânlığının devam etmesine razı olunmuştu.

Türkistanlılar ancak, Bolşevik Merkezi Hükümeti'nin "Türkistan Sovyet Hükümeti"ni oluşturmamasından sonra harekete geçmişlerdir. Hakikatte ise Ruslar, gayri Rus halkların istiklâline ve muhtariyetine karşıydılar. Bir kısım Rus akımları "milletlerin kendi mukadderatlarına sahip" olmalarını kabul etmenin proleter diktatörlüğü devrine yakışmayan irticaî bir mesele olarak değerlendirirlerken, diğerleri ise; bu meseleyi ezilen milletleri Bolşevik saflarına katmak için bir yol, vasıta olarak görmekteydi.

Türkistan muhtariyetinin ilan edilmesi, Türkistanlılar'ın fikri ve siyasi açıdan hazırlanmalarını gerektirmiştir. İlan edilen Başkurt, Alaş-Orda ve Hokant Muhtariyet Hükümetleri, Türkistanlılar için siyasi bir başarı ise de, bu hükümetler uzun süre yaşayamamışlardır. Türkistan tam istiklali fikri, Sovyet Rusya'nın takip ettiği emperyalist siyaset ve özellikle Hokant Muhtariyeti'nin yıkılmasından sonra ortaya çıkacaktır. "Basmacılık Hareketi" olarak adlandırdığımız Türkistanlılar ile Ruslar

arasındaki silahlı mücadele, Türkistanlılar'ın istiklalleri için attıkları belki de en önemli adım olmuştur.

“Yaş Türkistan” Basmacılık hareketini, Türkistan halkının millî duygusunun bir ifadesi, yabancı hakimiyetine karşı koyuşun bir göstergesi olarak görür. Bununla birlikte dergi, Basmacılık Hareketini, Şubat 1918 öncesi ve sonrası olmak üzere ikiye ayırır. 1918 yılı Şubatı'ndan önceki Basmacıları daha çok hırsız karakterli kişiler olarak değerlendirir ve Basmacılığın esas itibariyle bu tarihten sonra Türkistan'da Bolşevik diktatörlüğüne karşı mücadele eden bir hareket hüviyetini kazandığını belirtir.

Dergi, Sovyet Rusya'nın Türkistan istiklâlcı milliyetçilerini; “Pan- İslâmîst”, “Pan-Türkist” ve şövenist unsurlar olarak adlandırmasını eleştirir. Basmacılık hareketini, ayrı kişiler ve onların ajanlarının çabaları olarak görmelerini kabul etmez. Bu tür iddiaları Bolşeviklerin Türkistan Milli Hareketine karşı kullandıkları en zehirli silahlar olarak kabul eder ve Türkistan Milli Hareketinin tamamen millî esaslara dayandığını belirtir. Yine Basmacılık hareketinin sınıflı mücadele olduğu yönündeki Sovyet Rus tezlerine karşı çıkar. Dergiye göre; Basmacı hareketi, Türkistan halkının top yekun baş kaldırışıdır.

“Yaş Türkistan”, Enver Paşa'nın Basmacılık hareketinin başına geçmesine kadar ki dönemde, gerek Fergana'da gerekse Türkistan genelinde Basmacı kuvvetleri arasında birliğin sağlanamadığı belirtir. Buhara, Hive, Türkmen ve başka mıntikalardaki mücahitler arasında da rabıta yoktu. Türkistan'ın birliği konusunda halk, yeterli derecede sağlam şuura ulaşamamıştı. Farklı bölgelerin kahraman mücahitleri kendi mıntıkları için mücadele etmişlerdi. Onlar kendi fikir sahalarında milli bir Türkistan tasvir etmemekteydiler. Paşa'dan önceki dönemde Basmacıların başında yer alan iki önemli isimden İrgeş'in Hokant muhtariyetinin yıkılmasından sonra “Muhtariyetçilik fikrini müdafaa etmek” şîârı ile Mergilan Korbaşı Mehmet Emin Beyin ise çiftçilerin

son parça ekmeğini elinden almak isteyen Rus güçlerine karşı “çiftçilerin hakkını” müdafaa gayesiyle ortaya çıkmıştı.

“Yaş Türkistan”ın Enver Paşa hakkındaki görüşleri açıktır. Dergi, Enver Paşa’ya büyük kıymet verir. Onun 1921 yılı sonbaharında Buhara’ya gelmesini Türkistanlılar için düşmanlarına karşı verecekleri mücadelede bir ümit kaynağı olarak görür. Askeri tecrübe ve şahsi cazibe, Türkistan mücahitlerini kendi etrafında ve rehberliği altında birleştirmek için son derece önemli olan bu sıfatlar Enver Paşada fazlasıyla bulunmaktadır. O her şeyden önce bir Türk idi. Her bir Türkiyeli Türk için ise, Türkistan’daki yerli halkın itimadı temin edilmişti. Diğer yandan Türkistan’da halife-sultanın adını bilenlerin sayısı az olmasına rağmen, Enver Paşa’nın ismini ve kim olduğunu herkes bilmekteydi. Enver Paşa’nın popülerliği, masal derecesinde idi. Paşa’nın Bakü’den ayrılarak Hazar yoluyla Hive topraklarına ve oradan da 8 Kasım 1921’de Buhara’ya gelmesi, halk arasında coşkuyla karşılanmıştı.

Hakikatte Enver Paşa Türkistan’a henüz ülkenin büyük kısımlarının daha Sovyet işgali altına girmediği ve Sovyet idaresinin hüküm sürdüğü kısımlarda da halk isyanlarının devam ettiği 1918 ve 1919 yıllarında gelmiş olsaydı, Türkistan’da akıbet başka türlü olabilirdi. Çünkü 1918-1919 yıllarında alınan mağlubiyetler Bolşeviklerin silahlı gücünden ziyade, Türkistan Milli Mücadelesinin müteşekkil bir surette devam ettirilemeyişinden kaynaklanmaktaydı. Enver Paşa’nın şahsi teşebbüsleri ise Türkistan istiklalini temin edemeyecek ve “Türkistan Milli Mücadelesi” uğrunda şehit olacaktı.

Sovyet kaynaklarında Paşa’nın ölümüyle ilgili, sansasyonel bilgiler görmek mümkündür. Gariptir ki o tarihlerde merkez Kızıl Rus matbuatı İzvestiya ve Pravda Paşa’nın şahadetine inanmadıkları için bu konuda çok değişik bilgiler verebilmişlerdir. Yine sonraki dönemlerde konuya alaka gösteren Sovyet tarihçileri Enver Paşa’nın ölümünü “Sovyet tarih görüşü”ne uygun bir şekilde ele almışlardır.

İlk aşamada Sovyet Hükümeti Paşa'yı "Britanya emperyalizminin ajanı" olduğu yönünde suçladı. Bundan sonra Bolşevikler Enver Paşaya karşı çeşitli casus teşkilatları ve askeri birlikler kurdular. Hatta önceki Buhara Emiri ile gizli müzakerelere dahi giriştiler. Türkistan milliyetçilerini ve aydınlarını Enver paşanın ajanı olarak damgalamaya başladılar.

Bu konuda Sovyet G.P.U'su tarafından Paşa'nın yerini tespit etmek amacıyla görevlendirilen Agabekov'un (Arutunof) hatıratında zikrettiği bilgiler bizim için önemlidir. Agabekov'a göre: Rus kuvvetleri kendilerine gösterilen istikamette ilerlemiş, Enver Paşa'nın bulunduğu karargaha gelmişti. Yolunu çevirmek için bir bölük atlı köyün arkasına gönderilmiş, fakat onlara birden bire baskın yapmak mümkün olmamıştı. Çünkü onlar gayr-i muntazam bir halde değillerdi. Daha sonra vuruşma başlamış, Basmacılar mitralyöz atışı karşısında tutunamayarak geri çekilmişlerdi. Enver Paşa vaziyetin ciddiliğini anlayarak adamlarına, erkân-ı harbiyesiyle birlikte dağlara çekilinceye kadar mukavemet etmelerini emretti. Paşa, 30 adamıyla köyden çıkmak isterken önceden gönderdiğimiz bölük ile çarpıştı.

Kısa bir müddet sonra Enver Paşa'nın erkânı kılıçtan geçirildi. Onlardan yalnız iki kişi kaçıp kurtuldu. Kızıl askerler kimler ile çarpıştıklarını bilmiyorlardı. Daha sonra ölümler arasında Enver Paşa'nın da bulunduğu anlaşıldı. **Kılıç darbesi ile Enver Paşa'nın başı ile omzunun bir kısmı kesilip düşürülmüştü. Cesedinin yanında bir Kuran vardı. İhtimal Enver Paşa hücum ederken Kuran okumakta idi. Eşyaları ve bu Kuran Taşkent G.P.U'suna gönderildi. Enver Paşa'nın ölümünden sonra başsız kalan Basmacılar dağıldılar. Bir kısmı ise Afganistan'a kaçtı.**

Gerçekte ise hadise şu şekilde cereyan etmişti. Paşa 1922 yılı Ağustosunda başlarında Kurban Bayramını geçirmek üzere Belcivan'ın 7-8 km doğusundaki Devletment Beyin karargahı olan Çeğen kışlağına gelmişti. Enver Paşa 4 Ağustos (1340 Hicri 10 Zilhicce) cuma günü Bayram Namazından sonra reis ve askerlerini kutlamakla

meşguldü. Paşa nedense o gün düşünceli ve kaygılı bir vaziyette idi. Saat 08:⁰⁰'e yakın, Rus alayından 300 kadar atlı askerin Çeğen'in garbındaki Abdere Kışlağı yakınındaki tepeye yaklaşmakta olduğu haberi geldi. Paşa askerlerinin toplanmasını beklemeden, yanındaki daimi 25-30 askeriyle birlikte düşman üzerine yürüdü. Bu sırada Ruslar üç kola ayrılmış, yürümekteydiler. Paşa ani bir taarruzla karşısına çıkan Rus atlı askeri birliklerini bozarak, silahlarını aldı. Bu vuruşmada Paşa'nın yanında 5 kişi kalmış diğerleri şehit düşmüştü. Bu kanlı sahne Rusları şaşırtmış, kimle vuruştuklarını anlayamamışlardı. Arkadan askerler yardıma geldiklerinde; **Paşa makineli tüfek kurşunlarından birine hedef olarak yüreğinden vurulmuştu.** Yardıma gelen Devletment Beyin teşebbüsü neticesiz kalmış, o da şehit düşmüştü. Paşa'nın başı ve omzunda kılıç darbesi değil, çakı darbesi dahi yoktu. Çarpışmada Danyal ve Karun Beyler 14 Rus'u esir almıştı.

Çeğen ahalisi Paşa ve Devletment Beyin cesedinî ilk gün saklamışlar; ikinci günü Abdere Kışlağındaki cesedinî Çeğen kışlağına getirerek defnetmişlerdir. Cenaze merasimine bütün Buhara ahalisi katılmıştı. Yine Türkiye, İran ve Afganistan'da olan mücahitler merhum Paşa ve Devletment Beyin defin merasiminde hazır bulunmuşlardır.

Eğer Ruslar Enver Paşa'nın cesedinî tanısaldı, şüphesiz orada bırakmazlardı. Paşa'nın hiçbir şeyi Ruslar'ın eline geçmemiştir. Onun eşya-i zatiyyesi Türkiye'ye götürülerek Naciye Sultana teslim edilmiştir. Sovyet G.P.U'sunun elinde bir takım deliller olsaydı merkez Rus matbuatı ve sonraki dönem Sovyet tarihçileri iddialarda bulunmazlardı.

"Yaş Türkistan", Basmacı hareketinin başarıya ulaşamama sebeplerini ise şu şekilde izah eder: Her şeyden önce askeri bir harekâtın başarılabilmesi için gerekli olan güçlerin başında gelen ordu ve cephane Türkistan'da mevcut değildi. Harp işlerinden anlayan subay ve asker bulunmuyordu. Gerek Çarlık Rusya'sı, gerekse Sovyet Rusya'sı

dönemlerinde ise Türkistanlılar askere alınmamışlardı. Yine silah yokluğu ve silah tedarik etme imkânlarının bulunmaması Basmacı güçlerin eksikliklerindendi.

Ayrıca bütün nakliyat ve muhacerat vasıtalarının (demiryolları, vapurlar, telgraf, telefon) tamamen Ruslar elinde bulunması; Türkistanlılar'ın nakliyat hizmetlerinden faydalanmasını engellerken, Ruslar süratle hareket edebilme, askeri kuvvetleri vaktinde cephelere ulaştırabilme ve münasip surette kullanabilme imkânlarına sahiptiler. Bolşeviklerin Türkistanlılara uyguladığı açlık siyaseti, Türkistan haricindeki Bolşeviklere karşı mücadeleden kopulması, Orenburg cephesinin yardımının sağlanamamış olması, Basmacılık hareketinin başarısızlığa uğramasının belki dış sebepleri olarak görülebilir.

Diğer yandan Türkistan Türkleri, asrî siyasî kuruluş yönünden kendilerini yenileyememişler, müteşekkil hareket edebilme açısından tecrübe kazanamamışlardı. Türkistanlılar kendilerinden ileride bulunan büyük bir devletin esaretine düşmüşlerdi. Bu düşman daha zengin, daha güçlü teşkilatlar kurabilmiş ve her cihetten Türkistanlılar'dan daha fazla silahlanabilmişti. Bu güçlü düşmanın elinden kurtulmak ve "Türkistan Milli Mücadelesi"nin başarılı olabilmesi için, Türkistanlılar'ın asrî siyasî hazırlık seviyelerinin 1917 İnkılâbı ile ortaya çıkan yeni durumdan daha fazla olması gerekiyordu. Bu hazırlık dönemleri ise Türkistanlılar için ağır bir esaret ve zulüm devri olarak geçti. İnkılâp ile birlikte milli hazırlık dönemi önündeki manialar bitti. Hazırlıklara başlanacak iken bu seferde önceki devrin ağır neticeleri sezilmeye başladı. Türkistanlılar inkılâbın getirdiği imkânları milli menfaatleri için kullanamadılar.

"Yaş Türkistan" (1929-1939) üzerinde yaptığımız inceleme bize, "Yaş Türkistan"ın milliyetçi bir çizgiden hareketle, Türkistan için çeşitli alanlarda, çok olumlu faaliyetler ortaya koyduğunu göstermektedir.

Herhangi bir kesintiye uğramadan 10 yıl boyunca sürekli olarak 117 sayı çıkaran "Yaş Türkistan", hem sürekliliği, hem de içeriği bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Zira

mecmuanın Türk fikrî ve siyasî hayatında meydana gelen gelişmelerdeki tarihi değeri yanında, günümüz ve gelecekte ki Türk dünyasının ve özellikle bağımsız Türkistan'ın kültür hayatına sağlayacağı fikrî destek inkâr edilemez.

“Yaş Türkistan”, Sovyet Rusya emperyalizminin devam ettiği yıllarda Türkistanlılar için bir destek mihrâkı olmuş; Türkistan Türklüğünün Türklük ruhunu şahlandırmış, Türk düşünce ve sanat dünyasına hizmet etmiş ve Türklerin faydasına çalışmıştır. “Yaş Türkistan”, Türkistan yaşlığına (gençliğine) büyük değer vermiş; onların ilmî, estetik, kültürel, siyasî ve sosyal sahalarda yetişmesi için özen göstermiştir.

KAYNAKÇA

- A. İshakoğlu. “Rusya Esaretindeği Türkler Nüfusu Hakkında Sovyet İstatistik Hataları”, Yaş Türkistan, 79 (1936).
- Allen, W.E.D. ve Murateff, P. Kafkas Mücadelesi, 1828 ve 1921 Türk Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi. İstanbul, 1966.
- Alptekin, İ.Y. Esir Doğu Türkistan İçin. İstanbul, 1985.
- Armaoğlu, F. 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi. Ankara, 1984.
- Aydemir, Ş.S. Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa (1914-1922). (İstanbul, 1972).
- Azimzâde. “Ötken Künlerimiz”, Yaş Türkistan, 18 (Mayıs 1931).
- Baltabay. “Ruslaştırma Siyaseti Devam İtedir”, Yaş Türkistan, 75 (1936).
- “Basmacılık (1918-1933)”. Yaş Türkistan, 39 (1933).
- “Başkarmadan”. Yaş Türkistan, 5-6 (1930).
- Baysun, A. R.. Türkistan Milli Hareketleri. İstanbul, 1943.
- Bayur, Y. H.. Türk İnkılâp Tarihi, III, 4, Ankara, 1983.
- _____. 20. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerine Etkileri. Ankara, 1974.
- Beningsen A. ve Lemercier-Quelquejay, C. Stepte Ezan Sesleri. İstanbul, 1981.
- “Bolşevizm Türkçilik Düşmanıdır”. Yaş Türkistan, 20 (1931).
- “Buküñgi Türkistan Cumhuriyetlerinde İdarî Bölünüşler”. Yaş Türkistan, 64 (1935).
- “Burungı Çekist Agabekov Hatıralarından”. Yaş Türkistan, 13 (1930).
- Caferoğlu, A.. “Sovyet Rusya İdaresindeki Esir Milletler”, Türk Kültürü, 21 (Ankara 1964).
- _____. Türk Kavimleri. İstanbul, 1988.
- _____. “Türkmenler”, Türk Kültürü, 20 (Ankara 1964).
- Canay (Abdulahap Oktay). “Basmacılık Toğrısıda”, Yaş Türkistan, 3-4 (1930).

Canay (Abdolvahap Oktay). "Cüneyt Han", Yaş Türkistan, 92-93 (1937).

_____. "İbrahim Bek Lakaylı Kalay Tutulgan İdi?", Yaş Türkistan, 74 (1936).

_____. "Türkistanda Yirlileşdiriş Nimedden İbaret?", Yaş Türkistan, 2 (1930).

Caroe, Sir Olaf. Sovyet İmparatorluğu, Sömürülen Topraklar, I-II, Ankara, (?)

Cebeci, Abdullah. "Türkistan'da Basmacılık (Milli Mücadele) Tarihinin Ana Hatları, Töre, 51-53 (Ankara 1975).

Çağatay, Saadet. "Prof. Dr. Tahir Çağatay (1902-1984)", Türk Kültürü, XXIII, 251 (Ocak 1985).

_____. "Dr. A. Oktay (1904-1968)", Türk Kültürü, VI, 69, 74-76.

Çağatay, Tahir. Kızıl Emperyalizm, IV, Ankara, 1969.

Çokayoğlu, Mustafa. "Yaş Türkistan Türkiyege Kiritilmeyturgan Boldı", Yaş Türkistan, 60 (Kasım 1934).

_____. "Milli Küreş Meydanıda", Yaş Türkistan, 17 (1931).

_____. "Bir İlmi Yalganga Karşı", Yaş Türkistan, 25 (1931).

_____. "Bir İlmi Yalganga Karşı II", Yaş Türkistan, 26 (1932).

_____. "Merhum Enver Paşa Hakkında Hatıra Parçaları", Yaş Türkistan, 33 (1932).

_____. "Bolşivikler Tarihni Kanday Yazadırlar?", Yaş Türkistan, 3-4 (1930).

_____. "Türkistan Leninçileriğe Cevap", Yaş Türkistan, 5-6 (1930).

Çokayoğlu (Mustafa Çokayoğlu). "Bir İlmi Yalganga Karşı III", Yaş Türkistan, 27 (1932).

_____. "Ak-Kızıl", Yaş Türkistan, 15 (1931),

"Dekabr Hatıraları". Yaş Türkistan, 32 (1932).

Devlet, Nadir. Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihleri. Ankara, 1985.

Devlet, Nadir. Yusuf Akçura'nın Hayatı, Ölümünün 50. Yılında Yusuf Akçura Tebliğleri. Ankara, 1987.

Doktor İshakoğlu. "Türkistan", Yaş Türkistan, 80-81 (Temmuz-Ağustos 1936).

"Enver Paşa (Ölümünün 16. Yılı Münasebetiyle)". Yaş Türkistan, 104-105 (1938).

"Enver Paşanın Şehadeti". Yaş Türkistan, 16 (1931).

Erer, T. Enver Paşanın Türkistan Kurtuluş Savaşı. İstanbul, 1971.

Esen Tursun (Tahir Çağatay). "Mecmuamızın Tili Hakkında", Yaş Türkistan, 27 (Şubat 1932),

Hayit, Baymirza. "Bugünkü Türkistan'ın İktisat- Cemiyet ve Kültür Durumu", Töre, 49 (Ankara 1975).

_____. Esir Türkler. Ankara, 1966.

_____. Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslâm'ın Bazı Meseleleri. İstanbul, 1987.

_____. Türkistan'da Basmacılık (Milli Mücadele) Tarihinin Ana Hatları, V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğleri, İstanbul, 1986.

_____. Türkistan, Rusya İle Çin Arasında. İstanbul, 1975.

Hokantlı. "Orta Asya Bivrosı", Yaş Türkistan, 19 (1931).

"Hokant Muhtariyeti (1917-10 Aralık-1937)". Yaş Türkistan, 97 (1937).

İlter (Abdulahap Oktay). "Türkistan'da Millileştirilme Meselesi", Yaş Türkistan, 23 (1931).

İnalcık, Halil. "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü 1579, Belleten, 46 (Ankara 1948).

İnan, Abdülkadir. "Orta Asya Müslümanları Hakkında İki Makale", Türk Kültürü, 20 (Ankara 1964).

_____. "Rusya Sömürgeleri Müslümanlarının İstiklâl Hareketleri Tarihinden", Türk Kültürü, 54 (Ankara 1967).

_____. "Türkistan'daki 1916 Yılındaki Ayaklanma", Türk Kültürü, 12 (Ankara 1963).

“Kemçiliğimizi Bitirmek Galibiyet Yolıga Tüşmek Dimektir”. Yaş Türkistan, 40 (1933).

Kara, İbrahim. “Büyük Türkistan Davasında Önemli Bir İsim: Mustafa Çokayoğlu (1890-1941)”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, 119 (Kasım 1996).

“Kazagistannın On Yıllığığa”, Yaş Türkistan, 11 (1930).

“Kazagistannın 15. yıllığı Münasebetiyle”. Yaş Türkistan, 73 (1935).

“Kızıl Şovinizm Tolkını”. Yaş Türkistan, 30 (1932).

Kocaoğlu, Timur (Yay. Haz.). Yaş Türkistan, Tıpkı Basım, I (1-13. Sayılar, 1929-1930), Ankara, 1997.

“Kozgalıştan Kuruluşga”. Yaş Türkistan, 9-10 (1930).

Kurat, A. Nimet. IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri. Ankara, 1972.

_____. “Kazan Türklerinde Medeni Uyanış Devri ve Milli Hareketler”, D.T.C.F.D, 3-4.

_____. Pecenek Tarihi. İstanbul, 1937.

_____. Rusya Tarihi; Başlangıcından 1917’ye Kadar. Ankara, 1987.

_____. Türkiye ve İdil Boyu. Ankara, 1966.

_____. “19. Yüzyıl Rus Tarihinin Karakteri ve 1917 Rus (Mart) Şubat İhtilâli”, Dergi, 18 (Müh 1959)

Kutay, Cemal. Anavatanda Son Beş Osmanlı Türkü. İstanbul, 1966.

M. “İbrahim Bek Lakaylı”, Yaş Türkistan, 20 (1931).

M. “Sovyetler İttifakının Siyasi Coğrafyası”, Yaş Türkistan, 33 (1931).

M.Ç. (Mustafa Çokayoğlu). “Milli Mesele Tivereğide”, Yaş Türkistan, 9-10 (1930).

M.Ç. “Sadullah Kasım Muhakemesi”, Yaş Türkistan, 7-8 (1930).

M.Ç., “Türkistannın Bahtsızlığı ve Ondan Kurtuluş Yolu”, Yaş Türkistan, 27 (1932).

M.N. “Kızıl Taşkintli Efendiler”, Yaş Türkistan, 3-4 (1930).

“Milli Küreş Yolında”. Yaş Türkistan, 15 (1931).

Mirza Azmi. “Basmaçılık Hareketi Devrinden Bir Hatıra”, Yaş Türkistan, 41 (1933).

Muhyiddin. “Burungı Çekist Agabekov Hatıraları Tivereğinde”, Yaş Türkistan, 15 (1931).

“Muhtariyetten İstiklâlge”. Yaş Türkistan, 13 (1930).

Mustafa (Mustafa Çokayoğlu). “1917’nci Yıl Hatıra Parçaları II”, Yaş Türkistan, 77 (1936).

_____. “1917’nci Yıl Hatıra Parçaları V”, Yaş T ürkistan, 82 (1936).

_____. “1917’nci Yıl Hatıra Parçaları VI”, Yaş Türkistan, 83 (1936).

_____. “1917’nci Yıl Hatıra Parçaları VII”, Yaş Türkistan, 84 (1936).

_____. “1917’nci Yıl Hatıra Parçaları VIII”, Yaş Türkistan, 85 (1936).

_____. “1917’nci Yıl Hatıra Parçaları XI”, Yaş Türkistan, 88 (1937).

_____. “1917’nci Yıl Hatıra Parçaları XII”, Yaş Türkistan, 89 (1937).

_____. “1917’nci Yıl Hatıra Parçaları XIII”, Yaş Türkistan, 85 (1936).

Oktay (Abdülvahap Oktay). “Bir Alman Profesörün Eseri”, Yaş Türkistan, 63 (1935).

_____. “Otraklaştıru Siyaseti Neticesi”, Yaş Türkistan, 73 (1935), 10

Oktay, Abdülvahap. “Türkistan Milli muhtariyet Hükümeti”, Dergi, 19 (Münih 1964).

Oktay, Abdülvahap. Türkistan Milli Hareketi ve Mustafa Çokay (Doğumunun 60. Yılı Münasebetiyle). İstanbul, 1950.

“On üç Yıl”. Yaş Türkistan, 12 (1930).

Oraltay, Hasan. Alaş-Türkistan Türklerinin Milli istiklâl Parolası. İstanbul, 1973.

Özbilen, E. B. "Türkistan'da Basmacı Hareketi", Türkistan, 4 (İstanbul 1988).

Özkaynak, Başkurt. "Tebrikler (Yaş Türkistan'a Selam)", Yaş Türkistan, 3-4 (Mart 1930),

Polatkan, S.. I. Ve II. Dünya Savaşları. İstanbul, 1986.

"Rus Diktatörlüğü Bayramı Biz Üçün Milli Bir Matem Künüdür". Yaş Türkistan, 24 (1931).

"Rus Misyonerliği". Yaş Türkistan, 70 (1935),

Rywkin, M. Asya'daki Rusya. İstanbul, 1975.

Saray, Mehmet. Buhara Hanlığı, Tarihte Türk devletleri. Ankara, 1987.

—————. Hive Hanlığı, Tarihte Türk Devletleri. Ankara, 1987.

—————. Hokant Hanlığı, Tarihte Türk Devletleri. Ankara, 1987.

—————. "19. Asırda Türkmenlerde Demokrasi Anlayışı ve Parlamento", Türk Kültürü, 197 (Ankara 1979).

—————. "Rusya'nın Asya'da Yayılması", Tarih Enstitüsü Dergisi, X-XI (1979-80'den Ayrı Basım), (İstanbul 1981).

—————. Rusya'nın Orta Asya'yı Ele Geçirmeleri. (Ankara, 1984).

—————. "Türkistan'da Rus İngiliz Rekabeti", Tarih Dergisi, 34 (İstanbul, 1984).

—————. Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki İlişkiler (1975-1985). İstanbul, 1984.

—————. Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey (1851- 1914). Ankara, 1987.

—————. Türkmen ve Türkmen Cumhuriyeti, Tarihte Türk Devletleri. Ankara, 1987.

Saray, Mehmet. Türkistan Türkleri, Rus ve Çin İdaresinde yaşayan Türklerin Milli Mücadele Tarihleri. İstanbul, 1984.

Sargutan, Erdal. "Rus İhtilâli", Töre, 51 (Ankara 1975).

"Sovyet Vatanseverliği": Yaş Türkistan, 66 (1935).

“Sovyet Patriotizminden Rus Milliyetçiliğine”. Yaş Türkistan, 76 (1936).

“Şovinizm Toğrısında”. Yaş Türkistan, 2 (1930).

Tahir (Tahir Çağatay). “Bolşeviklerin Milli Siyaset Oyunu”, Yaş Türkistan, 78 (1936).

Tarihi İşlemeler. Yaş Türkistan, 13 (1930).

Taymas, A. B. Kazan Türkleri. Ankara, 1988.

Temuroğlu (Tahir Çağatay). “Türkistanda Rusyage Karşı Kozgalışlar”, Yaş Türkistan, 15 (1931).

_____. “Türkistanda Rusyage Karşı Kozgalışlar (Can hoca Batır Nurmhammedoğlu İsyanı), Yaş Türkistan, 16 (1931).

_____. “Türkistanda Rusyaya Karşı Kozgalışlar IV”, Yaş Türkistan, 17 (1931).

_____. “Andican Kozgalanı Hakkında”, Yaş Türkistan, 20 (1931).

_____. “Yirlileştiriş İşinin Akibeti”, Yaş Türkistan, 62 (1935).

_____. “1916’nçı Yılgı Kozgalış, Yaş Türkistan, 23 (1931).

_____. “Alaş-Orda”, Yaş Türkistan, 32 (1932).

_____. “Türkistanda İnkılâp Devri II”, Yaş Türkistan, 28 (1932).

_____. “Türkistanda İnkılâp devri III”, Yaş Türkistan, 29 (1932).

_____. “Rus Emperyalizmine Karşı Türk Birliği”, Yaş Türkistan, 92-93 (1937).

Temuroğlu (Tahir Çağatay). “Sovyet Rusya Muhacerat Siyaseti”, Yaş Türkistan, 103 (1938).

_____. “Otraklaştırı Etrafında”, Yaş Türkistan, 39 (1933).

Tekiner, Süleyman. “Türkistan Cedidizmi Komünist Propagandasının Dikkat Merkezinde, Dergi, 45 (Münih 1966).

Tıskı Haberler. Yaş Türkistan, 11 (1930).

Togan, A. Z.V. Bugünkü Türkili, Türkistan ve Yakın Tarihi. İstanbul, 1981.

_____. Hatıralar; Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri. İstanbul, 1969.

_____. "Harezmi" Maddesi, İslâm Ansiklopedisi.

_____. "Türk-Türkistan", Toprak Dergisi, 6 (İstanbul, 1960).

_____. Türkistan, İsmi, Hududu ve Mesahası Hakkında. İstanbul, 1927.

_____. Umumî Türk Tarihine Giriş. İstanbul, 1981.

Togan, A. Z.V. Türklüğün Mukadderatı Üzerine. İstanbul, 1970.

Toktamışoğlu (Abdolvahab Oktay). "Türk Gazitaçılığı X", Yaş Türkistan, 42 (Mayıs 1933).

_____. "Türk Gazitaçılığı XI", Yaş Türkistan, 43 (Haziran 1933).

_____. "Türk Gazitaçılığı XIII", Yaş Türkistan, 45 (Ağustos 1933).

_____. "Türk Gazitaçılığı XIV", Yaş Türkistan, 47 (Ekim 1933).

_____. "Türk Gazitaçılığı XV", Yaş Türkistan, 48 (Kasım 1933).

_____. "Türk Gazitaçılığı XVI", Yaş Türkistan, 49 (Aralık 1933).

_____. "Türk Gazitaçılığı XVII", Yaş Türkistan, 52 (Mart 1934),

Toktamışoğlu (Abdolvahab Oktay). "Sınıfı Küreşden Milli Cephege". Yaş Türkistan, 19 (1931)

Tulum, Berdak Yusuf Mahur. Sözlük (Türkçe-Özbekçe, Özbekçe-Türkçe). Ankara, 1996.

“Türkistan ve Buharamı” Yoksa Doğrudan Doğru Türkistan, Yaş Türkistan, 28 (1932).

“Türkistan Milli Küreşinin Sebepleri ve Maksadları”. Yaş Türkistan, 21 (1931).

“Türkistan Haberleri”. Yaş Türkistan, 13 (1930).

Türkistan Haberleri (İbrahim Bek ve yardımcılerinin Uşlenişi). Yaş Türkistan, 21 (1931).

“Türkistan Haberleri (Kazakistan İdarî Bölünüşünde Özgeriş)”. Yaş Türkistan, 84 (1936).

“Türkistanda Milli Terrör”. Yaş Türkistan, 34 (1932).

“Türkistan Türklüğü”. Yaş Türkistan, 32 (1932).

“Türkistanda Kozgalış Hareketi”. Yaş Türkistan, 27 (1932).

“Türkistanlılar Askerlikte”. Yaş Türkistan, 23 (1931).

Y. “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İttifakı (1922-30 Aralık 1937)”, Yaş Türkistan, 99 (1938 (1938)).

Yaman, Ertuğrul -A. Kemal Bolaç-Ahsen Esatoğlu. Türkiye’de ki Türk Dünyası, (Ankara, 1998).

Yarkın , İbrahim. “Buhara Hanlığının Sovyet Rusya Tarafından Ortadan Kaldırılması ve Buhara Halk Cumhuriyetinin Kurulması”, Türk Kültürü, 76 (Ankara, 1969).

_____. “Hive Hanlığının Ortadan Kaldırılarak Harezmi Halk Cumhuriyetinin Kuruluşu ve Sonunda Sovyetler Birliğine İlhakı, Türk Kültürü, 99 (Ank., 1971).

_____. Milli Mücadele Yıllarında Türkistanlıların Türkiye’ye Bağlılıklarını Gösteren Hadiseler (Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan). Ankara, 1973.

_____. “Rus İdaresi Altında Türkistan ve Değişen Görüşler, Türk Kültürü, 21 (Ankara 1964).

_____. “Türkistan’da 1916 İsyanı Hakkında Bazı Bilgiler”, Türk Kültürü, 68 (Ankara 1968).

_____. “Muhtar Türkistan ve Alaş-Orda hükümeti İle Basmacılık Hareketi Hakkında”, Türk Kültürü, 43 (Ankara 1963).

_____. “Türkistan’ın Ceditçi Devri Simalarından İdealist Öğretmen ve Teşkilatçı İshan Hoca Hanı”, Türk Kültürü, 58 (Ankara 1974).

Yarkın', İbrahim. "Türkistan'da Uyanış Devri, Milli Hareketler ve Münevver Karî, Türk Kültürü, 46 (Ankara 1966).

_____. "Türkistan Hürriyet Şairi Çolpan", Türk Kültürü, (Mart 1963).

_____. "Türkistan'ın Milliyetçi Şairi Elbek", Türk Kültürü, (Haziran 1965).

_____. "Türkistanlı Ceditçi Fikir Adamı, Yazar ve Şair Abdurrauf Fıtrat", Türk Kültürü, XIII, 147-148-149, (Ocak-Mart 1975)

"Yaş Türkistan'ın 8. nci Yaşına Kirişi Münasebetiyle", Yaş Türkistan, 85 (Aralık 1936),

Yaş Türkistan. "Yaş Türkistan'ın 10. Yılı", Yaş Türkistan, 109 (Aralık 1938).

Yaş Türkistan İdaresi. "Biznin Yol", Yaş Türkistan, 1 (Aralık 1929).

Yaş Türkistan. "Burugı Çekist Agabekov Hatıralarından", Yaş Türkistan, 11 (1930).

Yaş Türkistan. "Aralık 1929-Aralık 1934", Yaş Türkistan, 61 (Aralık 1934).

Yaş Türkistan. "100. sayı", Yaş Türkistan, 100 (Aralık 1938).

Yaş Türkistan. "Afganistan ve Milli Türkistan", Yaş Türkistan, 23 (1931).

"Yaş Türkistan'ın 3. Yılı". Yaş Türkistan, 25 (Aralık 1931).

"Yaş Türkistan Faidesige". Yaş Türkistan, 27 (Şubat 1932).

Yaş Türkistan. "Tebrikler", Yaş Türkistan, 3-4 (Mart-Nisan 1934).

Yaş Türkistanlı. "Alman Muharrirlerinin Türkistan Te'üssüratı", Yaş Türkistan, 9-10 (1930).

Yaş Türkistanlı. "Milli Ziyalı Meselesi Etrafında", Yaş Türkistan, 21 (1931).

Yaş Türkistanlı. "Rus Muhacerat Siyaseti Tehlikesi", Yaş Türkistan, 43 (1933).

Yaş Türkistanlı. "Sovyet Muhacerat Siyasetine Bir Kuş Bakışı", Yaş Türkistan, 53 (1934), 16

"Yedinci Yaşa Ayak Basarken". Yaş Türkistan, 73 (Aralık 1935).

Zenkoskiy, S. A. Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık. İstanbul, 1971.

"25.X.1917-7.XI.1932 Bolşevik Diktatörlüğünün 15. Yılı Münasebetiyle". Yaş Türkistan, 36 (Kasım 1932),

“15.VI.1865-15.VI.1935”, Yaş Türkistan, 67 (1935),

“1916’ncı Yıl (20.’nci Yıllığı Münasebetiyle) “. Yaş Türkistan, 80-81 (1936).

“1920’nci Sentabr Ayının Başında Buhara Cumhuriyetinin Tüzülüşi Münasebetiyle”.
Yaş Türkistan, 22 (1931).

“1917-1924-1934”. Yaş Türkistan, 60 (1934).

YAŞ TÜRKİSTAN DERGİSİ
İÇİNDEKİLER TABLOSU

SAYI	BAŞLIK	YAZAR	SAYFA
1	SİYASİ BÖLÜM 1- Bizim Yol 2- Yaş Türkistan İdaresinden 3- Türkistan'da Pamuk Etrafında Mücadele 4- Çar Bakanı Krivuşeyn'in Türkistan Pamukçuluğuna Bakışı 5- Sovyet Rusya " Cennetinden" Boş Yerler EDEBİ BÖLÜM 6- Türkistan Şairleri'nden, "Türkistan" Yapraklar 7- Türkistan Haberleri	Yaş Türkistan Çokayoğlu Mustafa Bir Türkistanlı Altay Noyan Mağcan Cumabayoğlu Çolpan 	1 3 4 16 25 29 32 33
2	SİYASİ BÖLÜM 1- Şovenizm Hakkında 2- Türkistan'da Yerleşirme 3- Rus İstilas Altında Türkistanlıların Milli Hareketlerinden 4- Türkistan'da Okul Meselesi EDEBİ BÖLÜM 5- Silahlan! 6- Paris'te Türkistan'ın Durumu Hakkında söyleşi 7- Türkistan Haberleri	 Canay Yaş Türkistanlı Temuroğlu Elbek 	1 5 13 22 30 32 32
3-4	SİYASİ BÖLÜM 1- Türkistanlılar Başlarını Eğmediler 2- Basmacılık Hakkında 3- Pamuk Etrafında Mücadele 4- Hindistan'da Kızıl Taşkentli Efendiler 5- Beyaz Rus, Kızıl Rus, Hepsi Bir Rus 6- Bolşevikler " Tarih"i Nasıl Yazarlar? 7- Kitabiyat: Hazanü'l Mil-i Buhara EDEBİ BÖLÜM 8- Türkistan Şairlerinden Alıldağı Bavrım Mersiye (Enver Paşaya) 9- Türkistan Haberleri 10- Tebrikler "Yaş Türkistan"a Selam Sevgili "Yaş Türkistan"ımıza 11- İdareden 12- Kutlama: Ramazan Bayramı 13- Düzeltme	 Canay M.Ç Türkistan İstiklalcisi M.N Baysınğar Çokayoğlu Mustafa Ertem Mağcan Cumabayoğlu Bir Mücahit Başkurt Özkaynak Abdullah Tevekkül Tuygun	1 5 9 16 20 25 31 33 38 39 41 42 50 51 52 52 52

11	SIYASİ BÖLÜM 1- Kazakistan'ın 10. Yılı 2- Kazakistan'ın 10. yılı Münasebetiyle 3- Kerensky Ve Türkistan Milli Hareketi 4- Sabık Çekist Ağabekov Hatıralarından I 5- Türkistan Ve Afganistan'daki İş (Rusça "Posletniye Novosti" Gazetesinden 6- Ağabekov'un Mektubu Ve Cevabı EDEBİ BÖLÜM 7- Türkistan Korbaşlarına (Şiir) 8- Haberler Bölümü Dış Haberler Türkistan Haberleri 9- Saygılı Okuyucularımıza	Baş Makale Bir Türkistanlı Çokayoğlu Mustafa Yaş Türkistan İlter	1 7 11 19 21 23 24 25 26
12	SIYASİ BÖLÜM 1- On üç Yıl 2- Türkistan Parti Kurultaylarında 3- Alman Yazarlarının Türkistan İzlenimleri II 4- Mısır'da 5- Cellatlar Provokasyonu 6- İstanbul'da Türkistan Günü HABERLER BÖLÜMÜ 7- Türkiye'de Türkistan Haberleri 8- Düzeltme	 M.Ç. Yaş Türkistanlı Taş Balta Çokayoğlu Mustafa İlter	1 17 18 24 31 32 35 37
I/13	SIYASİ BÖLÜM 1- Muhtariyetten Bağımsızlığa (1917- Aralık-1930) 2- Tarihi Anılar 3- İdeoloji Alanında Mücadele 4- Rusya'nın Bugünkü Vaziyeti Ve Türkistan'ın Vazifesi 5- Türkiye Ve Komşuları 6- Sabık Çekist Ağabekov Hatıralarından II HABERLER BÖLÜMÜ 7- Türkistan Haberleri 8- Kara Bir Haber	Baş Makale Çakayoğlu Mustafa Temuroğlu İlter Yaş Türkistan	1 6 8 22 27 31 36
14	SIYASİ BÖLÜM 1- Türkistan'daki Siyasi Vaziyet 2- Şeyhü'l İslam Şah Ahmet Bey 3- İki Maruza Hakkında 4- Rus İstilasası (Tarihi Mücadeleler) 5- Sürgün Yeri Solofsky de Türkistan Mücahitleri 6- Ağabekov Hatıraları EDEBİ BÖLÜM 7- Ana Feryadı(Şiir) 8- Dalga (Şiir) HABERLER BÖLÜMÜ 9- Türkistan'da Vaziyet 10- Türkistan Haberleri	M.Ç. Çokayoğlu Mustafa Yaş Türkistanlı Azerbaycanlı Ağaoğlu İlter Seyit Ali	1 6 8 14 18 23 29 30 30 35
15	SIYASİ BÖLÜM 1- Milli Mücadele Yolunda 2- "Ak-Kızıl" 3- Türkistan'da Rusya'ya Karşı İsyanlar 4- Genç Nevelerimiz(İzgi) ? Tehlikededir! 5- Bolşevizm-Agudur! 6- Şövenist Rus Tababeti Ve Türkistan 7- Ağabekov Hatıraları HABERLER BÖLÜMÜ 8- Türkistan Haberleri	Baş Makale Çokayoğlu Mustafa Temuroğlu Tuygun Canay İlter Muhyiddin	1 3 8 15 20 26 31 34

16	1- Bolşeviklerin Bize Karşı Hareketi 2- "Sovyet Orta Asya Federasyonu"nda 3- "Milli Şövenistler" Gürültüsü 4- Kızıl Emperyalizm 5- Türkistan'da Rusya'ya Karşı İsyanlar 6- Asya'da İki Dost Millet 7- Enver Paşanın Şahadeti 8- İmansız Hacı 9- Türkistan Haberleri	Baş Makale M.Ç. Çokayoğlu Mustafa Yaş Türkistanlı Temuroğlu İlter Yeni Türkistan'dan Yana Milli Yul'dan	1 4 10 15 20 26 28 37 38
17	SİYASİ BÖLÜM 1- Alacağımız Vaziyet Açık Olsun 2- Cemal Paşanın Öldürülüşü 3- Mukaddes Vazifemiz 4- Milli Mücadele Meydanında 5- İngiltere Ve Hindistan 6- Türkistan'da Rusya'ya Karşı İsyanlar EDEBİ BÖLÜM 7- İlkbahar Çağı(Şiir) 8- Türkistan Haberleri	Baş Makale M.Ç. Toktamışoğlu Çokayoğlu Mustafa Türkistan İstiklâlcisi Temuroğlu Tuygun	1 4 8 14 21 26 33 35
18	SİYASİ BÖLÜM 1- Azeri Toganlarımıza 2- Milli Aydılar 3- Pamuk Sanayiinde Zarar 4- Türkistan'ın Yer Altı Zenginlikleri 5- Geçen Günlerimiz 6- Mayıs Bayramları 7- Unutulmaz Tarihi Vahşilik HABERLER BÖLÜMÜ 8- Berlin'de 9- Türkistan Haberleri	Baş Makale Çokayoğlu Mustafa Canay Çağatay Azimzade Hilal Menşi Temuroğlu	1 3 9 14 21 30 34 39 41
19	SİYASİ BÖLÜM 1- Milli Hareketimizin Başarısı İçin 2- Orta Asya Bürosu 3- Bugünkü Türkistan Gençliği 4- "Yaş Türkistan" İdaresine İhtar 5- Sınıf Mücadelesinde Milli Cepheye 6- Rus Bolşeviklerinin Türkistan'daki Milli Siyaseti EDEBİ BÖLÜM 7- Dilek Yolunda(Şiir) DIŞ ÜLKELERDE 8- Japonya'da Yaşayan Müslümanlar Ve Tokyo İslam Mahallesi 9- İranda HABERLER BÖLÜMÜ 10- Türkistan Haberleri 11- Berlin'de	Baş makale Hokanlı Taş Türkistanlı Ebu'l Razi Türkistani Toktamışoğlu "Kızıl Özbekistan'dan İlbek Japon Muhabirimizden	1 10 15 19 22 27 30 31 33 34 40
20	SİYASİ BÖLÜM 1- Bolşevizm Türkçülük Düşmanıdır 2- Kıp kızıl Ahmaklar 3- Yalancı Moskova 4- Rusya'da Siyasi Ahval 5- Andican Ayaklanması Hakkında 6- Fransız Mecmuasına Göre Türkistan 7- Milli Edebiyatı 8- İbrahim Bey Lakaylı 9- Japonya'da HABERLER BÖLÜMÜ 10- Türkistan'ın Bugünkü Feci Hali 11- Türkistan Haberleri	Baş Makale Mustafa Kocaoğlu Osman M.Ç. Temuroğlu Çokayoğlu Mustafa M. Toktamışoğlu	1 6 12 14 18 23 26 28 32 36

21	SIYASİ BÖLÜM 1- Türkistan Milli Mücadelesinin Sebep Ve Maksatları 2- Bolşeviklerin"Beş Yıllık Planına" Alman Profesörü Oppchimer'in Bakışı 3- "Milli Aydınlar" Meselesi Hakkında 4- Türkistan'ın Yer Altı Zenginlikleri 5- Türkiye Ve Milletler Cemiyeti 6- Almanya Mali Buhranı HABERLER BÖLÜMÜ 7- Türkistan Haberleri	Baş Makale Temuroğlu Yaş Türkistanlı Çağatay M. M.Ç	1 7 3 19 26 28 36
22	SIYASİ BÖLÜM 1- Buhara İnkılabı 2- Eylül 1920'de Buhara Halk Cumhuriyetinin Kuruluşu 3- İstanbul'da Türkistanlılar Günü 4- Türkistan Türkmenlerinin İran'a Kaçışları 5- Türkmenistan'dan Gelen Vekilin İzharatı 6- Filistin Meselesi 7- Hindistan'da EDEBİ BÖLÜM 8- Marşımız 9- Vatan HABERLER BÖLÜMÜ 10- Türkistan Haberleri KİTABİYAT 11- Türkistan Ve Sovyet Rejimi 12- Basmacılık Hareketi Ve Enver Paşanın Şahadeti	Baş Makale İlter ? Türkmen Bin Ali Mansur İlter Taylak Ahmet	1 9 23 28 32 34 38 40 41 41 46 47
23	SIYASİ BÖLÜM 1- Türkistanlılar Askerlikte 2- Ayıblını Tapkanlarmış 3- Türkistan'da 16. Yılgı Kozgaliş 4- Sovyetler Cennetinde 5- Afganistan Ve Milli Türkistan 6- Bolşeviklerin Türkiye'ye Karşı Dostluğu 7- Türkistan'da Açlık 8- Türkistan'da Millileştirilme Meselesi 9- Hindistan-İngiltere KİTABİYAT 10- Azerbaycan Milli Matbu'atı HABERLER BÖLÜMÜ 11- Türkistan Haberleri	Baş Makale Çokayoğlu Mustafa Temuroğlu Çağatay Yaş Türkistan M. M.M İlter Mansur Hasanzade	1 5 10 17 21 23 24 27 30 32 36
24	SIYASİ BÖLÜM 1- Rus Diktatörlüğü Bayramı Biz Üçün Milli Bir Matem Künüdür 2- 1916 'Çı Yılgı Milli Kozgaliş Hakkında Bolşevikler Yalغانı 3- Türkistan'da 16. Yılgı Kozgaliş(Son) 4- Bolşevik'çe Akar tu 5- Türkistan Haritası 6- Hitay'da 7- İngiltere Buhranı KİTABİYAT 8- Ukrayna Ve İstiklal Mücadideleri HABERLER BÖLÜMÜ 9- Türkistan Haberleri 10- Müessif Bir Zayi	Baş Makale Çokayoğlu Mustafa Temuroğlu Toktamışoğlu M. M.Ç	1 4 11 17 21 23 25 31 33 38

25	SİYASİ BÖLÜM 1- Yaş Türkistan'ın 3. Yılı 2- Bir Yalana Karşı 3- Sovyet Mektepleri Ve Türkistan Gençliği 4- Türkistan'ın Yer Altı Zenginlikleri 5- Türkistan'da İnkılap Devri I 6- İngiltere-Hindistan Kongresi 7- Japon-Hitay İhtilafı EDEBİ BÖLÜM 8- Şehitlerimize(Şiir) HABERLER BÖLÜMÜ 9- Türkistan Haberleri	Baş Makale Çokayoğlu Mustafa Yaş Türkistanlı Çağatay Temuroğlu Mansur M. İlter	1 4 12 17 21 27 32 34 34
26	SİYASİ BÖLÜM 1- Türkistan'da Habeşler 2- Bir İlmi Yalana Karşı II 3- Sovyet Hükümetinin Müzakereleri 4- Göçebe Hocalığının Ana Hatları 5- Mançurya Meselesi Ve Rus Muhacirleri 6- Hitay'da EDEBİ BÖLÜM 7- Şiir HABERLER BÖLÜMÜ 8- Türkistan Haberleri 9- Dış Ülkelerde	Çağatay Çokayoğlu Mustafa Canay Toktamışoğlu Kazi Bek M. Taylak Ahmet	1 5 16 20 24 28 32 32 36
27	SİYASİ BÖLÜM 1- Darbeli Meseleye Darbe 2- Bir İlmi Yalana Karşı 3- Türkistan'ın Bahtsızlığı Ve Ondan Kurtuluş Yolu 4- Mecmuamızın Dili Hakkında 5- Türkistan Sovyet Matbuatına Bir Bakış 6- Türkistan'da Bolşevik Vahşiliği 7- Türkistan'da Ayaklanma 8- Uzak Şarkta 9- Türkiye Hakkında Sovyet Yalanı HABERLER BÖLÜMÜ 10- Türkistan Haberleri	Baş Makale Çokayoğlu Mustafa M. İsen Tursun Çağatay	1 4 11 17 20 25 26 32 33 36
28	SİYASİ BÖLÜM 1- Türkistan Ve Buhara Mı? Yoksa Doğrudan Doğruya Türkistan Mı? 2- Şekilce Komünist Manaca Milliyetçi 3- Türkistan'da İnkılap Devri Iı 4- Lastik Oyuncak(Kukla) 5- Sağlam Fikre Karşı Bolşevik Hücumu 6- Burjuva Mefkuresi Esirliğinde 7- Türk Gazeteciliği I 8- İstiklalci Kazaçiler 9- Mançurya'da 10- Filistin Meselesi Hakkında 11- Solofky'den Finlandiya'ya Kaçan Üç Türkistanlı Hakkında 12- Berlin'de: Bir Alman Aliminin Türkistan Hakkında Mühim Bir Konferansı 13- Türkistan Haberleri	Baş Makale Çokayoğlu Mustafa Temuroğlu Canay Çağatay ? Toktamışoğlu İlter M. A.	1 4 9 14 19 24 27 32 34 35 36 38 39
29	1- Türkistanlı Muhacirlerin Durumu 2- Bir Tarihi Vesika 3- Türkistan Müslümanlarının Iı. Kurultayında Taylarında Verilen Kararname 4- Türkistan'da İnkılap Devri Iıı 5- Cephemizi Birleştirelim 6- Türkistan Hakkında Bir Maruza 7- Bir Türkistanlının Servetine Hiyanet 8- Mançurya Meselesi Ve Dünya Kamuoyu 9- Almanya'da Cumhurbaşkanlığı Seçimi 10- Türkistan Haberleri	Baş Makale Temuroğlu Çokayoğlu Mustafa Çağatay Toktamışoğlu M. Yaş Türkistanlı	1 5 9 17 23 26 30 32 35 38

30	1- Kızıl Şövenizim dalgası 2- 28 Mayıs 3- İkinci Beş Yıllık Plan 4- Düşmanımızın Ekmeğine Yağ Sürenler 5- Türk Gazeteciliği II 6- Atsız Mecmuada A.K. Harflerinin Altına Sığınan Efendiye 7- Kızıl Kamçı Altında 8- Türkiye Ve Avrupa 9- Türkiye Hakkında Bolşevikler Neler Yazıyorlar 10- Türkiye’de 11- Şiir 12- Afganistan’da Yol İnşaatı 13- Türkistan Haberleri 14- İdaremize Mektup 15- Fransa Reis-i Cumhuriyetin Öldürülmesi 16- Berlin’de	Baş Makale Yaş Türkistanlı Temuroğlu Çağatay Toktamışoğlu Çokayoğlu Taşkentli D.R Mir Yakup İlder	1 5 9 15 19 23 25 28 31 33 33 34 35 39 39 41
31	1- Kızıl Müstemleke 2- Cephemizi Birleştirelim 3- Fırka İçinde Milli Döneklikler 4- “Burra(?) Dil İçin” 5- Yalgaçının Ayğacı Yanında 6- “Millileştirme İşleri” 7- Türk Gazeteciliği III 8- Suriye’de 9- Türkistan Haberleri	Baş Makale Çokayoğlu Mustafa Temuroğlu Çağatay Çokayoğlu Mustafa Taşbalta Toktamışoğlu	1 6 10 14 18 27 30 35 35
/ 32	1- Türkistan Türklüğü 2- Sovyet Rusya’da 3- Alaş-Orda 4- Yalgaçının Ayğacı Yanında 5- “Türkistan’da Sermayecilik” 6- Türk Gazeteciliği IV 7- Kardeşlik Tezahüratı 8- Türkistan Haberleri	Baş Makale Temuroğlu Çokayoğlu Mustafa Kilit Toktamışoğlu Turancı	1 5 12 21 29 32 37
33	1- Türk Tarih Kongresi 2- Merhum Enver Paşa Hakkında Hatıralar 3- “Sınıfı Düşmanlar” Muhakemesi 4- Millî Dugu Ve Millî Ruh Öldürülemez 5- Bolşevik Cinayetleri Kurbanları 6- Türk Gazeteciliği V 7- Sovyetler İttifakının Siyasi Coğrafyası 8- Dost Matbuat Dünyasında 9- Sovyet Rusya’da 10- Afganistan’da 11- Türkistan Haberleri	Baş Makale Çokayoğlu Mustafa Canay Çağatay Temuroğlu Toktamışoğlu M.	1 5 13 19 25 28 31 33 36 37 38
34	1- Türkistan’da Millî Terör 2- Tövbe Eden “Alaş-Ordacılar” 3- Bizim Protestomuz (Türkçe-Rusça) 4- Türkistan’da Açlık 5- Türk Gazeteciliği VI 6- Millî Duygu Ve Millî Ruh Öldürülemez 7- Türkiye’nin Milletler Cemiyetine Girişi Ve Bolşeviklerin Tutumu 8- İran Ve Afganistan’a Sığınan Türkistanlıların Durumu 9- Türkistan Haberleri	Baş Makale Çokayoğlu Mustafa Temuroğlu Toktamışoğlu Çağatay	1 7 14 18 22 27 33 35 35
35	1- Sovyetler İttifakı Ve Britanya Milletler Topluluğu 2- Sovyet Rusya’da 3- Türkistan’daki Açlığın Sebepleri 4- Kazak Urukları (Boy) Hakkında 5- Kızıl Emperyalizm Sanayii 6- Türk Gazeteciliği VII 7- Mançu-Go (Man-Tcheon-Kotto) 8- Kabahat Bende Mi? (Şiir) 9- Afganistan’a Sığınan Türkistanlıların Durumu 10- Türkistan haberleri	Baş Makale T.D. Çokayoğlu Mustaf Temuroğlu Toktamışoğlu Ahmet Haki	1 7 13 16 23 28 35 39 40 40

36	1- Bolşevikler Diktatörlüğünün 15. Yılı Münasebetiyle (1917-1932) 2- Türk Dili Kurultayı Münasebetiyle 3- Çokayoğlu Mustafa Beye Son Cevap 4- "Her Koyun Kendi Ayağından Asılır" 5- Nihal Beye General Kurapatkin Cevabı 6- Türkistan'da Sovyet Maarifinin Kemiyet Ve Keyfiyeti 7- Sovyet Dahili İstikrazı Ve Onun Türkistan'da Dağıtılış Usulü 8- İstanbul'da Türkistanlılar Günü 9- D.R Salih Beyin Nutku 10- Berlin'de İki Büyük Maruza 11- Türkistan Haberleri 12- Müslümanlara Müracaat	Baş Makale İsen Tursun Atsız Mecmua D.R Salih İsmail Tahir Şakir Temuroğlu Çağatay D.R İlder Yaş Türkistanlı	1 3 6 10 13 17 22 26 30 33 37 38
37	1- Aralık (Dekabr)Hatıraları 2- Merhum "Atsız Mecmua" Müdürü Nihal Beyin Uygunsuz Çıkışına Karşı Cevabım 3- Pamuk Hakkında 4- Tenkit mi, Yoksa Ahmaklık Mı? 5- Türk Gazeteciliği VIII 6- Sürgünlerin Durumu.....? 7- Kooperatiflerin Durumu 8- Şiir 9- Sovyet Hükümeti İle Muahedeler 10- Afganistan'da 11- Türkistan Haberleri	Baş Makale Çokayoğlu Mustafa Temuroğlu Çağatay Toktamışoğlu	1 7 15 22 27 31 33 36 36 37 37
38	1- Rusların Türk- Leh Hastalığı 2- Cumhuriyet Muhabiri Nadir Nadi Beyin Mesahabede Bulunduğu Esat Bey Kimdir? 3- Sovyet Hükümetiyle Muahedeler 4- Türkistan Ahvalinden 5- Kazak Urukları Hakkında 6- Filipinin İstiklaliyeti 7- Sovyetler İttifakında 8- İranda 9- Tarihi Bir Konferans(Rus Tarihinde Kalmukların Rolü) 10- Türkistan Haberleri	Baş Makale Yaş Türkistanlı M. Çokayoğlu Mustafa Çağatay Turancı	2 7 13 18 23 26 32 34 38 39
39	1- Basmacılık (1918-1933) 2- Basmacılık Hakkında Bir Edibi 3- "Yerleşik Hayata Geçiş" Meselesi 4- Türkçe Ay Adları 5- Bir Tarihi İhtiraya Karşı 6- Kazaçi Meselesi 7- Rus Emperyalizmine Karşı 8- Türkiye'de 9- İngiltere- İran İhtilafı 10- Romanya'da 11- Almanya'da 12- Mançuryada Ne kadar Müslüman Var? 13- Türkistan'ın Bugünkü Durumu 14- Yigitler(Şiir) 15- Paris'te Türkistan Hakkında Bir Maruza 16- Zaporogluların Türk Sultanına Mektubu 17- Türkistan Haberleri	Baş Makale Sabir Temuroğlu Ahmet Ahmedi Mustafa İğnat Bili Emel Mecmuasın'dan Yeni Japon Muhabirinden D.R. İlder Çokayoğlu Mustafa	2 6 8 13 18 22 27 28 30 30 31 31 32 35 36 40
40	1- Eksikliklerimi Tamamlamak Galibiyet Yoluna Düşmek Demektir. 2- Pamuk Hakkında 3- Türkistan Çiftçisi Çalışsa da (Teşimey) Yatır 4- Ermeni Meselesi I 5- Türk Gazeteciliği IX 6- Japonya'nın Milletler Cemiyetinden Çekilişi 7- Türkiye'de 8- Sovyet Rusya'da 9- Bir Düzeltme 10- Şiir 11- Bir Azeri Türk Heykeltıraşı 12- Türkistan Haberleri	Baş Makale Temuroğlu Çağatay Çokayoğlu Mustafa Toktamışoğlu M. Mustafa Ahmet Haki Yaş Türkistan	2 8 14 17 22 28 30 33 34 35 36 37

41	1- Buhran 2- Türkistan "Basmacılık" Devrinden Bir Hatıra 3- Gaspıralı İsmail Bey (Tercümanın çıkışının 50. Yılı Münasebetiyle) 4- Kuramışoğlu Azmohan'ın Nutku 5- Ermeni Meselesi 6- Türkistan Mescit Ve Medreseleri 7- Yaralı Arslan (Şiir) 8- Türkiye'de 9- Sovyet İttifakında Açlık 10- Sovyet Hükümeti Ve İngiltere 11- Fransız Mühendisler Rusya'dan Geri Çağrılmaktalar 12- Kardeş Matbuat Sayfalarında 13- Haberler	Baş Makale Mirza Azmi Yaş Türkistanlı Temuroğlu Çokayoğlu Musstafa Meşhet Muhabirimizden Çagatay	2 6 13 21 24 29 32 32 35 37 38 38 41
42	1- Türkistan'da İkinci Beş Yıllık Plan 2- 28 Mayıs 3- İlkbahar Ekim Zamanı 4- Ermeni Meselesi III 5- Türk Gazeteciliği X 6- İstanbul'da Türkistanlılar Gecesi 7- Köstence'de Gaspıralı İsmail Bey Günü 8- Sovyet Rusya'da 9- Türkistan'ın Bugünkü Durumu 10- Şarki Türkistan'da	Baş Makale Mustafa Çokayoğlu Mustafa Toktamışoğlu Dr. İltir Çagatay	2 9 12 17 22 28 32 35 40 41
43	1- Peteryoraçılar, Çokayoğlular, Ramiz, Kamlı ve başkaları 2- Rus Muhaceret Siyaseti 3- Yerleşirme 4- Şarki Türkistan 5- Türk Gazeteciliği XI 6- İstanbul'daki Türkistanlıların Bir Cuması 7- Türkistan'da İnkılap Sonrası Vaziyet 8- Kitabiyat: Sovyet Rusyasının Ekincilik Hocalığı Tecrübeleri 9- Paris'te Kafkasyalılar Milli İstiklal Bayramı 10- Sovyet Rusyasın da 11- Uzak Şarkta 12- Şarki Türkistan'da 13- Şiir 14- Türkistan Haberleri 15- Milli Azerbaycan Merkezinin Bir Müracaatı	Baş Makale Yaş Türkistanlı Taşbalta Tanrıbirdi Dr. İltir Dr. Tahir Şakir Çagatay M.	2 8 11 14 19 22 26 30 34 36 37 39 39 40
44	1- Milli Gaye Kurbanları 2- Dilek (Şiir) 3- Türkistan'da Maarif İşleri 4- Şarki Türkistan II 5- Şarki Türkistan Ayaklanması 6- Rusluğa Karşı Türkistan Gençliği 7- Gün Etekle Gizlenmez 8- Bir "İntorist"İn Türkistan Gtesiratu 9- Kardeş Kavgısı 10- Türk Gazeteciliği XII 11- Balık Baştan Kokar 12- Türkistan Haberleri	Baş Makale Ahmet Haki Temuroğlu Tanrı birdi Yana Milli Yul'dan Yaş Türkistanlı Çagatay M. Toktamışoğlu Sabir	2 5 5 10 15 20 25 27 30 33 36 40
45	1- Türkistan Gençleri Arasında 2- Türkistan Türk Gençler Birliği 3- Şarki Türkistan III 4- Şarki Türkistan'da 5- Yaş Türkistan'a Mektup 6- Pamuk Yetiştirme Planı Nasıl Uygulanıyor? 7- Türk Gazeteciliği XIII 8- Kaotsky Sovyet Rusyası Hakkında 9- İdaremize Mektup 10- Encümen-i Saadet-i Buhara Ve Türkistan'ın Maksatları 11- Dış Haberler 12- Türkistan Haberleri 13- Türkiye'de 14- Yeni Neşriyat	Baş Makale Yaş Türkistan Tanrı Birdi Yarkent Ve Taşkent Mek. Mirza Azimi Temuroğlu Toktamışoğlu Seyyid Abdullah Taşkendi Seyyid Abdullah Taşkendi	2 6 9 14 20 21 25 27 32 32 35 36 42

46	1- Kazakistan'ın Durumu 2- Şarki Türkistan Meselesi Hakkında 3- Katil Rusya'nın Parçalanması İçin 4- Türkistan'da Dil Siyaseti 5- Şarki Türkistan Günü 6- "Türkistan Türk Gençlere Birliği"nin Deniz Gecesi 7- Tenkide Tenkit 8- Kafkasya Meselesi (Kitabiyat) 9- Kırında Açlık 10- Irak da 11- Türkiye'de 12- Türkistan Haberleri	Baş Makale Çokayoğlu Mustafa İsen Tursun Dr. İlder Mustafa	2 7 11 15 19 21 24 29 35 35 35 37
47	1- Türkiye Cumhuriyetinin 10. Yılı 2- Milli Dalga 3- Türk Gazeteciliği XIV 4- Türkistan'da Dil Siyaseti II 5- Hatıralarım 6- Bolşevikler Nazarında İslam Dini Ve Onun Zuhuru 7- "Türkistan Türk Gençler Birliğinin" 10. Toplantısı 8- Hindistan Müslümanları Ve Gazi Mustafa Kemal Paşa Hakkında 9- Şarki Türkistan 10- Azerbaycan Haberleri 11- Türkistan'da Vaziyet 12- Türkistan Çiftçileri 13- Türk Bilimi İçin Faydalı Bir Eser	Baş Makale Temuroğlu Toktamışoğlu İsen Tursun Çağatay Dr. İlder	2 6 13 16 20 24 27 32 35 36 36 38 42
48	1- Aç Ve Kimsesiz Bir Halk 2- 1917-1932 (Sovyet Hükümetinin 16. Yıl Dönümü) 3- Türklük Sesi 4- Türkistan'da Dil Siyaseti III 5- Türk Gazeteciliği XV 6- Yerleştirme Hakkında 7- Afganistan'da 8- Türkistan Haberleri 9- Türkistan'dan İran'a Kaçan Türkistanlıların Durumları 10- Türlü Haberler	Tahir Şakir Çokayoğlu Mustafa Va. Nu. İsen Tursun Toktamışoğlu Çağatay	2 5 18 22 26 36 37 38
49	1- İnsanlık Ve Kardeşlik Namına 2- Emperyalist Çar Ve Milletler Halaskarı Sovyet Hükümetlerinin Türkistan Siyaseti 3- Türkistanda Petrol Yatakları 4- Türkistan Sovyet Matbuatı Ve Türkiye Cumhuriyetinin 10. Yılı 5- Yeni Özbek Edebiyatında Çokayoğlu Mustafa Hakkında Yazılan Eserler 6- Şehitlerimize Tören 7- Türk Gazeteciliği XVI 8- Şarki Türkistan Haberleri 9- Şarki Türkistan'da Cumhuriyet İlan Edilmiştir 10- "Sed-i Çin" 11- Hindistan İslam Matbuatında 12- Türlü Haberler Ve Düzeltme	Baş makale Temuroğlu Çağatay Mustafa Benzing Dr. Salihcan Toktamışoğlu Kendi muhabirimizden İstiklalden	2 5 11 14 18 22 30 36 38 40 42

53	1- Arif Kerimi (Osman) ın Ölümü 2- Kızıl Müstemleke 3- Beynelmîl Sovyet Boyunbağı (Çemberi) 4- Rusya Muhacerat Siyasetine Bir Kuşbakışı 5- Bolşeviklerin Türkistan'da "Medeniyet" Sahasındaki Başarılar - ŞARKİ TÜRKİSTANLI: 6- Şarkî Türkistan Millî Hareketi Hakkında 7- Bize Taş Yürekli İşçiler Gerek 8- Şarkî Türkistan Cumhuriyetinin Yeni Kağıt Paraları 9- Kanun-ı Esasi 10- Şarkî Türkistan Haberleri 11- Yılmayacağız, Yıkacağız 12- Pek Muhterem Ayaz Bey 13- Türkistan Haberleri 14- Türlü Haberler	Yaş Türkistan Tahir Mustafa Yaş Türkistanlı İsen Tursun "Tan" Gazetesinden Sofizade İstiklal Mecmuasından İstiklal Mecmuasından Türkistanlı Yılmaz Çokayoğlu Mustafa	2 4 8 12 18 26 28 30 31 36 38 40 42
54	1- 28 Mayıs 2- Türk Meselesi 3- Bolşeviklerin Türk Dostluğu 4- Bolşeviklerin Türkiye'ye Karşı Samimi Dostluklarına Dair Bir Vesika 5- Türkistan'da Komünist Fırkalarının Durumu 6- İmla Meselesi 7- Millî Sovyet Cumhuriyetleri Gazeteleri Hakkında 8- Namussuzlar 9- Berlin'de Bir Protesto Toplantısı 10- Şarkî Türkistan Hakkında 11- Kanun-ı Esasi 12- Avrupa Matbuatında Şarkî Türkistan 13- Hindistan'daki Türkistan Muhacirleri Hayatından 14- Sürgün Hatıratı 15- Türkistan Haberleri	İshakoğlu Abdulvahab Dr. Mustafa Ali Mustafa Temuroğlu Çağatay M. Taşbalta Habibürrahman Ebulgari İstiklal Mecmuasından Beyoğlu	2 5 8 14 15 18 23 24 27 28 32 35 36 39 41
55	1- Dünya Sulh Buhranı 2- Türkistan'da Dil Siyaseti 3- Habibim Münevver Kari 4- Şehitlerimize (Şiir) 5- Arif Keriminin Aziz Ruhuna 6- Nankinde Şarkî Türkistan Kaygısı 7- Kanun-ı Esasi 8- Şarkî Türkistan Millî Hareketine Karşı Merkezi Hitay Hükümetinin Bir Tedbiri 9- Türkiye Hakkında Bolşeviklerin İki Neşriyatı 10- Türkiye-Sovyet Rusya Münasebetleri 11- Japon Amiralinin Türkiye'ye Bir Teklifi 12- Sulhu Severiz, Fakat Vatanı Daha Çok Severiz 13- Türkistan'dan İran'a Sığınma Devam Etmektedir. 14- İran'da Türkistan Kaçakları 15- Türkistan Haberleri 16- Türlü Haberler	Başmakale İsen Tursun Ebul Nasır Naci Almas Yıldırım Müftü Sadrettin Oktay İstiklal Mecmuasından M. Meşhed Muhabirimizden	2 5 11 14 15 19 29 33 33 35 36 37 38 41 41

56	1- Sovyet Hükümetini Türkistan Göçebelerini Yerleşik Yani Çiftçi Haline Getirme Siyaseti 2- Türkistan'da Dil Siyaseti 3- Çiftçi-Mevjik (Rus Göçmeni) Mücadelesinde Mühim Bir Cihet 4- Milliyet Ve Amalgam(?) Meselesi 5- Şarki Türkistan, Dış Dünya Ve Bizim Vazifemiz 6- Sovyet Ordusu Şarki Türkistan'da 7- Sovyet Türkistan'ında Yerli İşçilerin Durumu 8- Hindistan'daki Türkistan Muhacirleri Faaliyetlerinden 9- Türkistan Muhacirleri Birliğinin Nizamnamesi 10- İkinci Türk Dili Kurultayı 11- İran Şahı Rıza Han Pehlevi Hazretlerinin Türkiye Seyahati 12- Kırımlı Kardeşlerimizin Toplantısı 13- Türkistan Haberleri 14- Türlü Haberler	Baş Makale İsen Tursun Oktay Tahir Çokayoğlu Mustafa "DAZ" dan Taşpolat Havace Mesut	2 6 13 20 23 28 28 32 35 38 39 40 41
57	1- Türkistan'da Maldar Hocalığı 2- Türkistan'da Dil Siyaseti 3- Türkistan'daki 1929 Yılı Ayaklanmasına Dair Bir Parça 4- "Je Suis Partout" Gazetesinin Türkiye Siyaseti Hakkında 5- Sovyet Hükümetinin Milletler Cemiyetine Girişi 6- Başlangıç Yerine 7- Kitabiyat: Gaspıralı İsmail Bey 8- Hindistan'daki Türkistan Muhacirleri Faaliyetlerinden 9- Kaygılı Bir Haber 10- Yolunu Kaybeden Edipler 11- Kafkasya Konfederasyonu Misakı 12- Yaş Türkistan'ın Muhterem Müdürüne 13- Fon Hindenburg 14- Türkiyatçı Profesör Bang'ın 65. Doğum Günü 15- Türkistan Haberleri	Başmakale İsen Tursun Muhammed Ali H. Ali Mustafa Yaş Türkistanlı Havace Mesut M. Muhammed Sadık	2 9 15 21 25 28 30 33 35 35 37 38 39 40 41
58	1- Şarki Türkistan Faciası Ve Onun Bize Verdiği Ders 2- Büyük Türkistan Şairi Abay 3- Türkistan'da Birinci Beş Yıllık Plan Neticesi 4- Azeri,Tatar Ve Kırımlı Sanatkarlar Türkistan Sahnelerinde 5- Türkistan'da Pamukçuluk 6- Kafkasya Konfederasyonu Misakı 7- Kafkasya Konfederasyonu Misakı 8- Moskova Ve Türk Komünist Fırkası 9- Atina'da 10- Türkistan Haberleri 11- Türlü Haberler 12- Abay (İbrahim) Konanbayoğlu'nun Resmi	Başmakale İsen Tursun Tahir Yaş Türkistanlı Çokayoğlu Mustafa İstiklalden Mustafa Derekçi	2 7 10 16 21 23 28 30 33 36 40

59	1- Türkistan'da Fırkalarından Çıkarılanlar	Başmakale	2
	2- Türkistan'da Birinci Beş Yıllık Plan Neticesi	Tahir	7
	3- Milletler Cemiyeti Ve Sovyet Hükümeti	Mustafa	12
	4- Kafkasya, Türkistan Ve Ukrayna Mücessillerinin Protestosu (Fransızca-Türkçe)	İsen Tursun	18
	5- Tarihi Hakikat Ve Sovyet Siyaseti	Abdulvahab	20
	6- Abdullah Avlani	Saadet	26
	7- Türkolog Profesör Bang	Dr. Salihcan	29
	8- Şehitlerimize Hürmet		31
	9- Türkistan Türk Gençler Birliğinin Bayramı	A.K	33
	10- Hindistan'daki Türkistan Muhacirleri Arasında Türkistanlı Seyyah		36
	11- Ayaz İshak Beyin Uzak Şarktaki Faaliyetleri		37
	12- Afganistan Milletler Cemiyetine Girdi		38
	13- Sovyet Rusya'nın Durumu		38
	14- Türkistan Haberleri		39
60	1- 1917-1924-1934	Başmakale	2
	2- Yaş Türkistan'ın Türkiye'de Yasaklanması	Mustafa	6
	3- Türkistan'da Birinci Beş Yıllık Plan Neticesi	Tahir	11
	4- Sovyet Müstemlekeleri (Fransızca-Türkçe)	Benzing	18
	5- Türkistan'da Açlık Felaketi	Yaş Türkistanlı	22
	6- Türkistan'da Garpçılık Ve Şarkçılık Akımları		24
	7- Türkistan'da Dil Siyaseti	İsen Tursun	27
	8- Şarki Türkistan Faciası		32
	9- Merhum İshan Havace Hani	Habibürrahman Ebulgari	34
	10- İshan Havace Hani	Habibürrahman Ebulgari	35
	11- Paris'te Şarki Türkistan Hakkında Bir Maruza	Mustafa	37
	12- Şarki Türkistan Meselesi Bir İtalyan Mecmuası Sayfalarında		38
	13- Kabildeki Muhacirlerin Durumu	Kerimzade	38
	14- Alman Gençlerinin Firdevsi Bayramı		40
	15- Türkistan Haberleri		41
61	1- Türkistan'da Kanlı Terör	Başmakale	2
	2- Aralık 1929-Aralık 1934	Yaş Türkistan	5
	3- Türkistan'da Birinci Beş Yıllık Plan Neticesi		
	4- Tarihi Abidelerimizin İhali	Tahir	9
	5- Uzak Şarkta	Oktay	17
	6- Ali Merdan Topçubaşı	Çokayoğlu Mustafa	24
	7- Merhum Ali Bey'in Tabutu Başında	M.	29
	8- Türkistan Kışlak Hocalıklarında Makineleşme		33
	9- Korbaşı Şir Muhammed Bey'in Mektubu		36
	10- Berlin'de Türkistan Hakkında Bir Konferans		38
	11- Türkiye Haberleri	M.	40
	12- Bolşevik Sergey Krof'un Öldürülüşü		41
62	1- Münevver Kariyi Anma	Yaş Türkistan	2
	2- 1935.nci Yıl İçin Dileğimiz	Yaş Türkistan	3
	3- Ülkenin Durumu	Mustafa	4
	4- Türkistan'da Ayaklanma	Dally Express' den	7
	5-		7
	6- 1935	Temuroğlu	14
	7- Yerleştirme İşinin Akıbeti	Yaş Türkistanlı	17
	8- Türkistan Mekteplerinde	Çokayoğlu Mustafa	21
	9- Yersiz Bir İnkılabi Hareket	Canay	25
	10- Serbest Ekmek Pazarı		28
	11- Şarki Türkistan'da Vaziyet		
	12- Hindistan'daki Türkistan Muhacirlerinin Durumu	Havace Mesud	31
	13- Merhum Abdulvahab Bey	Abdullah Kayyum	33
	14- Peşaver'de Acınacak Bir Vakıa		34
	15- Türkistan Haberleri		36
	16- Türlü Haberler		41

63	1- İftira Okları 2- Sadullah Tursunun Fırkadan Çıkarılması Münasebetiyle 3- Türkistan'da Dil Siyaseti 4- Yaramaz Bir Hareket 5- Sovyet Memleketlerinde Hayat 6- Esaret Hatıratımdan 7- Türkistan Hakkında Bir Alman Profesörün Eseri 8- Şarki Türkistan'da Sovyet -Çin Dostluğu 9- Bolşevik Valeryan Koybişev Öldü 10- Amerika-Sovyet Rusya Münasebeti 11- Çekoslovakya Sovyet Rusya 12- Sovyetler İttifakında 13- Almanya'daki Türkistanlı Gençlerin Faaliyeti 14- Alman Matbuatında Türkistan 15- Türkistan Haberleri	Baş Makale Mustafa İsen Tursun Çokayoğlu Mustafa Beş Arıklık:... Oktay M.	2 7 10 15 21 26 27 31 33 35 37 36 37 39 39
64	1- Türkistan'da Bolşevik Fırkasının İç Yüzü 2- Türkistan'daki Son Terörün Mesulleri 3- Türkistan 'da Dil Siyaseti 4- Cafer Cabbarlı 5- Şarki Türkistan İçin Kurban Olmuş Dört Büyük Sima 6- Şarki Türkistan'ın Durumu 7- Paris'te Şarki Türkistan Hakkında Bir Maruza 8- Bugünkü Beynelmilel Vaziyet 9- Berlin mi?, Moskova mı? 10- Ukrayna, Kafkasya ve Türkistan Dostluk Komitesi Faaliyetler 11- inden 12- Japon-Çin Münasebeti 13- Mançurya Demiryolu İçin Anlaşma 14- Uzak Şarkta Türk-Tatar Kurultayı 15- Türkistan haberleri	Baş Makale Mustafa İsen Tursun Oktay Sultanbek Bahtiyar Bey Tiyan-Şan'dan Kavonçılı (?) M.	2 8 11 16 21 24 25 32 29 28 34 35 35 35
65	1- Ceditçilik Korkusu 2- Yusuf Akçura 3- Berlin'de Yusuf Akçurayı Anma Gecesi 4- Türkistan'da Dil Siyaseti 5- Her yerde Rusçuluk 6- Beynelmilel Vaziyet 7- Şarki Türkistan'ın Ahvali 8- Helsinki'de Milli-.....?.....Gece 9- Zahireddin Korbashının Ölümü 10- Hindistan'daki Türkistanlı Muhacirlerin Durumu 11- Türkistan Haberleri	Baş Makale Çokayoğlu Mustafa İsen Tursun Oktay M. Tiyan-Şan'dan A.R.	2 8 13 13 18 21 27 30 31 32 32
66	1- Sovyet Vatanperverliği 2- Türkistan'da Sovyet Hükümetinin Kuruluşuna Dair Materyaller 3- Bolşevik Tercümanları 4- "Hamlet"- Türkistan'da Garpçılık Akımının Başarısı 5- Sovyet Karar Ve Projeleri 6- Beynelmilel Vaziyet I 7- Beynelmilel Vaziyet II 8- Şarki Türkistan'da 9- Uzak Şarkta Türk-Tatar Muhacirleri 10- Konferanslar 11- Türkistan Haberleri	Baş Makale Temuroğlu Canay Yaş Türkistanlı Taşbalta M. M.	2 6 10 14 18 22 27 31 33 34 37

67	1- 15.6.1865-15.6.1935 2- Milli Kadrolar 3- 1935 Yılında Yerleştirmenin Durumu 4- Bulandırılan Bir Çamur 5- Türkistan'da Milli Edebiyat Ve Milli Edepler Faciası 6- Mareşal Josef Pilsudsky 7- Paris'te Pilsudsky'i Anma 8- 1918- Mayıs- 1935 9- Beynelmilel Vaziyet 10- "Yaş Türkistan" Muhacirlerine 11- Hindistan'daki Türkistan'daki Muhacirlerin Durumu 12- Türkistan Haberleri	Baş Makale Canay Temuroğlu Yaş Türkistanlı Tahir Mustafa K. Kavonçılı M. Sultanbek Bahtiyar Bey Azim Haşimi	2 9 13 17 21 29 34 35 37 43 43 45
68	1- Bolşevik Yalanları 2- Yalan Ve İftiralara Karşı 3- Bolşevikler Tarihi Hakikatleri Sevmezler 4- Türkistan'da Milli Edebiyat Ve Milli Edepler Faciası 5- Türkistan Hakkında Fransızca Bir Makale 6- Beynelmilel Vaziyet 7- Nezir Törekulof: "Hudasızlar Başkanı" 8- Türkistan Haberleri	Baş Makale Çokayoğlu Mustafa Yaş Türkistanlı Tahir M.Ç M.	2 6 14 20 29 30 37 39
69	1- Sovyetler İttifakında Milli Mesele 2- Zorbalar-Kolonizatörler Yuvası 3- İktisadi Sahada 4- Türkistan'da Kültür Eserlerinin Akıbeti 5- Türkistan'da Dil Siyaseti 6- Sovyet Rusya'da 7- Beynelmilel Vaziyet 8- İdil-Ural Meselesi Alman Matbuatında 9- Dehli'de Bolşevik Mezalimini Kınama Toplantısı 10- "Tiyen-Şan" Mecmuası Dağıtıldı 11- İngiliz Mecmuasında Şarki Türkistan Meselesi 12- Akim Kalan Bir Düşman Hareketi 13- Şehzade Abdülkerim'in Akıbeti 14- Türkistan Haberleri	Baş Makale Çokayoğlu Mustafa Temuroğlu Oktay İsen Tursun Canay M. Abdolvahab Kerimzade	2 7 13 17 23 28 31 35 37 38 39 40 39 40
70	1- Rus Misyonerliği 2- Sovyet Hükümetinin Başarısı Türkistan İçin Beladır 3- Sovyet Rusya'da Vaziyet 4- Türkistan Dansçılarının Başarısı 5- Şarki Türkistan Kızıl Emperyalizm Çengeline 6- Cafer Seyit Ahmet Beyin 25 Yıllık Hizmeti 7- Refikimiz "Emel Mecmuası" Altı Yaşına Girdi 8- Bazı Türk Ülkelerinde Sovyet Fırka Neşriyatı 9- Türkistan'da ki Fırka Hayatından 10- Avul (?) Mekteplerinin Durumu 11- 7. Komintern Kurultayı 12- Türkistan Haberleri 13- Türk-İslam Ülkelerinde	Baş Makale Temuroğlu Baltabay Yaş Türkistanlı Taşbalta Oktay	2 8 13 19 23 27 30 31 32 36 37 38 42

71	1- Türkistan, Kafkasya Ve Ukrayna Protestosu 2- Türkistan, Kafkasya Ve Ukrayna Protestosu Tercümesi 3- Türkistan, Kafkasya Ve Ukrayna Protestosu Metni 4- Şarki Türkistan'da 5- Şarki Türkistan Milli Faciası 6- Pamuk Mesclesi Ve Emperyalizm 7- Bolşeviklerin Yenemeyecekleri Bir Cephe 8- Maarif Sahasında 9- Türkistan'da Vaziyet 10- Sovyet Hükümetinin Açlık Siyasetine Zıt Materyallerden 11- Hazar Denizi, Bafra Körfezi, Demiryolu 12- Türkistan Haberleri	Baş Makale Çokayoğlu Mustafa Temurğlu Oktay Taşbalta Abdolvahab	2 10 15 19 27 34 38 42 45 47 48
72	1- Sovyet Hükümetinin 18. Yıldönümü Münasebetiyle 2- Türkistan Ve Milletlerarası Meselelere Davet 3- Leh Kamuoyunun Sözü 4- Sovyet Rusya'daki Milletler Meselelerinin Alman Matbuatına Aksı 5- Yine Pamuk Meseleleri 6- Kültür Eserlerini İyi Benimseyelim 7- Milli Maarif 8- Beynelmillel Vaziyet 9- Milli Bayrak 10- Türkistan Heceleri	Baş Makale Oktay Mustafa Abdolvahab Temuroğlu İsen Tursun Canay Mustafa	2 4 8 12 15 21 27 29 33 35
73	1- Yedi Yaşına Ayak Basarken 2- Kazakistan'ın 15. Yılı Münasebetiyle 3- Yerleştirme Siyaseti Neticesi 4- Türkistan'da Dil Siyaseti 5- Şarki Türkistan'da Sovyet Rusya Emperyalizmi 6- Beynelmillel Vaziyet 7- Bolşeviklerin Türkiye'deki Sporculara Namertliği 8- Sahabettin Mercani'nin Yüz Yirminci Doğum Yılı 9- Kırım Toganlarımız Arasında 10- Türkistan Haberleri	Baş Makale Oktay İsen Tursun Taş Balta Mustafa Abdolvahab "Yana Milli Yol" Emel Mecmuası	2 6 10 10 17 21 27 32 34 36
74	1- Türkistan'da Dine Karşı Muhakeme 2- 1936 3- Ruslaştırma Siyaseti Artmakta 4- Başarı Kutlamaları 5- Türkistan Gençliği İçin Hatırlanacak Bir Gün 6- İbrahim Beg Lakaylı Nasıl Yakalandı ? 7- Türkiyelilerin Sezmedikleri Ve Bilmedikleri 8- 1936 Yılı Eşiğinde Beynelmillel Vaziyet 9- Hindistan'da Yaşayan Muhacirlerin Önemli Bir Toplantısı 10- Türkiye Haberleri 11- Türkistan Haberleri	Baş Makale Çokayoğlu Mustafa Taş Balta Mustafa Tahir Canay Oktay Mustafa Ziyai	2 5 9 12 16 22 26 30 35 38 41
75	1- " Milli Vatanperverliği" Doğru Bir Adım 2- Sovyet Hocalığı İstismar Esasına Kurulmuştur 3- Nutuklar Tufanına Gark Olan Bir Proje 4- Türkistan'da Gizli Teşkilatlar 5- Ruslaştırma Siyaseti Devam Etmektedir 6- Maarif Sahasında 7- Yerleşik Hayata Geçiş Meselesinde Bolşevik Yalanları 8- Beynelmillel Vaziyet 9- Türkistan, Kafkasya Ve Ukrayna Halkları Dostluk Komitesi 10- Türlü Haberler 11- Türkistan Haberleri	Baş Makale Tahir Mustafa Oktay Baltabay Taşbalta M.	2 6 12 15 20 22 28 30 36 39

76	1- Sovyet Patriotizminden Rus Milliyetçiliğine 2- Nefret Damgası 3- 1917.nci Yıl Hatıra Parçaları 4- Türkistan'da Hristiyanlık Propagandası 5- İstansızın Çöpten Heddiği Bar 6- Beynelmîlel Vaziyet 7- Lokarno Buhranı 8- Milliyetçi Genç Toganlarımıza Dua 9- İslam Ülkelerinde 10- Türkistan Haberleri 11- İdareimizde(Kutlamalar)	Baş Makale Tahir Mustafa Abdulvahab Taşbalta M. T. Rıza	2 7 12 16 21 24 29 31 31 34
77	1- Lokarno Buhranı-Milli Hak ve Milli Hissiyat Meselesidir 2- Japonya'ya Karşı Amerika ve Sovyet Planı 3- 1917.nci Yıl Hatıra Parçaları II 4- Türkistan'da Dil Siyaseti 5- Türkistan'da İşçilerin Durumu 6- Hastalık Temeldedir 7- İslam Dinine Karşı Bolşevik Hareketi 8- Türkistan Gençlerine 9- Savaş Rakamları 10- İdareimize Gelen Mektup 11- Dehli" Türkistan Muhacirleri Birliği"nin Bir Müracaatı 12- Türkistan Haberleri 13- Ayaz İshaki Avrupa'ya Gitti	Baş Makale M.Ç. Mustafa İsen Tursun Oktay Temuroğlu Abdulvahab T.Yolcu "Vu" dan	2 9 13 18 23 28 31 36 37 40 41 42
78	1- Bolşeviklerin Milli Siyaset Oyunu 2- Milli Kadrolar Yetiştirme 3- 1917.nci Yıl Hatıra Parçaları III 4- Taşkent Devlet Tiyatrosunun Tarihçesi 5- Komsomol'un?.....Sindi. 6- 1918-Mayıs-1936 (Kafkasyalı Dostlarımıza) 7- Beynelmîlel Vaziyet 8- Türkistan, Kafkasya Ve Ukrayna Halkları Dostluk Komitesi Faaliyetlerinden 9- Almanca Mühim Bir Kitap 10- Peşaver'den Mektup 11- Müftü Rızaeddin Fahreddin Vefat Etti 12- Türkistan Haberleri	Tahir Canay Mustafa Oktay Taşbalta M. A.	2 7 11 18 23 26 28 35 37 39 40 40
79	1- Rusya Esaretindeki Türklerin Nüfusu Hakkında Bolşevik İstatistik Hataları 2- Rusya'da Vaziyet ve Bizim Vazifemiz 3- Milli Kadrolar Yetiştirme 4- 1917.nci Yıl Hatıra Parçaları VI 5- Türkistan'da Dil Siyaseti 6- Şarki Türkistan'da 7- Beynelmîlel Vaziyet 8- Filistin'de 9- Varşova'da Bir Kongre 10- Sovyetler ittifakının Taksimatı 11- Türkistan Haberleri 12- Türlü Haberler	A.İshakoğlu M.Ç. Canay Mustafa İsen Tursun Oktay M. Tahir	2 6 11 13 19 28 32 35 41 41
80-81	1- 1916 Yılı (20.nci Yılı Münasebetiyle) 2- 1916 Yılı 25 Haziran Tarihli Çar Fermanının Rusça Metni 3- 1916 Yılı Ayaklanmasına Ait Bazı Materyaller 4- Bir Alman Zabitanın 1916 Yılı Cezah Ayaklanmasına Ait Hatıraları 5- Türkistan Muhacirlerine 6- Sovyet Kanun-İ Esasisi 7- Türkistan'da Dil Siyaseti 8- Türkistan 9- Beynelmîlel Vaziyet 10- Güneş Balçık İle Sıvanmaz 11- Milli Vicdan Vazifesi 12- Mustafa Beyin Eserinin Müsadere Edilmesi 13- Bir Genç Yurttaşımızın Başarısı 14- Türlü Haberler	Baş Makale A. Yaş Türkistan Çokayoğlu Mustafa İsen Tursun Dr. İsakoglu M. Kubilay İmadeddin Bay Muhammed	2 11 12 15 24 24 30 43 49 60 63 65 64

82	1- Sovyet Hapishaneleri 2- Sovyet Rusya'da Buhran 3- Türkistan'da Kültür Ve Tarihi Eserlere Suikast 4- Okuma Yazma İşleri 5- 1917. Yıl Hatıra Parçaları V 6- Şarki Türkistan'da 7- Muhterem Kardeşimiz Mustafa Efendi 8- Şarki Türkistan'ın Durumu 9- Beynelmilel Vaziyet 10- Türkistan Haberleri 11- Türlü Haberler	Baş Makale Temuroğlu Oktay Taş Balta Mustafa Yaş Türkistan Koyaş Bey M.	2 5 11 14 18 26 27 28 33 43
83	1- Türkistan'da Sovyet Sanayi Siyaseti 2- "Milli Aksü'l İnkılâpçı mı" ? Yoksa "Milli İnkılâpçı mı"? 3- 1917. Yıl Hatıra Parçaları VI 4- Bozgunculuk 5- Sovyet Mektebi 6- Azerbaycan Hakkında 7- Beynelmilel Vaziyet 8- Millet Liderlerine Bir Müracaat 9- Türkistan, Kafkasya Ve Ukrayna Halkları Dostluk Komitesi Faaliyetlerinden 10- Türkistan Haberleri 11- Türlü Haberler	Tahir Çokayoğlu Mustafa Mustafa A. Taşbalta Baltabay M. Azmi Haşimi	2 6 12 20 25 30 33 38 40 43
84	1- Muhacerattaki Milli Vazifemiz 2- 25.10.1917- 7.11.1936 3- 1917. Yıl Hatıra Parçaları VII 4- Sovyet Hocalığında 5- Türkistan'da "Hamlet" Tercümesi Üzerine Tartışmalar 6- Beynelmilel Vaziyet 7- Milli Azerbaycan "Müsavat" Halk Fırkasının Konferansı 8- Kardeş Matbuat Sayfalarında 9- Türkistan Haberleri 10- Türlü Haberler	Baş Makale Mustafa Tahir Yaş Türkistanlı M.	2 6 9 16 22 30 37 39 40 43
85	1- Yaş Türkistan'ın 8. Yaşına Girişi Münasebetiyle 2- Aç Milyonerler 3- Aylıksız Aç Muallimler 4- 1917. Yıl Hatıra Parçaları VIII 5- Şarki Türkistan'daki Tarihi Olaylar 6- Bolşevik "Amangeldi" Hakkında Hakikat 7- Okuma Yazma İşleri 8- Sovyetler İttifakı Kanun-İ Esasisi Hakkında 9- Beynelmilel Vaziyet 10- Bir Mücahidin Feci Akıbeti 11- Bir Amerikan Üniversitesinin Türkistan Milli Hareketine İlgisi 12- Kardeş Azerbaycan'ın Milli Hareketlerinden 13- Türlü Haberler	Yaş Türkistan Tahir Oktay Mustafa K.T. Çokayoğlu Mustafa Taşbalta M.Ç M.	2 3 8 14 23 29 34 35 37 41 42 43
86	1- 1937 Yılı 2- Sovyetler İttifakı Kanun-İ Esasisi Hakkında 3- Türkistan'daki Sovyet Kurultaylarında İstila Timsali 4- 1917. Yıl Hatıra Parçaları IX 5- Sovyet Dil Siyaseti 6- Türkistan'ın Milli Medeniyet Zenginlikleri 7- Mehmet Akif (Ersoy)'in Ölümü 8- Bir Türkistanlı Muhacirin Düşüncesi 9- Beynelmilel Vaziyet 10- Türkistan Haberleri 11- Türlü Haberler	Baş Makale M.Ç A. Yaş Türkistanlı Mustafa İsen Tursun Baltabay Abdolvahab Rıza Haşimi M.	2 4 8 11 14 22 28 29 32 34 37 40

87	1- Düşmanlarımız Bizim Faaliyetimiz Hakkında Ne Diyorlar 2- Sovyetler İttifakı Kanun-İ Esasisi Hakkında III 3- 1917. Yıl Hatıra Parçaları 4- Kadro Meselesi 5- Sovyet Hükümetinin İslam Alehtarlığı Ve Ortodoks Temayülü 6- Okuma-Yazma İşleri 7- Yeni Trotskiçiler Muhakemesi 8- Beynelmilel Vaziyet 9- Ayaz İshaki 40 Yıllık Edebi Hizmetini Anma 10- Türkistan Haberleri	Baş Makale M.Ç Mustafa Baltabay Abdulvahab Taşbalta	2 6 11 19 23 27 30 34 40 38
88	1- Düşmanlarımız Bizim Faaliyetimiz Hakkında Ne Diyorlar 2- Medeni Esaret Silahı 3- 1917. Yıl Hatıra Parçaları XI 4- İki Kardeş Ülke 5- Sanat Alanında 6- Milli Sanatı Bozmalı 7- Komsomollar Arasında 8- Beynelmilel Vaziyet 9-?.....Sevincim 10- Uzak Şarkta Yaşayan Muhacirlerin Durumu 11- Kardeş Matbuat Sayfalarında 12- Kitabiyat: İdaremize Gelen Eserler 13- Türkistan Haberleri	Baş Makale M.Ç Mustafa Oktay Baltabay M. Rıza Haşimi A.	2 5 7 13 18 21 23 25 29 29 31 34 41
89	1- Şark Nuru (Şiir) 2- Türkistan Cumhuriyetleri Kanun-İ Essisi Hakkında 3- Mili Bağımsızlık Ve Kurtuluş Yolu 4- 1917. Yıl Hatıra Parçaları XII 5- Türkistan'da Komünist Fırkası Saflarında 6- Türkistan Sovyet Gazetelerinde Türkistan Mili Hareketine Dair Makaleler 7- İbn-İ Sina'nın Ölümünün 900. Yıl Dönümü 8- Türkistan Muhacirleri Arasında 9- Lehistan'da 10- Beynelmilel Vaziyet 11- Sovyet Rusya'da 12- Kaygı Ve Hasret Memleketti 13- 1937 Yılı İçin Pamuk Planı 14- Kardeş Matbuat Sayfalarında 15- Almanca Neşriyatlarda Türkistan Ahalisinin Durumu 16- Türkistan Haberleri	Çolpan Baş Makale M.Ç Mustaf Taşbalta Oktay M. Cavid Bey Abidcanoglu	2 2 6 10 16 20 23 27 29 30 32 32 35 36 37 38
90	1- Türkistan'da Rus Emperyalizmine Karşı Türk Birliği 2- Maarif Sahasında 3- Yersiz Öğünmeler 4- 1917. Yıl Hatıra Parçaları XIII 5- Bizi Kim Yerleştirdi 6- Müzelerle Tarihi Eserlerin Uğradığı Felaket 7- İlginç Bir Jübile 8- Abdulhak Hamid (1852-1937) 9- Türkiye Nereye Gidiyor? 10- Sovyetler İttifakı Ve Kapitalist 11- Devletler 12- Sovyet Rusya'da Siyasi Vaziyet 13- Sovyet Rusya'da Açlık 14- 1918- Mayıs- 1937 15- Milletler Cemiyeti Ve Ezilen Halklar 16- Türkistan Haberleri	Tahir Abdulvahab Baltabay Mustafa Sosyalı Kazakistan'dan Kızıl Özbekistan'dan Pravda'dan İzvestiya'dan M.Ç. Yaş Türkistan	2 5 10 14 22 23 25 27 30 32 35 37 39 40 41
91	1- Büyük Milli Sima (İbn-İ Sina) 2- İbn-İ Sina'nın Ölümünün 900. Yıl Dönümü 3- Sovyetler İttifakında Milli Devlet Meselesi 4- Sovyetler İttifakında Yer Meselesi Halledildi mi? 5- Sovyetlerin İstatistik Yalanları 6- Bolşeviklerin İftiraları Hücumları 7- Türkistan'da Dini Hareketler 8- İki Büyük Vazifemiz 9- Mecburi İzahat 10- Paris'teki Azeri Türkleri 11- Azeri Meselesi 12- Maarif Sahasında 13- Türkistan Haberleri	Baş Makale Oktay Mustafa İskender M. A. K. Mustafa	2 4 11 16 21 23 27 33 35 38 39 40

92-93	1- Feyzullah Havacenin Akıbeti	Baş Makale	2
	2- Rus Emperyalizmine Karşı Türk Birliği	Temuroğlu	6
	3- "Rusya'da Milli Devlet Meselesi"		
	Münasebetiyle	Mustafa	10
	4- Cüneyd Han	Canay	14
	5- Abidcan Mahmud	Çokayoğlu Mustafa	20
	6- Türkistan Milli Edebiyatı Hakkında	Tahir	24
	7- Şarkî Türkistan'da Durum		28
	8- Şarkî Türkistan'da Yeni Hadiseler	Beyoğlu	32
	9- Sovyet Gazetelerine Göre Türkistan'ın Durumu		
	10- "Stalin Sosyalizmi" Talancı Bir Sistemdir	A.	36
	11- Kışlak(Köy) Hocalığı	A.M.	44
	12- Türkistan Kolhoz Çiftçilerinin Durumu		47
	13- Hindistan İstiklalci Muhacirlerinin Görüşleri	Ziyai	51
	14- Beynelmilel Vaziyet	M.	53
	15- Türkistan Haberleri		55
94	1- Bolşevik Yalanları Yolumuz Ve Hareketimizin Doğru Olduğunun Şahididir	Baş Makale	2
	2- Milli Birlik Teşkilatımız İçin		5
	3- Kızıl Rusya İstismarçı Siyasetine Karşı Türkistan Halkının Milli İradesi	Temuroğlu	9
	4- Türkistan Milli Edebiyatı Hakkında	Tahir	19
	5- Maarif Sahasında	Abdulvahab	29
	6- Radloff Hakkında	Çokayoğlu Mustafa	33
	7- Şarkî Türkistan'a Ait Yeni İlimi Bir Eser	Toktamışoğlu	38
	8- Meslektaş Türkistanlı Kardeşlerimiz İle	Havace Nezircan	39
	9- "Pravda" Ekmel Ekram'ı Suçlamaktadır		40
	10- Türkistan Haberleri		42
	11- Türlü Haberler		
95	1- Türkistan'da Siyasi Program Ve Onun Önemi	Baş Makale	2
	2- Türkistan'da Milliyetçi Gruplar		7
	3- Türkistan Milli Edebiyatı Hakkında	Tahir	12
	4- Türkistan Ediplerinin Durumu	Oktay	19
	5- "Cumhuriyet" Ve "Pravda" Gazetelerinin Dostluk Kavgası		
	6- Türkistan, Kafkasya Ve Ukrayna Halklarının Milletler Cemiyetine Müracaatı	M.Ç.	26
	7- Türkistan'a Dair Yeni Almanca Neşriyat	Canay	31
	8- Beynelmilel Vaziyet	Toktamışoğlu	33
	9- Türkistan Muhacirleri Arasında	M.	35
	10- Türkistan Haberleri		41
96	1- Türkistan'da Siyasi Program	Baş Makale	2
	2- Sovyet Hükümetinin 20. Yılı Münasebetiyle	Yaş Türkistan	7
	3- "Siyasi Program" Kurbanlar		11
	4- Türkistan'da "Burjuva Milliyetçileri" Mahkemesi		
	5- Zararlı Milliyetçi Muharrirler	Oktay	17
	6- Bir muhacir Mektubu		18
	7- Şarkî Türkistan Milli Faciası		29
	8- Sovyetler İttifakında "Parlamento" Seçimleri	Y.	31
	9- Dünya Siyasetinde Sovyet Rusya'nın Rolü	M.	33
	10- Sovyetlere Karşı Almanya-İtalya-Japonya Anlaşması	Çokayoğlu	35
	11- Meslektaş Türkistanlı Kardeşlerimiz İle		
	12- Türkistan Haberleri	Mirza Azimi	37
	13- İdaremize Gelen Eserler		38
97	1- "Hokant Muhtariyeti"		42
	2- "Yaş Türkistan"ın 9. Yılı		43
	3- Türkistan Hayvancılığı Ve Sovyet Siyaseti	Baş Makale	2
	4- "Siyasi Program" Devam Etmektedir	Mustafa	4
	5- Bolşeviklerin 12 Yıldan Sonra İtiraf Ettikleri Bir Hakikat	Temuroğlu	8
	6- Açık Hat		14
	7- Matbuat Ve Devlet Tiyatrolarında "Burjuva Milliyetçileri"	Mustafa	19
	8- Ruhanilerimiz Milli Mücadele Cephesinde	Enbekçi Kazak'tan	21
	9- Türkistan'da Öldürmeler		
	10- Sovyet Parlamentosunda Türkistan Temsilcileri	Oktay	24
	11- Türkistan Milli İstiklali İçin	Taşbalta	31
	12- Kırm kurultayının Açılışının 20. Yılına Anma		34
	13- Şam'da ki Türkistanlıların Durumu	Canay	37
	14- Türkistan haberleri	Journal De Jenef'den	40
		Rıza Hamişî	42
			43

98	1- 1938. Yıl 2- Sovyet Seçimleri 3- Mücadele Kurbanları 4- Türkistan'da Öldürmeler 5- Türkistan Milli Edebiyatı Hakkında 6- Şarki Türkistan Milli Faciası Hakkında 7- Beynelmilel Vaziyet 8- Türkistan'a Dair Bazı Rakamlar 9- Türkistan Haberleri: Türkistan Mektepleri	Baş Makale M.Ç Oktay Taci Ahmet M.	2 5 11 18 20 28 31 38 41
99	1- Sovyet Parlamentosunun Birinci Toplanma Devresi 2- Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler ittifakı (1922-1932) 3- Sovyet Rusyasında 4- Mücadele Kurbanları 5- Türkistan "Aksü'l İnkılapçı Milliyetçileri" Hakkında Muhakeme 6- Türkistan'da Dil Siyaseti 7- Şarki Türkistan Milli Faciası Hakkında 8- Şarki Türkistan'daki Döngen Ve Rus Bolşevikleri Vahşiliğinden Bir Numune 9- Şarki Türkistan Haberleri: Kurtuluş Mücadelecileri, Havace Niyaz Hacı'nın Geç Kalan Çıkışı Ve Akıbeti 10- Doktor Gülsüm İsfendiyyar'ın Ölümü 11- İdil-Ural Türkleri Millet Meclisinin 20 Yılığ 12- Türkistanlıların Sorularına Cevap 13- Türkistan'da Koreliler 14- İdareden	Baş Makale Y. Oktay İsen Tursun Tqaci Ahmet Derdmen Emin Vahidi M.Ç	2 7 11 12 18 18 28 32 36 38 39 41 42 43
100	1- 100. Sayı 2- Sancar İsfendiyyar 3- Mücadele Kurbanları 4- Türkistan'da Dil Siyaseti 5- Şarki Türkistan İnkılabına Bir Bakış 6- "21" Ler Muhakemesi 7- Sovyet Rusyasında 8- Beynelmilel Vaziyet 9- Kitabiyat: Türkistan Milli Hareketi Hakkında Almanca Bir Eser 10- Türkistan'da Bugünkü Hayat 11- Türkistan Haberleri 12- Türlü Haberler	Yaş Türkistan Mustafa Oktay İsen Tursun Emin Vahidi M. Tahir "B.O" Mecmuası	2 3 9 14 18 24 27 30 37 40 41 43
101	1- Feyzullah Havace İle Ekmel Ekram'ın Akıbeti 2- "21" ler Mahkemesinde a- Feyzullah Havacenin Sorgusu b- Ekmel Ekram'ın Sorgusu c- Feyzullah Havacenin Son Sözü d- Ekmel Ekram'ın Son Sözü 3- Türkistan'da Mahkemeler Ve Öldürmeler 4- Şarki Türkistan İnkılabına Bir Bakış 5- Vatan Yolunda (Şiir) 6- Beynelmilel Vaziyet 7- Hindistan'daki Türkistanlı Muhacirler Arasında 8- Stalin'i Ölüm İle Tehdit Etmekteler 9- Türkistan'da Basmacılık 10- Matbuat Sayfalarında	Baş Makale "İzvestiya" 'dan Pravda'dan "İzvestiya" 'dan "İzvestiya" 'dan Abdulvahab Emin Vahidi Mirza Azimi M. Mirza Abdulhay	2 3 44 52 55 56 58 59

102	1- Şarki Türkistan Milli Kurtuluş Mücadelesi Dersleri 2- Şarki Türkistan İnkılabı Hakkında 3- Türkistan'da Sovyet Kadro Siyaseti 4- Türkistan'da Cahilliği Ortadan Kaldırma İşleri Ne Durumdadır? 5- Kurtuluş Yolunda (Şiir) 6- Beynelmilel Vaziyet 7- Beynelmilel Siyasette Sovyetlerin Rolü 8- 1937. Yılı Pamuk Planı Nasıl Gerçekleştirilmekte? 9- Türkistan'da Ahalinin Gelişimi Geri Gitmektedir 10- Türkiye'de Deprem 11- Türkistan'da Deprem 12- İdaremize Gelen Mektuplar 13- Düzeltme	Baş Makale Müceddeddin Ahmet Taşbalta Oktay Mirza Azimi M.Ç. M.	2 6 17 22 28 29 36 40 41 42 43
103	1- Feyzullah Havace Ve Ekmel Ekram Hakikaten de Sovyet Rusya'nın Düşmanı mı İdiler? 2- Şarki Türkistan İnkılabı Hakkında II 3- Maarif Sahasında 4- Türkistan'da 1937-38 Öğretim Yılı Nasıl Düzenlendi? 5- Sovyet Kışlak Hocalığında Umumilik Ve Hususilik (Kolhoz Buhranı) 6- Sovyet Kışlak Hocalığı "Başarıları" 7- Türkistan'da Bu Yılki İlkbahar Ekin Planı 8- Sovyet Rusya Muhacerat Siyaseti 9- Sovyet Rusya'da Seçim Kampanyaları 10- Çekoslovakya Meselesi 11- Beynelmilel Vaziyet 12- İdareleri Yerleştirmeye Meselesi Hakkında 13- Rayon (Bölge) Gazetelerinin İmla Hataları 14- Tokyo'da Abdulhay Kurban Ali Tutuklandı 15- Türkistan Haberleri 16- Yeni Nesriyat "Tercüman" 17- İdareden 18- Varşova'da Şarki Türkistan Hakkında Mühim Bir Maruza	Baş Makale Müceddeddin Ahmet Taşbalta Abdolvahab İskender Baltabay Temuroğlu Canay M.	2 5 12 17 24 28 33 35 40 42 46 48 50 51 53 59 59
104-105	1- Enver Paşa (Ölümünün 16. Yılı Münasebetiyle) 2- Türkistan Türk Milli Mevkuresi Ve Ali Şir Nevai 3- Sigizbayoğlu Sultan- Halk Düşmanı 4- Türkistan'da Öldürmeler, Sürgünler Ve Tutuklamalar 5- Kırgızistan'da Durum 6- Parlamento Oyunu 7- Şarki Türkistan İnkılabı Hakkında III 8- Bir Şarki Türkistanlı Mücahidin Mektubu 9- Şarki Türkistan'da: Kaşgar'da Savaş 10- Beynelmilel Vaziyet 11- Dine Karşı Propaganda 12- Türkistan Haberleri 13- Merakeş 14- "Tercüman" İdaremize Gelen Eserler	Baş Makale Tahir Çokayoğlu Mustafa Oktay Taşbalta Canay Mecdeddin Ahmet M. Kızıl Özbekistan Kilimli	2 5 23 27 35 38 41 55 58 58 70 73 86 83
106	1- Şarki Türkistan Meselesi Hakkında 2- Şarki Türkistan İnkılabı Hakkında VI 3- Türkistan Türk Milli Mevkuresi Ve Ali Şir Nevai II 4- Türkistan'da Türkçülük 5- Sovyet Parlamento Hilekarlığı 6- Sovyet Rusya'da Ne Kadar Ahali Var? 7- "21" ler Mahkemesi Alman Matbuatında 8- Rusların Harbi İmkânı 9- Beynelmilel Vaziyet 10- İvan Stepenof- Ali Cangeldin 11- Türkistan Haberleri	Baş Makale Mecdeddin Ahmet Tahir Oktay Canay M.Ç. Temuroğlu Tan Gazetesinden M. Ç.	2 9 17 27 36 42 46 49 52 57 58

107	1- Ekmel Ekram Sovyet Siyasetine Karşı 2- Türkistan Türk Milli Mefkuresi Ve Ali Şir Nevai III 3- Maarif Sahasında 4- Şarki Türkistan İnkılabı Hakkında V 5- Türkistan Sovyet Cumhuriyetlerinin Yeni Hükümet Ve Fırka Başkanları 6- "Savaş Haberleri" Mecmuasına Cevap 7- Merkezi Hitay Hükümeti Tarafından Tutuklanan Türkistanlılar 8- Dr. Mecdeddin Ahmet Bey 9- Sovyet Rejimine Karşı 10- Moskova Tehlikesini Gösteren Almanca Bir Eser 11- Beynelmilel Vaziyet 12- Merakeş II 13- Türkistan Haberleri	Baş Makale Tahir Abdolvahab Mecdeddin Ahmet A.K. Çagatay Torumtay C. Taşbalata M. Kilimli	2 7 15 22 29 32 39 40 42 43 46 51 54
108	1- Atatürk'ün Ölümü 2- Sovyet Hükümetinin 21. Yılı Münasebetiyle 3- Türkistan'da Kırgından Sonraki Görüntü 4- Maarif Sahasında 5- Şarki Türkistan İnkılabı Hakkında VI 6- Lehistan Ve Alman Matbuatında Sovyet Rusya Meselesi 7- Türkistan'da Sovyet Ali Şuraları 8- Beynelmilel Vaziyet 9- Türkistan Haberleri 10- İdaremize Gelen Eserler, Düzeltme	Yaş Türkistan Baş Makale Tahir Abdolvahab Mecdeddin Ahmet Temuroğlu	2 5 11 19 26 37 42 43 47
109	1- Yaş Türkistan'ın 10. Yılı 2- Ziyancılık mı? Yoksa Rejim Bozukluğumu 3- Kadro Mücadelesi 4- Maksatları İmla mı? Yoksa İmhamı 5- Öğretim Yılına Nasıl Başlandı? 6- Eski Bir Mücahidimizin Akıbeti 7- Bir Türkistanlının Yaramaz Hareketi 8- Mısır'da Şarki Türkistan Şehitlerini Anma Toplantısı 9- Beynelmilel Vaziyet 10- Atatürk'ün Ölümü Münasebetiyle Taziyeler 11- Sovyet- Hicaz Münasebetinin Kesilişi 12- Kitabiyat: "Promete Revüsü" 13- İdareden	Yaş Türkistan Tahir Baltabay Abdolvahab Taşbalta Mecdeddin Ahmet Emin Vahidi Abdurrahim Mahmut M. A. Çagatay	2 3 13 18 23 27 32 34 36 40 41 43 43
110	1- 1939. Yıl 2- Atatürk'ün Reformları Hakkında 3- Abdullah Bey Naimi'nin Ölümü 4- Mücadele Arkadaşım Merhum Abdullah Bey 5- Çinlilerin Şarki Türkistan İçin Hazırladıkları Yeni Felaket 6- Milli Davada Sahtekarlar 7- Bir Almanca Makale Münasebetiyle 8- Şarki Türkistan İsyanları 9- İysioğlu Oraz Ve Mirzoyan "Gestapo Ve Japon Harbiyesi Casusu" imiş 10- Beynelmilel Vaziyet 11- Sovyet Rusya'da 12- Türkistan Haberleri 13- Türlü Haberler 14- İdareden	Baş Makale M.Ç Hacı Hamid İsmail Mecdeddin Ahmet Bay Azizi Mecdeddin Ahmet Temuroğlu M.	2 5 9 11 16 18 21 27 28 30 35 36 41
111	1- Türkistan Milli Hareketinde İki Önemli Hadisenin Yıl Dönümü (1918- Şubat- 1938) 2- Ziyancılık mı? Yoksa Rejim Bozukluğumu 3- Fuad Beyin Ölümü (Doktor) 4- Şarki Türkistan Mücadelesinde Hedefimiz 5- Türkistan Muhacir Neşriyatına Umumi Bir Bakış 6- Sovyet- Hicaz Münasebetinin Kesilişi 7- Sebebiyle Garip Bir Reddiye 8- Beynelmilel Vaziyet 9- Sovyet Rusya'da 10- Dost Türk Matbuatı 11- Türkistan Haberleri 12- Tataristan da Rus Alfabesi 13- İdareden	Baş Makale Tahir Mustafa Bay Azizi Mecdeddin Ahmet M.	2 9 17 19 23 29 30 33 36 37 43

112	1- Mahmut Muhiti Efendi 2- Ölmek Var, Dönmek Yok 3- İnkılap Ve Onun Tarihine Hürmet Edelim 4- Şarki Türkistan Meselesi 5- Bizim Mütalaamız 6- Merhum Abdullah Bey Naimi'nin Resmi 7- Ali Şir Nevai Ve Sovyet Hükümeti 8- Maarif Hakkında 9- Türkistan'a Ait Bazı Rakamlar 10- Beynelmilel Vaziyet 11- Paris'te Türkistan Hakkında Bir Maruza 12- Türkistan Haberleri	Baş Makale Mahmut Muhiti Mecdeddin Ahmet Yaş Türkistan Emin Vahidi Tahir Abdulvahab M.	2 5 9 10 15 20 20 34 38 40 43 43
113	1- Bugünkü Siyasi Durum 2- Şarki Türkistan Tarihinde Kara Bir Günün Yılı Dönümü (1933-12 Nisan-1939) 3- Ali Şir Nevai Ve Sovyet Hükümeti II 4- Esaret İle Müstakil Hayatın Farkı 5- Borafkof, Layihası (Boravkov) 6- Dost Türk Matbuası 7- Beynelmilel Vaziyet 8- Sovyet Rusya esaretindeki Türk Ülkelerine Ait Bazı Rakamlar 9- Türkiye Milli Müdafaası İçin Askeri Tahsisat 10- Muhacirler Arasında 11- Türkistan Haberleri 12- İdareden	Baş Makale Müceddiddin Ahmet Tahir Temuroğlu Abduluvahap M. Muhbir	2 4 10 20 26 29 34 38 39 40 40 42
114	1- Milli Maksadımızın Yolu Doğru Olsun 2- Türk Birliği Hakkında 3- Ali Şir Nevai Ve Sovyet Hükümeti III 4- Bolşevik Yalanları 5- Maarif Sahasında 6- "Yaş Türkistan'a" Açık Mektup 7- Açık Bir Mektuba Açık Bir Cevap 8- Sovyetler İttifakındaki Genel Nüfus Sayımına Dair 9- Beynelmilel Vaziyet 10- Dost Matbuattan 11- Kafkasyalı Dostlarımızın Mayıs Bayramı 12- Türkistan Haberleri 13- Tebrik 14- Düzeltme	Başmakale M.Ç Tahir Abdul Vahap Abdurreşit Abdulgani Müceddetdin Ahmet Canay M. Yaş Türkistan	2 7 11 19 22 26 27 31 35 40 41 41 42 42
115	1- Sovyetler İttifakındaki Genel Nüfus Sayımı Materyalleri 2- Kolgozların Vaziyeti 3- Yalandan Övünmeler Ve İtirafılar 4- "Borovkov" Layihası Hakkında 5- Rus Dili Dersi Hakkında Tartışma 6- Şarki Türkistan İnkılabı 7- Şarkın Türkistan Meselesi 8- Gözünü Açmadan Ayağını Açan 9- Beynelmilel Vaziyet 10- Muhacirler Hatından: Mısırdaki Bir Konferans 11- Türkistan Haberleri 12- Düzeltme 13- İdareden	Baş Makale Canay Temuroğlu Abdulvahab Taşbalta Müceddeddin Ahmet Hacı Hamit İsmail M. Abdurrahim Mahmud	2 5 9 14 20 24 28 33 37 40 42 40
116-117	1. Harap Olsun Rusya Emperyalizmi 2. İş Günü Ticaret 3. Türkistan Ve Rusya 4. Sultan Babür Ve Türkistan Türk Vatanperverliği 5. Türk Birliği Hakkında Çıkarılan Bir Huzursuzluk 6. Şarki Türkistan Türk Milli Mücadelesi Hakkında 7. Mahut 14 Millet Meselesi 8. İsimsiz Risalenin İçyüzü 9. Muhacirler Hayatından 10. Merhum Enver Paşanın Ailesi Ve Şahadetinin Yıldönümü 11. Promete Mecmuası 12. Türkistan Milli Hareketi Avrupa Matbuatında 13. Beynelmilel Hadiseler 14. Türkistan Haberleri 15. İdareimize Gelen Eserler 16- İdareden	Baş Makale Canay Tahir Çokayoğlu Mustafa Müceddetdin Ahmet Subutay Oktay	2 9 13 16 27 44 50 53 56 57 58 59 60 67 67

ÖZET

Türkistan Türkleri 1917-1924 yılları arasındaki mücadelelerinde müstakil devlet kuramamanın yanında dil, eğitim, ülkü birliğini de gerçekleştiremediler.

Rusya'nın Türk ülkelerine doğru yayılması, 1552'de Kazan Hanlığını yıkmasıyla başladı. XIX. yüzyıl sonunda ise, Osmanlı Devleti ve Doğu Türkistan dışındaki bütün Türk bölgeleri bir bir Rusya'nın eline geçmiş bulunuyordu.

Müstemleke ruhu ile hareket eden Rusya, Türkistan'ı gerçek manada ekonomik sömürüsü haline getirirken; yerli ahaliyi idarî mekanizmadan uzaklaştırarak, yönetimi tamamen kendi inisiyatifine aldı. Rus idaresi altında Türkistanlılar, kendi yurtlarındaki diğer azınlıkların sahip oldukları haklardan dahi mahrum oldular.

1905 Rus İhtilâli ile Türkistan'da uyanış devri başladı. “Usûl-i Cedit” hareketi ile birlikte eğitim ve düşünce hayatında önemli ilerlemeler görüldü. Çok sayıda gazete ve dergi de yayın hayatına geçti. Kahire ve İstanbul'a çok sayıda talebe gönderildi. Aydınlar mümkün olduğunca Rusya Üniversitelerinde kendilerini yetiştirmeye çalıştılar. İlerisi için siyasi yapılanma bu dönemde gerçekleşmeye başladı. Türkistanlılar Duma'ya temsilci gönderme haklarını kullanarak, haklarını yetkili kurullarda da savunma imkânı buldular. Açılan yeni okullar sayesinde yenilikçi ve değişik görüşlere sahip yeni bir nesil ortaya çıktı. Bununla birlikte Ceditçiler hedeflerine tam olarak ulaşamadılar. Bunda Rusya'nın olduğu kadar, muhafazakâr çevrenin olumsuz etkileri de görüldü. Ceditçiler yenileşme konusunda Ruslardan çok muhafazakâr ulema ile mücadele etmek durumunda kaldılar.

Rus baskısının dayanılmaz bir hal aldığı, halkın savaş nedeniyle ağır vergiler altında ezildiği bir sırada, Çarlık Rusya'sının Türkistanlıları amele olarak askere almak istemesi, Türkistan'da büyük bir ayaklanmanın patlak vermesine neden oldu. 1916 isyanı çok kısa zamanda Türkistan'ın bir çok bölgesine yayıldı.

Organizasyondan ve liderden yoksun bu isyan, Rusları çok uğraştırmışsa da şiddetle bastırıldı.

1917 Şubat ihtilâlinden sonra oluşan hürriyet ortamında Türkistanlılar, çeşitli kurultay ve kongrelerle bir çok kez bir araya geldi. Ekim ihtilâlinden sonra ise Bolşevikler, “bütün halklara bağımsızlık” vaat ettiler. Bu dönemde Türkistanlılarda muhtariyet fikri olgunlaşmaya başladı.

İlk önce Başkurtlar, ardından Kazaklar Alaş-Orda adıyla hükümetlerini kurdular ve teşkilatlanmaya başladılar. Sonrasında Hokant'ta Türkistan Milli Muhtariyeti ilân edildi. Fakat bu muhtar hükümetler eski sömürgeci zihniyetle hareket eden Bolşevikler tarafından yıkıldılar. Böylece millî ve anti-Sovyet Basmacı Hareketi başlamış oldu.

Belirli bir plân ve liderden yoksun olarak başlayan Basmacılık Hareketi; Enver Paşanın 1921 yılında Buhara'ya gelmesine kadar, bölgesel mahiyet arz ediyordu. Liderler arasında ise rekabet vardı. Enver Paşa'nın hareketin başına geçmesi, yeni bir başlangıç oldu. Hedefi tam bağımsızlık olan hareket için, Basmacı liderlerinin tam desteğini almak mümkün olmadı. Emir taraftarı olan İbrahim Bek Lakaylı gibi güçlü liderler ise millî hareketi sürekli baltaladılar. 1922'de Enver Paşanın şehit olmasıyla Basmacılık Hareketi hızını kesti ve 1923 yılından itibaren Sovyetleri rahatsız edebilecek bir güç olmaktan çıkarıldı.

Bundan sonra Ruslar, 1924 yılında Türkistan'ı kabile esaslarına göre taksim ederek kendisine bağlı Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan gibi sözde Cumhuriyetleri yarattılar. İdarî, eğitim, din, kültür,vb. bir çok sahada Türkistan'da Rus emperyalizmi kendisini gösterdi. Milli istekler boğuldu.

ABSTRACT

Between the years 1917-1924 Turkestan Turks struggled to get their independence, nevertheless they couldn't. They also couldn't establish their language, education and idealism.

The invasion of Russia through Turkish countries started in 1552 when they abolished Kazan Khan. At the end of the XIX. century they captured all parts of the Turkish regions except Ottoman Empire and the East-Turkestan.

Russians behaved very cruel to all people in Turkestan. They made the natives resign from all government offices and started to manage the country by themselves. Turkestani people couldn't even be able to protect their rights against other minorities throughout the country.

With the Russian revolution in 1905, the rebirth started in Turkestan. They made great progress in the life of thought and education with the "Usûl-i Cedit" movement. Many students were sent to Istanbul and Cairo. The intellectuals educated themselves in Russian universities. Political development started in this period. They also sent representatives to Duma to defend their rights. A new generation was born in the schools under the new organization. But intellectuals couldn't reach their objectives. The effects of these were both Russians and conservatives. The intellectuals struggled against conservatives more than Russians.

When the pressure of Russians became unbearable and the taxes were very heavy, the Russian char demanded Turkestani people to join to the Russian army. Then a riot broke out throughout the country. The riot spreaded all parts of the country in the shortest time. Howerer, the riot was suppressed by Russians quickly os they were lack of organization and leader.

After the February 1917 revolution, Turkestani people came together for many conferences and congresses. Bolshevik promised many rights after the October revolution. Then a new idea occurred in Turkestan.

First Bashkurts then the Kazaks started to form up their governments under the name "Alaş-Orda". In later years they announced their freedom in Hokant. But these governments were abolished by Bolshevik. Then national and anti-Soviet Basmachi movement started.

The movement Basmachian started without an organization and a leader until Enver Pasha have come to Bukhara in the year 1921. During these years the competence between the leader never lasted. When Enver Pasha became the leader of the movement it got a new identity. It was impossible to get an agreement between Basmachian leaders. Leaders, such as İbrahim bek Lakay, tried to influence the movement pessimistically.

When Enver Pasha died in 1922, the Basmachian movement was over and it wasn't a force for Russians anymore.

Then Russians divided Turkestan into tribes and they created new countries under the names Uzbekistan, Tajikistan, Kirgizistan, Kazakistan. The Russian imperialism influenced its force in management, education, culture and other fields, All the national demands disappeared.